

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Maša Plešković

**VITALNOST FIJUMANSKOGA DIJALEKTA
– STANJE I PERSPEKTIVE NA POČETKU
21. STOLJEĆA**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2019.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Maša Plešković

**VITALNOST FIJUMANSKOGA DIJALEKTA
– STANJE I PERSPEKTIVE NA POČETKU
21. STOLJEĆA**

DOKTORSKI RAD

Mentori:

izv. prof. dr. sc. Branka Drljača Margić

izv. prof. dr. sc. Tihana Kraš

Zagreb, 2019.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Maša Plešković

**VITALITY OF THE FIUMAN DIALECT –
CURRENT SITUATION AND
PERSPECTIVES AT THE BEGINNING OF
THE 21ST CENTURY**

DOCTORAL THESIS

Supervisors:

Dr Branka Drljača Margić, Associate Professor
Dr Tihana Kraš, Associate Professor

Zagreb, 2019

ZAHVALA

Istraživanje za ovaj doktorski rad provedeno je u okviru znanstvenoistraživačkoga projekta Europske unije *Advancing the European Multilingual Experience (ATheME)* te „Projekta razvoja karijera mladih istraživača – izobrazba novih doktora znanosti“ Hrvatske zaklade za znanost. Financirano je sredstvima Europske unije, Hrvatske zaklade za znanost i Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Sponzorima zahvaljujem na potpori.

Za pomoć pri osmišljavanju i provedbi istraživanja, te ljudsku i profesionalnu podršku u svim fazama izrade rada zahvaljujem mentoricama izv. prof. dr. sc. Branki Drljači Margić i izv. prof. dr. sc. Tihani Kraš s Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci.

Od srca zahvaljujem svim govornicima fijumanskoga dijalekta koji su se odazvali pozivu za sudjelovanjem i pružili nam uvid u svoje živote. Rad je o njima i za njih.

Na stručnim savjetima, prijateljskim hrabrenjima i pomoći svake vrste zahvaljujem svojim prijateljicama i kolegicama Mihaeli, Nataši i Paoli. Hvala Ani B., Sanji, Jeleni i Ani H. za godine provedene na poslijediplomskom studiju.

Najveća hvala Saši, mojoj obitelji i uspomeni na one koji više nisu s nama. Njima je ovaj rad i posvećen.

ŽIVOTOPIS MENTORICA

Branka Drljača Margić izvanredna je profesorica na Odsjeku za anglistiku Filozofskoga fakulteta u Rijeci. Diplomirala je engleski jezik i književnost i hrvatski jezik i književnost na Filozofskome fakultetu u Rijeci te doktorirala iz područja filologije (jezikoslovlje) na Filozofskome fakultetu u Zagrebu. Tijekom doktorskoga studija bila je gostujući istraživač na Sveučilištu u Londonu (*School of Languages, Linguistics and Film, Queen Mary*) kao stipendistica Zaklade *British Scholarship Trust*. Usavršavala se i u okviru brojnih jezikoslovnih škola, radionica i seminara u Hrvatskoj i inozemstvu. Godine 2010. Zaklada *British Scholarship Trust* dodijelila joj je nagradu *Voya Kondic Memorial Prize* za vrijedno istraživanje provedeno za vrijeme studijskoga boravka u Ujedinjenome Kraljevstvu. Na Odsjeku za anglistiku drži kolegije *Morfosintaksa engleskoga jezika, Engleski kao globalni jezik, Sociolingvistika* i *Jeziци u kontaktu*. Četiri je godine bila predstojnicom Katedre za engleski jezik i primijenjenu lingvistiku. Mentorirala je više od četrdeset završnih i diplomskih radova. Vodi i izvodi program cjeloživotnoga obrazovanja *Jezično usavršavanje nastavnika za EJVIN (engleski kao jezik visokoškolske nastave)*. Bila je gostujući nastavnik na Filozofskome fakultetu u Mariboru te je članicom povjerenstva za ocjenu i obranu doktorskoga rada na Filozofskome fakultetu u Ljubljani.

Njezini su znanstveni interesi usmjereni na engleski kao jezik visokoškolske nastave i znanosti, engleski kao globalni jezik, jezične stavove i međujezični kontakt. Objavila je više od trideset znanstvenih radova u domaćim (a1) i inozemnim publikacijama, među kojima su i znanstveni časopisi u prvome kvartilu (Q1) *Journal of English for Academic Purposes, Journal of English as a Lingua Franca* i *English Today*. Suautorica je znanstvene monografije *Uncovering English-medium instruction: Glocal issues in higher education* (Peter Lang, 2017). Član je izvršnoga odbora te voditeljica hrvatskoga tima i šestoga radnog paketa Erasmus+ projekta *Transnational Alignment of English Competences for University Lecturers* (TAEC), na kojem surađuje sa znanstvenicima sa Sveučilišta u Kopenhagenu, Torinu, Lleidi i Maastrichtu, te suradnica na projektu Europskih strukturnih i investicijskih fondova *Strateška internacionalizacija diplomskih studija matematike i biotehnologije* (OPTILIFE). Bila je voditeljicom međunarodnoga znanstvenoistraživačkog projekta *Istraživanje preduvjeta za implementaciju engleskoga kao jezika visokoškolske nastave* te znanstveno-stručnoga projekta *Internationalizacija studijskih programa* Sveučilišta u Rijeci. Bila je također suradnica na četirima znanstvenoistraživačkim projektima

(FP7-projekt Europske unije *Advancing the European Multilingual Experience* (ATheME); *English in Europe: Opportunity or Threat?* Sveučilišta u Sheffieldu; *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen* Sveučilišta u Grazu i *Unutarnje posuđivanje u hrvatskome jeziku* Sveučilišta u Rijeci) te savjetnik/evaluator na IPA-projektu Europske unije. Izlagala je na tridesetak međunarodnih znanstvenih skupova te održala četiri plenarna i pozvana predavanja u Hrvatskoj i inozemstvu. Glavni je urednik međunarodnoga znanstvenog časopisa *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, SciPress. Bila je predsjednicom Organizacijskoga odbora međunarodnoga znanstvenog skupa *EMI Practices in Europe* na Sveučilištu u Kopenhagenu te članom organizacijskoga/programskoga odbora sedam međunarodnih znanstvenih skupova. Član je nekoliko međunarodnih znanstvenih i strukovnih udruženja (ICLHE, SLS, SLE, HDPL i HFD) te Programskoga vijeća Centra za jezična istraživanja pri Filozofskome fakultetu u Rijeci. Aktivna je u popularizaciji znanosti kroz javna izlaganja, sudjelovanje na okruglim stolovima, organizaciju radionica te objavljivanje i uređivanje znanstveno-popularnih tekstova objavljenih na mrežnim stranicama [Bilingualism Matters@Rijeka](mailto:BilingualismMatters@Rijeka).

Tihana Kraš izvanredna je profesorica na Odsjeku za anglistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Diplomirala je engleski jezik i književnost i talijanski jezik i književnost na Filozofskome fakultetu Sveučilištu u Zagrebu, gdje je završila i poslijediplomski stručni prevoditeljski studij (smjer: engleski jezik). Magisterij iz engleskoga jezika i primijenjene lingvistike te doktorat iz usvajanja drugoga jezika stekla je na Sveučilištu u Cambridgeu, u *Research Centre for English and Applied Linguistics*, u Ujedinjenome Kraljevstvu. Nakon doktorata godinu je dana gostovala kao znanstvenik a potom i kao nastavnik u *School of Philosophy, Psychology and Language Sciences* Sveučilišta u Edinburghu u Ujedinjenome Kraljevstvu, gdje se usavršavala u području psiholingvistike.

Na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Rijeci održava nastavu iz kolegija na diplomskome studiju engleskoga jezika i književnosti Usvajanje drugoga jezika, Usvajanje engleskoga kao drugoga jezika i Usvajanje prvoga jezika te mentorira diplomske i završne radove iz usvajanja prvoga i drugoga jezika, višejezičnosti i prevođenja na Odsjeku za anglistiku. Bila je članicom povjerenstava za ocjenu (i obranu) doktorskih radova na sveučilištima *The University of Tromsø* –

The Arctic University of Norway u Norveškoj i *Universidad de Valladolid* u Španjolskoj. Na matičnoj ustanovi vodi Centar za jezična istraživanja te ogranak centra *Bilingualism Matters* sa Sveučilišta u Edinburghu pod nazivom *Bilingualism Matters@Rijeka*, koji se bavi popularizacijom znanstvenih spoznaja o višejezičnosti. Za vođenje ogranka Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci 2019. godine dodijelio joj je nagradu za popularizaciju znanosti u području humanističkih znanosti.

U svojem se znanstvenoistraživačkom radu bavi usvajanjem prvoga i drugoga jezika, višejezičnošću i psiholingvistikom, usredotočujući se na talijanski, hrvatski i engleski jezik. Objavila je preko trideset znanstvenih radova, uglavnom u inozemnim publikacijama, među kojima su i visokorangirani časopisi s faktorom odjeka *Applied Linguistics*, *Linguistic Approaches to Bilingualism* i *International Journal of Bilingualism*. Suautorica je znanstvene monografije „Eksperimentalne metode u istraživanjima usvajanja drugoga jezika“ (Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2015). Urednica je serije znanstvenih knjiga *Studies in Bilingualism* (John Benjamins) te članica uredničkoga odbora časopisa *Linguistic Approaches to Bilingualism* (John Benjamins) i časopisa „Strani jezici“ (Hrvatsko filološko društvo).

Vodi znanstvenoistraživački projekt Sveučilišta u Rijeci „Obrada rečenica u talijanskom jeziku“ te „Projekt razvoja karijera mladih istraživača – izobrazba novih doktora znanosti“ Hrvatske zaklade za znanost. Vodila je hrvatski tim na petogodišnjem znanstvenoistraživačkom projektu Europske unije *Advancing the European Multilingual Experience (AThEME)*, koji se financirao u okviru Sedmoga okvirnog programa za istraživanje, tehnološki razvoj i demonstracijske aktivnosti (FP7), te četverogodišnji znanstvenoistraživački projekt Sveučilišta u Rijeci „Procesiranje zamjenica u talijanskome jeziku“. Na Sveučilištu u Edinburghu provela je jednogodišnji znanstvenoistraživački projekt Hrvatske zaklade za znanost „Procesiranje jezika kod dvojezičnih govornika“. Održala je preko šezdeset izlaganja na međunarodnim znanstvenim skupovima te devet plenarnih i pozvanih predavanja na međunarodnim znanstvenim skupovima i ustanovama u inozemstvu.

Članicom je udruženja *European Second Language Association (EUROSLA)*, Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku i Hrvatskoga filološkog društva kao i Referentne skupine za područje Uključiva, inovativna i promišljena društva u okviru Okvirnoga programa Europske unije za istraživanja i inovacije Obzor 2020. Republike Hrvatske, Međunarodnoga odbora centra *Bilingualism Matters* te mreže *Regional Linguistic Data Initiative (ReLDI)*.

SAŽETAK

U ovome se doktorskom radu iznose rezultati empirijskoga istraživanja vitalnosti fijumanskoga dijalekta (FD) – romanskoga idioma autohtone manjine koja od 15. stoljeća, a možda i duže, živi na području grada Rijeke i okolice. Pod pojmom vitalnosti, koji su uveli Giles, Bourhis i Taylor (1977), podrazumijeva se sposobnost jedne zajednice da u kontaktu s drugom zajednicom opstane kao „zaseban entitet te očuva svoj jezik i identitetske značajke“ (Ehala, 2015, str. 1). Upravo je stupanj vitalnosti od ključne važnosti za očuvanje nekoga jezika ili njegovo napuštanje u korist dominantnoga koda, kakav je većinski hrvatski, ali i talijanski standard, u odnosu na manjinski fijumanski. Rezultati se dosadašnjih istraživanja FD-a razilaze u ocjeni njegove vitalnosti: s jedne strane upućuju na njegovo izumiranje (Lukežić, 1993; Rošić, 2002), a s druge na mogućnost njegova očuvanja (Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan, 2014; Spicijarić Paškvan i Crnić Novosel, 2014). Vitalnost se FD-a u radu utvrđuje kroz objektivne pokazatelje: demografske i statusne čimbenike te čimbenike institucijske podrške fijumanskoj zajednici; oni se dovode u vezu sa subjektivnim pokazateljima: procjenom o čimbenicima objektivne vitalnosti govornikā FD-a. Koristi se mješoviti metodološki pristup, odnosno kombinacija kvalitativnih i kvantitativnih metoda. Podatci su prikupljeni upitnikom na uzorku od 249 govornika FD-a različite dobi i polustrukturiranim intervjuom s 34 govornika toga dijalekta. Analiziraju se sociodemografski podatci o ispitanicima kao i podatci o demografskoj održivosti zajednice, međugeneracijskome prijenosu FD-a, domenama njegove uporabe, institucijskoj podršci, identitetu govornika, njihovoj motivaciji za poznavanje FD-a te stavovima prema FD-u, hrvatskome i talijanskome standardu. Rezultati pokazuju da veći broj čimbenika utječe na vitalnost fijumanske zajednice i dijalekta. Unatoč snažnoj emocionalnoj povezanosti ispitanika s FD-om te postojanju međugeneracijskoga prijenosa, opadanje razine znanja FD-a među mlađim govornicima, uporabe, instrumentalne motivacije i broja govornika te skroman angažman ustanova upućuju na njegovo postupno napuštanje. U radu se predlažu konkretne mjere za preusmjeravanje toga procesa i očuvanje FD-a za čiju je provedbu nužno zajedničko djelovanje pojedinaca i ustanova, te manjinske i većinske zajednice.

Ključne riječi: fijumanski dijalekt, manjinski jezik, jezični dodiri, višejezičnost, očuvanje jezika, napuštanje jezika, jezična vitalnost, objektivna vitalnost, subjektivna vitalnost, jezični identitet

SUMMARY

The Fiuman dialect is an autochthonous minority Romance language spoken for centuries in the Croatian city of Rijeka and its surroundings, in what is today a Croatian-language dominant environment. There is evidence that it has been uninterruptedly spoken as one of the two indigenous languages of the city of Rijeka (the other being Croatian Chakavian) from the 15th century onwards (Rošić, 2002); it is possible, however, that it was used even earlier, in the Roman period. Because of the historical and political changes in Rijeka in the mid-20th century, today Fiuman is spoken by a relatively small minority group living in several city neighbourhoods (Lukežić, 1993), as a result of which its maintenance has been questioned (Lukežić, 1993; Rošić, 2002). Today's Fiuman speakers are mainly bilingual or multilingual speakers of Fiuman, standard Italian and standard Croatian or one of its substandard varieties (Badurina & Matešić, 2008; Lukežić, 2008). Standard Italian is also a minority language in Croatia, but as the official language of Italian minority nurseries, schools and other institutions, its position is much more stable. Fiuman maintenance thus depends on sustaining the diglossic relationship with standard Italian on the one hand and standard Croatian on the other. This doctoral thesis aims to determine the current degree of vitality of Fiuman and the possibilities for its future maintenance.

Ethnolinguistic vitality, introduced by Giles, Bourhis and Taylor (1977), is the ability of a group to maintain its existence as “a collective entity with a distinctive identity and language” (Ehala, 2015, p. 1). In the situations of language contact between two (or more) speech communities of unequal status, it is more probable that minority groups with higher vitality will survive as distinctive entities and maintain their language, while low vitality groups are prone to assimilation with majority groups (Giles et al., 1977). It is the degree of vitality that is a key determinant of language maintenance (LM) or language shift (LS) in favour of the dominant language. The term LM is used to describe a situation in which a minority language persists in some or all domains of life despite the presence of the dominant or majority language. On the other hand, more or less gradual abandonment of the minority language and its substitution with the dominant or majority language leads to LS (Pauwels, 2004, 2016).

Based on previous studies, it is difficult to determine the actual position of Fiuman with respect to LM or LS. The studies have mostly dealt with the description of Fiuman grammatical properties

and vocabulary (Bató, 1993/1999; Berghoffer, 1894/1999; Bidwell, 1967; Blecich & Tamaro, 2015; Bratulić, Đurđulov, Blecich, & Kraš, 2015; A. Depoli, 1913; G. Depoli, 1928/1999; Folena, 1968–1970; Gottardi, 2004, 2007; Lukežić, 1993; Mestrovich, 2001; Pafundi, 2011; Rošić, 2002; Samani, 2007; Spicijarić Paškvan, 2018). Only recently has the interest of linguists shifted to FD vitality, that is, LS and LM (Crnić Novosel & Spicijarić Paškvan, 2014, 2015; Drljača Margić, Kraš, & Smiljanić, 2015; Lukežić, 2008; Spicijarić Paškvan & Crnić Novosel, 2014). The results of the studies into the maintenance of Fiuman have yielded contradictory results by indicating both LS (Lukežić, 1993; Rošić, 2002) and LM tendencies (Crnić Novosel & Spicijarić Paškvan, 2014; Spicijarić Paškvan & Crnić Novosel, 2014). According to these studies, Fiuman is a sociolect, with a declining number of speakers, spoken in private domains and informal situations in the institutions of the Italian minority of Rijeka.

In the present study, the question of Fiuman vitality has been addressed by investigating two of its aspects. According to Giles et al. (1977), vitality can be objective (OV) and subjective (SV). OV is measured by looking into three groups of factors: 1) demographic factors (size of the group, birth rate, endogamy, exogamy, immigration, emigration, geographical distribution and the proportion of community members), 2) institutional support factors (the level of power in business, industry, administration, education, mass media, culture and sports) and 3) status factors (social prestige, socio-historical status and the prestige of the language and culture). SV, as viewed by Bourhis, Giles and Rosenthal (1981), implies community members' subjective perceptions of OV, and it is considered decisive for group behaviour in LM. The present study aims to investigate both objective and subjective vitality factors.

What is crucial for the vitality of a certain community and its language are the continuous intergenerational transmission of the community's language and culture, sustainable demography, active institutions, social cohesion and emotional attachment to the collective identity (Ehala, 2015). However, these factors might be challenging to measure. A fairly good estimation of the group vitality, according to Smith, Ehala, and Giles (2017), can be provided by a language endangerment assessment instrument, such as *Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale* EGIDS (Lewis, 2009; Lewis, Simons, & Fennig, 2016), along with basic demographic data, data on speakers' self-reported language use in different domains and their assessment of the vitality. In this study the following vitality factors were taken into consideration: 1) demographic data; 2) intergenerational transmission; 3) the use of Fiuman in different language domains; 4)

institutional support to Fiuman; 5) speakers' (language) identity; 6) speakers' motivation for knowing Fiuman and 7) attitudes towards Fiuman, standard Croatian and standard Italian, as well as towards Fiuman maintenance.

The data were obtained using a mixed-method approach, comprising qualitative and quantitative research methods. A total of 249 Fiuman speakers, recruited by means of snowball sampling, completed the Fiuman Language Questionnaire (Bratulić, Drljača Margić, & Kraš, 2017), comprising closed- and open-ended questions. The questionnaire elicited the participants' sociodemographic data (age, gender, former and current residence, level of education) as well as information about their language biography, Fiuman proficiency, use of Fiuman in different domains, motivation for knowing Fiuman, (language) identity, and attitudes towards Fiuman, standard Croatian and standard Italian. The data obtained by means of the questionnaire were complemented by the data gained via semistructured interviews with 34 Fiuman speakers. Both the questionnaire and the interviews were conducted in standard Croatian or standard Italian, according to the participants' preferences. The participants were divided into six age groups (Levinson, 1986) for the purposes of exploring possible intergenerational differences.

The results suggest that LS has already started among Fiuman speakers. In spite of speakers' strong emotional attachment to Fiuman as part of their ancestry, cultural heritage and identity, they increasingly opt for Croatian. Although intergenerational transmission seems to persist, the number of active speakers is decreasing and so is the use of Fiuman in different domains. The qualitative data analysis, conducted mainly on the interview data, shows that the historical changes in the 20th century had an impact on speakers' attitudes towards Fiuman and their motivation for knowing and using it, and resulted in an increased use of Croatian. Political, ideological, economic and other changes after the Second World War led to a massive emigration of Fiuman speakers from Rijeka and a large-scale immigration of Slavic-speaking population, both of which, together with today's negative demographic trends, resulted in the reduction of Fiuman use. Nowadays Fiuman is spoken in private domains among family members and friends, and in informal and sometimes formal situations within the Italian national minority institutions. Institutional support is mainly given to standard Italian, while Fiuman seems to lack adequate support. Fiuman is absent from the public use and the mass media, which publish and broadcast in standard Italian. Standard Italian is also taught in nurseries and schools, which admit an increasing number of Croatian-speaking children. As a result, children speak Croatian among themselves in these institutions. One of the most

revealing findings, however, is that Fiuman is increasingly used in its written form on the Internet and social networks, which have been recognised as a potential platform for its maintenance. The results also suggest that Fiuman vitality relies more on intergenerational transmission and speakers' attachment to the collective identity than on the use of Fiuman in different domains, institutional support and positive demographic trends. Fiuman speakers are mainly multilingual and regard Fiuman as their mother tongue. Their use of Fiuman is primarily driven by integrative reasons, such as maintaining close family relations and community cohesion, and not instrumental ones. Their attachment to Fiuman and the Fiuman community is strong and deeper than their attachment to Croatian and Italian; however, younger generations report lower Fiuman proficiency and less frequent use of Fiuman, and attach more importance to being part of the dominant Croatian community.

Taking the multilingual character of today's Fiuman speakers into consideration as well as the fact that multilingualism itself does not necessarily lead to LS, some directions for reversing the LS in the case of Fiuman and boosting Fiuman maintenance in the future have been given. They primarily involve increasing the number of active speakers by sustaining intergenerational transmission and the use of Fiuman in different domains. Furthermore, the importance of stronger instrumental motivation, higher awareness of the benefits of multilingualism and more positive attitudes towards Fiuman has been underlined. Providing greater institutional support to Fiuman maintenance has also been suggested. Both individuals and institutions, as well as the minority and the majority community, are expected to extend efforts to restore and increase Fiuman vitality.

Keywords: the Fiuman dialect, minority language, language contact, multilingualism, language maintenance, language shift, vitality, objective vitality, subjective vitality, language identity

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. OČUVANJE I NAPUŠTANJE JEZIKA U KONTEKSTU JEZIČNIH DODIRA	5
2.1. Tipovi višejezičnosti i ishodi jezičnih dodira.....	6
2.2. Očuvanje i napuštanje jezika.....	8
2.2.1. Čimbenici očuvanja i napuštanja jezika	11
2.2.1.1. Individualni čimbenici.....	12
2.2.1.2. Čimbenici koji se odnose na manjinsku zajednicu.....	22
2.2.1.3. Čimbenici koji se odnose na većinsku zajednicu	28
2.2.1.4. Zaključci o čimbenicima očuvanja i napuštanja jezika	30
2.3. Teorija vitalnosti	31
2.3.1. Giles, Bourhis i Taylor (1977): Etnolingvistička vitalnost	32
2.3.1.1. Statusni čimbenici	33
2.3.1.2. Demografski čimbenici	34
2.3.1.3. Čimbenici institucijske podrške	35
2.3.2. Razvoj teorije vitalnosti.....	39
2.3.2.1. Bourhis, Giles i Rosenthal (1981): Subjektivna vitalnost i <i>SVQ</i> upitnik	39
2.3.2.2. Allard i Landry (1986): Kognitivni model i <i>BEVQ</i> upitnik	40
2.3.2.3. Giles i Johnson (1987): Etnolingvistička teorija identiteta	41
2.3.2.4. Landry i Allard (1994a i 1994b): Individualna mreža jezičnih kontakata (<i>INCL</i>).....	41
2.3.2.5. Harwood, Giles i Bourhis (1994): Prosudba vitalnosti	43
2.3.2.6. Landry i Bourhis (1997): Etnolingvistička vitalnost i jezični krajolik.....	44
2.3.2.7. Landry, Allard i Deveau (2010): Model kulturne autonomije (<i>CAM</i>)	46
2.3.2.8. Ehala i Zabrodskaja (2011, 2014): Prošireni model subjektivne vitalnosti	47
2.3.3. Nedostatci teorije vitalnosti.....	48
2.3.4. Novi pristupi vitalnosti.....	50
2.3.5. Relevantnost teorije vitalnosti za ovo istraživanje	52
3. FIJUMANSKI DIJALEKT U KONTEKSTU JEZIČNIH DODIRA	54
3.1. Fijumanski dijalekt u Rijeci	54
3.2. Jezična slika Rijeke	60
3.2.1. (Jezična) povijest grada do 20. stoljeća.....	62
3.2.2. (Jezična) povijest grada u 20. i 21. stoljeću	68
3.3. Fijumani – govornici fijumanskoga dijalekta.....	72

3.4. Položaj i odnos fijumanskoga dijalekta i talijanskoga jezika u Rijeci	77
3.4.1. Krovne ustanove talijanske nacionalne manjine	79
3.4.2. Mediji na talijanskome jeziku	80
3.4.3. Odgojno-obrazovne ustanove talijanske nacionalne manjine	81
3.4.4. Kulturne ustanove talijanske nacionalne manjine	82
3.4.5. Crkva sa službom na talijanskome jeziku	83
3.4.6. Književnost na fijumanskome dijalektu	83
3.5. Dosadašnja istraživanja vitalnosti fijumanskoga dijalekta.....	83
3.6. Stanje i perspektive fijumanskoga dijalekta na temelju dosadašnjih istraživanja vitalnosti	90
4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	92
4.1. Cilj i hipoteze istraživanja.....	92
4.2. Materijal, metodologija i postupak.....	92
4.3. Ispitanici	97
4.3.1. Ispitanici koji su ispunili upitnik.....	98
4.3.1.1. Sociodemografski podatci	98
4.3.1.2. Jezična biografija.....	99
4.3.1.3. Samoprocjena znanja FD-a	102
4.3.2. Ispitanici koji su sudjelovali u intervjuu	104
5. REZULTATI	106
5.1. Demografski pokazatelji održivosti	106
5.1.1. Broj govornika.....	106
5.1.2. Distribucija govornika.....	113
5.1.3. Vrsta bračne zajednice	120
5.1.4. Prirodni prirast i stopa iseljavanja.....	129
5.1.5. Zaključak o demografskim pokazateljima održivosti	130
5.2. Međugeneracijski prijenos jezika.....	130
5.3. Domene jezične uporabe	142
5.3.1. Obitelj.....	143
5.3.2. Radno mjesto.....	148
5.3.3. Odgojno-obrazovne ustanove talijanske nacionalne manjine	153
5.3.4. Šire okruženje.....	164
5.3.4.1. Susjedstvo.....	165
5.3.4.2. Prijatelji	168
5.3.4.3. Zajednica Talijana (<i>Comunità degli Italiani</i>).....	172

5.3.4.4. Javne ustanove.....	174
5.3.4.5. Nove tehnologije	179
5.3.4.6. Sadržaji na fijumanskom dijalektu.....	183
5.4. Uloga relevantnih ustanova.....	190
5.4.1. Zajednica Talijana (<i>Comunità degli Italiani</i>).....	190
5.4.2. Odgojno-obrazovne ustanove talijanske nacionalne manjine	197
5.4.3. Talijanska drama (<i>Dramma italiano</i>).....	200
5.4.4. Mediji	202
5.4.5. Grad Rijeka	205
5.5. (Jezični) identitet govornika.....	209
5.6. Motivacija govornika za poznavanje fijumanskoga dijalekta	233
5.7. Stavovi prema fijumanskome dijalektu i njegovu očuvanju	235
5.7.1. Stavovi govornika prema fijumanskome dijalektu.....	237
5.7.2. Stavovi većinske zajednice.....	253
6. RASPRAVA.....	260
6.1. Pokazatelji vitalnosti	260
6.1.1. Međugeneracijski prijenos	261
6.1.2. Poistovjećivanje govornika sa zajedničkim identitetom	263
6.1.3. Demografski pokazatelji vitalnosti.....	265
6.1.4. Domene jezične uporabe	268
6.1.5. Uloga relevantnih ustanova.....	271
6.1.6. Zaključak o pokazateljima vitalnosti.....	276
6.2. Govornici fijumanskoga kao višeidiomski govornici	277
6.3. Motivacija govornika za poznavanje fijumanskoga.....	280
6.4. Stavovi govornika prema fijumanskom dijalektu i njegovu očuvanju.....	282
6.5. Vitalnost fijumanskoga dijalekta s obzirom na dob govornika.....	283
7. ZAKLJUČAK.....	286
LITERATURA	290
PRILOG 1	310
PRILOG 2	331
ŽIVOTOPIS AUTORICE	337
POPIS OBJAVLJENIH RADOVA	337
IZVORI FINANCIRANJA.....	341

1. UVOD

Fijumanski dijalekt (FD) romanski je idiom iz skupine venetskih dijalekata i smatra se autohtonim manjinskim idiomom grada Rijeke i njegove okolice. On ondje supostoji uz sebi nesrodne slavenske (posebice službeni i većinski standardni hrvatski jezik) i druge idiome (Lukežić, 1993, 2008) kao i uz srodni standardni talijanski jezik, što svjedoči o postojanju višejezičnosti i jezičnih kontakata u tom gradu.

Ovaj se doktorski rad bavi istraživanjem vitalnosti FD-a u kontekstu jezičnih dodira. Današnja je riječka jezična situacija posljedica višestoljetnoga koegzistiranja najmanje dviju jezičnih zajednica unutar grada: slavenske i romanske. Prvi dokazi o tome sežu u 15. stoljeće (Rošić, 2002), a pretpostavke, zasad nepotvrđene, o postojanju romanskog idioma na ovome prostoru još u razdoblje antike, pa je moguće da su kontakti dviju jezičnih skupina postojali i ranije (Lukežić, 1993). Od 15. stoljeća pa do danas taj se idiom upotrebljavao zahvaljujući snažnim kontaktima s bliskim romanskim idiomima (latinskim i talijanskim jezikom te drugim venetskim dijalektima), a nakon druge polovice 20. stoljeća u manjoj mjeri s obzirom na političku i jezičnu dominaciju slavenskoga stanovništva u gradu. Na početku 21. stoljeća smatra se sociolektom govornikā određenih dijelova grada (Lukežić, 1993), a njegov se opstanak sve češće dovodi u pitanje (Lukežić, 1993; Rošić, 2002).

U višejezičnome okruženju, kakvo je i ono u kojem danas žive govornici fijumanskoga, moguće je uočiti dvije tendencije: napuštanje jezika (NJ) i očuvanje jezika (OJ). Te su dvije tendencije osobito uočljive i proučavaju se u situacijama gdje se na istom području i u isto vrijeme govori (najmanje) dvama jezicima nejednaka statusa (Edwards, 2010): jedan je dominantni, većinski, a drugi manjinski. Pod pojmom NJ-a misli se na postupnu zamjenu manjinskoga idioma većinskim u gotovo svim domenama jezične uporabe, a pod pojmom OJ-a na kontinuiranu uporabu manjinskoga jezika u nekim ili svim domenama usprkos nadmetanju s većinskim jezikom (Pauwels, 2004, 2016). Iako i sam manjinski, kao i FD, talijanski je jezik u Hrvatskoj službeni jezik odgojno-obrazovnih i ostalih ustanova talijanske nacionalne manjine, te je njegov položaj znatno stabilniji. Očuvanje FD-a ovisi dakle i o odnosu spram većinskoga hrvatskoga, kao i spram talijanskoga standarda.

Na temelju dosadašnjih istraživanja teško je utvrditi aktualno stanje FD-a s obzirom na pojave napuštanja i očuvanja jezika. Dosadašnja istraživanja FD-a malobrojna su i uglavnom se bave jezičnim opisom i leksičkim popisom (Bató, 1933/1999; Berghoffer, 1894/1999; Bidwell, 1967; Blecich i Tamaro, 2015; Bratulić, Đurđulov, Blecich i Kraš, 2015; A. Depoli, 1913; G. Depoli, 1928/1999; Folea, 1968–1970; Gottardi, 2004, 2007; Lukežić, 1993; Mestrovich, 2001; Pafundi, 2011; Rošić, 2002; Samani, 2007; Spicijarić Paškvan, 2018). Tek manji broj istraživanja ispituje status FD-a i stavove prema njemu (Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan, 2014, 2015; Drljača Margić, Kraš i Smiljanić, 2015; Lukežić, 2008; Spicijarić Paškvan i Crnić Novosel, 2014), a rezultati su do kojih dolaze kontradiktorni. Jedni autori tvrde da je u tijeku proces napuštanja toga idioma (Lukežić, 1993; Rošić, 2002), a drugi da postoji tendencija njegova očuvanja (Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan, 2014; Spicijarić Paškvan i Crnić Novosel, 2014). Istraživanje opisano u ovome radu provedeno je u nastojanju da se ta situacija detaljnije ispita.

U istraživanju se ispituje vitalnost FD-a, odnosno utvrđuje njegov trenutni položaj u odnosu na hrvatski i talijanski u rasponu od očuvanja do napuštanja jezika te pokušava odrediti perspektiva njegova opstanka u budućnosti. Vitalnost se općenito definira kao „sposobnost za život, životna snaga i moć djelovanja“, a u društvenim i humanističkim znanostima koristi se kao „oznaka za sposobnost nekih društvenih grupa da se održe unatoč nepovoljnim društvenim uvjetima“ (HJP, 2017). U znanstvena jezikoslovna istraživanja taj je pojam uveden sedamdesetih godina 20. stoljeća (Giles, Bourhis i Taylor, 1977) kako bi se istražili čimbenici koji utječu na snagu i sposobnost jedne zajednice da, u kontaktu s drugom zajednicom s kojom koegzistira u vremenu i prostoru, očuva svoj jezik, identitet i kulturu. Do danas je pojam vitalnosti u više navrata teorijski proširivan a teorija vitalnosti, koju su iznijeli Giles, Bourhis i Taylor (1977), zbog svoje je sveobuhvatnosti jedno od najčešćih teorijskih ishodišta istraživanja OJ-a i NJ-a pa tako i ovoga istraživanja.

Istraživanja vitalnosti pun zamah doživljavaju tek posljednjih petnaestak godina (Smith, Ehala i Giles, 2017). Ona pokazuju da će se, u kontekstu jezičnih dodira, zajednice s visokim stupnjem vitalnosti vjerojatnije održati kao zaseban entitet i očuvati svoj jezik. Zajednice s niskim stupnjem vitalnosti sklonije su asimilaciji s dominantnim jezičnim skupinama i napuštanju vlastitoga jezika u korist većinskoga (Bourhis, Giles i Rosenthal, 1981). Za vitalnost jezične zajednice odlučujući su kontinuirani međugeneracijski prijenos jezika i kulture, demografska održivost, aktivna uloga relevantnih ustanova, društvena kohezija te emocionalna privrženost zajedničkom identitetu

(Ehala, 2015). S obzirom na složenost prirode vitalnosti pouzdanim se pokazateljima smatraju ocjena ugroženosti jezika, međugeneracijski prijenos, uporaba jezika u različitim domenama, osnovni demografski podaci, iskazi govornika o vlastitoj uporabi jezika u određenim domenama te njihova procjena vitalnosti jezika (Smith i dr., 2017). Te su varijable stoga uključene i ovo istraživanje pri čemu je za ocjenu ugroženosti jezika kao mjerna skala primijenjena Proširena ljestvica međugeneracijskoga prijenosa *EGIDS* (Lewis 2009; Lewis, Simons i Fennig, 2016).

Za istraživanje je vitalnosti FD-a odabrana uporaba mješovitoga metodološkog pristupa kojim se mjere i objektivna vitalnost zajednice i subjektivna procjena vitalnosti među govornicima (Ehala, 2015). Na taj je način istovremeno dobivena šira i detaljnija slika stanja i perspektiva za očuvanje FD-a. Kvantitativno-kvalitativni dio istraživanja proveden uz pomoć upitnika obuhvatio je 249 govornikā FD-a različitih dobnih skupina, a kvalitativni dio istraživanja proveden uz pomoć polustrukturiranih intervjuā 34 govornikā. Ispitivali su se: 1) demografski pokazatelji održivosti; 2) međugeneracijski prijenos jezika; 3) domene jezične uporabe; 4) uloga relevantnih ustanova; 5) jezični identitet govornika; 6) motivacija govornika za poznavanje FD-a i 7) stavovi govornika prema FD-u i njegovu očuvanju.

Rezultati upućuju na to da je među dijelom govornika FD-a započelo NJ. Navode na to ograničena uporaba FD-a, nedovoljna institucijska podrška i motiviranost govornikā za njegovo poznavanje kao i demografski pokazatelji koji potvrđuju smanjenje broja govornika. Međugeneracijski prijenos još postoji, ali se i unutar obitelji učestalost uporabe FD-a smanjuje. Privrženost je zajedničkom identitetu i dijalektu kao njegovu simbolu izrazita, kao i želja da se on očuva, no predviđanja govornikā o očuvanju FD-a nisu optimistična. Na temelju tih rezultata ponuđene su smjernice djelovanja manjinske i većinske zajednice te ustanova i pojedinaca zainteresiranih za očuvanje fijumanskoga, ali i drugih manjinskih idioma u kontekstu jezičnih dodira.

Rad se sastoji od sedam poglavlja, uključujući i ovo. Drugo poglavlje sadrži prikaz teorijskog okvira istraživanja. Ono obuhvaća određivanje pojmova OJ-a i NJ-a u kontekstu višejezičnosti i jezičnih dodira. Ti se pojmovi dodatno opisuju kroz klasifikaciju čimbenika koji na njih mogu utjecati. Osnovne postavke teorije vitalnosti, uključujući i pregled razvoja teorije, također su opisane u drugome poglavlju. Treće je poglavlje posvećeno FD-u, na čije se istraživanje primjenjuju pretpostavke teorije vitalnosti. Poglavlje donosi pregled jezične situacije u Rijeci s naglaskom na 20. i 21. stoljeće te smješta FD u kontekst jezičnih dodira u gradu. Opisuju se

zakonski okviri za uporabu manjinskih jezika te s tim u vezi djelovanje ustanova talijanske nacionalne manjine u Rijeci te odnos FD-a i talijanskoga kao manjinskog jezika u Hrvatskoj. Poseban je dio poglavlja posvećen identitetu i broju govornika FD-a. Poglavlje se zaključuje pregledom i rezultatima dosadašnjih istraživanja njegove vitalnosti. Cilj, hipoteze i metodologija ovoga istraživanja kao i uzorak ispitanika na kojem je ono provedeno opisani su u četvrtome poglavlju. Rezultati istraživanja iznose se u petome poglavlju. Analiziraju se demografski pokazatelji održivosti, međugeneracijski prijenos jezika, domene jezične uporabe, uloga relevantnih ustanova, jezični identitet govornika, motivacija govornika za poznavanje FD-a i stavovi govornika prema FD-u i njegovu očuvanju. Šesto poglavlje sadrži raspravu rezultata istraživanja vođenu početnim hipotezama. Rezultati se dovode u vezu s prethodnim istraživanjima FD-a i drugih manjinskih jezika te se raspravlja o njihovim praktičnim implikacijama na temelju kojih se daju smjernice za očuvanje FD-a. Rad završava Zaključkom, kao sedmim poglavljem, u kojem se rezimiraju glavne spoznaje, ističe doprinos istraživanja, ukazuje na neke njegove nedostatke te daju smjernice za buduća istraživanja.

2. OČUVANJE I NAPUŠTANJE JEZIKA U KONTEKSTU JEZIČNIH DODIRA

Pod pojmom jezičnog dodira, najjednostavnije rečeno, podrazumijeva se „istovremena uporaba više od jednog jezika u istom okruženju“ (Thomason, 2001, str. 1). Ako se u takvu kontekstu govornici služe većim brojem jezika, a ne samo jednim, govorimo o višejezičnosti¹, višejezičnoj sredini i višejezičnim govornicima. Prema definiciji Europske komisije (2007, str. 6), višejezičnost je „sposobnost zajednica, ustanova, skupina i pojedinaca da se redovito služe većim brojem jezika u svakodnevnom životu“². Višejezična je osoba „svatko tko može komunicirati na više od jednog jezika, bilo aktivno (govoreći i pišući), bilo pasivno (slušajući i čitajući)“³ (Li 2008, str. 4). Suvremeni pogled na višejezičnost nužno ne podrazumijeva postojanje vrlo visoke razine kompetencije kao odlučujućeg čimbenika u njezinu određivanju, već zahtijeva sposobnost učinkovite uporabe jezika (Medved Krajnović, 2010).

Da bi se lakše opisao i razumio položaj FD-a u kontekstu jezičnih dodira, potrebno je najprije razgraničiti teorijske pojmove koji se u tom kontekstu rabe. FD egzistira u, povijesno gledano, višejezičnoj sredini, a višejezičnost je, u određenom smislu, i značajka trenutnoga stanja. Do polovice 20. stoljeća u gradu se govorilo hrvatskim, talijanskim, mađarskim, njemačkim, te općenito govoreći slavenskim i drugim jezicima, kao i hrvatskim i drugim dijalektima. Bila je to višejezična sredina i većina se govornika FD-a najčešće i dalje služi nekim(a) od tih idioma. Rijeka je danas, politički i demografski, hrvatski grad, a hrvatski je jezik (u nekoliko svojih pojavnih oblika⁴) većinski. Mlađe se generacije u većini slučajeva služe i engleskim jezikom te se znanje toga jezika gotovo podrazumijeva. Nadalje, jezik je talijanske nacionalne manjine Rijeke, kojoj, čini se, većina govornika FD-a pripada (Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan, 2014), talijanski standard i njime se manjinsko stanovništvo unutar manjinskih ustanova služi u formalnim situacijama. Stoga u Rijeci na početku 21. stoljeća možemo istodobno svjedočiti postojanju i

¹ Postoje različita određenja dvojezičnosti i višejezičnosti. U ovom se radu višejezičnost promatra kao nadređeni pojam dvojezičnosti, odnosno, dvojezičnost se promatra kao jedan od oblika višejezičnosti – onaj koji se odnosi na uporabu dvaju jezika. Sukladno tome, u srodnim pojmovima *trojezičnost* i *četverojezičnost* broj u nazivu upućuje na broj jezika kojima se pojedinac/zajednica koristi. U nastavku se na dvojezičnost, gdje god je moguće, referira kao na višejezičnost.

² „(...) the ability of societies, institutions, groups and individuals to engage, on a regular basis, with more than one language in their day-to-day lives“ (European Commission, 2007, str. 6)

³ „(...) anyone who can communicate in more than one language, be it active (through speaking and writing) or passive (through listening and reading)“ (Li, 2008, str. 4).

⁴ Misli se ne samo na hrvatski standardni jezik nego i na urbane te mjesne hrvatske govore.

horizontalne (vodoravne) i vertikalne (okomite) višejezičnosti. Horizontalna (vodoravna) dvojezičnost podrazumijeva ovladanost dvama sustavima, dovoljno različitima da budu smatrani dvama jezicima, dok vertikalna (okomita) dvojezičnost uključuje ovladanost materinskim idiomom (naprimjer dijalektom) i standardom istoga jezika (Jelaska i sur., 2005).

2.1. Tipovi višejezičnosti i ishodi jezičnih dodira

Višejezičnost se može odnositi na cijelu zajednicu kao i na pojedinca te se stoga razlikuju društvena i pojedinčeva ili individualna višejezičnost. One su povezane i veća je vjerojatnost da će osoba koja živi u višejezičnoj sredini i sama biti višejezična, no to nije pravilo. Višejezičnost je danas gotovo univerzalna pojava: nije, kao u prošlosti, ograničena samo na pogranična područja i trgovačke rute; ne odnosi se samo na određene društvene slojeve, zanimanja ili rituale – može se odnositi na komunikaciju kod kuće, na poslu, u obrazovnom sustavu ili široj zajednici; nije ograničena samo na pisanu formu, nego se pojavljuje u najrazličitijim oblicima i kroz različita sredstva suvremene komunikacije (Aronin i Singleton, 2008). Može se razviti u najranijem djetinjstvu ili poslije, u odrasloj dobi, te uključivati različite jezike i različit njihov broj (Cenoz, 2013).

U višejezičnim je društvima česta pojava diglosije. Pojam je uveo Ferguson (1959) da bi označio postojanje i uporabu dvaju varijeteta (visokog i niskog) jednog jezika od kojih svaki zadržava posebnu ulogu (naprimjer klasični i razgovorni arapski, moderni grčki – katarevusa i dimotiki, standardni njemački i švicarski njemački, francuski i haitski kreolski). Fishman (1967) proširuje pojam i na različite jezike između kojih postoji funkcionalna razlika (naprimjer španjolski i guaranski u Paragvaju). Riječ je o „određenoj vrsti funkcionalne specijalizacije dvaju jezika“ (Hržica, Padovan i Kovačević, 2011, str. 180) ili funkcionalnoj dvojezičnosti (Jelaska i sur., 2005), pri kojoj se jezik u privatnoj komunikaciji (npr. kod kuće, s prijateljima ili drugim osobnim područjima) razlikuje od jezika u javnoj komunikaciji (npr. državnim i obrazovnim ustanovama, medijima), te to utječe na položaj jezika u društvu, a u konačnici može rezultirati i napuštanjem manje „prestiznoga“ među njima.

Neovisno o veličini jezičnih zajednica jezični dodir(i), koji su sami po sebi posljedica povijesnih događaja i promjena u nekome društvu, i sami izazivaju društvene posljedice. One mogu biti povoljne ili nepovoljne za zajednice u kontaktu i imati različite ishode za jezike koji se u

određenom prostoru i vremenu istovremeno upotrebljavaju (Cenoz, 2013). U višejezičnoj sredini ti jezici mogu supostojati i očuvati se unatoč prisutnosti drugoga jezika – u tom slučaju govorimo o OJ-u. Na razini pojedinca izostanak učestale uporabe jednoga od jezika može dovesti do tzv. jezičnoga nazadovanja, odnosno smanjenja ili potpunoga gubitka kompetencije u nekome jeziku. Ako i u široj zajednici dođe do smanjenja uporabe i znanja nekog jezika, može se govoriti o njegovoj ugroženosti, odnosno o NJ-u ako se on posve prestane prenositi na mlađe naraštaje i koristi se tek u ograničenom broju domena⁵. Edwards (2004, str. 458) u tome smislu tvrdi da „dvojezičnost kao takva može biti nestabilna i nestalna etapa na putu k novoj jednojezičnosti“⁶. Smrt jezika označava nestanak i posljednjega njegova govornika. Jezičnom revitalizacijom, međutim, nestajanje jezika može se ublažiti, a jezik ponovno oživjeti. Pojam jezične revitalizacije obuhvaća nastojanja da se „ugroženi jezik vrati na određenu razinu uporabe u zajednici (i drugdje) nakon razdoblja smanjenja uporabe“ (Hinton, 2011, str. 291). U procesu revitalizacije određena jezična zajednica nastoji političkim i društvenim sredstvima te putem obrazovanja utjecati na povećanje broja aktivnih govornika toga ugroženog jezika (Filipović i Pütz, 2016). Aktivnosti i mjere koje je potrebno poduzeti da se preusmjeri proces NJ-a (engl. *reversing language shift*) opisane su u Fishmanovoj (1991) Ljestvici prekida međugeneracijskog prijenosa *GIDS* (*Graded Intergenerational Disruption Scale*), jednoj od prvih i najpoznatijih ljestvica za ocjenu ugroženosti jezika (v. 2.3.4.).

Jezična praksa pokazuje, tvrdi Granić (2013) „da je u svakoj jezičnoj sredini u upotrebi više različitih idioma, odnosno više horizontalnih i vertikalnih stratuma, dakle regionalnih i socijalnih varijeteta jednog jezika, kao i različitih registara“ (str. 36). Trenutno je FD (v. 3. poglavlje) u odnosu na druge jezike i dijalekte Rijeke manjinski jezik. Njegovi su govornici najčešće višejezični, horizontalno (u odnosu na hrvatske idiome: mjesne i gradske govore te standard, kao i na druge strane jezike kojima se služe) i vertikalno (u odnosu na talijanski standard). Funkcionalna specijalizacija FD-a kao komunikacijskoga koda privatne komunikacije upućuje i na postojanje diglosije (u službenim kontaktima ili javnim nastupima, primjerice, govornici FD-a služe se

⁵ Pod pojmom domena podrazumijevaju se komunikacijske situacije određene trima čimbenicima: kontekstom, sudionicima i temom (Fishman, 1965). U istraživanjima OJ-a i NJ-a kao domene najčešće se spominju obitelj, odnos s prijateljima, obrazovanje, radno mjesto, religijska domena, uslužne djelatnosti i društveni život u najširem smislu. (Pauwels, 2016)

⁶ „Bilingualism itself can be an unstable and impermanent way-station on the road to a new monolingualism.“ (Edwards, 2004, str. 458)

standardnim hrvatskim jezikom ili standardnim talijanskim jezikom). FD se danas smatra sociolektom, jezikom određene društvene skupine, (Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan, 2014; Lukežić, 2008,), a ovisno o kontekstu, privatnoj ili javnoj komunikaciji, kako Granić (2009) tvrdi, govornik izabire ne samo drugi jezik nego i idiom toga drugog jezika (standard, supstandard, dijalekt, sociolekt). Budući da su suvremena istraživanja FD-a usmjerena na pokušaje utvrđivanja je li, u kontekstu jezičnih dodira u kojima supostoji, u tijeku očuvanje ili napuštanje FD-a i do koje je mjere njegov opstanak ugrožen, u potpoglavljima koja slijede detaljnije će biti opisani procesi očuvanja i napuštanja jezika kao i čimbenici koji na te procese mogu utjecati.

2.2. Očuvanje i napuštanje jezika

Jezični dodiri dviju ili više jezičnih zajednica nejednaka političkog i ekonomskog statusa, jedne manjinske i druge većinske/dominantne, mogu rezultirati očuvanjem jezika (OJ-om) ili napuštanjem (manjinskoga) jezika (NJ-om) (Edwards, 2004, str. 459). Zajednica govornika FD-a manjinska je u odnosu na većinsku hrvatsku zajednicu, kao i na zajednicu govornika talijanskoga jezika kojoj genetski pripada.

Pauwels (2004, str. 719) OJ definira kao „situaciju u kojoj govornik, skupina govornika i/ili govorna zajednica nastavljaju upotrebljavati svoj jezik u nekim ili svim životnim sferama⁷ neovisno o nadmetanju s dominantnim ili većinskim jezikom da postane glavni/jedini jezik u svim domenama života“⁸. Govornik nastavlja uporabljati materinski⁹, manjinski jezik, makar i u najmanjoj mjeri, tijekom dužega razdoblja. NJ po njezinoj je definiciji „prijelaz (postupni ili ne) govornika, skupine govornika i/ili govorne zajednice s dominantne uporabe jednoga jezika u gotovo svim područjima života na dominantu uporabu drugoga jezika na svim životnim

⁷ Odnosi se na ranije spomenute domene jezične uporabe (v. bilješku 5).

⁸ „ (...) a situation in which a speaker, a group of speakers, and/or a speech community continue to use their language in some or all spheres of life despite competition with the dominant or majority language to become the main/sole language in all spheres.” (Pauwels, 2004, str. 719)

⁹ Pod pojmom materinskoga jezika (engl. *mother tongue*) za potrebe ovoga rada smatrat će se jezik koji pojedinac usvaja od rođenja u obitelji, prijenosom sa starije generacije na mladu, što se još naziva i prvim jezikom (engl. *first language*) (Kraš i Miličević, 2015).

područjima.¹⁰ Riječ je o napuštanju materinskoga, manjinskoga jezika, u korist dominantnoga odnosno većinskoga jezika.

NJ istovremeno je proces i rezultat; događa se postupno, ne nužno u potpunosti i istovremeno za sve pripadnike govorne zajednice. Isto vrijedi i za OJ: pojam se odnosi i na one situacije u kojima se materinski manjinski jezik nastavlja upotrebljavati u nekim situacijama, no ne nužno u svima, među različitim generacijama govornika (Pauwels, 2016). Stoga je nerijetko ove dvije pojave teško jasno razlučiti, te je moguće da jedna drugu ne isključuju ili da se čak istovremeno odvijaju. Napuštanje manjinskoga jezika u korist većinskoga međutim pravilo je u dinamici jezičnih dodira, a ne iznimka, te vrijedi za sve tipove jezičnih zajednica (Fishman, 2013; Pauwels, 2016).

OJ i NJ pojave su tipične za dva tipa govornih zajednica: useljeničke jezične zajednice i autohtone manjinske jezične zajednice širom svijeta, pa se istraživanja OJ-a i NJ-a i računaju u tim smjerovima. Prva istražuju posljedice jezičnih dodira među useljeničkim zajednicama koje su se, primjerice iz Europe doselile u SAD, Kanadu, Australiju i Novi Zeland te domicilnim stanovništvom tih prostora (npr. Clyne, 1982; Cummins, 1986; Edwards, 1998; Fishman, Nahirny, Hofman, Hayden, Warshauer, Kloss, Lemaire, Christian, C., Christian, J. i Glazer, 1966; Haugen, 1953, Holmes, 1997; Wei, 1994) ili iz zemalja Sredozemlja u države Zapadne Europe (Extra i Verhoeven, 1993). Druga istražuju jezične posljedice suživota starosjedilačkih manjinskih zajednica, kao što su Navaho u Sjevernoj Americi, Aboridžini u Australiji, Maori na Novom Zelandu i većinskih zajednica na tim kontinentima (npr. Dorian, 1981; Gal, 1979) te autohtonih manjinskih i većinskih europskih jezika, npr. baskijskog i španjolskog. Za potrebe rada upotrebljavat će se termin ‘manjinski’ za oba tipa zajednica, no zbog odvojenosti tih dvaju istraživačkih područja u praksi potrebno ih je u nastavku kratko posebno opisati jer se rezultati i jednih i drugih istraživanja odnose i na FD.

Migrantske, tj. iseljeničke, odnosno useljeničke zajednice najčešće su istraživani konteksti procesa OJ-a i NJ-a. Riječ je o dobrovoljnom ili prisilnom preseljenju dijela ili cijelih jezičnih zajednica s jednoga na drugi prostor, izvan nacionalnih i jezičnih granica. Migracije mogu biti potaknute različitim razlozima, poput političkih, ekonomskih ili obiteljskih; mogu biti trajne, dugoročne ili

¹⁰ „ (...) the change (gradual or not) by a speaker, a group of speakers, and/or a speech community from the dominant use of one language in almost all spheres of life to the dominant use of another language in almost all spheres of life” (Pauwels, 2004, str. 719).

kratkoročne; mogu uključivati veće ili manje skupine govornika. Odvijale su se u različitim povijesnim razdobljima, iz različitih ishodišta i prema različitim odredištima. Procjenjuje se da se tijekom 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća iz Europe u SAD iselilo oko 30 milijuna ljudi. Suvremene masovne migracije stanovništva pokrenute poslije 2. svjetskog rata obuhvatile su područja mnogih europskih država, pa tako i dio stanovništva današnje Republike Hrvatske, o čemu će biti riječi poslije (v. 3.2.2.). Tijekom toga razdoblja govornici različitih europskih jezika, npr. njemačkog, nizozemskog i skandinavskih jezika, iseljivali su se u prekontinentalne zemlje tzv. Novog svijeta, Sjevernu i Južnu Ameriku, Australiju, Novi Zeland i Južnoafričku Republiku. Iseljavanja su zahvatila i druge europske države, Italiju, Grčku i Poljsku, kao i one azijske, Kinu, Japan i Koreju. Istraživanja takvih zajednica osobito su brojna među iseljenicima iz država španjolskoga govornog područja. Manje ili više masovna iseljavanja iz političkih i ekonomskih razloga nastave se i u 21. stoljeću. Posljednjih su desetljeća upravo ranije spomenute europske države postale odredištem useljavanja, pa se novija istraživanja odnose na useljeničke zajednice u Francuskoj, Velikoj Britaniji, Nizozemskoj i Njemačkoj, i to ne samo useljeničke zajednice s područja drugih europskih država nego i iz cijeloga sredozemnog bazena – sjevernoafričkih država i Turske, pa i šire.

Ovdje valja napomenuti da se jezične posljedice migracija ne odnose nužno samo na ishode novonastalih jezičnih kontakata u zemljama odredištima nego mijenjaju i jezičnu sliku prostora koji te zajednice napuštaju, kao što će biti vidljivo i iz ovoga istraživanja (v. 4.3.1.1. i 5.1.2.). Migracije, bilo da je riječ o iseljavanju ili useljavanju, ubrzano mijenjaju demografski sastav najbližeg susjedstva, lokalne identitete, jezični krajolik i, kao što mogu obogatiti neko područje, mogu biti jednako osiromašujuće i opasne (Smith i dr., 2017). Većina govornika FD-a napustila je nakon Drugoga svjetskog rata područje na kojem je stoljećima živjela, što je bitno promijenilo jezičnu sliku na terenu te status toga manjinskog jezika (v. 6.1.3).

Istraživanja OJ-a i NJ-a obuhvaćaju i istraživanja jezičnih dodira između autohtonih manjinskih jezičnih zajednica i većinske, dominantne zajednice određenoga područja. Autohtoni manjinski jezici nazivaju se u literaturi još i regionalnim (engl. *regional*), teritorijalnim (engl. *territorial*), aboridžinskim (engl. *aboriginal*) i urođeničkim (engl. *indigenous*). Riječ je o prostorima na kojima stoljećima koegzistira više različitih jezičnih zajednica i gdje je jezik jedne od njih tijekom vremena stekao status manjinskoga. Poziciju manjinske ta je zajednica najčešće stekla naknadnim

društvenopolitičkim promjenama poput ratova, teritorijalnih presezanja, prekrajanja granica ili formiranja novih država, zatim doseljavanjem većeg broja govornika nekoga drugog jezika, smanjivanjem broja govornika autohtonog jezika te, posljedično, gubitkom statusa dominantne jezične zajednice, ako je takav imala. Primjeri su manjinskih jezika već spomenuti jezici australskih ili američkih domorodaca, ali i jezici europskih zemalja poput velškog u Ujedinjenom Kraljevstvu, bretonskog u Francuskoj, katalonskog u Španjolskoj, jezika Sami u skandinavskim zemljama, baskijskoga u Francuskoj i Španjolskoj (*State of the art report on maintenance of regional bilingualism*) ili autohtonih jezika Afrike. FD također pripada skupini autohtonih manjinskih jezika, a tijekom stoljeća uporabe u Rijeci i njegov je status varirao.

Istraživanja manjinskih jezičnih zajednica provedena su i u Hrvatskoj (Barančić, 2008; Bilić Meštrić, 2015; Bilić Meštrić i Šimičić, 2017; Cvikić, 2007; Cvikić i Kuvač, 2007; Čapo Žmegač, 2005; Deželjin, 2015, 2017; Granić, 2009, 2013, 2016; Grbić, 1991; Horvat, 2009; Hržica, Padovan i Kovačević, 2011; Poropat Jeletić, 2014, 2015; Radosavljević, 2016; Skelin Horvat, 2013; Skelin Horvat, Čagalj i Ščukanec, 2017; Skelin Horvat i Muhvić-Dimanovski, 2012; Sujoldžić, 2008; Šimičić, 2017; Šimičić i Bilić Meštrić, 2018, Vrzić i Doričić, 2014; Vrzić i Singler, 2016) a i hrvatska je manjinska zajednice proučavana u inozemstvu (Lasić, 2010; Samardžija, 2004; Starčević, 2014; Ščukanec, 2011, 2015, 2017, 2019; Šimičić i Škevin, 2018; Vuković, 2010, 2016).

U nastavku slijedi pregled čimbenika koji utječu na OJ i NJ.

2.2.1. Čimbenici očuvanja i napuštanja jezika

S obzirom na različitosti među govornim zajednicama i specifične okolnosti svakoga pojedinog jezičnog dodira nemoguće je generalizirati i pouzdano utvrditi koji čimbenici utječu na očuvanje, a koji na napuštanje jezika. Neki su od tih čimbenika jasni znakovi OJ-a, odnosno NJ-a, dok drugi čimbenici u različitim zajednicama i uvjetima mogu ponekad dovesti do OJ-a, a ponekad do NJ-a. U nastavku će biti riječi o podjeli tih čimbenika te će biti i jasnije naznačeno koji su od njih nedvojbeno pokazatelji jednoga, a koji drugoga procesa.

Uobičajeno se čimbenici OJ-a i NJ-a svrstavaju u dvije kategorije, individualne i skupne (Potowski, 2013) jer su te pojave istovremeno posljedice psiholoških i društvenih procesa (Sofu, 2009). Pauwels (2016) čimbenike koji mogu utjecati na OJ ili NJ svrstava u tri skupine. Prvu skupinu

čimbenika čine individualni čimbenici. U njih ubraja: dob govornika, spol, bračni status, stupanj obrazovanja, društvenu klasu kojoj govornik pripada, rasu, etničku ili vjersku pripadnost govornika te govornikove stavove o jeziku. Njima pridodaje drugu skupinu čimbenika, koji se odnose na značajke manjinske zajednice, kao što su brojnost govornika manjinskog jezika, gustoća njihove naseljenosti ili jezična i kulturološka sličnost s većinskom zajednicom. Osim njih, na OJ i NJ utječu i čimbenici iz treće skupine, vezani uz većinsku zajednicu. U njih ubraja stavove većinske zajednice prema manjinskom jeziku i kulturi te postojanje zakona i propisa koji podržavaju jezičnu raznolikost i višejezičnost. Međutim, u svakom pojedinačnom slučaju ti čimbenici (međusobno) djeluju na različite načine i s različitim ishodima. Slijedi pregled individualnih čimbenika te čimbenika koji se odnose na manjinsku i većinsku zajednicu te dosadašnje spoznaje o njihovu mogućem utjecaju na OJ i NJ.

2.2.1.1. Individualni čimbenici

Najbrojniju skupinu čimbenika koji mogu utjecati na OJ i NJ čine individualni čimbenici. Kao što navodi Potowski (2013, str. 321), upravo se „kroz pojedinčeva jezična ponašanja jezik unutar obitelji ili u široj društvenoj zajednici može održati ili izgubiti“¹¹. O pojedincu, njegovim osobinama i stavovima te uvjetima u kojima živi ovisi hoće li napustiti manjinski jezik zajednice i prikloniti se većinskome ili će nastaviti upotrebljavati i njegovati manjinski jezik i prenositi ga novim pokoljenjima.

Znanje jezika

Među individualnim čimbenicima znanje jezika (engl. *language proficiency*) jedan je od najvažnijih. Osoba koja nije ovladala nekim jezikom ne može se njime aktivno služiti niti ga prenijeti idućim naraštajima (Potowski, 2013). Zato su znanje jezika i aktivno služenje njime osnovna pretpostavka njegova očuvanja.

Znanje jezika utječe na društvenu interakciju, odnose s pripadnicima zajednice te na same pojedince. Osobe koje su usvojile manjinski jezik posjeduju izraženu pripadnost manjinskome

¹¹ „(...) it is through individuals' speech behavior that a language is either maintained or lost in a family and in broader society.“ (Potowski, 2013, str. 321)

identitetu, snažno su povezane s manjinskom zajednicom, bolje razumiju i poznaju kulturne vrijednosti, norme i način ponašanja zajednice, što dodatno intenzivira njihovu interakciju s drugim govornicima manjinskog jezika. Nedovoljno poznavanje manjinskog jezika također utječe na interakciju s drugim govornicima: osobe koje ne govore dobro manjinski jezik izbjegavaju kontakte s njegovim govornicima, manje sudjeluju u kulturnim aktivnostima i događajima vezanima uz život zajednice te teže stupaju u kontakt s govornicima manjinskoga jezika u zemlji porijekla (Cho, 2000). Nerijetko se događa da već druga, a osobito treća i sljedeće generacije govornika manjinskoga jezika postupno nazaduju u znanju materinskog jezika, ne usvajaju ga ili ga tek djelomično usvajaju i ne prenose ga na mlađe generacije te na taj način postupno napuštaju svoj materinski manjinski jezik.

Govornici koji se rjeđe služe manjinskim jezikom skloni su priznati kako je upravo slabo znanje razlog njegova napuštanja u korist većinskoga (Yağmur i Akinci, 2003) i često se pozivaju na vlastito nedovoljno poznavanje jezika, a time i nesposobnost da ga prenesu dalje: preispituju svoje jezične vještine, navode druge varijetete istoga jezika kojima se služe ili spominju ograničenu sposobnost pisanog izražavanja na manjinskome jeziku (Pauwels, 2005).

Znanje većinskoga jezika u većini slučajeva preduvjet je za sudjelovanje u gospodarskom životu zemlje, uspješnu interakciju s ustanovama i okruženjem te je važno za svakodnevnu komunikaciju (Soehl, 2016). Stoga se mnogi govornici radije priklanjaju usvajanju većinskoga nego usavršavanju manjinskoga jezika. No jedno ne mora nužno isključivati drugo.

Dob govornika

Dob ima odlučujuću ulogu u procesima OJ-a i NJ-a. Istraživanja manjinskih useljeničkih zajednica pokazala su da prva generacija useljenika najčešće u potpunosti zadržava svoj manjinski jezik kao sredstvo komunikacije i najčešće ga prenosi na potomke. Također, prva generacija useljenika često u potpunosti ne ovlada jezikom zemlje primateljice, živi izdvojeno od većinske zajednice, pa je i manje izložena većinskome jeziku, što je razlog da se više služi svojim manjinskim jezikom. Druga generacija useljenika, koja odrasta i školuje se u novoj jezičnoj sredini, najčešće je generacija dvojezičnih govornika koja se manjinskim jezikom služi uglavnom u privatnim domenama – u komunikaciji s roditeljima i rođacima, dok u javnim domenama – u obrazovanju, radnoj i životnoj sredini – komunicira na jeziku šire zajednice. U pravilu jezik šire zajednice postaje dominantnim

jezikom tih govornika, u smislu uporabe, kao i znanja jezika. Odnos druge generacije govornika prema manjinskome jeziku važan je za njegovo očuvanje. Ako druga generacija govornika ne prenese jezik svojih roditelja i svijest o potrebi njegova očuvanja na treću generaciju, zasigurno će doći do napuštanja jezika. Upravo se u trećoj generaciji to najčešće i događa, potvrđuju mnogobrojna istraživanja. Soehl (2016, str. 1515) ovako opisuje model NJ u manjinskim useljeničkim zajednicama:

Useljenici rođeni izvan zemlje primateljice stječu znanje toga jezika, ali radije komuniciraju na materinskome jeziku, osobito kod kuće. Djeca tih useljenika, koja su rođena i odrastala u zemlji primateljici, mogu zadržati lakoću izražavanja na jeziku svojih roditelja, no uglavnom se tečno služe jezikom zemlje primateljice i često im je draži od roditeljskoga jezika, dok neki čak, zajedno s roditeljima, prelaze na jezik zemlje primateljice (...). Do trećeg je naraštaja jednojezičnost prevladavajući obrazac, a poznavanje staroga materinskog jezika, u najboljem slučaju, tek djelomično.¹²

Usvajanje jezika zemlje primateljice ne znači nužno gubitak manjinskoga niti sprječava njegovo usvajanje, tvrdi nadalje Soehl (2016). Univerzalno je pravilo međutim da druga generacija useljenika njeguje manjinski jezik manje nego što to čini prva te da u svakoj sljedećoj generaciji uporaba manjinskoga jezika opada (Pauwles, 2016).

Odnos prema jeziku, nadalje, povezan je s razvojnim fazama kroz koje pojedinac prolazi. Za razvoj svijesti o (jezičnom) identitetu potrebna je određena emotivna i kognitivna zrelost. Lee (2002) zaključuje kako je za shvaćanje prave vrijednosti i prednosti poznavanja manjinskog jezika potrebna određena psihološka zrelost, koja se postiže tek u kasnijoj životnoj dobi. Po njemu, pritisak koji društvo čini na manjinsku zajednicu s ciljem jezične i kulturne asimilacije navodi mlade na pomisao kako je upravo ovladavanje manjinskim jezikom prepreka uspješnom integriranju u širu zajednicu. Najmlađi članovi neke govorne zajednice nerijetko napuštaju svoj manjinski jezik upravo zato da bi se lakše uklopili u društvo i sredinu koja se služi većinskim jezikom. Jezični „konformizam“ mladih članova neke zajednice odraz je želje za prihvaćanjem i

¹² „The foreign-born migrant generation acquires some proficiency in the host-country language, but prefers to speak the native language, especially at home. Their children born and raised in the host country may retain facility in their parents' language but are generally fluent in the host-country language and often prefer it to their parent's language, with some even conversing with parents in the host-country language (...). By the third generation monolingualism in the prevalent pattern and knowledge of the ancestral mother tongue is fragmentary at best.“ (Soehl, 2016, str. 1515)

neisticanjem te potrebe da se bude (jezično) sličan svojim vršnjacima. Za OJ među mladim govornicima najvažniji je utjecaj vršnjaka: prihvaćenost među vršnjacima i jezični odabir s tim u vezi postaje osobito važan u razdoblju u kojem djeca kreću u školu i više su izložena većinskoj zajednici (Luo i Wiseman, 2000). Mlađi govornici manjinskog jezika služiti će se njime tek ako naiđu na razumijevanje i odobravanje svojih prijatelja, što je najvidljivije upravo među generacijom adolescenata. Zhang i Slaughter-Defoe (2009, str. 90) jasno kažu kako je „pritisak za jezičnom i kulturološkom uklopljenošću u okruženju škole velik, osobito kad djeca ulaze u razdoblje adolescencije“¹³. Tse (2001, str. 33) kaže da „(...) dok znanje (većinskoga jezika) može donijeti prestiž i prihvaćanje, poznavanje drugoga jezika – osobito jezika nižega statusa – može polučiti suprotan efekt.“¹⁴ Znanje i služenje manjinskim jezikom može u takvim slučajevima izazvati kod djece stid zbog različitosti i ksenofobične reakcije ostale djece (Potowski, 2013).

Konformizmu i praktičnosti mladih u njihovim jezičnim odabirima treba međutim dodati i određenu dozu oportunitizma. Dio dvojezičnih govornika u znanju manjinskoga jezika vidi, naprotiv, dobrobit u smislu lakšeg pronalaženja posla ili napredovanja u njemu (Cho, 2000; Lao, 2004; Park i Sarkar, 2007; Zhang and Slaughter-Defoe, 2009). Osim toga, znanje većeg broja jezika olakšava im učenje novih stranih jezika (Sofu, 2009). Razumijevanje prednosti višejezičnosti kod mladih povećava mogućnost pozitivnijeg odnosa prema manjinskome jeziku i OJ-u, dok neuviđanje svrsishodnosti učenja manjinskoga jasno vodi k NJ-u.

Treba također uzeti u obzir da pojave u jeziku odražavaju promjene u društvenoj zbilji. Kako Edwards (2004, str. 458) ističe, „povijesno i jezično gledano, promjena je pravilo, a ne stagnacija. Okolnosti se mijenjaju, ljudi se sele, potrebe i zahtjevi se mijenjaju – i ti čimbenici snažno utječu na jezik“¹⁵. S obzirom na to da se mijenja svijet u kojem živimo, mijenja se i način komunikacije, pa stoga i jezik kojim komuniciramo. Komondouros i McEntee-Atalianis (2007) upućuju na sve veću uporabu engleskog jezika kao sredstva komunikacije među mladima. Naglašavaju pritom kako su jezični stavovi i obrasci jezične uporabe među mladim govornicima neizostavno podložni

¹³ „(...) pressures for linguistic and cultural conformity in the school environment are great, especially as the children enter adolescence.”(Zhang i Slaughter-Defoe, 2009, str. 90)

¹⁴ „(...) whereas knowing (the majority language) may bring prestige and acceptance, speaking another language – especially a low-status language – can do the opposite.“ (Tse, 2001, str. 33)

¹⁵ „(...) historically and linguistically, change rather than stasis is the norm. Environments alter, people move, and needs and demands change – and such factors have a large influence upon language.“ (Edwards, 2004, str. 458)

promjenama jer zrcale društvenu stvarnost svakodnevna života, a engleski jezik u njemu dobiva sve važniju ulogu. Mladi su dakle i odraz i nositelji promjena u (jezičnoj) stvarnosti.

Spol govornika

Istraživanja provedena među govornicima manjinskih jezika ukazuju i na postojanje razlika u ulozi spolova kada je riječ o OJ-u ili NJ-u. Međutim, za razliku od varijable kakva je dob govornika, za spol govornika ne postoji općevažeće pravilo.

Istraživanja su pokazala da manjinski jezik na nove generacije prenose uglavnom majke (Clyne i Kipp, 1997; Kamada, 1997; Romaine, 1995). U mnogim tradicionalnijim društvima, gdje su rodne uloge strože određene, žene i danas zadržavaju brigu o djeci i kućanstvu. Dom je za mnoge, kako manjinske useljeničke tako i autohtone manjinske obitelji, primarno mjesto uporabe manjinskoga jezika, održavanja tradicija i njegovanja kulture te je u tom smislu briga o domu ujedno i briga o jeziku. No to se pravilo o spolu ne može generalizirati jer postoje društva gdje upravo očevi nastoje očuvati manjinski jezik i prenijeti ga na mlađe generacije (Cavanaugh, 2006; Jagodić, 2011).

Pojedina istraživanja pokazuju kako su u onim okruženjima gdje im priklanjanje većinskom, dominantom jeziku omogućava veću emancipaciju i udaljavanje od tradicionalno ženskih uloga upravo žene nositeljice NJ (Callan, Gallois i Forbes, 1983).

Vrsta bračne zajednice

Bračni status govornika nekog jezika može utjecati na njegov odnos prema jeziku, te prema tome i na OJ ili NJ. Istraživanja su pokazala da je u tzv. endogamnim bračnim zajednicama, sklopljenima između pripadnika iste govorne zajednice, mogućnost OJ-a u kontekstu jezičnih dodira veća negoli u mješovitim, odnosno egzogamnim brakovima (Clyne i Kipp, 1997; ;Yağmur, 2004 i 2009; Yağmur i Akinci, 2003). U brakovima sklopljenima između govornika različitih jezika, odnosno pripadnika različitih govornih zajednica, vjerojatnost je očuvanja jednoga od jezika manja. Djeca rođena u egzogamnim bračnim zajednicama mogu postati dvojezični govornici usvajajući jezike obaju roditelja. Međutim, nerijetko jedan od roditelja odustaje od prijenosa svojega jezika na dijete. To je posebno izraženo u onim brakovima gdje je jedan od roditelja govornik većinskoga, a drugi manjinskog jezika. Roditelj govornik manjinskog jezika u takvoj se bračnoj zajednici može odlučiti

za NJ. Razlozi tomu mogu biti različiti: od praktičnih, jer je komunikacija unutar obitelji na jednom jeziku jednostavnija, preko bojazni da dijete neće dobro usvojiti ni jedan od dvaju jezika, do otpora drugog roditelja ili dijela obitelji prema jeziku i kulturi prvoga roditelja. Dvojezični odgoj djeteta prema modelu „jedan roditelj – jedan jezik“ može biti način OJ-a u egzogamnim bračnim zajednicama (Pauwels, 2016).

Nadalje, australska iskustva pokazala su da je život u većoj obiteljskoj zajednici, gdje pod istim krovom živi do nekoliko generacija govornika, od kojih svi ne govore ili slabo vladaju većinskim jezikom, važna za OJ (Pauwels, 2005). Obitelj u OJ-u ima ključnu ulogu; kako tvrdi Pauwels, ona je „stup očuvanja jezika“ (str. 124). Bake, djedovi i ostali stariji članovi obitelji mogu djecu izložiti manjinskom jeziku i ondje gdje su roditelji, kao druga generacija govornika rođenih izvan domovine, prestali međusobno komunicirati na manjinskom jeziku ili gdje je samo jedan roditelj govornik manjinskoga. Posjeti prijatelja i rodbine iz domovine, dolazak novih useljeničkih obitelji te (privremeni) odlazak u domovinu ili školovanje u njoj također mogu pogodovati OJ-u (Soehl, 2016).

Stupanj obrazovanja

Potrebna su daljnja istraživanja da bi se jasnije odredilo kako stupanj obrazovanja djeluje na OJ i NJ. Čini se da niži stupanj obrazovanja može pridonijeti OJ-u. Osoba koja ne pohađa školu i ne obrazuje se na dominantnome jeziku većine manje mu je izložena, pa nastavlja komunicirati svojim manjinskim jezikom. Prestiž većinskoga jezika može kod obrazovanih pojedinaca dovesti do NJ-a. Istodobno, međutim, s višim stupnjem obrazovanja ili dvojezičnim i višejezičnim obrazovanjem i odgojem, razvija se i svijest o važnosti očuvanja manjinskih kultura i jezika, kako navodi Soehl (2016), pa je taj čimbenik ambivalentan za OJ. On naime tvrdi kako je upravo među najobrazovanim roditeljima najmanja vjerojatnost da će svoj manjinski jezik prenijeti na sljedeću generaciju. Oni su usmjereniji na stjecanje jezičnih vještina na većinskome jeziku, pa mogu zanemariti prijenos ili usvajanje manjinskoga. Smatra kako je riječ o imućnijim društvenim slojevima, koji su manje upućeni na druge članove manjinske zajednice te manje dolaze u kontakt s manjinskim jezikom, pa rjeđe na njemu i komuniciraju. Istovremeno, dvojezičnost je, po njemu, češća pojava u obrazovanim nego u manje obrazovanim obiteljima i vjerojatnije je da će se u obrazovanim obiteljima djeca odgajati tako da se tečno služe obama jezicima. Usto, obrazovaniji

roditelji vjerojatnije će kod svoje djece razvijati i pismenost na manjinskom jeziku, a ne samo usmenu komunikaciju – u slučaju takvih roditelja, pokazalo se, visok stupanj obrazovanja roditelja snažno i pozitivno korelira s pismošću djece.

Nasuprot prvoj Soehlovoj tvrdnji da su obrazovanije obitelji sklone napuštanju jezika, istraživanje arapsko-turskih dvojezičnih govornika koje je provela Sofu (2009) pokazalo je da najmlađa generacija, obrazovanija od starijih članova svoje obitelji, njeguje manjinski jezik. Svi su fakultetski obrazovani ili se još školuju na fakultetima te osim arapskog i turskog jezika govore i strane jezike (njemački, nizozemski, engleski). Čini se da im je upravo znanje većeg broja jezika pomoglo razviti svijest o važnosti očuvanja svojega manjinskog jezika, svijest o pripadnosti posebnom kulturnom identitetu te pozitivne stavove o dvojezičnosti. S lakoćom usvajaju nove jezike i u tome vide jednu od prednosti višejezičnosti.

Pripadnost društvenom sloju ili klasi

Pripadnost društvenome sloju ili klasi također može u različitim okruženjima dati različite rezultate. Viši društveni slojevi mogu istovremeno biti naklonjeni OJ-u ako su svjesni njegove uloge i važnosti u oblikovanju identiteta, ali i NJ-u ako ih manjinski jezik izdvaja i etiketira na negativan način. Niži društveni slojevi također se mogu prikloniti objema tendencijama: NJ može biti put uklapanja u dominantnu jezičnu zajednicu, uzdizanja na društvenoj ljestvici i stjecanja većega društvenog ugleda, a OJ način isticanja različitosti i vlastita identiteta. Pauwels (2005) navodi kako su obitelji iz nižih društvenih slojeva, za razliku od srednje i više klase, češće posvećene rješavanju ekonomskih pitanja i ovladavanju većinskim jezikom te da uglavnom nemaju vremena za bavljenje manjinskim, materinskim jezikom i njegovim očuvanjem.

Istraživanja među španjolskim useljenicima u SAD-u dala su naime posve oprečne rezultate: u prvom slučaju srednji je sloj skloniji NJ-u i engleskim se služi češće nego radnička klasa, što autori pripisuju nastojanju srednjeg sloja da se uklopi u jezik okoline (García, Evangelista, Martinez, Disla i Paulino, 1988); u istraživanju Lamberta i Taylora (1996), s druge strane, srednji je sloj skloniji OJ-u od radničke klase, koja se počinje služiti engleskim kako bi osigurala ekonomsku stabilnost.

Rasna i etnička pripadnost

Rasna i etnička pripadnost kao čimbenici OJ-a i NJ-a ovise o široj slici društva i društvenim odnosima, kao što su društvenopolitičke prilike, povijesni i ekonomski odnosi dviju (jezičnih) zajednica, pravni status manjinske zajednice (npr. ilegalni useljenici), imovinsko stanje njezinih članova, nacionalna propaganda, predrasude i stereotipi, kulturološka različenost dviju zajednica i drugo.

U slučajevima jezičnih zajednica koje se razlikuju po rasnoj i etničkoj pripadnosti, većinska zajednica kroz jezik manjinske kulture (druge rase ili etničke pripadnosti) prepoznaje njezinu kulturnu različitost. Jezik tako može biti ne samo sredstvo već i predmet diskriminacije određene zajednice (Thomason, 2011, str. 5). Jezik u takvim slučajevima ima snažnu simboličku funkciju. Ondje gdje već postoje etničke netrpeljivosti njegova simbolička uloga može te tenzije dodatno produbiti, čak i ako je riječ o dvama međusobno razumljivim i srodnim jezicima, kakvi su primjerice hrvatski i srpski.

Ehala (2010, str. 369) navodi primjer romske zajednice. Zbog niskoga društvenog statusa, diskriminacije i otežane integracije romskih zajednica u mnogim državama Europe, ili baš unatoč tomu, Romi su očuvali svoj jezik, odnosno dijalekte.

(...) ‘objektivno’ romska zajednica u mnogim društvima ima nizak status. No za Rome, upravo ostatak društva ima nizak status. Za održivost romske zajednice ima (veću) važnost to kako oni doživljavaju svoj status, nego kako ga vide vanjski promatrači.¹⁶

Istraživanje korejske zajednice u Americi koje je provela Lee (2002) potvrđuje da su jezični odabir te rasna i etnička pitanja čvrsto isprepleteni. Ispitanici u tom istraživanju izjavili su kako se zbog razlika u fizičkom izgledu ne osjećaju u potpunosti Amerikancima, a zbog činjenice da su rođeni, odrasli i obrazuju se u Americi ne osjećaju se ni Korejcima. Služe se međutim obama jezicima – manjinskim zbog želje da priznaju vlastito podrijetlo i njeguju tradiciju, a većinskim zbog uklopljenosti u svakodnevni život (Lee, 2002, str. 128).

Stoga se čini da pripadnici drugog naraštaja američkih Korejaca shvaćaju da je teško biti ‘potpuno Korejac’ ili ‘potpuno Amerikanac’. Prevladavaju to nesuglasje pronalazeći

¹⁶ „(...) ‘objectively’ Roma communities have a low status in many societies. However, for Roma people, it is the mainstream society that has a low status. What matters (more) for the sustainability of Roma, is how they see their status, not what some external observers think of it.“ (Ehala, 2010, str. 369)

ravnotežu kao američki Korejci, odnosno prilagođavaju se američkom načinu životu ne okrećući pritom posve leđa svojem etničkom porijeklu.¹⁷

Činjenica da posjeduju dva identiteta u ovome je slučaju prednost za OJ. Rasna i etnička pripadnost mogu, kao u ovom slučaju, pogodovati OJ-u, ali mu i biti preprekom.

Vjerska pripadnost

Vjerska pripadnost također može imati ulogu u OJ-u. Pojedine zajednice grade svoj identitet (i) na vjerskoj pripadnosti, a jezik je važan dio vjerskih obreda.

Da bi u potpunosti mogli sudjelovati u vjerskim obredima, muslimani moraju donekle poznavati arapski, Židovi moraju donekle poznavati hebrejski, koptski katolici u Egiptu moraju donekle poznavati koptski, Slaveni pravoslavci moraju donekle poznavati staroslavenski, rimokatolici su morali donekle poznavati latinski itd. No vjerski razlozi ne stvaraju nužno aktivne dvojezične govornike, kao što ni znanje jezika potrebno za sudjelovanje u vjerskim obredima ne stvara dvojezičnog govornika kakav je netko tko se redovito služi dvama jezicima.¹⁸ (Thomason 2001, str. 49)

Izloženost jeziku tijekom vjerskih odreda te kontakt s drugim vjernicima iste jezične zajednice mogu međutim pridonijeti intenzivnijoj uporabi manjinskog jezika, stjecanju jezičnih vještina te razvijanju pozitivnih stavova prema njemu.

Zbog vjerske pripadnosti zajednica, s druge strane, može biti i stigmatizirana, primjerice muslimanske zajednice u Europi i SAD-u, te biti zbog toga prisiljena na NJ koji je identificira. Potowski (2013) navodi kako arapske obitelji u SAD-u imaju priliku upisati se u vjerske škole i uključiti se u programe za islamske vjernike koji se vikendima održavaju u džamijama, no kako šira zajednica ne gleda uvijek na to blagonaklono i s odobravanjem.

¹⁷ „Thus, it appears that second-generation Korean-Americans realise that it is difficult to be 'completely Korean' or 'completely American'. They cope with this conflict by finding a balance, as Korean-American; that is, adjusting to the American ways without turning their backs completely on their ethnic background.“ (Lee, 2002, str. 128)

¹⁸ „In order to participate fully in religious activities, Muslims need some knowledge of Arabic, Jews need some knowledge of Hebrew, Egyptian Coptic Christians need some knowledge of Coptic, Orthodox Slavic Christians need some knowledge of Church Slavonic, Roman Catholics used to need some knowledge of Latin, and so forth. But religious motives do not necessarily produce active bilinguals, and the kinds of knowledge required for religious participation do not always qualify under the definition of a bilingual as someone who uses two languages regularly.“ (Thomason, 2001, str. 49)

Stavovi

Za OJ i NJ vrlo važnu ulogu imaju stavovi prema manjinskome jeziku i manjinskoj zajednici kojoj govornik pripada. Zajednice čiji govornici imaju pozitivan odnos prema svojem jeziku kao simbolu zajedničkog identiteta vjerojatnije će ga i očuvati (Pauwels, 2004).

Pozitivni stavovi OJ-u pridonose na različite načine. Mogu, primjerice, utjecati na razvoj jezičnih vještina, povezani su s višim stupnjem znanja jezika, kao i s nastojanjima za OJ (Gibbons i Ramirez (2004). Uvjerenja o prednostima dvojezičnosti, važnosti očuvanja jezika i odlučnost u odupiranju prevlasti dominantnoga jezika utječu također na uspjeh u OJ-u. Roditelji s pozitivnim stavom prema manjinskome jeziku mogu pozitivno utjecati na ovladavanje manjinskim jezikom kod djece (Guardado, 2002; Lao, 2004; Phinney, Romero, Nava i Huang, 2001). Pozitivni stavovi roditelja prema manjinskome jeziku koreliraju s većim angažmanom u OJ-u i većim stupnjem izlaganja djece manjinskome jeziku i izvan doma, što pak korelira s višim stupnjem znanja jezika kod djece (Pérez-Leroux, Cuza i Thomas, 2011).

Pozitivni stavovi roditelja utječu i na jačanje osjećaja pripadnosti zajednici, etničkome i kulturnome identitetu te učvršćuju samopouzdanje djece (Lee, 2002; Sofu, 2009; Zhang i Slaughter-Defoe, 2009). Oni mogu usto pozitivno utjecati i na društvenu interakciju i odnose, osobito unutar obitelji. Ovladanost manjinskim jezikom omogućuje govornicima da komuniciraju sa starijim ili udaljenim članovima obitelji i rođacima (Lao 2004; Park and Sarkar 2007; Soehl 2016; Zhang and Slaughter-Defoe 2009) te pomaže stvaranju i održavanju veza s domovinom i kulturom predaka. Veća povezanost obitelji pridonosi očuvanju manjinskoga jezika i kod djece (Luo i Wiseman, 2000; Tannenbaum i Howie, 2002).

Pozitivni stavovi mogu biti različito motivirani. Ponajprije, oni su odraz emocionalne povezanosti s manjinskom zajednicom i kulturom. Osim toga, mogu izvirati iz uvjerenja da znanje manjinskoga jezika daje prednost u akademskom napredovanju, pomaže u karijeri, nudi više mogućnosti ili osigurava veću zaradu (Lao, 2004; Cho, 2000; Park i Sarkar, 2007). U pojedinim su zajednicama roditelji uvjereni kako djeca odgojena u obitelji koja se služi manjinskim jezikom bolje razvijaju jezične vještine u odnosu na jednojezičnu djecu iz istog okruženja (Zhang i Slaughter-Defoe, 2009).

Unatoč njihovoj važnosti, pozitivni stavovi sami po sebi nisu jamstvo OJ-a, nego pridonose OJ-u samo u sprezi s konkretnim nastojanjima i djelovanjem pojedinaca i zajednice u tom smjeru.

Negativni su stavovi, s druge strane, jasan put k NJ (Potowski, 2013). Manjinski će jezik mlađih generacija koje ne prepoznaju važnost njegova usvajanja i očuvanja, koje ga ne osjećaju dijelom svojega identiteta te se opiru međugeneracijskom prijenosu zasigurno biti napušten ako se njihovi (negativni) stavovi u međuvremenu ne promijene (Zhang i Slaughter-Defoe, 2009).

Može se zaključiti da su među individualnim čimbenicima za OJ ili NJ odlučujući znanje jezika, dob govornika, vrsta bračne zajednice te stavovi govornika prema manjinskome jeziku, dok je uloga ostalih čimbenika ambivalentna. Međutim, i drugi individualni čimbenici mogu utjecati na OJ ili NJ. Svima njima valja pridodati i čimbenike koji se odnose na zajednicu, kako manjinsku tako i većinsku.

2.2.1.2. Čimbenici koji se odnose na manjinsku zajednicu

Individualni čimbenici ne djeluju samostalno, već u sprezi s čimbenicima koji se odnose na manjinsku zajednicu. Širi kontekst manjinske zajednice može naime stvoriti mogućnosti i poticaje za OJ i izvan okruženja doma i obitelji (Soehl, 2016).

Međugeneracijski prijenos

Među čimbenicima koji utječu na OJ ili NJ a tiču se jezičnog ponašanja manjinske zajednice vjerojatno je najvažniji međugeneracijski prijenos, pri kojem jedan ili oba roditelja, djedovi i bake te ostali članovi obitelji prenose manjinski jezik na najmlađu generaciju. Služenje manjinskim jezikom u obitelji ključno je za OJ jer je za mnoge manjinske zajednice obitelj osnovna domena uporabe (Pauwels, 2005).

Upravo međugeneracijski prijenos Fishman smatra pokazateljem stabilnosti nekog jezika. Svi ostali čimbenici mogu dati doprinos OJ-u tek ako postoji međugeneracijski prijenos jezika i ako se jezik nastavlja u obitelji kontinuirano uporabljati. Izostane li međugeneracijski prijenos, ni pozitivni stavovi prema jeziku i njegovu očuvanju kao ni podrška obrazovnih i religijskih manjinskih ustanova ili šire zajednice neće zaustaviti NJ (Fishman, 1991). Izostanak međugeneracijskog prijenosa unutar obitelji izravno je povezan s NJ jer nove generacije nemaju

priliku usvojiti manjinski jezik niti se služiti njime. Međugeneracijski prijenos osigurava stjecanje znanja i uporabu jezika, što je od odlučujuće važnosti za OJ (Fase, Jaspert i Kroon, 1992). Uloga međugeneracijskog prijenosa osobito je važna u onim okruženjima i situacijama gdje je mogućnost uporabe manjinskog jezika izvan doma i obitelji ograničena društvenopolitičkim ili nekim drugim razlozima (Pauwels, 2004). No, kako zaključuje Soehl (2016), za kontinuiranu uporabu manjinskog jezika u obitelji i javnom životu druge generacije govornika potrebno je više od roditeljskog angažmana.

Broj govornika

Manjinska govorna zajednica s većim brojem aktivnih govornika vjerojatnije će se kao takva održati nego što će to biti slučaj sa zajednicom od svega nekoliko aktivnih govornika. No to ne znači nužno i da će zajednica s manjim brojem govornika napustiti svoj manjinski jezik, a ona s većim brojem govornika sačuvati svoj. Istraživanja su pokazala da je u nekim brojno velikim zajednicama opstanak manjinskog jezika ugrožen, za razliku od brojno malenih zajednica koje sustavno rade na OJ-u. Mali je broj govornika simptom, a ne uzrok NJ-a, smatraju Ravindranath i Cohn (2014). Oni tvrde da čak i jezici s više od 80 milijuna govornika mogu biti ugroženi, poput javanskog u Indoneziji, a u opasnosti je i opstanak autohtonih južnoameričkih jezika poput kečuanskog (Adelaar, 2010; Hornberger i Coronel Molina, 2004) unatoč brojnosti njihovih govornika.

Čini se da nema jezika koji bi bio „prevelik za neuspjeh“¹⁹ (Anderbeck, 2015). Fishman (2004) navodi primjer kako je tijekom 20. stoljeća nekoliko tzv. velikih svjetskih jezika (njemački, talijanski, francuski, španjolski, poljski i jidiš) u SAD-u izgubilo svoju važnost i, kako kaže, atrofiralo. Fishman navodi kako se unatoč prestižu jezika, brojnosti njegovih govornika (izraženoj u milijunima), proširenoj uporabi jezika u trgovini, turizmu, razvijenoj industriji, znanstvenoj aktivnosti te međunarodnim odnosima ti jezici nisu uspjeli othrvati sudbini puno manjih i SAD-u kulturološki puno udaljenijih jezičnih zajednica. I *English only movement*, kao kampanja određenih skupina u SAD-u za uvođenje engleskog kao službenog jezika, potvrđuje Anderbeckovu tvrdnju. Kao posljedica tih nastojanja američkom je Kongresu 1981. predložena bila dopuna ustavnog

¹⁹ „(...) too big to fail.“ Anderbeck (2015).

zakona koja nije potvrđena, no trideset i jedna savezna država donijela je vlastite zakone o službenoj uporabi engleskog jezika.

Naseljenost

Govornici manjinskoga jezika koji žive u neposrednom susjedstvu, odnosno gušće naseljeni unutar gradskih četvrti, grada ili pokrajine, imaju više mogućnosti susretati druge govornike svoje zajednice i komunicirati s njima nego oni govornici koji žive udaljeni, u rjeđe naseljenim ili izoliranim dijelovima grada. Upućenost govornika na druge pripadnike istoga manjinskog kruga važna je za OJ jer se njegova uporaba širi iz obiteljskog okruženja i doma na širu zajednicu.

Gdje je više kontakata među govornicima manjinskoga, veći su izgledi njegova očuvanja (Alba, Logan, Lutz i Stults, 2002), a gdje je kontakata među govornicima manje, napuštanje je jezika izglednije (Sofu, 2009). Useljeničke manjine koje, primjerice, žive u radničkim predgrađima snažnije su povezane i izgrađuju čvršću mrežu kontakata (Archibald, 2002). Također, govorne zajednice koje žive u većoj izolaciji, poput Navajo zajednice u SAD-u, uspijevaju očuvati svoje manjinske jezike i duže od triju generacija (Fishman, 2004).

Isto vrijedi i za govorne zajednice koje žive u susjednim državama: fizička blizina i upućenost govornika jednih na druge pridonose OJ-u (Romaine, 1995). Za manjinske zajednice koje žive na granici s državama u kojima je njihov jezik većinski, primjerice slovensku zajednicu u Italiji, izgledi su OJ-a veći. U slučaju većih udaljenosti, između Australije i Europe, kako tvrdi Pauwles (2004), kontakti s matičnom zemljom i posjeti zemlji predaka mogu pomoći OJ-u. Istraživanja su čak pokazala mogućnost revitalizacije manjinskih jezika, kao što je slučaj sa španjolskim u SAD-u, kada su se zbog povećanog useljavanja novih govornika iz Južne Amerike i oni ranije pristigli počeli ponovno služiti svojim jezikom (Cisneros i Leone, 1983; Lynch, 2000).

Jezična i kulturološka sličnost zajednica

Jezična i kulturološka sličnost s većinskom zajednicom imaju ambivalentan utjecaj na OJ i NJ: one ih mogu i potaknuti i spriječiti. S jedne strane, što je tipološka sličnost između jezika manja, veća je mogućnost da će se manjinski jezik očuvati. Relativno nizak stupanj napuštanja turskog kao manjinskog jezika u Australiji pripisuje se upravo jezičnoj, kulturološkoj i vjerskoj različitosti te

udaljenosti dviju zajednica (Yağmur, 2004). Prema Clyne i Kipp (1997), manjinske islamske i pravoslavne zajednice, kao i zajednice s azijskoga kontinenta u Australiji, vjerojatnije će očuvati svoje manjinske jezike jer kulturološke razlike usporavaju NJ. Zajednice iz europskih država, s druge strane, vjerojatnije će napustiti svoje manjinske jezike u korist engleskoga. Međutim, veća tipološka sličnost jezika te veća kulturološka sličnost, kakva postoji primjerice između nizozemskog i engleskog, mogu pridonijeti i očuvanju jezika (Clyne, 1991).

Obrazovne ustanove

U čimbenike OJ-a i NJ-a koji se tiču manjinske zajednice ubraja se postojanje obrazovnih ustanova u potpunosti ili djelomično namijenjenih manjinama. Formalno školovanje na jeziku manjine osnovna je pretpostavka za usvajanje vještina čitanja i pisanja na tom jeziku (Soehl, 2016). Nastava, redovita ili izborna, te izvannastavne aktivnosti na manjinskom jeziku, pridonose OJ-u. Manjinski vrtići i škole mjesta su koja djeci daju mogućnost ne samo za učenje na manjinskom jeziku i o manjinskoj kulturi nego i za socijalizaciju i komunikaciju na manjinskom jeziku, s učiteljima, ali i vršnjacima.

Dobro osmišljen i organiziran obrazovni sustav daje mogućnost da se manjinski jezik, osim u obitelji, uči i usvaja i izvan nje (Kroon, 1990). Kako Yağmur (2004) upozorava, nastava manjinskog jezika nikako ne smije biti tečaj koji će se odvijati jednom tjedno, u neprimjerenim uvjetima, nego polaznicima treba osigurati odgovarajuće uvjete, poput osposobljenoga kadra, adekvatnoga didaktičkog materijala i uvjeta u učionicama. U suprotnom, podrška obrazovnih ustanova svodi se samo na simboličnu gestu. Zhang i Slaughter-Defoe (2009) smatraju kako je važno da tečajevi manjinskog jezika budu dio službenoga školskog kurikula, jer u suprotnom oni kojima je tečaj namijenjen gube motivaciju i posvećenost, osobito kad druge školske aktivnosti i gradivo postanu zahtjevniji. Učenje manjinskog jezika može biti namijenjeno i odraslima obiju zajednica, manjinske i većinske (Ehala, 2009; Fishman, 1991; Gorter i Cenoz, 2012; Kroon, 1990; Pauwels, 2005).

Obrazovne ustanove kao što su vrtići i škole mogu pomoći OJ-u jedino pod uvjetom da se jezik upotrebljava i njeguje u obitelji. Valjana institucijska podrška toga tipa bez pozitivnih stavova govornika prema manjinskom jeziku i kulturi nije jamstvo uspjeha OJ-a (Ehala, 2009; Pauwels, 2005; Yağmur, 2004).

Vjerske organizacije

Uloga je vjerskih organizacija važna jer je vjerska pripadnost važan dio identiteta (Komondouros i McEntee-Atalianis, 2007). Za pripadnost zajednici jezik ima snažnu simboličku vrijednost i u mnogim su zajednicama vjerski i jezični identitet povezani. Amiši u SAD-u služe se primjerice nizozemskim jezikom, a židovska zajednica New Yorka jidišem. Izoliranost i zatvorenost tih zajednica pridonijeli su očuvanju tih dvaju jezika u SAD-u.

Crkve, sinagoge, džamije, hramovi i druge bogomolje mjesta su okupljanja i kontakata svih generacija vjernika jezičnih i/ili etničkih manjinskih zajednica. Mlađi govornici imaju priliku komunicirati sa starijima i obratno i izvan okruženja obitelji i prijatelja te na taj način uporaba jezika izlazi iz strogo privatne domene. Povezivanje članova obitelji i stvaranje čvrstih veza između članova manjinske zajednice tijekom vjerskih svečanosti i obreda osiguravaju uporabu manjinskog jezika (Yağmur i Akinci, 2003). Čitanje vjerskih tekstova primjerice ili razgovor o vjerskoj tematici mogu produbiti znanje jezika (Yağmur, 2009). Korejska crkva u SAD-u, primjerice, središte je okupljanja za pripadnike te manjinske zajednice, mjesto učenja i očuvanja korejskog jezika te upoznavanja korejske kulture, razvijanja vlastitoga identiteta i osjećaja pripadnosti zajednici (Pak, 2003; Park i Sarkar, 2007). I druge aktivnosti vjerskih organizacija poput hodočašća u domovinu, susreta s drugim vjernicima iste jezične zajednice, pjevanja u crkvenim zborovima, molitvenih grupa, aktivnosti za zabavu i edukaciju djece te igrokaza u povodu blagdana mogu pridonijeti kontaktu s manjinskim jezikom.

Mediji

Mediji poput radija i televizije, koji svoje programe emitiraju na manjinskom jeziku i izdavačke kuće koje na tom jeziku tiskaju novine, časopise i knjige također imaju važnu ulogu. Oni omogućuju govornicima da na manjinskom jeziku čitaju i objavljuju tekstove, te slušaju radijske i gledaju televizijske programe, kao i većinskoj zajednici da se upozna i bude u kontaktu s manjinskim jezikom.

Kako pokazuje istraživanje među pripadnicima turske manjinske zajednice u Francuskoj, turski je jezik unatoč strogoj jezičnoj i integracijskoj politici Francuske, u medijima i izdavaštvu vrlo zastupljen: većina najvažnijih dnevnih novina objavljuje svoja europska izdanja u visokim

nakladama, mogu se nabaviti tjednici i časopisi te kupiti knjige na turskome, a u četvrtima s velikim brojem turskih useljenika knjižnice organiziraju tematske večeri i susrete s autorima. Održavaju se predstave, koncerti, izložbe, prikazuju se filmovi, a moguće je pratiti i televizijske emisije na turskome. S obzirom na postojanje međudržavnih sporazuma, turski se poučava i u školama, što zajedno ispunjava uvjete za očuvanje jezika turske manjine u Francuskoj (Yağmur i Akinci, 2003). Zahvaljujući, između ostaloga, takvoj vrsti nastojanja turski je jezik najvitalniji useljenički jezik Europe (Extra i Yağmur, 2004).

Može se reći da je uz obitelj i škole institucijska podrška te vrste jedan od najvažnijih čimbenika u OJ-u. Obitelj je jamačno najvažniji čimbenik u prijenosu manjinskoga jezika i odgoju kompetentnoga i samostalnoga govornika, no njezin je utjecaj na pismenost na manjinskome jeziku manji od utjecaja na razvoj sposobnosti razumijevanja govora i usmenog izražavanja.

Internet

Nove tehnologije, internet i društvene mreže postaju sve važniji čimbenici u OJ-u jer omogućuju lakše pronalaženje sadržaja vezanih uz jezik i život manjinske zajednice, olakšavaju komunikaciju s drugim pripadnicima zajednice te povezuju govornike iz udaljenih krajeva svijeta.

Osobito je njihov potencijal vidljiv među mladima. Uporaba manjinskih jezika na društvenim mrežama i internetu općenito omogućava da mladi usvajaju i upotrebljavaju taj jezik i izvan doma, sprječavajući na taj način NJ. Reershemius (2017) potencijal interneta vidi upravo u tome što može manjinski jezik učiniti vidljivijim i lakše dostupnim. Ona navodi kako internet, između ostaloga, omogućava izradu jezičnih korpusa i arhiviranje podataka, promovira didaktičke sadržaje, pomaže standardizacijske procese, a govornicima u dijaspori olakšava stvaranje *online* zajednica.

Svijet se modernizira i prilagođava novim oblicima komunikacije te se stvaraju novi uvjeti društvene interakcije (Jany, 2017). Izravni osobni kontakti sve češće poprimaju oblik virtualnih, multimedijalnih i interaktivnih, pa nove tehnologije mogu učiniti puno i za tradicijske vrijednosti poput manjinskih jezika.

Ostali oblici institucijske podrške

Klubovi, sportska i umjetnička društva i sve druge organizacije koje na jednom mjestu okupljaju pripadnike jedne govorne zajednice neizravno pridonose OJ-u. Postojanje javnih prostora, kako tvrdi Pauwels (2004), kao što su igrališta i igraonice za djecu ili trgovina, malih obrta i tržnica gdje se članovi manjinske zajednice mogu služiti svojim jezikom povećava mogućnost OJ-a. Rezultati australskih istraživanja, primjerice, pomogli su u prepoznavanju i razvijanju strategija za OJ; stručnjaci su ih iskoristili kako bi pomogli roditeljima, obiteljima i zajednicama u njihovim nastojanjima. Organiziraju se posebne radionice, seminari i mreže za obitelji koje se odluče na OJ; objavljuju se (elektroničke) novine, brošure i promidžbeni materijali o dvojezičnom odgoju djece te se u rad na OJ-u uključuju osobe različitih profila, poput nastavnika, zdravstvenih djelatnika, logopeda i odgojitelja i drugih (Pauwels, 2005). Što je uključenost manjinske zajednice veća i uporaba manjinskog jezika intenzivnija u različitim domenama, veće su šanse za njegovo očuvanje.

Može se zaključiti kako je među čimbenicima koji se odnose na manjinsku zajednicu neupitna važnost međugeneracijskog prijenosa. Njegov izostanak nedvojbeno upućuje na NJ. Uz to, važna je i institucijska podrška svih manjinskih ustanova i medija koji svojim radom mogu promovirati uporabu manjinskog jezika te svrhu i načine njegova očuvanja. Na koncu, ne treba zaboraviti ni broj aktivnih govornika manjinskog jezika na što se, neovisno o prirodnom prirastu stanovništva, može utjecati ciljanim i sustavnim radom te odgojem uz pomoć prethodno opisanih čimbenika. Osim čimbenika vezanih uz manjinsku zajednicu, i čimbenici vezani uz većinsku zajednicu pridonose OJ-u ili NJ-u.

2.2.1.3. Čimbenici koji se odnose na većinsku zajednicu

Osim individualnih čimbenika, obitelji, manjinske zajednice i njezinih ustanova na OJ i NJ utječu i čimbenici koji se tiču većinske zajednice. U njih se ubrajaju primjerice stavovi većinske zajednice prema manjinskom jeziku i kulturi ili postojanje zakona i propisa koji podržavaju jezičnu raznolikost i višejezičnost.

Stavovi većinske zajednice

Stavovi većinske zajednice prema manjinskoj ambivalentan su, ali nezanemariv čimbenik u procesima OJ-a i NJ-a. Ponekad negativni stavovi većinske zajednice prema manjinskome jeziku i kulturi mogu potaknuti manjinsku zajednicu na veću brigu o vlastitom identitetu, jeziku i tradicijama te biti okidačem očuvanja manjinskoga jezika, npr. među muslimanskim zajednicama Zapadne Europe (Klandermans, van der Toorn i van Stekelenburg, 2008). To međutim nije uvijek pravilo. Unatoč jezičnoj politici Australije koja podržava OJ i tradicije mnogobrojnih useljeničkih zajednica, vitalnost manjinskih zajednica može ondje biti niža od vitalnosti iste zajednice u zemljama s negativnim stavovima većine, što je vidljivo na primjeru turske manjine ondje i u Njemačkoj (Yağmur, 2004).

Odnosi većinske zajednice prema manjinskoj i manjinske prema većinskoj mogu biti odraz političkih, ekonomskih i kulturnih odnosa te povijesnih događaja koji su prethodili. Protunjemačko raspoloženje nakon dvaju ratova, primjerice, negativno je utjecalo na uporabu i međugeneracijski prijenos njemačkoga u SAD-u (Ludanyi, 2010; Thomason, 2001).

Zakoni i propisi

Jezične politike, otvorene ili prikrivene, smatra Thomason (2001), pokreću razvojne procese nekog jezika. One utječu na status nekog jezika kao manjinskoga ili većinskoga i njegovu uporabu u formalnim i neformalnim situacijama. Vladine odluke da zabrani, dopusti, potiče ili zahtijeva dvojezično obrazovanje važan su čimbenik za OJ, smatra ona.

Pozitivni stavovi prema manjinskome jeziku i višejezičnosti mogu biti potaknuti upravo zahvaljujući općoj klimi sredine gdje su različiti jezici i etničke zajednice uobičajena i „normalna“ pojava: višejezičnost je u takvim sredinama vidljiva – u obliku višejezičnih medija, uličnih natpisa, postojanja ureda za manjine, obrazovnih ustanova, manjinskih trgovina i etničkih svečanosti koje zajednica podržava (Pérez-Leroux, Cuza i Thomas, 2011).

Postojanje zakona i propisa koji potiču multikulturalnost i višejezičnost može negativno korelirati s očuvanjem manjinskih jezika i obratno (Bettoni, 1989; Harres, 1989; Yağmur 2004; Yağmur 1997; Yağmur, De Bot, i Korzilius, 1999). U mnogim državama gdje je asimilacijska i integracijska

(jezična) politika snažna, snažan je i otpor manjinske zajednice te postoji visok stupanj očuvanja manjinskih jezika (Extra i Verhoeven, 1993; Yağmur, 2004).

Thomason (2001) navodi da, s druge strane, gaelski u Irskoj ima institucijsku podršku, kao i retoromanski u Švicarskoj, no unatoč tome trenutni status obaju jezika upućuje na to da institucijska podrška nije jamstvo stabilnosti jezika. Postojanje zakona koji promoviraju višejezičnost vrlo je važno za OJ, no nije jamstvo OJ-a. Kako Thomason (str. 39) tvrdi, „(...) donošenje je zakona jedno, a njihova primjena nešto posve drugo“²⁰.

Fishman (2004, str. 415) upućuje na još jednu bitnu činjenicu u vezi s podrškom koju manjinska zajednica može/mora dobiti od većinske. Zaključuje sljedeće:

(...) ako određena kultura ne podržava vlastite ustanove, one postaju ovisne o potporama „izvana“ (vlade, gradske uprave, državnog zakonodavstva, fondacija i drugih „vanjskih“ dobrotvornih organizacija) kako bi se mogle trajno i stabilno održati i razvijati. To istodobno hrani međuovisnost druge vrste; sve u svemu, to je nezavidan i nedovoljno promišljen položaj koji bi nekoj kulturi jamčio međugeneracijski kontinuitet najvrednijih običaja, tradicija i ciljeva.²¹

2.2.1.4. Zaključci o čimbenicima očuvanja i napuštanja jezika

Kao što je već više puta naglašeno, teško je sa sigurnošću predvidjeti ishode jezičnih dodira, a osobito posljedice koje oni imaju za manjinske jezike. Većina se autora ipak slaže da su uporaba jezika i međugeneracijski prijenos unutar obitelji (Fishman, 1991; Pauwels, 2005), pozitivni stavovi prema manjinskome jeziku i njegovoj uporabi (Ehala, 2009; Pauwels, 2004; Potowski, 2013) te obrazovna i institucijska podrška (Ehala, 2009; Fishman, 2004; Giles i dr., 1977) osnovne pretpostavke za OJ.

²⁰ „(...) making policy is one thing; implementing it is something else entirely.“ Thomason (2001, str. 39)

²¹ „(...) unless a culture supports its own major institutions it becomes dependent upon „outsiders“ (the federal government, the city council, the state legislature, foundations and other „foreign“ charities) for the continuation, stabilization and growth of its own ethnolinguistic lifelines. That in turn fosters interactive dependencies of other kinds; all in all, not an enviable position for a culture to be in and not one well calculated to guarantee intergenerational continuity of the culture's most valued customs, traditions and outlooks.“ (Fishman, 2004, str. 415)

Tek kada roditelji, učitelji i društvo u cjelini zajedničkim snagama budu radili na očuvanju nasljednoga jezika kao društvene vrijednosti, moći će djeca drugoga naraštaja uživati i ustrajati u učenju svojega nasljednog jezika i biti ponosni na nj još od najranije dobi.²² (Zhang i Salughter-Defoe, 2009, str. 92)

Ako tih pretpostavki nema, vjerojatnije je da će doći do NJ te da će manjinski biti zamijenjen većinskim, dominantnim jezikom. Navedeni su čimbenici postali mjerilom vitalnosti jezične zajednice. Visok ili nizak stupanj vitalnosti najvjerojatniji je pokazatelj hoće li se jezična zajednica kao takva održati i očuvati svoj jezik ili će on biti napušten i zamijenjen nekim drugim. Koncept vitalnosti predstavljen je u sljedećem poglavlju.

2.3. Teorija vitalnosti

Istraživanja OJ-a i NJ-a u useljeničkim i autohtonim manjinskim zajednicama utemeljena su na različitim teorijskim osnovama. Jedno je od najpoznatijih i vjerojatno najčešćih teorijskih ishodišta toga istraživačkog područja teorija vitalnosti. U njezinu je okrilju proveden niz empirijskih istraživanja te se još uvijek smatra „sveobuhvatnim teorijskim okvirom za razumijevanje procesa OJ-a i NJ-a“ (Ehala, 2015, str. 1). I ovo se istraživanje, opisano u 4., 5., 6. i 7. poglavlju, oslanja na teoriju vitalnosti pa su u nastavku navedene njezine osnovne postavke i razvoj.

Vitalnost se definira kao „sposobnost za život, životna snaga i moć djelovanja“, a u društvenim i humanističkim znanostima koristi se kao „oznaka za sposobnost nekih društvenih grupa da se održe unatoč nepovoljnim društvenim uvjetima“ (HJP, 2017). Etnoligvistička je pak vitalnost, koja će ovdje biti predstavljena, sposobnost zajednice da „zadrži i zaštiti svoju opstojnost u vremenu kao kolektivni entitet prepoznatljiva identiteta i jezika.“²³ (Ehala, 2015, str.1). Ona pretpostavlja postojanje neprekinuta međugeneracijskog prijenosa jezika i kulture, demografske održivosti zajednice, aktivne uloge relevantnih ustanova, društvene kohezije i emocionalne privrženosti članova zajednice zajedničkom identitetu (Ehala, 2015, str. 1). U nastavku je prikazan razvoj teorije

²² „Only when parents, teachers, and society at large work together to maintain the HL as a social resource will young second-generation children enjoy, take pride in, and persist in learning their HL at an early age.“ (Zhang i Slaughter-Defoe, 2009, str. 92)

²³ „...is a group's ability to maintain and protect its existence in time as a collective entity with a distinctive identity and language.“ (Ehala, 2015, str. 1)

s naglaskom na najvažnijim izmjenama u odnosu na njezin ishodišni oblik te su navedene neke njezine manjkavosti.

2.3.1. Giles, Bourhis i Taylor (1977): Etnolingvistička vitalnost

U znanstvena istraživanja jezika pojam etnolingvističke vitalnosti uveli su Giles, Bourhis i Taylor (1977) kako bi istražili čimbenike koji utječu na snagu i sposobnost jedne zajednice da, u kontaktu s drugom zajednicom s kojom koegzistira u vremenu i prostoru, očuva svoj jezik, identitet i kulturu. Giles i dr., (1977) smatraju kako jezik neku zajednicu dovodi u vezu s njezinim kulturnim nasljeđem, prenosi njezine osjećaje i iz nje isključuje pripadnike drugih zajednica; naglaskom, sadržajem i određenim leksemima može se istaknuti i signalizirati pripadnost zajednici u trenutku njezine ugroženosti (str. 307).

S obzirom na takvu važnost jezika, autori nastoje sagledati koje to varijable djeluju u kontaktu dviju zajednica i koje od njih mogu utjecati na nj, a onda i na odluku o napuštanju ili očuvanju jezika. Pritom jasno naglašavaju kako zbog specifičnosti svakoga jezičnog dodira u istraživanju vitalnosti treba uzeti u obzir sličnosti i različitosti među zajednicama, naprimjer između frankofonske zajednice u Kanadi, afroameričke zajednice Amerike ili Velšana u Ujedinjenom Kraljevstvu (1977). Sličnosti i razlike na koje se odnose posljedica su određenih političkih, povijesnih, ekonomskih i jezičnih situacija i treba ih promatrati neovisno o teorijama socijalne psihologije. Giles i dr., (1977) također napominju kako (p)opisom tih varijabli nisu obuhvaćeni i iscrpljeni svi čimbenici koji mogu utjecati na OJ ili NJ te da iz njega ne smiju biti isključeni ni individualni čimbenici.

Glavna je pretpostavka njihove teorije da upravo vitalnost neke (etnolingvističke²⁴) zajednice utječe na to da se, u kontaktu s drugom, zajednica ponaša kao izdvojen i aktivan kolektiv. Manjinske zajednice s niskim stupnjem vitalnosti ili bez njega prestat će postojati kao izdvojene skupine te će se prikloniti većinskim. Nasuprot tome, zajednice s višim stupnjem vitalnosti vjerojatnije će, u kontaktu s drugom zajednicom, opstati i razvijati se kao kolektiv (str. 308).

²⁴ S obzirom na to da se ova teorija počela primjenjivati i na kontakte zajednica koje nisu etničke ili jezične, nego se razlikuju po drugim svojim značajkama, npr. dobnim, spolnim, ili nekim drugim, pojam „etnolingvistički“ danas se najčešće izostavlja. Osim toga, pojam „etnolingvistički“ označava one zajednice koje se od drugih razlikuju i etnički i jezično, što nije nužno za primjenu ove teorije.

Tri su strukturne varijable koje utječu na vitalnost svake zajednice: statusni i demografski čimbenici te čimbenici institucijske podrške. Te su varijable objedinjene u pojmu koji Giles i dr. nazivaju objektivnom vitalnošću (OV). U nastavku će one biti detaljnije opisane s obzirom na to kako ih definiraju ti autori.

2.3.1.1. Statusni čimbenici

Statusni čimbenici odnose se na ugled, tj. prestiž neke jezične zajednice: što je status zajednice viši, veća je njezina vitalnost. Četiri su njegova pokazatelja: ekonomski, društveni, povijesni i jezični prestiž. Ekonomski se pokazatelj odnosi na stupanj kontrole koji neka jezična zajednica ima nad gospodarskim životom na nacionalnoj i regionalnoj razini te na razini same manjinske zajednice. Istraživanja provedena među pripadnicima kineske manjine u Kanadi (Sachdev, Bourhis, Phang, D'Eye, 1987) primjer su u kojem segregacija i diskriminacija s obzirom na vrstu posla može utjecati na percepciju vitalnosti zajednice: druga generacija useljenika čiji je društveni status zbog prirode posla bio viši od statusa useljenika prve generacije, percipirali su i vitalnost zajednice višom od prve generacije useljenika. Vrlo blizak i srodan njemu je društveni pokazatelj statusa; on se odnosi na stupanj (samo)poštovanja koje zajednica ima prema samoj sebi, ali i koje joj većinska zajednica iskazuje. Vjerojatno je najzorniji primjer pokazatelja društvenoga prestiža kastinski sustav u Indiji u kojemu se pojedinac rađa u određenoj društvenoj kasti koje su, zbog nemogućnosti prijelaza iz jedne u drugu, strogo odvojene. Povijesni pokazatelji statusa odnose se na razdoblja u povijesti kada se određena zajednica našla u poziciji da mora braniti, održavati i potvrđivati svoje postojanje kao zaseban entitet. Podsjećanje na ta razdoblja može mobilizirati i ujediniti zajednicu da i u zadanom trenutku djeluje kao kolektiv te poticati na osjećaj uzajamne solidarnosti, kao što je slučaj u primjerima tzv. nacionalnih buđenja. Četvrti je pokazatelj ukupnog statusa neke zajednice položaj njezina jezika unutar zajednice i izvan nje. Povijest toga jezika, važnost koju njegovo znanje ima i stupanj njegove standardiziranosti mogu biti izvorom ponosa ili nelagode za njegove govornike, te stoga pozitivno ili negativno utjecati na njegovu vitalnost. Primjer može biti odnos između dijalekta i standardnoga jezika ili primjerice govora neke iseljeničke skupine u inozemstvu i onoga izvornih govornika u zemlji podrijetla.

Statusni čimbenici tek su jedna od varijabli koje mogu utjecati na vitalnost određene zajednice. Opći stupanj vitalnosti ovisi i o demografskim čimbenicima te institucijskoj podršci. Tek svi zajedno određuju stupanj vitalnosti. Slijedi opis demografskih čimbenika.

2.3.1.2. Demografski čimbenici

Demografski čimbenici odnose se na osam pokazatelja raspoređenih u dvije skupine: broj pripadnika zajednice i njihovu distribuciju na terenu. U broj pripadnika zajednice ubraja se pet pokazatelja: ukupan broj pripadnika zajednice tj. govornika, prirodni prirast, vrsta bračne zajednice, useljavanje i iseljavanje. Što je broj članova ili govornika veći, vjeruje se, veća je i vitalnost zajednice; što je broj manji, manji su izgledi da će se zajednica kao takva održati. Pozitivan prirodni prirast može pridonijeti povećanju broja članova neke zajednice, dok negativni prirodni prirast taj broj smanjuje. Tip bračne zajednice također može utjecati na vitalnost: u egzogamnim vrstama zajednica, tzv. mješovitim brakovima, sklopljenima između pripadnika različitih (jezičnih) zajednica, vjerojatnije će se njegovati jezik višega nego nižega statusa. Migracije stanovništva također mogu utjecati na vitalnost zajednice. Useljavanjem velikog broja govornika nekog jezika njihov broj može premašiti broj govornika dotad većinskoga jezika ili jednostavno utjecati na njegov status. I iseljavanje utječe na vitalnost. Nepovoljna društvena ili gospodarska situacija u nekoj zemlji može govornike nekoga jezika navesti na iseljavanje i napuštanje svoje zajednice. Time se smanjuje broj aktivnih govornika jezika u sredini iz koje iseljavaju. Istovremeno su kao iseljenici prisiljeni naučiti jezik druge sredine u koju odlaze, što iznova mijenja podatke o broju govornika nekog jezika.

Distribucija govornika na terenu odnosi se na pak na tri pokazatelja: nacionalni teritorij, koncentraciju članova zajednice i proporciju zajednice. Podjele i razgraničenja teritorija obuhvaćaju i promjene koje se tiču jezika. To znači da mogu promijeniti i poziciju zajednice: iz većinske u manjinsku ili obrnuto, a to utječe na njihovu vitalnost. Useljeničke se zajednice, primjerice, brže asimiliraju u većinsku kulturu (i napuštaju svoj jezik) nego što je to slučaj s autohtonim manjinskim zajednicama koje nastavljaju živjeti na svojem teritoriju.

Koncentracija članova jedne zajednice na istom području može pogodovati vitalnosti: članovi manjinske zajednice koji žive na prostoru gušće naseljenom pripadnicima iste zajednice imaju više

izgleda da će se kao zajednica očuvati i zadržati osjećaj solidarnosti. Pripadnici zajednice koji žive izolirano vjerojatnije će se prikloniti većinskoj zajednici i kao zajednica nestati.

Udio broja govornika u odnosu na većinsku zajednicu također je bitan čimbenik za određivanje vitalnosti: omjer jedan naprama deset u korist pripadnika većinske zajednice daje manje izgleda da se manjinska zajednica održi nego situacija u kojoj je broj pripadnika većinske i manjinske zajednice gotovo jednak.

Zajednice s povoljnijim demografskim čimbenicima vjerojatnije će biti vitalnije kao kolektiv. Nepovoljni demografski čimbenici ne pridonose vitalnosti, a ni opstanku zajednice.

No kao ni statusni, ni demografski čimbenici izolirano ne određuju stupanj vitalnosti, nego na nju utječu u kombinaciji s ostalim varijablama. Posljednja je od njih institucijska podrška, opisana u nastavku.

2.3.1.3. Čimbenici institucijske podrške

Pod čimbenicima institucijske podrške misli se na stupanj formalne i neformalne podrške raznih manjinskih, regionalnih i nacionalnih ustanova. Formalna institucijska podrška odnosi se na sudjelovanje predstavnika manjinske zajednice u donošenju odluka važnih za upravljanje državom, gospodarstvo, industriju, medije, religijska pitanja i kulturu (Smith i dr., 2017). Neformalna institucijska podrška jest stupanj organiziranosti manjinske zajednice kao interesne skupine, odnosno grupe za pritisak. Tim putem manjinske zajednice vrše pritisak na većinsku i nastoje ostvariti svoje interese.

Zajednice koje su slabo zastupljene kada je riječ o donošenju odluka od državne važnosti, odluka o poslovanju ili sudjelovanju u kulturnom životu imat će manje mogućnosti opstati negoli one zajednice koje su se kao tijela organizirale i koje zahtijevaju da njihovi predstavnici sudjeluju i u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti.

Institucijska se podrška nekoj zajednici nadalje ogleda kroz podršku medija, vladinih ureda i organizacija, parlamenta, vojske, državnih kulturnih ustanova, školstva na svim razinama, religijskih organizacija te kroz mogućnost zapošljavanja i mogućnost napredovanja u javnom i privatnom sektoru gospodarstva.

Iz ovako opisanih varijabli i njihovih pokazatelja proizlaze osnovne pretpostavke teorije vitalnosti: zajednice s višim statusom, većom institucijskom podrškom i/ili pozitivnijim demografskim trendovima imat će viši stupanj vitalnosti; što je taj stupanj vitalnosti viši u odnosu na stupanj vitalnosti druge zajednice, veća je vjerojatnost da će se prva zajednica u kontekstu jezičnih kontakata izdvojiti i očuvati kao zaseban entitet (Smith i dr., 2017). Zajednice s niskim stupnjem vitalnosti bit će sklonije asimilaciji (Bourhis i dr., 1981).

Vitalnost svake od varijabla može, s druge strane, biti različita, pa jedna zajednica može imati nižu vitalnost s obzirom na statusne čimbenike i čimbenike institucijske podrške, ali vrlo visoku vitalnost prema demografskim čimbenicima. Na temelju takvih pokazatelja opća je vitalnost te zajednice srednja. Ovako to Giles i dr. (1977, str. 317) prikazuju na primjeru:

Skupina	Statusni čimbenici	Demografski čimbenici	Čimbenici institucijske podrške	Ukupna vitalnost
ANGLOAMERIČKA ZAJEDNICA	Visok stupanj	Visok stupanj	Visok stupanj	Visok stupanj
FRANKOFONSKA ZAJEDNICA KANADE	Nizak – srednje visok stupanj	Visok stupanj	Srednji stupanj	Srednje visok stupanj
VELŠKA ZAJEDNICA U UK-u	Srednji stupanj	Srednji stupanj	Nizak – srednji stupanj	Srednji stupanj
MEKSIČKA ZAJEDNICA U SAD-u	Nizak stupanj	Srednji stupanj	Nizak – srednji stupanj	Nizak – srednji stupanj
ALBANSKA ZAJEDNICA U GRČKOJ	Nizak stupanj	Nizak stupanj	Nizak stupanj	Nizak stupanj

Tablica 1. Konfiguracija vitalnosti za pet etnolingvističkih skupina

2.3.2. Razvoj teorije vitalnosti

Model vitalnosti kakav su predstavili Giles i dr. (1977) bio je u jednom dijelu izvrnut kritikama (Abrams, Barker i Giles, 2009; Haarman, 1986; Hamers i Blanc, 1989; Husband i Khan, 1982; Johnson, Giles i Bourhis, 1983; Tollefson, 1991;), a do danas je u više navrata teorijski proširivan (Allard i Landry, 1986, 1994a, 1994b; Bourhis i dr., 1981; Ehala, 2010, 2011; Giles i Johnson, 1987; Harwood, Giles i Bourhis, 1994; Landry, Allard i Deveau, 2010; Landry i Bourhis, 1997;). Gilesov, Bourhisov i Taylorov model vitalnosti kritiziran je kao preopćenit, nedovoljno jasno definiran i težak za operacionalizaciju te nedovoljno precizan u predviđanju OJ-a i NJ-a. No mnoge su se kritike upućene teoriji vitalnosti pokazale korisnima i konstruktivnima u smislu daljnjega razvoja teorije, ali i empirijskih istraživanja. Pojam etnolingvističke vitalnosti integriran je u različite studije etničkih i neetničkih zajednica u kontaktu te u istraživanja jezičnih stavova, usvajanja jezika i društvenog identiteta (Allard i Landry, 1986). Tek posljednjih petnaestak godina istraživanja vitalnosti doživljavaju svoj puni zamah, što svjedoči o izazovima s kojima je suočeno suvremeno društvo te, sukladno tome, aktualnosti istraživačkoga područja (Smith i dr., 2017). Sva ona, međutim, potvrđuju početnu, gore opisanu pretpostavku o ulozi visokog i niskog stupnja vitalnosti u kontekstu jezičnih dodira među dvjema zajednicama. U nastavku je opisan dio najvažnijih teorijskih nadopuna gore opisanoga Gilesova, Bourhisova i Taylorova modela vitalnosti (1977).

2.3.2.1. Bourhis, Giles i Rosenthal (1981): Subjektivna vitalnost i SVQ upitnik

Iako već u ishodišnome radu Giles i dr. (1977) govore o potrebi istraživanja subjektivne percepcije vitalnosti među članovima određene zajednice, taj pojam dalje ne razrađuju. On se u teorijskom smislu pojavljuje detaljnije opisan tek nekoliko godina poslije, kada Bourhis, Giles i Rosenthal (1981) uvode mjeru subjektivne (ili percipirane) vitalnosti zajednice (SV). Dok se OV zajednice mjeri na temelju sekundarnih izvora (dokumenata koji se tiču demografskih, povijesnih, ekonomskih i društvenih pokazatelja), SV mjeri percepciju koju o vitalnosti imaju sami članovi zajednice. Bourhis i dr. (1981) navode kako „...spoznaja o tome kako članovi neke zajednice percipiraju njezinu vitalnost može pomoći objasniti stavove, vještine i motivaciju za učenje drugog jezika, stavove prema uporabi jezika i strategije prebacivanja koda“ (str. 147). Autori vjeruju da subjektivna percepcija članova jedne zajednice o vitalnosti svoje i drugih zajednica može biti

jednako važna, ako ne i važnija, od njezine OV (str. 145). Pojedinci, naime, reagiraju i djeluju na temelju vlastite percepcije stvarnosti. Može se dogoditi, primjerice, da članovi zajednice umanjuju njezinu vitalnost ili preuveličavaju pri njezinoj procjeni, u ovisnosti o tome kako doživljavaju odnose između svoje i druge zajednice s kojom žive u kontaktu.

Bourhis i dr. (1981) predstavljaju i prvi pokušaj mjerenja SV: izrađuju tzv. *SVQ* (engl. *Subjective Vitality Questionnaire*) upitnik za mjerenje SV. On se sastoji od 21 pitanja, koja obuhvaćaju tri varijable OV-a i oblikovana su tako da ispitanici na ljestvici ocjenjuju svoju percepciju statusa, demografske održivosti i institucijske podrške dviju zajednica čiji se odnos uspoređuje. Smisao je upitnika ispitati je li članovima jedne zajednice stalo do toga da se u kontaktu s drugom zajednicom ona održi te istražiti koje to dimenzije vitalnosti članovi zajednice smatraju ključnima za njezin opstanak. Dakle, predlaže se istovremeno ispitivanje i OV-a i SV-a kao preciznija metoda predviđanja (jezičnog) ponašanja članova neke zajednice nego što je to dotad bilo oslanjanje na isključivo objektivne pokazatelje, tj. OV (Harwood, Giles i Bourhis, 1994). Do danas se oko 45% svih istraživanja vitalnosti temelji na uporabi toga ili sličnih upitnika, npr. njegove prilagođene verzije (Smith i dr., 2017).

2.3.2.2. Allard i Landry (1986): Kognitivni model i *BEVQ* upitnik

Polazeći od pretpostavke da se subjektivna percepcija članova zajednice može razlikovati od objektivne, činjeničnog stanja i da ponašanje članova zajednice ne mora biti izravno određeno objektivnom stvarnošću, nego individualnim doživljajima te stvarnosti i kognitivnim procesima svakoga pojedinog člana zajednice (str. 2.), Allard i Landry (1986) SV predstavljaju kao sustav uvjerenja, pronalazeći teorijska polazišta u kognitivnom orijentacijskom modelu ljudskoga ponašanja (Kreitler i Kreitler, 1972, 1976). Upućuju na određena ograničenja Bourhisova, Gilesova i Rosenthalina upitnika (*SVQ*) kao mjernog instrumenta u predviđanju ljudskoga ponašanja i sastavljaju novi mjerni instrument *BEVQ* (engl. *Beliefs on Ethnolinguistic Vitality Questionnaire*). Osim „općih uvjerenja“ koja ispituju vitalnost (kakva su, po njima, ona u *SVQ*), u obzir treba, po njihovu mišljenju, uzeti i „normativna uvjerenja“ o tome što bi trebalo postojati kada je vitalnost u pitanju, „uvjerenja o sebi“ koja se tiču pojedinčeva ponašanja i osobne situacije te „uvjerenja o ciljevima“, odnosno o pojedinčevim željama kako da se ponaša s obzirom na vitalnost zajednice. S obzirom na to da, kako tvrde, *SVQ* ispituje tek jednu dimenziju (opća uvjerenja), taj mjerni

instrument ne može biti pouzdan prediktor ljudskoga ponašanja u određenoj komunikacijskoj situaciji. Prema kognitivnoj teoriji na kojoj temelje svoje postavke, za ljudsko su ponašanje od ključne važnosti „uvjerenja o ciljevima“ jer ona potiču na djelovanje.

2.3.2.3. Giles i Johnson (1987): Etnolingvistička teorija identiteta

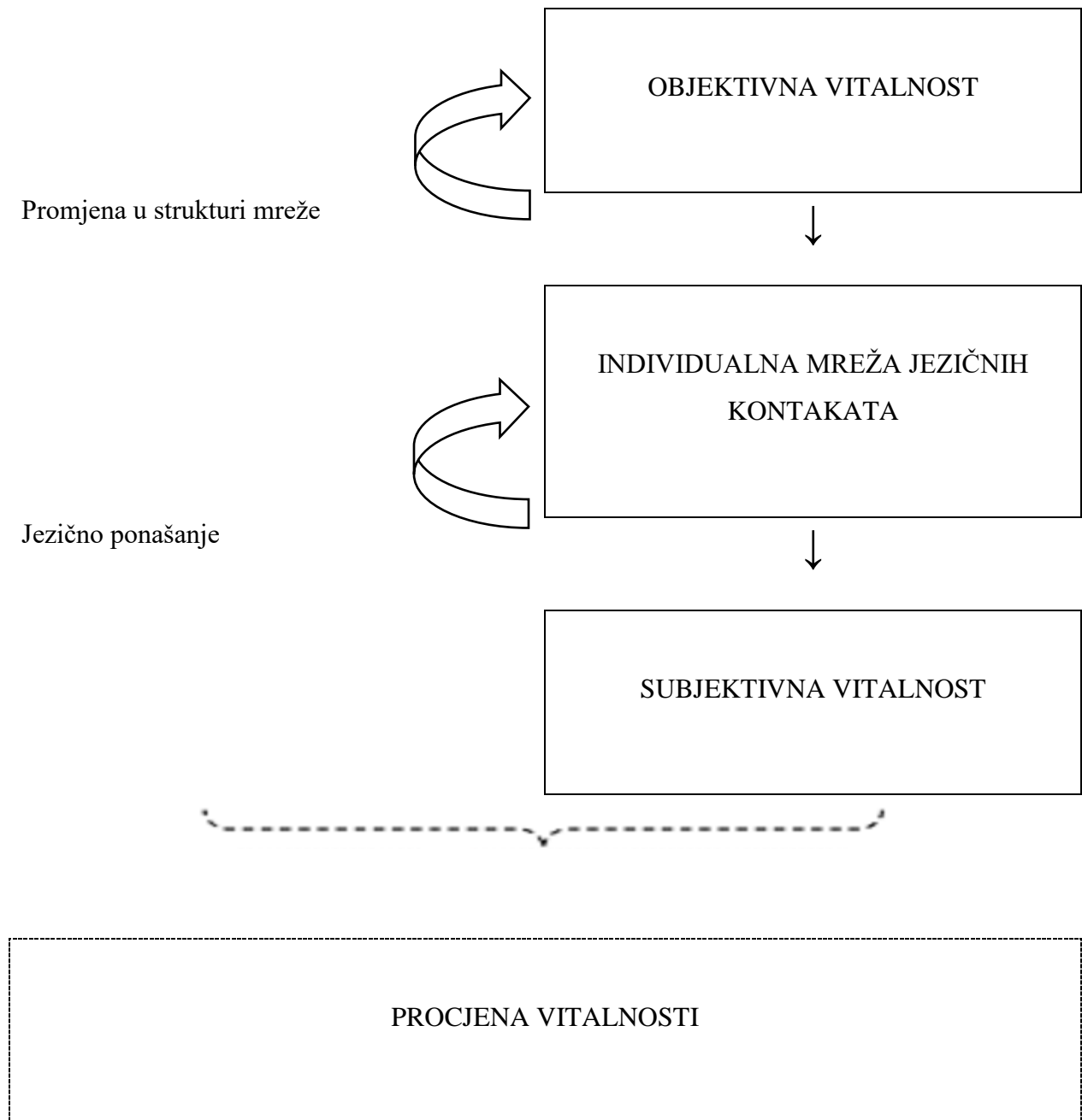
S obzirom na činjenicu da su za djelovanje s ciljem OJ-a ili NJ-a odlučujuće osobne odluke i pojedinačne strategije ponašanja (iako i jedne i druge visoko društveno motivirane), Giles i Johnson (1987) u teoriju vitalnosti uvode elemente socijalne psihologije. Etnolingvistička teorija identiteta novi je smjer istraživanja i razumijevanja varijabli odgovornih za OJ u različitim društvenim okruženjima. Prema toj teoriji, visok stupanj SV-a povećava osjećaj pripadnosti i pojedinčevu identifikaciju sa zajednicom te želju za OJ-em. Ta nastojanja postaju još izraženija ako članovi jedne zajednice doživljavaju odnos između dviju zajednica kao nestabilan, granicu između zajednica zatvorenom i nepropusnom te ne vide mogućnost za promjenu statusa vlastite zajednice. U takvim uvjetima, vjeruju Giles i Johnson, stvaraju se mogućnosti za OJ. Nasuprot tome, ako članovi određene zajednice doživljavaju vitalnost niskom, odnose među zajednicama stabilnima i legitimnima te granice među njima propusne u smislu društvene mobilnosti, oni će se vjerojatno (jezično) prilagoditi većini i, s vremenom, napustiti svoju zajednicu i jezik (Ehala, 2015).

2.3.2.4. Landry i Allard (1994a i 1994b): Individualna mreža jezičnih kontakata (INCL)

Osam godina nakon predstavljanja upitnika *BEVQ* autori se vraćaju istoj temi (Allard i Landry, 1994). Ukupno 24 čestice njihova upitnika ispituju egzocentrična uvjerenja o vitalnosti (percepciju trenutne i buduće vitalnosti te njezinu legitimnost) i egocentrična uvjerenja o njoj (osjećaj pripadnosti zajednici i pojedničeve ciljeve u odnosu na nju).

Također iznose pretpostavku da je za vitalnost indikativno jezično ponašanje manjinske zajednice. U prošireni model koji predstavljaju uvode pojam individualne mreže jezičnih kontakata INCL (engl. *individual network of linguistic contact*). Individualna mreža odražava govornikov izbor prvog (J1) i drugog jezika (J2) u široku rasponu komunikacijskih situacija – od obitelji, preko prijatelja, poznanika, škole i radnog mjesta, do uporabe jezika u javnosti, medijima i sudjelovanja u kulturnim događajima. Struktura je te mreže uvjetovana OV-om, a utječe na oblikovanje SV-a.

SV pak može utjecati na restrukturiranje mreže, a ono na OV. Riječ je dakle o povratnoj, uzajamnoj uvjetovanosti između OV-a i SV-a (Landry i Allard, 1994).

Slika 3. Model individualne mreže jezičnih kontakata (Landry i Allard 1994a)

2.3.2.5. Harwood, Giles i Bourhis (1994): Prosudba vitalnosti

Harwood, Giles i Bourhis (1994) također revidiraju i nadopunjuju prvotni okvir teorije vitalnosti. U svojem proširenom modelu prikazuju različite situacije koje djeluju na pojedinčevu procjenu vitalnosti vlastite zajednice, kao i zajednice s kojom je ona u kontaktu. Njihov je pristup vitalnosti složen i nelinearan (1994, str. 181); model koji predstavljaju dinamičan je jer procjenu vitalnosti promatraju kao proces, te napuštaju dotadašnji pristup vitalnosti kao statičan opis ozračja koje vlada među dvjema skupinama. Manifestacije toga procesa prepoznaju se u komunikacijskom ponašanju članova obiju zajednica. U teoriju uvode pojam prosudbe vitalnosti (engl. *vitality assessment*) pod kojim podrazumijevaju proces oblikovanja SV-a koji može utjecati na različita jezična ponašanja, poput uporabe J1, učenja J2, jezičnoga izbora i stavova prema jeziku, jezične akomodacije itd. Prvi put jasno artikuliraju „zakonitosti“ (engl. *research proposals*) koje se danas smatraju osnovama teorije vitalnosti.

Zakonitosti koje iznose su, prema Smithovu, Ehalinu i Gilesovu (2017) pojednostavljenom navodu, sljedeće:

1. Ako ne postoji jasna društvenopolitička ili ekonomska nestabilnost, prosudba SV-a uglavnom odražava OV zajednicā te postoji slaganje u prosudbi SV-a obiju skupina.
2. Ako postoji društvenopolitička nestabilnost, ona dovodi do izrazitijih razilaženja u prosudbi SV-a između skupina.
3. Individualna mreža jezičnih kontakata izravno je povezana s OV-om i SV-om pojedničeve zajednice. Povećanje uporabe jednog jezika unutar *INCL* dovodi do pozitivnije ocjene vitalnosti, a smanjenje uporabe jezika do negativnije ocjene vitalnosti.
4. Ovisno o stupnju promjene u prosudbi vitalnosti dviju zajednica, briga o vitalnosti postat će važnija.
- 5a. Percepcija porasta vitalnosti manjinske zajednice dovest će do smanjenja razlike u prosudbi vitalnosti između zajednica kod dominante zajednice i porasta razlike u prosudbi vitalnosti između zajednica kod manjinske zajednice.
- 5b. Percepcija smanjene vitalnosti manjinske zajednice dovest će do povećanja razlike u procjeni vitalnosti kod dominante skupine i smanjenja razlike u procjeni vitalnosti kod manjinske skupine.

6. Visok stupanj etnolingvističke identifikacije sa zajednicom istaknut će opisane procese, osobito one opisane u točkama 4 i 5.

7. Svi gore opisani procesi ovise o konkretnom kontekstu prosudbe, uključujući jezik upitnika, zajednice koje se ispituju itd.

8a. Osobe koje vitalnost svoje zajednice procjenjuju visokom manje će se priklanjati većinskoj zajednici; osobe koji vitalnost svoje zajednice procjenjuju nižom više će se priklanjati većinskoj zajednici, osobito ako je i stupanj njihove identifikacije s vlastitom zajednicom nizak. Kako identifikacija s vlastitom zajednicom raste, manji su izgledi da će se prikloniti većinskoj skupini.

8b. Osobe koje društvenu poziciju vlastite zajednice doživljavaju nelegitimnom i nepravednom bit će manje sklone ponašanju većinske zajednice (neovisno o visokoj ili niskoj ocjeni vitalnosti vlastite). U okolnostima kada je njihova legitimnost veća, zajednice s niskom vitalnošću priklanjat će se većinskoj ili neće, ovisno o pojedinačnom stupnju identifikacije (visokom ili niskom). Zajednice s visokim stupnjem vitalnosti neće se priklanjati većinskoj zajednici (neovisno o stupnju identifikacije s vlastitom).

9. Iskrivljena percepcija vitalnosti u korist manjinske zajednice dovest će do priklanjanja manjinskoj, osim u situacijama osobnoga neslaganja s razlikom u percepciji vitalnosti među zajednicama. Iskrivljena percepcija vitalnosti u korist većinske zajednice dovest će do priklanjanja većinskoj zajednici kod zajednica s niskom vitalnošću, a kod zajednica s visokom vitalnošću do otklanjanja od nje, tj. do održavanja postojećeg stanja. U situacijama u kojima nema slaganja u vezi s percepcijom vitalnosti vjerojatnost otklanjanja vrijedi za sve skupine.

Taj je model znatno produbio dotadašnji pristup vitalnosti jer je naglasio potrebu uvođenja etnografskih istraživanja i kvalitativnih podataka koji bi morali dati jasniju sliku cjelokupne situacije u kojoj su se dva jezika/dvije zajednice našli/-e u kontaktu.

2.3.2.6. Landry i Bourhis (1997): Etnolingvistička vitalnost i jezični krajolik

Slična nastojanja da se sagleda šira slika jezičnih dodira ogledaju se i u Landryjevoj i Bourhisovoj (1997) ideji uključivanja jezičnoga krajolika u istraživanja vitalnosti. Jezični krajolik odnosi se na vidljivost i istaknutost nekoga jezika na javnim mjestima određenog područja (str. 23). Konkretnije rečeno, to su „javni cestovni znakovi, reklamni natpisi, nazivi ulica ili mjesta, natpisi na zgradama

i drugi tragovi pisanoga jezika na javnim mjestima“ (<http://struna.ihjj.hr/naziv/jezicni-krajolik/21442/>).

Uporaba nekog jezika u krajoliku višejezičnoga okruženja može biti važan sociolingvistički čimbenik koji pridonosi vitalnosti određene jezične zajednice. Jezični krajolik u tom smislu ima „važnu informativnu i simboličku funkciju kao pokazatelj relativne snage i statusa jezičnih zajednica na određenom prostoru“ (str. 23).

Osnovna je informativna funkcija jezičnog krajolika da bude jasna oznaka činjenice da u određenom prostoru obitava određena jezična zajednica (Bourhis, 1992). On je nadalje signal teritorijalne granice jezičnih zajednica te istovremeno može odvajati dvije različite jezične skupine ili dopuštati da se na određenom prostoru obje služe svojim jezicima. Javni natpisi mogu naime biti jednojezični, dvojezični ili višejezični i tako odražavati prisutnost više jezičnih zajednica na istome prostoru. Prevlast samo jednoga jezika može biti pokazateljem snage i statusa jezičnih zajednica u kontaktu (Landry i Bourhis, 1997).

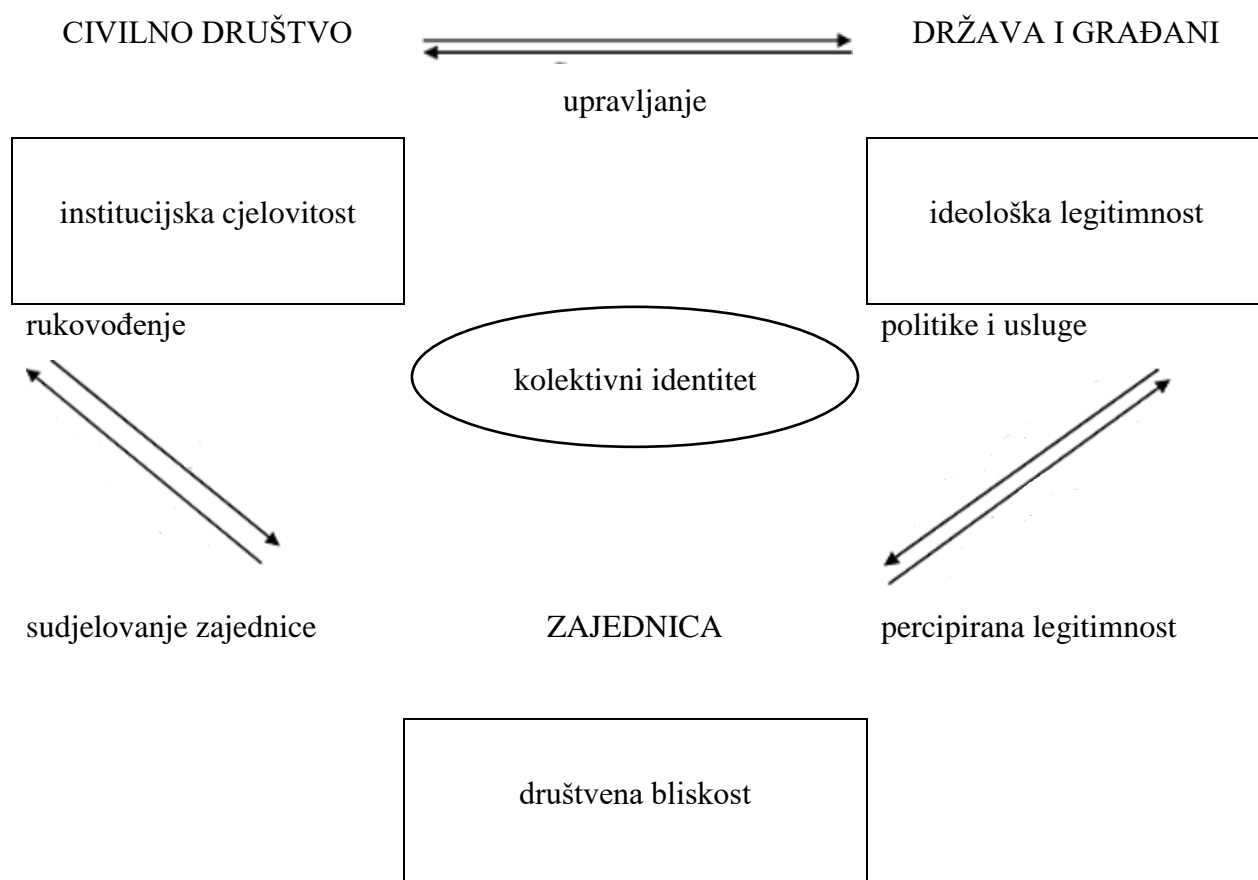
(Ne)postojanje nekoga jezika u javnom prostoru može utjecati na osjećaje članova neke jezične zajednice. Njegova prisutnost može pridonijeti njegovu statusu i važnosti, odnosno vrijednosti za članove zajednice, pa stoga ima i simboličku funkciju. Uporaba jezika u javnim natpisima može izravno utjecati na pozitivnu društvenu identifikaciju jezične zajednice.

Iz toga razloga koncept jezičnoga krajolika nalazi svoju primjenu i u teoriji vitalnosti. Javni natpisi mogu simbolizirati snagu ili vitalnost jedne zajednice, kako u demografskom smislu tako i u smislu institucijske podrške. Kada je riječ o jeziku manjinske zajednice, oni mogu upućivati na to da je zajednica u demografskom smislu dovoljno vitalna te da ima dovoljno institucijske podrške u ključnim sektorima, kao što su gospodarstvo, mediji, obrazovne ustanove, zdravstvo ili administracija, kao i u domenama kao što su kultura, religija i trgovina. Nepostojanje takvih natpisa može značiti da je status jezika manjine nepovoljan te ga dodatno ugroziti. Nevidljivost nekog jezika u javnom prostoru može navesti govornike na još veću redukciju domena njegove uporabe, na slabljenje želje da ga prenesu mlađim generacijama te na odustajanje od očuvanja jezika i pozitivne identifikacije s tom zajednicom (Landry i Bourhis, 1997). Isto tako, nepovoljna pozicija manjinskog jezika u jezičnome krajoliku može pokrenuti aktivizam među pripadnicima manjinske zajednice i zahtjeve za uvođenje njegove veće vidljivosti. S druge pak strane, postojanje

manjinskoga jezika u javnome prostoru može dovesti do njegove povećane uporabe i izvan privatnih domena.

2.3.2.7. Landry, Allard i Deveau (2010): Model kulturne autonomije (CAM)

Landry, Allard i Deveau (2010) izravno se svojim modelom nadovezuju na teoriju vitalnosti, no ovoga puta predstavljenu kao dinamični model sastavljan od četiriju elemenata: društvene udaljenosti, tj. bliskosti (engl. *social proximity*), institucijske cjelovitosti (engl. *institutional completeness*), ideološke legitimnosti (engl. *ideological legitimacy*) i kolektivnog identiteta (engl. *collective identity*).

Slika 4. Model kulturne autonomije (Landry, Allard i Deveau, 2010)

U središtu je teorije kolektivni identitet (što je vidljivo iz prikaza), dok tri rubna elementa odgovaraju demografskim i statusnim čimbenicima te čimbenicima institucijske podrške teorije vitalnosti. Društvena udaljenost/bliskost odnosi se na broj govornika i njegov omjer u cjelokupnoj populaciji, a institucijska cjelovitost na postojanje institucijske podrške. Što je zajednica teritorijalno koncentriranija, veće su mogućnosti za osnivanje ustanova potrebnih za njezinu održivost. One također ovise o podršci šire javnosti (zakonodavstvu, javnom financiranju i sl.), a ono pak o ideološkoj legitimnosti zajednice unutar šire društvene zajednice. Ideološka je legitimnost zapravo institucionalizirani aspekt statusa zajednice. U središtu je kolektivni identitet, koji je, prema autorima, teško definirati: određuju ga kao kolektivno shvaćanje zajednice kao takve – sa svojom poviješću i svojim putom. Tvrde da je kolektivni identitet osnova kulturne autonomije, no ne objašnjavaju u kakvu je odnosu s tri rubna elementa i na koji način na njih djeluje.

2.3.2.8. Ehala i Zabrodska (2011, 2014): Prošireni model subjektivne vitalnosti

Da bi objasnili različita jezična ponašanja, Ehala i Zabrodska (2011, 2014) u teoriju vitalnosti uvode još čimbenika: percepciju razlike između snage zajednica i razilaženje među njima, što utječe na stabilnost odnosa. Ako je percepcija snage većinske zajednice jača od percepcije snage manjinske zajednice i takvo se stanje smatra legitimnim, i razilaženje je među zajednicama po tom pitanju maleno, situacija se smatra stabilnom. Ako je pak percepcija snage manjinske i većinske zajednice slična ili jednaka, a položaj manjinske zajednice doživljen kao nelegitiman (uz snažna razilaženja među zajednicama), situacija se smatra nestabilnom. Ta nestabilnost povećava izgleda za kolektivno djelovanje s ciljem zaštite vlastitih (jezičnih) interesa. To također ovisi i o percepciji propusnosti granica među zajednicama: što je propusnost veća, manji su izgledi za kolektivno djelovanje. Ovim čimbenicima valja dodati i utilitarizam kao sustav vrijednosti koji zagovara pragmatičnost, materijalnu korist i inovaciju, a u izravnoj je suprotnosti s tradicionalizmom, koji vrijednost pridaje nasljeđu i emocionalnoj povezanosti s identitetom. Što je utilitarizam jače izražen među članovima neke zajednice, veći su izgledi da će se odreći svojega identiteta; što je zajednica tradicionalnije usmjerena, veći su izgledi da će očuvati svoj identitet i jezik te djelovati kao kolektiv. Autori uvode pojmove „toplih“ i „hladnih“ etničkih zajednica (engl. *hot and cold ethnicity*) kao dviju krajnosti u mnoštvu međustupnjeva. „Tople“ su etničke zajednice one čiji članovi pokazuju visok stupanj emocionalne povezanosti sa zajednicom, a „hladne“ one čiji članovi

pokazuju nizak stupanj povezanosti sa zajednicom, tek su potencijalno povezani s njome ili to uopće nisu.

2.3.3. Nedostatci teorije vitalnosti

Unatoč brojnim kritikama i nadopunama koje je doživjela, Gilesova, Bourhisova i Taylorova (1977) teorija vitalnosti ostaje jedna od vodećih u istraživanjima OJ-a i NJ-a. Istovremeno joj se, kao i njezinim nadopunama, i dalje otkrivaju mnogi nedostatci.

Smith i dr. (2017) navode kako se vitalnost ne može smatrati sposobnošću zajednice da se ponaša kao „prepoznatljiv i aktivan kolektivni entitet“, kako je opisana u prvotnoj definiciji (Giles i dr., 1977, str. 308). Vitalnost sama po sebi nije sposobnost, nego značajka koja zajednicu može potaknuti da se tako ponaša. Sposobnost kolektivnog djelovanja zajednice tek djelomično ovisi o OV-u, tvrdi Ehala (2010). On navodi primjer nacionalnih pokreta koji se rađaju upravo iz, najčešće dugotrajne, niske vitalnosti zajednice. Stoljeća latinizacije, mađarizacije ili germanizacije u Hrvatskoj i rezultati koje je ilirski pokret ostvario jedan su od takvih primjera. Stoga Smith i dr. zaključuju kako prvotnoj definiciji vitalnosti nedostaje varijabla koja povezuje društvene čimbenike koji utječu na zajednicu kao prepoznatljiv i aktivan kolektiv i stvarnu sposobnost da kao takav kolektiv djeluje (2017, str. 9).

Nadalje, nedostatak vide i u koncepciji vitalnosti kao dugotrajne održivosti zajednice, a ne kao tek jednog čimbenika njezine održivosti. Ehala (2015) u vitalnosti kao sposobnosti vidi dva ključna elementa: ona je istodobno sposobnost u strukturnom smislu jer moraju postojati i demografski čimbenici i institucijska podrška da bi zajednica bila održiva, ali i sposobnosti kao dinamičnog procesa, odnosno takva djelovanja zajednice koje će osigurati njezinu održivost, tj. zadržati i zaštititi opstojnost (engl. *to maintain and protect*).

Kritika je također upućena „objektivnosti“ OV-a. Ponajprije se to odnosi na objektivnost statusa neke zajednice. Status neke zajednice teško je objektivno odrediti. Donekle je to moguće u određenim slučajevima i za neke elemente, naprimjer službeni status jezika, status unutar kastinskog sustava, bračni status i sl. Naime, status shvaćen kao prestiž neke zajednice (ekonomski, povijesni, društveni, jezični) rezultat je društvenih ili pojedinačnih uvjerenja o nekoj zajednici i kako takav bliži pojmu stavova (v. 2.2.1.1.), dakle subjektivnome, a ne objektivnome mjerilu.

Najjače kritike upućene su upravo mjernome instrumentu vitalnosti, kako OV-a tako i SV-a. Vrlo je teško odrediti stupanj vitalnosti jer se ona, prema postojećemu modelu, sastoji od više varijabli i više pokazatelja, koje je već i same za sebe teško mjeriti i kvantificirati.

Već i sami autori teorije navode kako je moguće da pojedine zajednice ostvaruju visok stupanj vitalnosti na nekim varijablama, a nizak na drugima (v. 2.3.1.3.). Svaka od varijabli sastoji se od više pokazatelja, koji također mogu dati različite rezultate, npr. velik broj manjinskih škola, s jedne strane, i nepostojanje medija na manjinskome jeziku, s druge. Čak i kad bi broj manjinskih ustanova bio jednak ili sličan, teško je odrediti ili izmjeriti koliko su one uistinu aktivne u promicanju i očuvanju manjinskoga jezika. Poteškoće s mjerenjem statusnih čimbenika opisane su već u prethodnome odlomku. Statusni čimbenici ovise o pojedincu; oni su, kao stavovi i procjene, posve subjektivni. Čak i potencijalno jedini objektivni pokazatelji vitalnosti, kao što su demografski čimbenici, mogu se pokazati problematičnima. Za mnoge jezike, pogotovo dijalekte, nema podataka o ukupnom broju govornika. Popisi stanovništva i službene statistike nisu uvijek pouzdani u tome, što je i slučaj s FD-om (v. 3.3).

Stupanj vitalnosti ne može dakle biti prikazan kao zbroj vrijednosti; jednako tako teško je ili nemoguće uspoređivati dvije zajednice s obzirom na stupanj vitalnosti. Smith i dr. (2017) navode primjere zajednice govornika kečuanskoga u Južnoj Americi od nekoliko milijuna govornika, ali s vrlo slabom podrškom ustanova i zajednice od svega 50 tisuća govornika ferojskoga u Skandinaviji, no s vrlo jakim institucijskom podrškom te zaključuju kako je vitalnost tih dviju zajednica teško usporediti. S obzirom na to da koncept OV-a pokazuje nedostatke pri operacionalizaciji, ne čudi da ne postoji općeprihvaćeni instrument kojim bi se ona mjerila.

Jednako tako, i mjerni instrument SV (Bourhis i dr., 1981) izložen je kritikama i nadopunjavan. Kako je već ranije rečeno, gotovo polovica svih istraživanja vitalnosti temelji se na uporabi *SVQ* upitnika, uglavnom prilagođena konkretnom slučaju. U tim su se studijama međutim također uočili neki nedostaci. Upitnik je više puta podvrgnut testiranjima valjanosti: pokazalo se da u nekim slučajevima čestice upitnika ne odgovaraju podjeli na tri varijable OV-a te se iz njega ne mogu jasno izdvojiti pokazatelji demografskih i statusnih čimbenika te čimbenika institucijske podrške. Potvrđeno je međutim da je *SVQ* upitnik pouzdan pokazatelj percipirane snage zajednice. Tri varijable svedene su na jednu te umjesto trodijelne strukture pokazuje kumulativnu vrijednost SV-

a s koeficijentom pouzdanosti (Cronbach alpha) višim od 0,7 (Abrams, Barker i Giles, 2009; Giles, Rosenthal i Young, 1985; Pitam, Gallois i Willemyns, 1991).

BEVQ upitnik (Allard i Landry, 1986) kao mjerni instrument također nije postao općeprihvaćen, no ukazao je na jednu važnu činjenicu: *SVQ* upitnik odgovara egzocentričnim uvjerenjima, dakle mjeri uvjerenja o OV-u. S druge strane, SV čine i tzv. egocentrična uvjerenja, tj. uvjerenja o budućem vlastitu ponašanju prema jeziku i uvjerenja o mogućnosti OJ-a.

2.3.4. Novi pristupi vitalnosti

Zbog svih navedenih teorijskih i praktičnih nadopuna te još uvijek neotklonjenih nedostataka teorije vitalnosti s jedne strane, ali i uvjerenja u opravdanost istraživanja vitalnosti s druge, traže se novi načini njezina mjerenja (Ehala i Zabrodska, 2014; Smith i dr., 2017).

Koncept OV-a nije doživio bitne preinake, no mjerenje OV-a i dalje ostaje izazov. Točnost i pouzdanost OV-a dovedeni su, kako je rečeno, u pitanje s obzirom na sve njezine pokazatelje.

Smith i dr. (2017) predlažu stoga uporabu Proširene ljestvice prekida međugeneracijskoga prijenosa *EGIDS* (engl. *Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale*) (Lewis, 2009; Lewis i dr., 2016). Ta je mjerna ljestvica nastala kao proširena verzija Fishmanova (1991) *GIDS*-a. Kako je u 2.1. već spomenuto, Fishman sastavlja osmostupanjsku ljestvicu *GIDS* utemeljenu na domenama uporabe jezika, pismenosti na tom jeziku i međugeneracijskome prijenosu. Osim što se njome procjenjuje razina ugroženosti nekoga jezika, Fishmanova ljestvica navodi i mjere potrebne za očuvanje, odnosno revitalizaciju jezika. Taj je dio ljestvice nazvan preusmjerenjem NJ-a i smatra se odmakom prema društvenom aktivizmu (Šimičić i Bilić Meštrić, 2018). U usporedbi s ljestvicom *GIDS*, proširena ljestvica *EGIDS* sastoji se od trinaest razina i svakoj je dodijeljen kratak opis/naziv. Svaka razina predstavlja viši stupanj odustajanja od međugeneracijskog prijenosa jezika: jezici s višim stupnjem vitalnosti i međugeneracijskoga prijenosa označeni su nižim vrijednostima, a ugroženiji jezici, s nižim stupnjem vitalnosti i međugeneracijskoga prijenosa, višima. Razine su prikazane u Tablici 2 (na sljedećoj stranici).

Radi što veće objektivnosti u mjerenju vitalnosti Smith i dr. (2017) predlažu da se podatci iz ljestvice proširuju, odnosno spoznaje o statusu jezika produbljuju, upitnikom o jezičnoj uporabi (npr. prema Allardovoj i Landryjevoj mreži *INCL*). Po njihovu se mišljenju OV može prikazati

pomoću ljestvice, osnovnih demografskih podataka i iskaza govornika o vlastitoj uporabi manjinskoga jezika nasuprot većinskoga u različitim domenama (v. 4.2.).

Tablica 2. Proširena ljestvica prekida međugeneracijskog prijenosa *EGIDS*

RAZINA	NAZIV	OPIS
0	Na međunarodnoj razini	Jezik je u širokoj međunarodnoj uporabi u područjima trgovine, razmjene znanja i međunarodne politike.
1	Na nacionalnoj razini	Jezik se rabi u obrazovanju, na radnome mjestu, u medijima i upravljanju na nacionalnoj razini.
2	Na regionalnoj razini	Jezik se rabi u obrazovanju, na radnome mjestu, u medijima i upravljanju unutar većih jedinica područne samouprave.
3	U široj komunikaciji	Jezik se rabi na radnome mjestu i u medijima kao neslužbeni jezik u svrhu prevladavanja jezičnih razlika u regiji.
4	U obrazovanju	Jezik je u aktivnoj uporabi uz razvijenu institucijsku podršku obrazovnom sustavu što omogućava standardizaciju i književno stvaralaštvo.
5	U razvoju	Jezik je u aktivnoj uporabi, no književno stvaralaštvo na standardu nije prošireno i održivo.
6a	U aktivnoj uporabi	Jezik se rabi u izravnoj komunikaciji među pripadnicima svih generacija govornika i to je stanje održivo.
6b	U opasnosti	Jezik se rabi u izravnoj komunikaciji među pripadnicima svih generacija, no govornika je sve manje.
7	U napuštanju	Generacije roditelja rabe jezik u međusobnoj komunikaciji, ali ga ne prenose na djecu.
8a	U izumiranju	Jedini su preostali aktivni govornici generacije djedova i baka i stariji.
8b	Gotovo mrtav	Jedini su preostali aktivni govornici generacije djedova i baka i stariji, no rijetko imaju priliku za služenje jezikom.
9	Neaktivan	Jezik služi etničkoj zajednici kao podsjetnik na porijeklo, no nitko ne posjeduje više od simboličkog znanja jezika.
10	Mrtav	Jezikom se više nitko ne služi i nitko uz njega ne vezuje svijest o etničkome identitetu.

I koncept SV-a tijekom nekoliko desetljeća više je puta revidiran te doveden u vezu s etnolingvističkom teorijom identiteta (Giles i Johnson, 1981). Emotivna povezanost i osjećaj pripadnosti povezani su s kolektivnim djelovanjem; SV mora biti shvaćena kao stupanj društvene angažiranosti i mobilizacije, tj. kao sposobnost zajednice da djeluje sa zajedničkim ciljem (Ehala, 2010).

Unatoč otežanoj operacionalizaciji varijabli, OV, kako je opisuju Giles i dr. (1977), te poslije opisana SV ostaju srž teorije vitalnosti, a tri varijable OV-a i njihovi čimbenici, zahvaljujući izmjenama i nadopunama teorije, kao pokazatelji vitalnosti vrijede i dalje (Smith i dr., 2017). Naime, Harwood i dr. (1994, str. 167), tvrde da se odnosi među zajednicama ne stvaraju u vakuumu „nego na njih utječu najrazličitiji društveno-strukturni i situacijski čimbenici koji mogu iz temelja utjecati na prirodu i kvalitetu kontakata između različitih etnolingvističkih zajednica.“ Za vitalnost jezične zajednice odlučujući su dakle kontinuirani međugeneracijski prijenos jezika i kulture, demografska održivost, aktivna uloga relevantnih ustanova, društvena kohezija te emocionalna privrženost zajedničkom identitetu (Ehala, 2015).

2.3.5. Relevantnost teorije vitalnosti za ovo istraživanje

Opisani modeli poslužili su kao teorijsko polazište u pokušaju razumijevanja trenutnog položaja i buduće perspektive FD-a (v. 4., 5., 6.) koji se kao komunikacijski kôd (dijela) gradske populacije Rijeke rabi već najmanje šest stoljeća, no koji je, prema mišljenju nekih autora, od polovice 20. stoljeća naovamo postao sociolekt kojem prijeti izumiranje. Teorija vitalnosti sagledava položaj manjinskih jezika s dvaju različitih vidika: s objektivnog stajališta utemeljenog u analizi podataka koji se odnose na određenu jezičnu zajednicu te sa subjektivnog stajališta samih govornika. Objektivnim pokazateljima vitalnosti FD-a smatraju se broj njegovih govornika u Rijeci, njihova distribucija, koncentracija i omjer u odnosu na većinsku hrvatsku zajednicu, stopa nataliteta i mortaliteta govornika FD-a, stopa iseljavanja i useljavanja iz Rijeke te zastupljenost egzogamije odnosno endogamije kao obrazaca sklapanja brakova među govornicima FD-a. Objektivni su pokazatelji i čimbenici institucijske podrške – unutar same zajednice kao i izvan nje. Zajednica Fijumana stječe legitimitet, prava i moć u donošenju odluka na temelju službene nacionalne politike Republike Hrvatske i zakona o lokalnoj samoupravi koji vrijede za grad Rijeku. U obzir,

međutim, valja uzeti i institucijsku podršku koju zajednica sama sebi osigurava, a koja podrazumijeva samostalno djelovanje radi ostvarivanja zajedničkih ciljeva, kakav može biti i očuvanje FD-a. Statusni čimbenici, uključeni u procjenu OV-a, podrazumijevaju ispitivanje statusa koji sebi zajednica govornika FD-a pridaje, ali i onoga koji ima među većinskom populacijom Rijeke. U nastojanju određivanja vitalnosti FD-a istražuje se među govornicima i njezina subjektivna procjena prema pokazateljima OV-a. Istražuje se nadalje stupanj angažmana govornika u OJ-u, povezanost s ostalim članovima zajednice i privrženost zajedničkom identitetu i jeziku, te uporaba FD-a u različitim domenama i motivacija za nju. Ocjena ugroženosti FD-a donosi se prema Proširenoj ljestvici prekida međugeneracijskoga prijenosa *EGIDS* (Lewis, 2009; Lewis i dr., 2016). Da bi se pokušala odrediti vitalnost fijumanskoga dijalekta prema opisanim čimbenicima, potrebno je najprije opisati zajednicu koja se njime služi i okruženje u kojem on postoji.

3. FIJUMANSKI DIJALEKT U KONTEKSTU JEZIČNIH DODIRA

3.1. Fijumanski dijalekt u Rijeci

Fijumanski je dijalekt (FD) romanski idiom iz istočne skupine venetskih dijalekata, kojima se ponajprije govori u talijanskoj pokrajini Veneto. Fijumanskim se dijalektom govori na području, politički i jezično gledano, hrvatskoga grada Rijeke. Smatra se autohtonim manjinskim jezikom grada i okolice u odnosu na većinski, hrvatski. Naziv dijalekta potječe od talijanskoga imena grada *Fiume*.²⁵ Prema dosadašnjim spoznajama, govornici fijumanskoga žive i u bližoj gradskoj okolici, a njime se služe i iseljenici s područja grada nastanjeni u Italiji i preookeanskim zemljama.²⁶

Fijumanski se dijalekt od talijanskoga standardnog jezika razlikuje na svim jezičnim razinama, što je opisano u Bratulić, Đurđulov, Blečić i Kraš (2015).²⁷ Na sintaktičkoj se razini, primjerice, razlikuje s obzirom na tvorbu pogodbenih rečenica, uporabu glagolskih vremena, konjunktiva, pasiva, povratnih glagola, određenoga člana, zamjenica i prijedloga te stupnjevanje pridjeva. Razlike na morfološkoj razini obuhvaćaju gotovo sve vrste riječi – imenice, glagole, pridjeve, priloge, zamjenice, članove i prijedloge. Postoje također i fonološke razlike te razlike u tvorbi riječi, no zbog društvenih je okolnosti i jezičnoga razvoja FD sve više nalik talijanskomu standardnom jeziku. Spicijarić Paškvan i Crnić Novosel (2014) tvrde da je s vremenom „zbog utjecaja drugih lokalnih idioma i standardnih jezika – talijanskoga i hrvatskoga, fijumanski izgubio svoju autonomiju, no zadržao je svoju posebnu fizionomiju i ostao karakterističan za grad Rijeku“²⁸ (str. 57). Razlikuje se također i od današnjega većinskog jezika, standardnoga hrvatskog, i ostalih

²⁵ Ime grada potječe iz 13. stoljeća. Zabilježeno je u više inačica kao *Flumen*, *Fiume*, *Flumen Sancti Viti*, *Terra di Fiume di San Vito*, *San Vito al Fiume*, *Sankt Veit am Pflaum*. Autohtona hrvatska (čakavska) inačica imena jest Reka/Rika. U *Povijesti Rijeke* (1988) navodi se kako nazivi srednjovjekovne Rijeke odražavaju prostornu i stalešku polarizaciju grada: nazivom Rika/Reka/Rijeka služilo se domaće stanovništvo u okviru obitelji te je zabilježen i u glagoljaškoj crkvi; u latinskim spisima i dokumentima kojima su se služili stranci, kancelari i notari zabilježen je latinski naziv *Flumen Sancti Viti*; *Sankt Veit am Pflaum* pojavljuje se u spisima i dokumentima njemačkih feudalaca.

²⁶ Govornika fijumanskoga ima u Čavlima, Kastvu, Kostreni, Kraljevici, Lovranu, Matuljima, Mošćeničkoj Dragi, Opatiji i Viškovu te na sjevernojadranskim otocima. Njime se također govori u nekim talijanskim gradovima kamo je nakon Drugoga svjetskog rata izbjegao velik broj stanovnika Rijeke (Trst, Muggia, Padova, Bologna, Genova, Torino itd.) te u iseljeničkim zajednicama u Kanadi, Australiji, SAD-u i Argentini (Drljača Margić, Kraš i Smiljanić, 2015).

²⁷ Jezični opis FD-a nije predmetom ovoga istraživanja. Za opis vidjeti Bató (1933/1999), Berghoffer (1894/1999) i Rošić (2002).

²⁸ „Con il passare del tempo, a causa dell'influenza delle altre parlate locali e delle lingue standard – italiano e croato, il fiumano ha perso la sua autonomia, ma è rimasto specifico per la sua fisionomia e caratteristico per la città di Fiume.“ (Spicijarić Paškvan i Crnić Novosel, 2014, str. 57). Svi su prijevodi u radu autoričini; ondje gdje nisu, bit će navedeno.

hrvatskih idioma Rijeke²⁹, i strukturno i genetski (Lukežić, 1993). Određene fonološke, morfološke i leksičke sličnosti s riječkim čakavskim mjesnim govorom (koji je dio mozaika hrvatskih dijalekata)³⁰ posljedica su višestoljetnoga jezičnog kontakta između tih dvaju idioma. Kako zaključuje Lukežić (1993), fijumanski je čakavskome i od čakavskoga posudio određeni broj leksema. Gramatička struktura fijumanskoga „očitovala je znatnu fleksibilnost fonološkog i morfološkog plana u odnosu na utjecaj riječke čakavštine, no ne u mjeri koja bi ugrozila njegovu jezičnu samosvojnost“ (str. 36).

Vidljivi su u fijumanskome i utjecaji drugih jezika s kojima su tijekom povijesti autohtoni gradski govori Rijeke dolazili u doticaj, osobito utjecaj njemačkoga i mađarskoga. Utjecaj je tih jezika najviše vidljiv na leksičkome planu, pa se u rječničkom fondu FD-a mogu, uz kroatizme, naći i germanizmi i hungarizmi. Od jezičnih (ponajprije leksičkih) utjecaja navode se (Gottardi, 2004; Blecich i Tamaro, 2015; Spicijarić Paškvan, 2018) još oni iz latinskoga, mletačkoga, engleskoga, francuskoga i turskoga jezika.

Da bi se bolje razumio današnji manjinski položaj FD-a u odnosu na hrvatske idiome Rijeke, potrebno je objasniti odnose između (dviju) jezičnih/govornih zajednica koje na području grada obitavaju već stoljećima. Riječ je naime o, kako Lukežić (1993) tvrdi, etnički dvojakim zajednicama koje na prostoru Rijeke žive od 15. stoljeća, a moguće i duže. Danas je međutim vrlo teško odgovoriti na pitanje vrijedi li i dalje tvrdnja o etnički dvojakim zajednicama. Naime, u mnogim slučajevima govornici fijumanskoga višejezični su govornici, rođeni u egzogenim bračnim zajednicama, pa su etnička i nacionalna pitanja teško razlučiva. Također, pohrvaćivanje talijanskih obitelji i talijanizacija hrvatskih tijekom povijesti grada nisu bile rijetkost; mnoga su prezimena tijekom povijesti fonološki i ortografski (a ponekad i tvorbeno) prilagođena jednoj od

²⁹ Badurina i Matešić (2008) nazivaju uprosječeni nestandardni idiom grada, kojim neutralno komuniciraju njegovi žitelji, riječkim urbanim govorom; moguće je pretpostaviti da su osim standarda i riječkoga urbanoga govora u gradu prisutni i ostali hrvatski govori doseljenoga, neautohtonog stanovništva (čakavski, štokavski i kajkavski) te štokavski govori susjednih država, srodni hrvatskim štokavskim govorima. Prema Lukežić (2008), svaki se stanovnik Rijeke služi većim brojem idioma: standardom u službenoj uporabi, kolokvijalnom varijantom standarda (riječkim urbanim govorom) ili žargonom u neobavezujućoj komunikaciji te obiteljskim idiomom ili dijalektom (fijumanskim, čakavskim i drugima) u privatnim situacijama. Uključi li se u tu sliku i talijanski standard, možemo govoriti o postojanju vodoravne i okomite višejezičnosti u Rijeci.

³⁰ Riječka je čakavica drugi autohtoni govor grada koji je, uz fijumanski, postojao do polovice 20. stoljeća. Riječka čakavica, po mišljenju Lukežić (1993), nasilno je usmrćena talijanizacijom između dva svjetska rata. Na njoj je do danas sačuvano malo pisanih dokumenata i jezičnoga opisa. U uporabi su je zamijenili hrvatski standardni jezik i riječki urbani govor, uz koje se pojavljuju i drugi čakavski govori okolnih naselja te štokavski govori. Kako riječka čakavica nije tema ovoga rada, o njoj će biti govora samo u vezi s FD-om.

jezičnih zajednica – romanskoj ili slavenskoj, i zbog toga se prezimenske formule ne mogu smatrati pouzdanim pokazateljem ni podrijetla, a ni suvremene pripadnosti njihovih nositelja ovome ili onome jezičnom i nacionalnom korpusu.

Iz 15. stoljeća (1449.) potječu pisani dokumenti – odluka Vijeća o prodaji ribe (tal. *Tariffa del pesce*) iz knjige riječkoga kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina³¹ (Zjačić, 1955-56, 1959) te dokument iz 1457. (Zjačić, 1959) o inventaru crkve sv. Marije – koji svjedoče o postojanju romanskoga idioma u gradu. Riječ je dokumentima na latinskome jeziku, dijelom napisanima i inačicom venetskoga dijalekta, pa ih jezikoslovci smatraju potvrdom da se u 15. stoljeću u Rijeci govorilo (i) tim idiomom. Rošić (2002) zaključuje kako je taj venetski dijalekt bio uobičajeni komunikacijski kod, široko prihvaćen, kojim se ondašnje stanovništvo sporazumijevalo: „Zašto bi inače jedan važan dokument o zaštiti interesa ribara i grada bio napisan jezikom koji oni kojima je namijenjen ne mogu razumjeti?“³² (str. 3).

Iz istoga razdoblja datiraju i potvrde o uporabi hrvatskoga jezika³³ u Rijeci. O postojanju hrvatskoga/slavenskoga jezičnog i etničkog elementa, uz romanski, dokaz su hrvatski antroponimi i toponimi, bogoslužje na hrvatskom i uporaba glagoljice (Lukežić, 1993).

U *Povijesti Rijeke* (1988) ovako je objašnjen odnos dviju jezičnih zajednica:

(...) do kraja XV. stoljeća pojačana trgovina i porast broja doseljenika, napose iz italskih strana, nisu bitno utjecali na domaću hrvatsku podlogu. Usvojen je, doduše, trgovački i poslovni jezik u privatnom poslovanju s tim strancima, prihvaćen je, kao stalni funkcionar, notar, i kao gradski kancelar, Talijan ili talijanski obrazovan pravnik, jer bi bez njega pravni poslovi sa strancima bili nemogući. (...) Temeljno hrvatsko stanovništvo grada živjelo je tradicionalnim načinom življenja i time djelovalo asimilatorno na došljake koji su se trajno zaustavljali u gradu. (str. 97)

³¹ „U 15. stoljeću u Rijeci sve vrvi od stranaca, trgovaca, pomoraca. Tu se sklapaju poslovi, daju jamstva, imenuju zastupnici, ulažu protesti, a sve to mora biti napisano na tada internacionalnom latinskom jeziku. Možda već do kraja XIV, no svakako u XV. stoljeću u Rijeku dolaze na službu na talijanskim sveučilištima naobraženi pravnici, notari, koje i općina upošljava kao svoje kancelare, da i njoj pišu važne isprave, knjige, zapisnike o sadržaju sjednica gradske uprave itd. Od tih ranih notara (...) sačuvala se (...) knjiga Antonija de Rena iz Modene.“ (*Povijest Rijeke*, 1988, str. 96).

³² „Why would an otherwise important document intended to protect the interests of fishermen, as well as those of the city, be written in a language that was not understood by those for whose benefit it was written?“ (Rošić, 2002, str. 3)

³³ Ovdje se misli na hrvatski jezik u najširem smislu, ne na današnji hrvatski standardni jezik. Kad je riječ o hrvatskome jeziku, u 15. stoljeću se u Rijeci se govorilo hrvatskim idiomima koji pripadaju čakavskome narječju.

Budući da pisanih dokumenata i dokaza o „prvenstvu“ romanskoga, odnosno slavenskoga elementa u gradu nema, ne može se utvrditi koji je od dvaju idioma starosjedilački: fijumanski ili čakavski. Iz tog će razloga kratko biti opisana i povijest grada prije 15. stoljeća.

Današnja Rijeka razvila se na mjestu antičkoga naselja, utemeljenoga u predrimsko vrijeme, u koje slavensko stanovništvo doseljava, pretpostavlja se, tijekom 6. i 7. stoljeća te od tog vremena nadalje romansko (romanizirano) i slavensko stanovništvo kohabitira na istome geoprostoru (Radić Štivić i Bekić, 2009). Budući da za određena povijesna razdoblja u Rijeci nema dovoljno podataka, teško je rekonstruirati dinamiku odnosa tih dviju zajednica. Još Kobler (1896/I, str. 184) zaključuje da je nemoguće utvrditi podrijetlo FD-a: „Ne može se utvrditi je li se talijanski jezik Rijeke počeo razvijati iz latinskoga ili je onamo uvezen aktivnošću trgovaca.“³⁴ Nemoguće je naime utvrditi je li se onodobno romansko stanovništvo dolaskom Hrvata slaveniziralo, kako tvrdi Margetić (1990), ili se održalo i nastavilo upotrebljavati svoj jezik, koji danas nazivamo FD-om.

Postoje stoga dvije teorije o podrijetlu FD-a. Prema prvoj se teoriji FD razvio iz latinskoga jezika kojim se služilo romanizirano ilirsko stanovništvo (Liburni) antičkoga i srednjovjekovnoga naselja na području današnjega grada (Batò, 1933/1999; A. Depoli, 1913; G. Depoli, 1928/1999; Gigante, 1913). G. Depoli (1928/1999, str. 37) svoje tvrdnje tumači činjenicom da, za razliku od Rijeke, pučki autohtoni dijalekti u Dalmaciji, Istri i na susjednom Krku nisu bili venetski i razlikovali su se od onoga u Rijeci, pa smatra da je talijanstvo u Rijeci autohtonoga podrijetla. Tezu o prirodnoj evoluciji FD-a iz jezika rimskih osvajača zastupa i Gigante (1913). A. Depoli (1913) također smatra da se FD razvio iz vulgarnoga latinskoga, koji se razvio iz jezika rimskih vojnika koji su boravili u Istri, Dalmaciji i Sjevernome primorju. Batò (1933/1999) svoje stavove o podrijetlu FD-a tumači činjenicom da je latinski otpočetak bio službeni jezik grada te da moraju postojati i potomci ljudi koji su njime govorili jer bi u suprotnom u kasnijim razdobljima prevladao njemački kao jezik vladajućih klasa ili slavenski, odnosno hrvatski. Kako tvrdi, s obzirom na to da je od doseljavanja u 7. stoljeću stanovništvo bilo isključivo slavensko, „nemoguće je zamisliti da bi nakon nekolikostoljetnoga slavenskog vladanja nekolicina trgovaca s venecijanskih brodova uvela talijanski jezik u lokalne uporabne tokove“ (str. 58). Ona smatra da je razvoj FD-a započeo iz latinskoga, a da ga je venecijanski utjecaj dalje usmjeravao i približio venetskim dijalektima.

³⁴ „Se in Fiume la lingua italiana abbia cominciato a formarsi dalla latina, o vi sia stata soltanto importata col commercio non si può stabilire.“ (Kobler, 1896/I, str. 184).

Druga teorija pretpostavlja da se FD postupno razvijao zahvaljujući vezama s mletačkim trgovcima i govornicima srodnih dijalekata sjevernojadranskoga primorskog pojasa, primjerice istroromanskih govora Istre (iz Rovinja, Bala, Fažane, Vodnjana, Galižane i Šišana) i dalmatskih govora otoka i priobalja (Krka, Osora, Raba, Zadra, Trogira, Splita i Dubrovnika) (Bidwell, 1967; Folena, 1968–1970; Rošić, 2002; Spicijarić Paškvan i Crnić Novosel, 2014; Spicijarić Paškvan, 2015). Bidwell (1967) ga naziva mletačkim kolonijalnim jezikom (engl. *Colonial Venetian*). To je, po njemu, govor koji se nije razvio iz autohtone romanske osnovice, nego se oslanja, u ovom slučaju, na slavenski jezični supstrat.

Ti se dijalekti mogu smatrati kolonijalnim jer ni na koji način ne predstavljaju razvoj autohtonih romanskih govora, nego se oslanjaju ili na slavenski supstrat ili na ne-venetske romanske varijetete.³⁵ (str. 13)

Politička hegemonija Mletačke Republike te njezin snažan trgovački i kulturni utjecaj i na područja koja nisu bila pod njezinom izravnom upravom, a koji se nastavio i nakon propasti Republike, zasigurno su utjecala i na jezičnu sliku Rijeke. Mletački je, prema Bidwellu, bio *lingua franca* pomorske trgovine na cijelom Jadranu i u dijelu Sredozemlja, pa je od trenutka kad se Rijeka počela razvijati kao trgovačko središte to postao i ondje. Folena (1968–1970) ga, slično Bidwellu, naziva – „*veneziano ‘de là de mar’*“. Upravo je prestiž mletačkoga dijalekta trgovaca i uglednika koji su putovali priobalnim gradovima privukao i lokalne više slojeve pa je, iako je u osnovi bio jezik manjine, njegov utjecaj bio golem.

Rošić (2002) pretpostavlja:

Većina je stranaca koji su trgovali u Rijeci stizala iz papinskih gradova-država (Ferma, Ancone, Riminija, Pesara), no velik ih je broj došao upravo iz Venecije, kao i iz Firence i dalmatinskih gradova. Iako su bili iz različitih sredina, može se s priličnom sigurnošću zaključiti ne samo da je njihov zajednički jezik komunikacije bio venecijanski, ili utemeljen na njemu nego i da su uvođenje venecijanskoga tipa govora u Rijeku započeli upravo

³⁵ „These dialects may be called colonial, since in no case do they represent development of an autochthonous Romance speech, but are overlaid upon linguistic substrata which were either Slavic (...) or non-Venetian varieties of Romance (...)“ (Bidwell, 1967, str. 13).

venecijanski trgovci ili trgovci iz drugih krajeva gdje je taj jezik već postao uobičajen kao jezik trgovine.³⁶ (str. 7)

Ona smatra da romanski idiom Rijeke ne može biti autohton jer se Rijeka razvijala na način različit od ostalih gradova istočne jadranske obale. Rijeka je bila naselje koje se tek postupno razvilo u grad; veze s romanskom kulturom u stoljećima o kojima se ne zna ništa vjerojatno su se izgubile i ponovno uspostavile tek u vrijeme mletačke trgovačke, jezične i kulturne dominacije na Jadranu i kasnije (Rošić, 2002).

Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan (2014) i Spicijarić Paškvan (2015) također podupiru tezu o utjecaju Venecije. Spicijarić Paškvan (2015) smatra da je difuzija mletačkoga dijalekta u pomorske zemlje Sredozemlja i na venetsko kopno posljedica trgovačke i pomorske premoći Venecije te da je taj govor, upravo iz toga razloga, nadjačao autohtone, slavenske ili romanske, supstrate tih područja.

Pojedini autori, poput Stellija (2018), nastoje pomiriti obje teze: ne isključuju mogućnost da se FD razvio iz latinskoga te se poslije razvijao pod utjecajem mletačkoga.

Ipak je moguće da se fijumanski dijalekt venetskoga tipa polako razvijao iz latinskoga jer se pojava talijanskoga elementa u 15. stoljeću i njegova snažna afirmacija u kasnijim stoljećima lakše objašnjava pretpostavkom o jezičnome kontinuitetu od rimskoga razdoblja do srednjega vijeka.³⁷ (Stelli, 2018, str. 20)

Bez obzira na nedokazanost ijedne od teorija, činjenica je da na području Rijeke, unazad šest stotina godina, supostoje „dva kulturalna obrasca“ i „dva pučka jezika: fijumanski dijalekt talijanskog jezika i riječki čakavski idiom hrvatskog jezika“ (Lukežić, 1993, str. 36, 25). Oni se međusobno nisu potrli, već su oba pokazala veliku vitalnost, snagu i otpornost prema asimilaciji. Stoljećima su supostojali u nekoj vrsti „zasebnosti u zajedništvu“, odnosno „u dugoj simbiozi“ (Rošić, 2002, str.

³⁶ „The majority of foreign merchants conducting their business in Fiume came from the Papal State's cities (Fermo, Ancona, Rimini, Pesaro), but a considerable number of them were from Venice itself, as well as Florence and Dalmatian cities. Although they came from different areas, it could be concluded with reasonable certainty not only that their mutual language of communication was Venetian, or Venetian based, but that implantation of the Venetian type of speech into Fiume was initiated by Venetian merchants, or by merchants from other areas where Venetian was already established as a common language of commerce.“ (Rošić, 2002, str. 7)

³⁷ „È tuttavia possibile che il dialetto fiumano di tipo veneto abbia avuto origine per lenta evoluzione dal latino volgare, poiché l'emergere dell'elemento italiano nel XV secolo e la sua decisa affermazione nei secoli successivi si spiega più facilmente nel presupposto di continuità linguistica dai tempi romani fino al Medioevo.“ (Stelli, 2018, str. 20)

16), i tek su društveni događaji i promjene u 20. stoljeću doveli do izumiranja riječke čakavice te potencijalno ugrozili i opstanak FD-a. Ni jedan od njih nije se nametnuo kao komunikacijski idiom današnje Rijeke.

Bilo da je fijumanski dijalekt svojim temeljnim slojem kontinuanta jezika autohtonog romanskog življa s naknadnim naslojem venecijanizama, bilo da je njegova osnovica specifična mješavina talijanskih dijalekata italskih doseljenika od XIII. stoljeća nadalje s kasnijim postupnim venecijanskim jezičnim naslojem, on je u Rijeci stoljećima supostojao s riječkom čakavštinom Hrvata, bilo potomaka invazora iz VII. stoljeća, bilo imigranata iz neposredne gradske okolice u kasnijim stoljećima. (Lukežić, 1993, str. 27)

Za razvoj i današnji status FD-a valja napomenuti da je Rijeka tijekom stoljeća bitno izmijenila svoju fizionomiju, a zbog povijesnih okolnosti i osobitosti položaja grada bila je dijelom različitih država. Sve je to utjecalo na jezičnu sliku grada i njezine autohtone govore. O jezičnoj slici grada Rijeke i utjecajima drugih jezika na autohtone govore grada bit će riječi u nastavku.

3.2. Jezična slika Rijeke

Rijeka je smještena na sjevernoj jadranskoj obali, na ušću rijeke Rječine, koja danas dijeli grad u dva dijela, istočni i zapadni. Antičko naselje iz kojega je nastala bilo je smješteno na desnoj obali Rječine i stoljećima načinom života lokalnoga (urbanoga) stanovništva bilo odvojeno od zaleđa i okolnih (ruralnih) naselja. U tadašnjem je gradu živjelo, kako je već rečeno, romansko i slavensko stanovništvo, a komuniciralo se dvama pučkim mjesnim govorima (Lukežić, str. 2008), čakavicom i FD-om. Novije urbano naselje, Sušak sa srednjovjekovnim Trsatom, koje se stoljećima kasnije (uglavnom tijekom 18. i u 19. stoljeću) razvilo s lijeve obale Rječine, naselili su govornici hrvatskoga, čakavci, a kasnije i govornici štokavskih idioma.

U vremenskome smislu, naziv Rijeka/Fiume označava dva različita razdoblja: povijesno/davno i moderno/suvremeno. U povijesnome smislu, naziv se koristi za usko gradsko naselje smješteno duž desne obale rijeke Rječine, poznatije kao Stari Grad ili Zitavecija, koje je izgrađeno na ostacima stare utvrde Tarsatike. Moderni naziv Rijeka

uključuje staru gradsku jezgru ili Zitavecija, kojoj su pripojena druga dva urbana entiteta na lijevoj obali rijeke, povijesni Trsat i znatno novije naselje, Sušak.³⁸ (Rošić, 2002, str. 26)

Spicijarić Paškvan i Crnić Novosel (2014) ovako opisuju jezičnu situaciju na prostoru današnje Rijeke:

U različitim dijelovima Rijeke postojali su različiti idiomi: u povijesnoj Rijeci, na desnoj obali Rječine, govorilo se jednim čakavskim idiomom, a drugi se čakavski idiom upotrebljavao na lijevoj obali Rječine, odnosno na Trsatu i na Sušaku. Na desnoj su obali, osim čakavskim, stanovnici govorili i fijumanskim idiomom. Govornici čakavskog nazivali su svoj grad Reka, a govornici fijumanskoga nazivali su ga Fiume. (str. 57)

Ta su dva naselja, Rijeka/*Fiume* i Sušak, bila odvojena ne samo u fizičkom smislu koritom rijeke nego i u kulturološkom i jezičnom.³⁹ Rijeka je bila trgovačko, pomorsko, lučko, a poslije i industrijsko naselje, dok je Sušak u gospodarskom smislu bio manje razvijen i tek se polovicom 20. stoljeća nameće kao konkurentna luka i prosperira (*Povijest Rijeke*, 1988). Sušak i Rijeka/*Fiume* spojeni su 1947. u jedan grad, današnju Rijeku. Pripajanje dvaju naselja, zajedno s ostalim promjenama i društvenopolitičkim događajima⁴⁰, izmijenilo je dodatno jezičnu sliku grada. Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan (2015) o tome kažu:

Valja znati da se naziv Rijeka/*Fiume* prije i poslije 1947. ne odnosi na isto područje. Točnije rečeno, povijesno se Rijeka/*Fiume* prostirala duž zapadne obale Rječine, dok današnja obuhvaća obje. Nakon Drugog svjetskog rata ponovno se izmijenila etnička struktura grada uz sve manji broj Talijana i Mađara, a sve više južnih Slavena.⁴¹ (str. 65)

³⁸ „In terms of time, the appellation Rijeka/Fiume implies two different periods: historical/ancient and modern/contemporary. In historical terms, the name is used to describe the narrow urban settlement located on the right bank of the river Rječina, better known as Stari Grad or Zitavecija, which was built on the ruins of an ancient stronghold, Tarsatica. The modern term, Rijeka, includes the old city core of Zitavecija, to which are joined two other urban entities on the left bank of the river, historical Trsat and the much newer settlement, Sušak.“ (Rošić, 2002, str. 26)

³⁹ Čakavice su se dvaju naselja, stare Rijeke te Sušaka i Trsata, razlikovale. Oba su govora pripadala istome dijalektu, ali različitim poddijalektima: riječki je mjesni govor pripadao liburnijskoj skupini, odnosno sjeveroistočnome poddijalektu ekavskoga dijalekta čakavskoga narječja, a drugi se pribraja njegovu primorskome poddijalektu (Lukežić, 2008).

⁴⁰ Među događajima koji su obilježili prvo poslijeratno razdoblje nakon kapitulacije Njemačke valja spomenuti ulazak Rijeke u sastav Jugoslavije, pripajanje Trsta Italiji, uvođenje hrvatskosrpskoga kao službenog jezika, jačanje komunističke ideologije i egzodus dijela stanovništva potaknut tim i drugim razlozima.

⁴¹ „Occorre tener conto che il nome Fiume prima e dopo 1947 non si riferisce allo stesso territorio. Cioè, la Fiume storica si estendeva lungo la sponda occidentale della Fiumara, mentre quella attuale comprende entrambe le parti.

Povijesne su okolnosti, društvene i političke, i ranije, više puta, mijenjale jezični krajolik grada: fíjumanski i čakavski nisu bili jedini idiomi kojima su se građani služili. Promjene koje su se ticale jezične slike grada odražavale su se uvijek i na status fíjumanskoga koji je tijekom najmanje šesto godina od prestižnoga jezika trgovačke elite postao manjinski jezik, potencijalno ugroženi sociolekt (Lukežić, 1993). U nastavku će ukratko biti prikazana povijest Rijeke s naglaskom na ona razdoblja koja su utjecala na današnju poziciju FD-a i u bitnome je odredila. Žic zaključuje (2006):

Svako promišljanje prošlosti Rijeke... traži višejezičnost kao pogled na sačuvanu građu, ali i višejezičnost kao razumijevanje složenih procesa koji su se zbivali u gradu položenom na ušću Rječine. (str. 7)

3.2.1. (Jezična) povijest grada do 20. stoljeća

I stara, povijesna, i nova Rijeka bile su, zbog svojega zemljopisnog položaja, mjesta susreta. I geografski i geopolitički Rijeka se nalazi(la) na sjecištu različitih svjetova: južnom je stranom otvorena prema moru, a sjevernom okrenuta prema brdskome zaleđu, koje je ne samo geomorfološki nego i kulturološki odvaja od kontinentalnoga dijela Hrvatske. Orijentirana je i prema istočnoj, dalmatinskoj obali Jadrana, i zapadnoj, istarskoj, no ni s jednom od njih ne dijeli ni povijest ni tipične značajke. Kulturni i jezični utjecaji stizali su u nju i iz susjedne Italije na zapadu i iz država Srednje Europe, Austrije i Mađarske, pa i s istoka, iz Turske i susjednih balkanskih država. Stoga ne čudi da je od svojega nastanka uvijek zadržala poseban status i da su se okolnosti njezina razvoja oduvijek razlikovale od onih susjednih mjesta i drugih današnjih hrvatskih gradova.

Sudeći prema dosad otkrivenim arheološkim nalazištima, područje današnjega grada bilo je nastanjeno još u kameno doba, a poslije, u predrimsko doba, ilirskim i keltskim plemenima. Stari su Rimljani na temeljima njihova obitavališta sagradili utvrdu (*Tarsatica*) a tuda se protezao i obrambeni pojas Rimskoga Carstva *Clausurae Alpium Iularium* (Zatvarači Julijskih Alpi, odnosno jedan njihov dio tzv. Liburnijski limes) sa zidovima, kulama i stražarnicama. Arheološka

Dopo la Seconda guerra mondiale si è nuovamente modificata la struttura etnica della città, con sempre meno Italiani e Ungheresi e sempre più Slavi del sud.” (Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan, 2015, str. 65)

istraživanja Rijeke potvrdila su da je u današnjem središtu grada postojala visoko razvijena antička kultura (otkriveni su vojno zapovjedništvo, terme, hram, nekropola, možda i kazalište...) (Radić Štivić i Bekić, 2009). Pretpostavlja se da se romanizirano stanovništvo u komunikaciji služilo (vulgarnim) oblikom latinskoga. Zbog te činjenice većina autora smatra da je ondašnje naselje, koje se poslije razvilo u grad, zapravo romansko, a tek potom (i) slavensko. Pouzdanim, pisanim povijesnim dokazima o životu na tom području potječu tek iz srednjega vijeka.

Najvjerojatnije tijekom 7. stoljeća onamo doseljavaju i prve slavenske zajednice. Čini se da su se Slaveni, kao pripadnici ruralne i ratarske kulture, isprva naseljavali izvan gradskih naselja⁴², te potom postupno počeli miješati s romanskim i romaniziranim stanovništvom (Lukežić, 1993). Stelli (2018) navodi:

Nema sumnje da je već postojeći autohtoni sloj latinskoga podrijetla ubrzo prekriven slojem doseljenika Slavena, osobito Hrvata, koji, dolazeći u dodir s talijanskim jezikom i kulturom, postaju kontinuirano, konstanto izloženi složenom procesu talijanizacije.⁴³ (str. XI)

On smatra kako zbog romanskoga podrijetla i kasnije sustavne i neprekinute talijanizacije grad nije nikada (do devedestih godina 20. stoljeća) politički bio hrvatski, za razliku od susjednoga Sušaka. Prema njegovu mišljenju, posebnost grada leži upravo u kontradiktornosti njegova geopolitičkog položaja (koji je prirodni nastavak hrvatskoga teritorija) i kulturnog identiteta (romanskoga, odnosno talijanskoga). Tvrdi kako je Rječina još od srednjega vijeka označavala granicu i bila razmeđem dvaju politički i administrativno (pa i jezično) odvojenih područja, no „propusna za različite etničke, jezične i kulturne utjecaje.“⁴⁴ (str. 19)

Arheološki nalazi na području Staroga grada, unutar srednjovjekovnih zidina, ne upućuju na to da se nakon velike seobe naroda između 5. i 6. stoljeća ondje živjelo. U povijesnim izvorima Rijeka

⁴² Ovo se osobito odnosi na utvrđene priobalne gradove: dio se romanskoga stanovništva tih gradova asimilirao s novopridošlim slavenskim stanovništvom, a dio povukao u zidine. Tako su se u priobalnim i otočkim gradovima, poput Krka, Cresa, Raba, Zadra, Trogira, Splita i Dubrovnika, iz vulgarnoga latinskoga razvili autohtoni romanski idiomi – tzv. dalmatski govori. Oni su se održali do 11. i 12. stoljeća, da bi potom nestali. (Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan, 2015).

⁴³ „Indubiamente al preesistente strato autoctono di origine latina si sovrappose ben presto un’immigrazione slava, soprattutto croata, la quale, entrando in relazione con la lingua e la cultura italiane, subì un continuo, costante e complesso processo di italianizzazione.“ (Stelli, 2018, str. XI)

⁴⁴ „(...) permeabile per vari influssi etnici, linguistici e culturali.“ (Stelli, 2018, str. 19)

se spominje tek sedamsto godina poslije, no kao već razvijeno pomorsko i trgovačko središte, pa se pretpostavlja da je određeni kontinuitet naselja ipak postojao (*Povijest Rijeke*, 1988).

Sve do 13. stoljeća, dakle, zbog nedostatka povijesnih dokaza malo se zna o gradu. U 13. stoljeću, točnije 1288., ponovno se spominje pod drugim imenom, *Tersactum*, i to na drugoj lokaciji, istočno od Rječine, na mjestu današnjega Trsata. Naselje *Tarsatica* na zapadnoj obali rijeke spominje se sad već pod imenom *Flumen*, *Fiume*, kako je u uvodu već navedeno (Stelli, 2018). Hrvatsko je ime toga naselja Reka/Rika. Ne zna se sa sigurnošću je li rimska *Tarsatica*, na čijem se mjestu razvila Reka/Rika/*Fiume* nastavila kontinuirano postojati nakon prodora Avara i Slavena, pa zato i pitanja romanskoga jezičnog kontinuiteta ostaju i dalje otvorena. Žic (2006) pretpostavlja da je bila opustošena, ali i obnovljena zbog iznimno povoljna položaja.

U razdoblju od 13. do 15. stoljeća Rijeka je trgovačko i pomorsko središte. U to je doba ona klasičan srednjovjekovni gradić, opasan zidovima, s glavnim ulazom prema moru i lukom na ušću Rječine (Žic, 2006). Tijekom 15. stoljeća slavenski, odnosno hrvatski, čakavski element prevladava, a romanski je etnički i jezično slabije zastupljen (Lukežić, 1993). U malo je kojem istočnojadranskome obalnom gradu romanski element bio tako slabo zastupljen (*Povijest Rijeke*, 1988); riječko je građanstvo toga vremena ponajprije hrvatsko, a onda njemačko i slovensko. Misa se služi na hrvatskome, a u uporabi je glagoljica. Latinski je jezik plemstva, njemačkim se služi vojska, talijanski je jezik pomorstva i trgovine, a hrvatski je komunikacijski kod u svakodnevnome životu (Žic, 2006). Godine 1455. grad dobiva školu na talijanskome, a 1457. i na hrvatskome jeziku. No razvoj grada zaustavljaju povijesni događaji, obilježeni prodorom Turaka na ove prostore, zaključuje Žic (2006).

Talijanstvo se, kako piše Bató (1933/1999), nakon primirja sklopljenoga 1618. između Venecije i Rijeke „vraća u predjele s kojih je bilo istisnuto pod slavenskim i austrijskim pritiskom“ (str. 54). Još je 1599. bilo određeno da se službeni dokumenti pišu talijanskim jezikom, no u širu uporabu talijanski jezik ulazi u 17. stoljeću kada isusovački red s ciljem protureformacijskoga djelovanja pokreće 1627. u Rijeci prvu gimnaziju na latinskome i talijanskome jeziku. Talijanski jezik prevladava u sudstvu i trgovini, dok se hrvatski njeguje u obitelji i, dijelom i dalje, u bogoslužju (*Povijest Rijeke*, 1988). Viši su se slojevi obrazovali na latinskome i talijanskome, pa je talijanski stekao status prestižnoga jezika i učvrstio svoju poziciju unutar već tada višejezičnoga okruženja grada.

Širenje talijanskog jezika među Riječanima netalijanskog podrijetla, koji su se neposredno bavili trgovačkim ili poslovnim poslom, razložno je. Međutim, kad je takva poslovna tradicija postala nasljedna i uobičajena u gradskim obiteljima, tada je i upotreba talijanskog jezika otpočela dobivati drugu dimenziju i drugo značenje. Kontakti s kulturno naprednijim talijanskim gradovima tijekom više od dva stoljeća izazvali su želju za oponašanjem i preuzimanjem nekih osobina te ipak strane civilizacije i kulture, kao što je npr. odijevanje, ponašanje, stanovanje itd. Takav utjecaj širio se, postupno, sve više u riječkim bogatijim obiteljima. (*Povijest Rijeke*, 1988, str. 128)

Osnutkom isusovačke gimnazije Rijeka postaje važan centar jačanja latinskoga i talijanskoga jezika nauštrb hrvatskoga i glagoljice.

Procjenjuje se da je tijekom gotovo sedamdeset godina prisutnosti isusovaca u Rijeci uporaba talijanskoga jezika (i njegovih dijalekata) utrostručena, što je pridonijelo dodatnom raslojavanju i udaljavanju nižih i viših društvenih slojeva, koji su u obiteljskome okruženju inzistirali na služenju talijanskim. Građani Rijeke koji su odabrali služiti se talijanskime ili talijanskim dijalektima smatrali su sebe kulturno superiornima u odnosu na sluge, koji su potjecali uglavnom iz hrvatske, čakavske govorne zajednice. Ovisеći životno o višim društvenim slojevima, „obični“ ljudi Rijeke (i to ne samo pripadnici hrvatske zajednice) bili su primorani učiti (i upotrebljavati) jezik svojih poslodavaca, što je samo pomoglo povećanju uporabe talijanskoga jezika među gradskim stanovništvom.⁴⁵ (Rošić, 2002, str. 36)

Rošić (2002) napominje da iako je ondašnja elita prihvatila talijanski kao komunikacijski kôd i u javnosti i kod kuće, njezini su pripadnici bili malobrojni i nacionalno nehomogeni i ne mogu se smatrati isključivo Talijanima. Kako se navodi u *Povijesti Rijeke* (1988), opreka koja se u društvu

⁴⁵ „It is estimated that during the close to seventy years of Jesuite presence in Rijeka, use of Italian language (and its dialects) has tripled, greatly contributing to the further alientation of the lower class segments of the population, and those of the upper class whose members insisted on using Italian in family surroundings. Citizens of Reka/Fiume who chose to speak Italian or Italian dialects cosidered themselves culturallly superior to their servants, who came mostly from segments of the Croatian čakavian speaking community. Dependent on the upper class for their livelihood, the „common“ people of Fiume (and not only those of the Croatian community), were compelled to learn (and use) the language of their employers, which only helped to increase the use of the Italian language amongst the city’s population.“ (Rošić, 2002, str. 36)

stvara nije još nacionalna, nego kulturna: tko želi postići društveni uspjeh, školuje se u isusovačkim školama, koje favoriziraju uporabu dvaju romanskih idioma.

U 18. stoljeću talijanski je jezik dodatno učvrstio poziciju zahvaljujući industrijskome razvoju grada i sve većem broju govornika talijanskoga, koji su se onamo doselili u potrazi za poslom. Iz srednjovjekovnoga gradića Rijeka postupno prerasta u veliki grad i razvijeno lučko-industrijsko središte, prometno povezano sa zaleđem. U tom je razdoblju Rijeka dio Habsburške Monarhije, a službeni jezik umjesto latinskoga postaje njemački. Unatoč tome, u privatnoj se komunikaciji, po svemu sudeći, nastavljaju rabiti i fijumanski i čakavski. Bitno je spomenuti da je habsburški car Karlo VI godine 1719. proglasio Rijeku slobodnom lukom⁴⁶ (tzv. *porto franco*), što će poslije bitno utjecati i na neka jezična pitanja. Poseban status Rijeke potvrdit će i Marija Terezija, koja 1776. Rijeku pripaja kraljevini Hrvatskoj (bila je izuzeta iz Austrijskoga primorja), no već 1779. posebnom je poveljom kao važna luka izdvojena iz sastava Kraljevine Hrvatske te je kao zasebno tijelo pridružena ugarskoj kruni kao dijelu Habsburške Monarhije. Kako kaže Žic (2006), ta je odluka, zajedno sa statusom grada koji je stoljećima bio autonoman jer nije bio priključen ni jednoj provinciji Monarhije, postala temeljem kasnijih političkih problema Rijeke, a posljedično i jezičnih. Kada je Rijeka 1809. postala dijelom Napoleonovih Ilirskih provincija, službenim nakratko postaje francuski jezik, da bi ga 1814. povratkom pod austrijsku upravu ponovno zamijenio njemački, a potom, 1822., mađarski.

Mađarski jezik međutim nije utjecao na autohtone idiome grada; naseljeno je mađarsko stanovništvo bilo malobrojno i služilo se talijanskim (Bató, 1933/1999).

Do 1848. (...) ostaju talijanski i latinski ipak dominantni u uporabi pred vlastima, na sudovima, u trgovini i pomorstvu, a podržavaju ga i oni koji imaju vodeću političku riječ u upravi grada Rijeke. (*Povijest Rijeke*, 1988, str. 208)

Rošić (2002) primjećuje kako je upravo u razdoblju mađarske vladavine moć bila u rukama malobrojne gradske elite prozване *fiumanissimi*. Ti su riječki građani uživali puna građanska prava i razlikovali su se od došljaka: seljaka, radnika, mornara i šegrta. Prestižni društveni status postupno se počeo izjednačavati s, uvjetno rečeno, etničkim⁴⁷: Hrvat koji je uspijevaio razvijati svoj

⁴⁶ Status slobodne luke dopuštao je trgovcima da uplovljavaju, trguju, mijenjaju robu i isplovljavaju uz neznatne namete i to samo za uistinu prodanu robu (Žic, 2006, str. 49). Slobodna luka nije obuhvaćala cijeli grad, nego samo njegov lučki dio.

⁴⁷ U ovom slučaju ne misli se na etničku pripadnost u pravom smislu te riječi, nego ponajprije na jezični odabir.

posao (u obrtu, industriju ili trgovini) i obogatio se, prelazio bi u sferu talijanskoga poslovnog govora i obrazovao se na talijanskome jeziku te odricao svoga hrvatstva. Stvara se „miješani“ trgovački sloj⁴⁸: po etničkom kriteriju hrvatski, po oslonjenosti na kapital i političke odnose mađarski, a po jeziku i kulturološkim značajkama talijanski (*Povijest Rijeke*, 1988). Njegovi su se pripadnici kulturološki i jezično poistovjećivali s Talijanima, no njihove su političke simpatije i poslovna nastojanja bili usmjereni prema Mađarskoj. Kako Sestan u *Povijesti Rijeke* (1988) opisuje „...voljeli su više dalekog gospodara nego li poznatog i bližeg⁴⁹; govorili su talijanskim riječkim dijalektom, ali je većina sigurno govorila ili razumijevala hrvatski; teško je reći kakva je bila njihova nacionalna svijest: bili su Fiumani i samo Fiumani...“ (str. 208).

Harasim (1993[1909]) svjedoči da su se stanovnici grada, neovisno o nacionalnoj pripadnosti, u međusobnoj komunikaciji služili talijanskim:

(...) talijanski je jezik podjednako rasprostranjen gotovo kod svih stanovnika: među Hrvatima naročito; dapače, mnogi se od njih služe njime u porodici i društvenome životu, premda imaju partiju koja je protiv Talijana; talijanski poznaju, doduše nešto slabije i s tvrdim egzotičnim izgovorom, i svi Mađari koji su se nama doselili. Prema tome, talijanski jezik ostaje zasigurno općim jezikom sviju narodnosti: u mirnim poslovnim odnosima, u razgovorima, u obiteljima, a kao opće pravilo vrijedi da se prigodom susreta Mađara, Hrvata i Talijana kao jezik razmjene upotrebljava talijanski.⁵⁰ (str. 3)

Jezik kojim se služe *koine* je romanskih govora sjevernih talijanskih pokrajina te riječi i izraza iz čakavskoga. Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan (2015) ovako opisuju preteču onoga što će se, prema Rošić (2002), kasnije razviti u FD.

⁴⁸ E. Barčić za tu skupinu kaže: „Ona nema druge domovine do interesa...“, dok dopisnik jednih zagrebačkih novina primjećuje kako je za njih svejedno jesu li Turci ili Kinezi, sve dok nisu Hrvati. (*Povijest Rijeke*, 1988, str. 213).

⁴⁹ Misli se na Italiju koja u tom razdoblju ulazi u proces ujedinjenja.

⁵⁰ *Riječka pisma* G. Harasim, riječke učiteljice i pedagoške teoretičarke, objavljena su u hrvatskome prijevodu 1993. u časopisu Fluminensia. Riječ je o četiri pisma iz 1909. godine upućena onodobnom uglednom firentinskom časopisu La Voce u kojima ona opisuje političke i kulturne prilike u onodobnoj Rijeci. U izvorniku (u Fried, 2005, str. 97–98) stoji „(...) la lingua italiana (cioè il fiumano) è intesa da quasi tutti indistintamente: dai Croati benissimo, anzi da taluni di essi è parlata anche in famiglia ed in società, pur tenendo partito contro gl’Italiani; sanno l’italiano, meno bene assai e con pronuncia duramente esotica, anche quasi tutti gli Ungheresi, che si stabiliscono da noi. Cosicché la lingua italiana resta ancora, certamente la lingua comune a tutte le nazionalità: e nelle relazioni pacifiche d’affari, nelle conversazioni, nelle famiglie, è quasi regola generale, che ove si incontrino ungheresi, croati, italiani, la lingua di scambio resti l’italiana.“ (Harasim, 1993, str 9; preveo I. Lukežić).

(...) u leksiku fimumanskoga dijalekta nalazimo posuđenice iz čakavskoga (kao posljedicu suživota s čakavcima), mađarskoga (uzme li se u obzir da je Rijeka u to vrijeme bila pod izravnom upravom Budimpešte), iz austrijskoga njemačkog (jer je Rijeka bila dijelom Austro-Ugarske Monarhije) itd.⁵¹ (str. 72)

Poseban status Rijeka je stekla i 1868. kada je tzv. riječkom krpicom nazvana *corpus separatum* Ugarske. Autonomija koju je Rijeka tijekom povijesti imala utjecala je posredno i na jezična pitanja, o čemu više u opisu jezične situacije u 20. stoljeću (v. 3.2.2.).

Do kraja Prvoga svjetskog rata Rijeka je pod mađarskom vlašću. Valja imati na umu da je 19. stoljeće obilježio i hrvatski narodni preporod, politički i kulturni projekt ujedinjavanja Južnih Slavena kojemu je, između ostaloga, cilj bio suprotstavljanje germanizaciji i mađarizaciji te uporabi latinskoga jezika, a istodobno i iznalaženju zajedničkoga slavenskoga jezika, što se svakako odrazilo i na status i uporabu hrvatskoga te buđenje nacionalne svijesti među (riječkim) Hrvatima.

3.2.2. (Jezična) povijest grada u 20. i 21. stoljeću

Sve do 20. stoljeća Rijeka je zadržala karakter lučkoga i industrijskoga grada, naseljenoga pripadnicima različitih etnija, jezika i vjera te razvila svoj multikulturni identitet i otvorenost, tipične i nužne za okruženje višejezičnosti. Dvadeseto je stoljeće označilo prekretnicu, kako za lokalnu riječku čakavicu tako i za FD. Autohtona je gradska riječka čakavica do polovice stoljeća izumrla (Lukežić, 1993), a FD od tada proživljava turbulentno razdoblje.

Nakon kraja Prvoga svjetskog rata i propasti Austro-Ugarske Monarhije 1918. Rijeka postaje dio Države Slovenaca, Hrvata i Srba (SHS). No situacija se vrlo brzo mijenja. Godine 1919. grad zauzima Gabriele D'Annunzio sa svojim arditima, u želji da Rijeka bude pripojena Italiji. Godine 1920. proglašava državu pod imenom Talijanska uprava za Kvarner (tal. *Reggenza Italiana del Carnaro*). Ona je postojala do "krvavog Božića" 1920., petodnevnih sukoba nakon kojih su D'Annunzio i njegova vojska bili prisiljeni napustiti grad. Rapalskim ugovorom, sklopljenim 1921.

⁵¹ „...nel lessico del dialetto fiumano troviamo prestiti da quello ciacavo (in seguito alla convivenza on i ciacavi), dalla lingua ungherese (considerato che Fiume a suo tempo si trovava sotto l'amministrazione diretta di Budapest), da quella austro-tedesca (poiché Fiume faceva parte della Monarchia austro-ungarica) e così via.“ (Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan, 2015, str. 72)

između Kraljevine Italije i Kraljevine SHS Rijeka je trebala dobiti status slobodne, samostalne tampon-države.⁵² Slobodna Država Rijeka (tal. *Stato Libero di Fiume*) s granicom na Rječini uspostavljena je 30. prosinca 1920., a njezinim je predsjednikom izabran autonomas Riccardo Zanella. Nakon što je već jednom bila proglašena najprije slobodnom lukom te poslije postala *corpus separatum* (v. 3.2.1.), još je jednom u svojoj povijesti Rijeka izdvojena iz onodobnih nacionalnih granica kao grad s posebnom autonomijom. I danas se još dijelom pitanja riječkoga i fijumanskoga identiteta nerijetko razrješavaju izvan nacionalnih okvira, o čemu će biti riječi u poglavlju 6. Rimskim je ugovorom 1924. Rijeka ponovno pripojena Kraljevini Italiji i ostaje njezinim dijelom (formalno) sve do kapitulacije Italije 1943. Između dvaju ratova i tijekom Drugoga svjetskog rata, do njegova završetka, talijanski je jezik službeni jezik grada čija se granica nalazi na obali Rječine: Rijeka i Sušak odvojeni su gradovi. Do kraja Drugoga svjetskog rata većinsko je stanovništvo Rijeke talijansko (Giuricin i Scotti, 2006), a provodi se denacionalizacija hrvatskoga (*Povijest Rijeke*, 1988). Moravček (1990, str. 88) navodi primjere talijanizacije hrvatskih prezimena, poput Bakarić u Baccarini, Lučinić u Luciani, Matković u Mattei i druge.

(...) u razdoblju između pripojenja i Drugoga svjetskog rata.... društvena se i nacionalna struktura Rijeke uvelike promijenila. Tijekom dvadeset i šest godina prisilne denacionalizacije slavenskoga elementa približno pet tisuća prezimena zamijenjeno je talijanskom inačicom.⁵³ (Rošić, 2002, str. 47)

Nakon kapitulacije Italije 1943. grad je pod njemačkom okupacijom do 1945., kada u nj ulazi jugoslavenska vojska. Na mirovnoj konferenciji u Parizu 1947. Rijeka, kojoj je tada priključen i Sušak, pripada Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji i odnosi se, društveni i jezični, mijenjaju. Osobe koje su se dotad izjašnjavale kao Talijani po narodnosti (i ne samo oni) u nekoliko većih valova (tijekom 1946., 1947. i 1948, te nakon 1951.) napuštaju grad. Procjenjuje se da je Rijeku nakon Drugoga svjetskog rata, zbog političkih i ideoloških promjena (Lukežić, 1993), napustilo oko 30000 stanovnika, među kojima je bilo najviše govornika FD-a (Giuricin i Scotti,

⁵² To je trebao biti ograničen hrvatski teritorij s talijanskim kao uporabnim jezikom; na taj je način izbjegnuto pripajanje Kraljevini Italiji ili Kraljevini SHS.

⁵³ „... in the period between annexation and the Second World War (...) Rijeka's social and national structure changed dramatically. Through twenty-six years of forced denationalization of Slavic elements, approximately five thousand surnames were changed into Italian-sounding approximants.“ (Rošić, 2002, str. 47)

2006; Žerjavić, 1993). Egzodus autohtonih Talijana koji su kao ezuli⁵⁴ napuštali granice Jugoslavije te „neprimjetno, ali prisilno asimiliranje preostalih Talijana, koji su se u novom ozračju morali odreći vlastite kulture“ (Žigo, 2008, str. 22) izmijenili su sliku grada. U Rijeku se istovremeno doseljava sve više govornika hrvatskoga i drugih slavenskih idioma te Rijeka, demografski, a zatim i jezično, postaje sve više slavenski grad. Iako i dalje postoje škole i ustanove koje djeluju na talijanskome jeziku, većinskim jezikom sa službenim statusom postaje hrvatski standardni jezik, koji se za trajanja Titove Jugoslavije službeno nazivao terminima: *hrvatskosrpski*, *hrvatsko-srpski* te *hrvatski ili srpski*. Godine 1953. ukinuti su dotad postojeći dvojezični natpisi u gradu.⁵⁵ Schiavato (2006) o tom događaju ovako piše:

Dvojezičnost je u Rijeci nestala, čak kao najobičnija vanjska pojavnost: natpisi, ploče, imena ulica uklonjeni su, ako već ne nasilno uništeni. Talijanskim se govori kod kuće, u školi. Ako se usudiš njime govoriti u javnosti, naći će se neki nasilnik koji će prije ili kasnije izazivati verbalni sukob.⁵⁶ (str. 132)

U tadašnjoj Jugoslaviji talijanski standardni jezik u uporabi je u ustanovama i školama talijanske nacionalne manjine. FD na području grada Rijeke postaje dijalektom manjine koji se, sudeći prema dosadašnjim istraživanjima, zadržao u određenim gradskim četvrtima i obiteljima te nastavlja biti komunikacijskim kodom manjine u neformalnoj komunikaciji.

Od devedesetih godina 20. stoljeća Hrvatska je u svojim AVNOJ-skim granicama međunarodno priznata samostalna država. Talijanski jezik u RH ima status manjinskoga jezika, a talijanska manjina ostvaruje prava koja joj pripadaju Ustavom (Ustav Republike Hrvatske, 2014). Poseban status ostvaruje i prema Statutu grada Rijeke (2006). O pravima manjina i, osobito, talijanske manjine, te o odnosu talijanskoga jezika i fijumanskoga dijalekta Rijeke bit će govora u 3.4.

⁵⁴ Ezulima se smatraju osobe koje su između 1943. i 1955. optiranjem (pravom na izbor državljanstva), otpustom iz državljanstva ili ilegalnim iseljavanjem napustile hrvatska i slovenska područja što su između 1918. i 1943. pripadala Italiji (Istra, Rijeka, Hrvatsko primorje i neki dijelovi Dalmacije).

⁵⁵ Godine 2018. u Rijeci je donesena odluka o postavljanju turističko-informativnih ploča s dvojezičnim natpisom Rijeka/*Fiume* na prilaznim cestama gradu. Dvojezične oznake trebala bi dobiti i 31 ulica u gradu kako bi se istaknuli njihovi povijesni nazivi.

⁵⁶ „Il bilinguismo a Fiume scompare, anche come mera manifestazione esteriore: insegne, tabelle, nomi delle vie vengono eliminati quando non sono oggetto di furia devastatrice. L'italiano si parla a casa, a scuola. Se osi farlo in pubblico, si troverà il facinoroso che provocherà uno scontro verbale prima o poi.“ (Schiavato, 2006, str. 132)

Rijeka danas nema ulogu industrijskoga, lučkoga pa ni trgovačkoga grada kakvu je imala tijekom 20. stoljeća, a i jezična je slika u 21. stoljeću nova.

Iz svega rečenoga, vidljivo je da se tijekom povijesti neprekidno mijenjala etnička slika grada, a time i jezična. Ostavimo li po strani službene jezike, nametnute i ovisne o trenutno važećem političkom režimu, čakavski su i fijumanski dva govora višestoljetne tradicije koji su bili prepoznatljiva jezična značajka Rijeke. Danas Rijeka nema lokalne govore koji bi se mogli usko odrediti kao dijalekti jer je grad neprekidno u potrazi za multietničkim identitetom, iako postoji tendencija i volja da se priznaju i valoriziraju lokalni govori.⁵⁷ (Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan, 2015, str. 65)

S jezičnog je aspekta Rijeka s početka 21. stoljeća tek uvjetno višejezična, no poliglosija je zasigurno značajka gradske komunikacije. U gradu je službeni jezik hrvatski standard (s izuzetkom ustanova talijanske nacionalne manjine gdje je u službenoj uporabi talijanski standard); u široj je, neformalnoj ili manje formalnoj uporabi tzv. riječki urbani govor sa svojim prepoznatljivim značajkama,⁵⁸ a u privatnoj se komunikaciji rabe (i) dijalekti hrvatskoga i talijanskoga te ostali jezici.⁵⁹ Takva je složena jezična situacija posljedica tzv. urbanizacije u jeziku. Riječ je o procesu jezične homogenizacije brojčano velike zajednice, podrijetlom raznorodne, s konstantnim priljevom novoga stanovništva i vertikalnom stratifikacijom na više i niže društvene slojeve prema njihovoj financijskoj, obrazovnoj ili drugoj moći (Badurina i Matešić, 2008). Jedan je jezik u tim slučajevima dominantan, većinski (u ovome slučaju hrvatski standard u formalnim i riječki urbani govor u neformalnim situacijama), dok drugi najčešće (p)ostaju manjinski (pa tako i FD). Neki govori u takvu okruženju mogu postati prestižni, a drugi dobiti status obiteljskoga idioma ili posve nestati, što se posebice odnosi na manjinske jezike. U nastavku je prikazan trenutni položaj FD-a kao manjinskoga dijalekta Rijeke te su opisani njegovi govornici.

⁵⁷ „Da quanto esposto, è evidente che nel corso della storia si è costantemente modificato il quadro etnico della città, e di conseguenza anche quello linguistico. Se tralasciamo le lingue ufficiali, imposte e dipendenti dal regime politico in vigore, il ciacavo e il fiumano sono le due parlate plurisecolari che hanno contraddistinto Fiume sotto l'aspetto linguistico. Oggi Fiume non ha parlate locali che possano essere strettamente definire come dialetti, perché la città è costantemente alla ricerca della identità nella multietnicità, anche se esiste la tendenza e la volontà di riconoscere e affermare le parlate locali.“ (Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan, 2015, str. 65)

⁵⁸ Za tipične značajke riječkoga urbanog govora, koji se razlikuje od urbanih govora Zagreba, Splita, Osijeka, Pule i drugih hrvatskih gradova, v. Badurina i Matešić (2008) i Kapović (2004).

⁵⁹ Prema popisu stanovništva iz 2011. u Rijeci, uz Hrvate, živi 17.785 pripadnika nacionalnih manjina, što čini 13,83% stanovništva grada, odnosno 9.576 (0,92%) osoba kojima hrvatski nije materinski jezik.

3.3. Fijumani – govornici fijumanskoga dijalekta

Kao što se i naziv *Fiume* odnosi na dva „različita“ grada, odnosno na grad u dvama vremenskim razdobljima (v. 3.2.), tako i pojam Fijumani ima (barem) dva različita određenja. Prvo uključuje stanovnike grada koji se do 1947. istočnom svojom granicom protezao do desne obale Rječine, a koji su se u svakodnevnoj komunikaciji služili romanskim idiomom (FD-om). To su bili ne samo Talijani nego su, s obzirom na ranije opisani etnički sastav Rijeke, to mogli biti i pripadnici drugih narodnosti, Hrvati, Mađari, Austrijanci i drugi koji su iz ovoga ili onoga razloga prihvatili talijanski jezik i kulturu. Od 1947. grad koji se nazivao *Fiume* u svojem sastavu ima i susjedni Sušak, čiji su se stanovnici nazivali Sušačanima i ta su dva dijela grada objedinjena pod administrativnim imenom Rijeka (u talijanskoj je inačici zadržan povijesni naziv *Fiume*). Stoga danas u gradu Rijeci žive Riječani (stanovnici Rijeke u najširem smislu te riječi kao i oni doseljeni u grad nakon Drugoga svjetskog rata, koji ne potječu ni sa Sušaka ni iz povijesne Rijeke/*Fiume*), Sušačani (osobe koje svoje podrijetlo i emocionalnu pripadnost gradu vezuju primarno uz njegov istočni dio smješten na lijevoj obali Rječine i koji se uglavnom služe hrvatskim jezikom) te Fijumani (osobe koje svoj nacionalni identitet različito određuju, no koji se služe fijumanskim dijalektom ili su odrastali u obiteljima gdje se njime govori, uglavnom u zapadnome dijelu grada, a danas žive i izvan granica povijesne Rijeke).

Srdoč-Konestra (2004) navodi da je pridjev „fijumanski“ izvedenica od talijanskoga imena grada *Fiume*, no da se u riječkome kontekstu to ne može smatrati isključivo prijevodom, već da taj naziv ima slojevite povijesne, političke i kulturološke konotacije. Ona ga uspoređuje sa slojevitošću pojma „agramerski“ zagrebačke sredine.⁶⁰ FD određuje kao „specifičnu riječku inačicu venetskog dijalekta kojim govore autohtoni riječki Talijani“ (str. 252). Iz toga bi se određenja mogao izvesti zaključak da su Fijumani autohtoni riječki Talijani. Takvo određenje samo je djelomično prihvatljivo.

U nastavku se navode samo neki od razloga.

Rošić (2002) tvrdi da zajednicu govornika fijumanskoga ne čine samo osobe isključivo talijanskoga podrijetla ili one koje se smatraju članovima riječke talijanske manjine. „Zajednica ljudi koja

⁶⁰ Pridjev „agramerski“ izvodi se od njemačkoga imena za Zagreb, koje glasi *Agram*. U svakodnevnome govoru taj izraz označava način ponašanja, života, odnosa prema umjetnosti i sl. svojstven Zagrepčanima (osobito kada se govori o prošlim vremenima) (Hrvatski jezični portal).

fijumanski smatra svojim materinskim jezikom, koja komunicira fijumanskim u svojim svakodnevnim kontaktima, oduvijek se sastojala od pripadnika različitih nacionalnosti, uključujući Talijane, Hrvate, Slovence, Mađare i druge⁶¹ (str. 1).

Rijeka je, prije svega, (bila) lučki grad u koji su stoljećima pristizali ljudi iz najrazličitijih, bližih i daljih krajeva te se njihov (nacionalni, pa i etnički) identitet izgrađivao i mijenjao. S obzirom na političke prilike u Rijeci od početka 20. stoljeća do danas, pod istim su se krovom i u istoj obitelji nalazile osobe rođene u različitim državama i moguće je da se, i unutar svega četiriju (ili manje) generacija, svaki pojedinac drugačije određuje i osjeća. Primjerice, Rijeka je od početka 20. stoljeća bila dijelom Austro-Ugarske Monarhije, Kraljevine Italije, SFRJ i Republike Hrvatske.⁶² I pripadnici drugih naroda, kako je ranije rečeno, služili su se talijanskim, Austrijanci, Mađari, Hrvati i drugi. Srdoč-Konestra (2004) ovako opisuje višejezičnost povijesne Rijeke:

Mađarska vlast već zatječe višejezičnu situaciju – hrvatski i talijanski se najčešće rabe, ali ni njemački nije nepoznat riječkoj sredini. Hrvatski je jezik domicilnoga stanovništva, no talijanskim se služe svi u pomorstvu i trgovini pa tako i Mađari prihvaćaju talijanski, iako je u javnim službama obvezatan mađarski. U to je doba hrvatski sasvim potisnut iz javne komunikacije i sveden na segment privatne, obiteljske komunikacije. Sve do prijeloma 19. na 20. stoljeće vlada relativna tolerancija među kulturama i jezicima pa grad i njegovi stanovnici profitiraju živeći stvarnu multikulturalnost. (str. 242)

Rošić (2002) i o identitetu Fijumana 17. stoljeća iznosi sličnu tvrdnju:

(...) termin *Fijuman* odnosio se na osobe koje su sebe smatrale *isključivo* građanima Rijeke, neovisno o teritorijalnim ili nacionalnim granicama i bez obzira koliko one bile legitimne.⁶³ (str. 36)

⁶¹ „(...) the Fiuman speaking group does not necessarily include people who are of Italian origin exclusively and who consider themselves members of the Italian minority of Rijeka. The group of people who claim Fiuman as their mother tongue, or who communicate in Fiuman in their daily contacts, has always consisted of members of different nationalities, including Italians, Croats, Slovenes, Magyars and others.“ (Rošić, 2002, str. 1)

⁶² „Živeći u istom gradu Riječani/Sušačani su tijekom minolog 20. stoljeća bili podanici čak devet (9) država, ne računajući privremena državno-pravna uređenja, odnosno vojne uprave. Riječani su bili podložnici Austro-Ugarske Monarhije (1868.-1918.), Države Slovenaca, Hrvata i Srba (1918.) Talijanske Regencije Kvarnera (1920.), Slobodne Države Rijeke (1920.-1924.), Kraljevine Italije (1924.-1943.), Kraljevine S.H.S, odn. “stare” Jugoslavije (1918.-1941.), Trećeg Reicha (1943.-1945.), “nove” Jugoslavije (1945.-1990.) te Republike Hrvatske.“ (Moravček, 2018)

⁶³ „(...) the term *Fiuman* was applied to a person who considered himself *exclusively* a citizen of Rijeka, disregarding any territorial or national boundaries however legitimate they may have been.“ (Rošić, 2002, str. 36)

Nadalje, valja imati na umu da su tijekom povijesti mnoge talijanske obitelji bile pohrvaćene, a mnoge hrvatske talijanizirane, te je vrlo teško objektivno utvrditi nečije etničko podrijetlo. Pojavu talijanizacije Rijeke opisuje Stelli (2018):

(...) tijekom stoljeća dosljenici su se, ponajprije Hrvati, ali i Slovenci, Austrijanci i Mađari, ubrzano talijanizirali, ponekad čak unutar jedne generacije. Potvrđuje to, između ostaloga, promjena prezimena koja su prelazila nevidljive jezične granice često jednostavnom prilagodbom grafije - pojava uobičajena na cijelome istočnojadranskom području.⁶⁴ (str. XI)

Fenomen promjene imena išao je i u suprotnome smjeru, te su i talijanska prezimena pohrvaćivana. Situacija u susjednome Krku, koju opisuje Božić (2014), odnosi se i na riječku situaciju gdje proces asimilacije u hrvatski nacionalni korpus započinje i nastavlja se nakon Drugoga svjetskog rata. Kao i na Krku, i dio se riječkih Talijana u tome razdoblju odlučivao za talijansko državljanstvo, a dio se priklonio jugoslavenskoj ili hrvatskoj ideji. Među potonjima bilo je i onih čija su djeca počela pohađati hrvatske škole i/ili prestala biti odgajana sa sviješću o pripadnosti talijanskoj kulturi. Međutim, etnička se i nacionalna odrednica u riječkome slučaju čini manje važnom od one jezične. Dok primjerice, kako Božić (2014) kaže, jezik nije (bio) presudni čimbenik identiteta krčkih Talijana, fijumanski je ostao jednim od razlikovnih obilježja dijela riječkoga pučanstva u odnosu na današnju većinsku zajednicu, neovisno o njihovom etničkom podrijetlu i nacionalnom određenju. U istraživanju Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan (2014) većina ispitanika „najprivrženija“ je FD-u, potom hrvatskome i na kraju talijanskome. Neki od njih izjasnili su se kao Fijumani, što pokazuje da su i lokalna pripadnost i jezik važna sastavnica njihova identiteta, dok je nacionalno/etničko određenje za njih manje važno.

Također, s obzirom na činjenicu da su mnoge današnje riječke obitelji etnički miješane i mnoga djeca rođena u mješovitim brakovima, na pitanja o nacionalnome određenju i etničkoj pripadnosti Fijumana teško je dati jednoznačan odgovor. Djeca mogu odabrati identitet jednoga ili drugoga roditelja ili nijedan od njih. S obzirom na složenost određenja pojma Fijuman, teško je odrediti i ukupan njihov broj u Rijeci. Već pri pokušaju definiranja pojma Fijuman nameću se dva ključna

⁶⁴ „(...) nel corso dei secoli l'inurbato a Fiume, croato innanzi tutto, ma anche sloveno, austriaco e ungherese, si italianizzava rapidamente, a volte nel corso di una sola generazione. Lo documenta, tra l'altro, la trasformazione dei cognomi che attraversavano le frontiere invisibili della lingua spesso mediante la semplice modificazione della grafia, un fenomeno questo comune a tutta l'area dell'Adriatico orientale.“ (Stelli, 2018, str. XI)

pitanja: može li se tvrditi da su svi govornici fijumanskoga dijalekta Fijumani, može li se pretpostaviti da su svi Fijumani govornici fijumanskoga dijalekta te kako odrediti tko jest, a tko nije Fijuman?

Popis stanovništva kao pokazatelj broja govornika FD-a tek uvjetno uzeto pouzdan je pokazatelj jer je za zajednice koje nisu etničke iz takvih dokumenata broj pripadnika teško utvrditi. Popis stanovništva, koji se provodi u RH⁶⁵ svakih deset godina, između ostalih pokazatelja, daje podatke o pripadnosti stanovništva po državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini. Ako pretpostavimo da se svi govornici FD-a po narodnosti izjašnjavaju kao Talijani, to bi, prema posljednjem Popisu iz 2011., značilo da ih je u gradu Rijeci oko 1,9% od ukupnoga broja stanovnika. U gradu je 2011. živjelo 2 445 Talijana. Valja međutim imati na umu i mogućnost da se svi govornici FD-a po narodnosti ne opredjeljuju kao Talijani. Pretpostavi li se pak da se govornici FD-a izjašnjavaju kao govornici talijanskoga kao materinskoga jezika, u Rijeci je danas, prema istome Popisu, 1,77% govornika FD-a: 2 276 osoba navelo je talijanski kao materinski jezik. Valja međutim također imati na umu mogućnost da možda nisu svi govornici FD-a naveli talijanski kao svoj materinski jezik. Dva su dodatna problema u pokušaju određivanja broja govornika prema materinskome jeziku. Prvi je problem činjenica da u popisima stanovništva u Republici Hrvatskoj pojedinci navode samo jedan materinski jezik i da se on najčešće ne odnosi na dijalekte, nego standarde; to znači da se dvojezični govornici moraju opredijeliti za jedan od jezika te da su i hrvatska narječja i dijalekti drugih jezika izuzeti iz slike materinskih jezika današnje Hrvatske. Naime, obrazac P-1 Popisnice iz 2011. godine, primjerice, pod Točkom 20., koja se odnosi na materinski jezik nudi mogućnost da se označi hrvatski ili da se u predviđena polja upiše koji drugi jezik.⁶⁶ Pravila za ispunjavanje obrasca predviđaju mogućnost označavanja samo jednog polja. Osim toga, u Rijeci žive i osobe kojima je materinski jezik talijanski standard ili koji drugi talijanski dijalekt, a ne FD, te navedeni broj osoba s talijanskim kao materinskim jezikom može uključivati i te pojedince. Osim toga, ne treba isključiti ni mogućnost da se neki govornici FD nisu izjasnili ni kao Talijani ni kao govornici talijanskoga kao materinskoga, što bi značilo da ih je na području grada više nego što je Talijana i govornika talijanskoga kao materinskoga u Popisu stanovništva. Svi govornici FD-a dakle ne moraju biti i ne

⁶⁵ Popis stanovništva trenutno provodi Državni zavod za statistiku RH.

⁶⁶ Točka 19. koja se odnosi na narodnost nudi sljedeće mogućnosti: a) Hrvat/Hrvatica b) druga (upisati koja u predviđena polja) i c) ne izjašnjava se. (Popisnica Državnog zavoda za statistiku, 2011; dostupno na www.dzs.hr)

moraju se izjašnjavati po narodnosti kao Talijani, iako to mogu biti. Isto tako, svi Talijani u Rijeci nisu i ne moraju biti govornici FD-a, iako nije isključeno da ga poznaju, razumiju ili govore. FD može se u tom smislu tek uvjetno rečeno izjednačiti s talijanskim jezikom.

Broj članova Zajednice Talijana Rijeke (ZT) / *Comunità degli italiani di Fiume* u Rijeci iznosi oko 3 700 registriranih članova i oko 7 000 neslužbenih članova, što je gotovo tri puta više od broja Talijana s Popisa stanovništva. No u članove ZT ubrajaju se i tzv. članovi simpatizeri (tal. *soci sostenitori*) koji ne moraju biti i najčešće nisu pripadnici talijanske manjine.⁶⁷ Osobe upisane u ZT nisu nužno ni Talijani ni govornici FD-a, niti su nužno svi govornici FD-a upisani u ZT.

Možemo međutim tvrditi da su govornici FD-a u većini slučajeva dvojezični ili višejezični – uz fijumanski govore i hrvatski i/ili talijanski i druge jezike – te svoju nacionalnu pripadnost različito izražavaju, a u većini slučajeva kao materinski jezik određuju FD (Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan, 2014). Danas se smatraju autohtonom riječkom manjinom.

Kako se manjinska prava odnose i na pravo uporabe manjinskoga jezika, u nastavku će biti opisane one odredbe koje se tiču manjinskih jezika u RH, s posebnim naglaskom na situaciju u Rijeci. Zakonske odredbe i insititucijska podrška, kako je objašnjeno u 2. poglavlju, mogu pomoći očuvanju nekoga manjinskog jezika. Ostvarivanje i zaštita prava nacionalnih manjina u RH uređeni su i zajamčeni Ustavom Republike Hrvatske (2014), Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina i drugim zakonima (2002), Zakonom o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina (2010), Zakonom o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina (2010) kao i međunarodnim propisima.⁶⁸ Republika Hrvatska potpisnica je bilateralnih ugovora o međusobnoj zaštiti nacionalnih manjina te ugovora od značaja za zaštitu pojedinih manjinskih prava,⁶⁹ što ima izravne veze i s položajem FD-a.

⁶⁷ Podatak preuzet iz intervjua s Melitom Sciucca, predsjednicom ZT-a. Dostupno na:

<http://www.novolist.hr/Vijesti/Rijeka/Predsjednica-rijecke-Zajednice-Talijana-Voljeli-bismo-da-na-ulazu-u-grad-pise-Rijeka-Fiume>

⁶⁸ To su Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (1950), Deklaracija o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičnim manjinama (1992), Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima (1992), Okvirna konvencija o zaštiti nacionalnih manjina (1995) i Univerzalna deklaracija o jezičnim pravima (1998).

⁶⁹ Bilateralni sporazumi sklopljeni su s Mađarskom, Srbijom, Makedonijom, Crnom Gorom, Češkom, Austrijom te Italijom.

3.4. Položaj i odnos fijumanskoga dijalekta i talijanskoga jezika u Rijeci

Republika Hrvatska na svojem nacionalnom teritoriju Ustavom (URH) priznaje postojanje dvadeset i dvije nacionalne manjine⁷⁰ i jamči im pravo na uporabu vlastitih jezika, pisama i kulturne autonomije (čl. 15. URH-a). Ustavnim su zakonom o pravima nacionalnih manjina (UZPNM) one ovako definirane: „Nacionalna manjina u smislu Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina skupina je hrvatskih državljana čiji su pripadnici tradicionalno nastanjeni na teritoriju Republike Hrvatske, a njeni članovi imaju etnička, jezična i/ili vjerska obilježja različita od drugih građana i vodi ih želja za očuvanjem tih obilježja.“ (čl. 5. UZPNM-a). Uporaba manjinskoga jezika dopuštena je i talijanskoj nacionalnoj manjini, čiji pripadnici većinom žive u Istri, Hrvatskome primorju, Dalmaciji, Zagrebu i Slavoniji.

Nacionalne manjine u RH prema članku 7. i članku 9. UZPNM-a, ostvaruju pravo na:

- „izjašnjavanje o pripadnosti nacionalnoj manjini;
- uporabu imena i prezimena na manjinskom jeziku i pismu;
- dobivanje osobne iskaznice i na manjinskom jeziku i pismu;
- služenje svojim jezikom i pismom, privatno i u javnoj uporabi, te u službenoj uporabi;
- odgoj i obrazovanje na jeziku i pismu kojim se služe;
- uporabu svojih znamenja i simbola;
- kulturnu autonomiju održavanjem, razvojem i iskazivanjem vlastite kulture, te očuvanjem i zaštitom svojih kulturnih dobara i tradicije;
- pravo na očitovanje svoje vjere te na osnivanje vjerskih zajednica zajedno s drugim pripadnicima te vjere;

⁷⁰ Prema Popisu stanovništva iz 2011. godine u RH je popisano 4.284.889 stanovnika od čega je 328.738 pripadnika nacionalnih manjina. Ovdje su one navedene prema ukupnom broju pripadnika u odnosu na većinsko stanovništvo, od najveće prema najmanjoj: Srba 186 633 (4,36%), Bošnjaka 31 479 (0,73%), Talijana 17 807 (0,42%), Albanaca 17 513 (0,41%), Roma 16 975 (0,40%), Mađara 14 048 (0,33%), Slovenaca 10 517 (0,25 %), Čeha 9 641 (0,22%), Slovaka 4 753 (0,11%), Crnogoraca 4 517 (0,11%), Makedonaca 4 138 (0,10%), Nijemaca 2 965 (0,07%), Rusina 1 936 (0,05%), Ukrajinaca 1 878 (0,04%), Rusa 1 279 (0,03%), Poljaka 672 (0,02%), Židova 509 (0,01%), Rumunja 435 (0,01%), Turaka 367 (0,01%), Bugara 350 (0,01%), Austrijanaca 297 (0,01%) i Vlaha 29 (0,00).

- pristup sredstvima javnog priopćavanja i obavljanja djelatnosti javnog priopćavanja (primanje i širenje informacija) na jeziku i pismu kojim se služe;
- samoorganiziranje i udruživanje radi ostvarivanja zajedničkih interesa;
- zastupljenost u predstavničkim i izvršnim tijelima na državnoj i lokalnoj razini, te u upravnim i pravosudnim tijelima;
- sudjelovanje pripadnika nacionalnih manjina u javnom životu i upravljanju lokalnim poslovima putem vijeća i predstavnika nacionalnih manjina te zaštitu od svake djelatnosti koja ugrožava ili može ugroziti njihov opstanak, ostvarivanje prava i sloboda.“

Ravnopravna službena uporaba manjinskoga jezika i pisma na području jedinica lokalne samouprave stječe se prema članku 12. UZPNM-a: 1) kada pripadnici nacionalne manjine čine najmanje jednu trećinu stanovnika jedinice lokalne samouprave; 2) kada je to predviđeno međunarodnim ugovorima ili 3) kada je to propisano statutom jedinice lokalne samouprave. Godine 1996. donesen je zakon kojim su između Republike Hrvatske i Talijanske Republike bilateralno regulirana prava manjina (Ugovor između Republike Hrvatske i Talijanske Republike o pravima manjina, 1996). Prava su talijanskoj nacionalnoj manjini dodatno zajamčena i na regionalnim (županijskim) i lokalnim razinama, ondje gdje za to postoje pretpostavke (prema uvjetima iz UZPNM-a). U Rijeci su prava svih nacionalnih manjina koje ondje prebivaju određena Statutom Grada Rijeke (2006).

Pripadnici nacionalnih manjina u Rijeci imaju pravo na slobodu izražavanja nacionalne pripadnosti, slobodu služenja manjinskim jezikom i pismom u privatnom i javnom životu te pravo na odgoj i obrazovanje na svojem jeziku i pismu. Također, s ciljem očuvanja, razvoja, promicanja i iskazivanja svojega nacionalnog i kulturnog identiteta, pripadnici nacionalnih manjina u Gradu Rijeci imaju pravo osnivati udruge, zaklade i fondacije te ustanove za obavljanje djelatnosti javnoga priopćavanja, kulturne, izdavačke (nakladničke), muzejske, arhivske, knjižnične i znanstvene djelatnosti (čl. 19. Statuta Grada Rijeke).

Poseban se članak Statuta (čl. 24.) odnosi upravo na talijansku nacionalnu manjinu Rijeke. Iako broj njezinih pripadnika u Rijeci ne čini trećinu gradske populacije, nego tek oko 2% stanovništva, Statutom je talijanskoj manjini osiguran status autohtone manjine. Za razliku od nacionalnih

manjina, koje se definiraju kao etničke skupine koje žive na teritoriju određene države, a etnički pripadaju drugoj državi, autohtonim se manjinama smatraju etničke skupine koje generacijama žive u određenoj državi, ali nemaju status dominantnoga naroda, nego su postale dijelom država-nacija tijekom njihova nastanka i povijesnoga razvoja. Pri kategorizaciji manjina u modernim nacionalnim zakonodavstvima „autohtonost“ se upotrebljava kao termin kojim se u praksi razlikuju prava pripadnika tradicionalnih manjina i imigranata (Horvat, 2010). U Statutu Grada Rijeke (2006) tako stoji:

Priznajući i poštujući vlastita kulturna i povijesna priznanja i nasljeđa, Grad Rijeka osigurava autohtonoj talijanskoj nacionalnoj manjini uporabu vlastitog jezika i pisma u javnim poslovima iz samoupravnog djelokruga Grada Rijeke. Grad Rijeka, u skladu s vlastitim mogućnostima, osigurava te podržava odgojnu i kulturnu djelatnost pripadnika autohtone talijanske manjine i njezinih ustanova. (čl. 24)

Da bi se dodatno razjasnio položaj FD-a u Rijeci, treba objasniti odnos FD-a i talijanskoga jezika, odnosno govornika FD-a i pripadnika talijanske nacionalne manjine u RH i Rijeci, što je dijelom već učinjeno u 3.1. Krovnim pojmom „talijanski jezik“ obuhvaćeni su u RH i FD i ostali talijanski dijalekti. Odgojna i kulturna djelatnost pripadnika talijanske nacionalne manjine provodi se u vrtićima, školama, na visokoškolskim ustanovama, putem medija, te kulturnih i drugih ustanova koje djeluju na talijanskome standardnom jeziku. Institucijska podrška koju dobivaju govornici FD-a u Rijeci odnosi se dakle na uporabu talijanskoga standarda, ali ne i na lokalni dijalekt. U nastavku su te ustanove posebno predstavljene a daje se i kratak osvrt i na književnost na FD-u.

3.4.1. Krovne ustanove talijanske nacionalne manjine

Talijanska unija (tal. *Unione italiana*) središnja je udruga pripadnika talijanske nacionalne manjine. Zadatak je Unije organizacija kulturnih programa s ciljem očuvanja i razvijanja nacionalnoga i kulturnoga identiteta Talijana. Objedinjuje više od 45 zajednica Talijana u RH.

Zajednica Talijana Rijeke (tal. *Comunità degli Italiani di Fiume*) druga je važna organizacija koja u Rijeci okuplja pripadnike talijanske nacionalne manjine i predstavlja njihove interese. U okviru Zajednice Talijana (ZT) djeluju različite sekcije u čijem radu sudjeluju pripadnici talijanske manjine, ali i drugi građani Rijeke koji za to pokazuju interes. Pri ZT-u tako djeluju kulturno-

umjetničko društvo *Fratellanza* s četirima pjevačkim zborovima (muškim, ženskim, mješovitim i crkvenim zborom *Fedeli Fiumani*), dječja pjevačka sekcija *Minicantanti*, likovne sekcije (radionice keramike i batika), tečajevi talijanskoga jezika *Scuola Modello*, glazbena sekcija (mandolinistika), komorni orkestar *Collegium Musicum Fluminense*, udruga žena *Belle fiumane*, dramska sekcija, sportske sekcije te redakcija godišnjaka *La Tore*.

3.4.2. Mediji na talijanskome jeziku

EDIT je novinsko-izdavačka ustanova talijanske nacionalne manjine koja objavljuje novine i časopise za pretplatnike u Hrvatskoj, Sloveniji i Italiji. Objavljuje: 1) dnevni list *La Voce del Popolo* (od 1945.) na 40 stranica, jedan od šest dnevnika na talijanskome koji se objavljuju izvan granica Italije; 2) dvotjedni časopis *Panorama* (od 1952.) s priložima iz politike, društvenih aktualnosti, umjetnosti i kulture; 3) mjesečnik *Arcobaleno* (od 1948.) namijenjen najmlađima; 4) književni časopis *La Battana* (od 1964.), koji izlazi svaka tri mjeseca te 5) posebno izdanje *Vacanze in Istria e nel Quarnero* (od 2005.), koje se tiska ljeti. Drugi je oblik djelatnosti *EDIT*-a izdavanje udžbenika za potrebe škola u Hrvatskoj i Sloveniji u kojima se nastava izvodi na talijanskom jeziku.

Radio Rijeka/*Radio Fiume*, pokrenut 1945. kao dvojezična radiopostaja,⁷¹ odnosno regionalna radiopostaja hrvatske nacionalne radiotelevizije (HRT), svakodnevno emitira vijesti (u 10:00, 12:00 i 14:30 sati) i središnji dnevnik (u 16:00 sati) na talijanskome jeziku.⁷² Programa na FD-u na Radio Rijeci/*Radio Fiume* nema.

Ni na lokalnoj televizijskoj postaji Kanal Ri ne emitiraju se programi na FD-u. Na nacionalnoj su televiziji (HTV) programi za nacionalne manjine malobrojni i iznose 0,69% ukupnoga programa (primjerice „Prizma“, „Manjinski mozaik“, „Alpe Dunav Jadran“).⁷³ Od 1978. do devedesetih se godina iz riječkoga studija HTV-a svaka dva tjedna emitirala petnaestominutna emisija *Panorama 15* na talijanskome standardnom jeziku (Giuricin, 2006).

U lipnju 2018. na internetskome portalu *www.rijekadanas.com* pokrenuta je *La scartaza*, kolumna satiričkih tekstova autorice Laure Marchig. Tekstovi, pisani FD-om u dijaloškoj formi kao razgovor

⁷¹ Od njezina se osnutka program emitirao dvojezično – na hrvatskome i talijanskome jeziku.

⁷² Od radijskih programa HRT-a namijenjenih manjinama postoje još emisije „Multikultura“ i „Mostovi dijaloga“.

⁷³ <https://www.portalnovosti.com/hrt-manjinama-posvetio-0-69-posto-programa>

dvaju orlova s riječkoga grba, nastali su „s ciljem zaštite i promocije riječkoga autohtonog jezika“. Dosad je objavljeno šest tekstova.

3.4.3. Odgojno-obrazovne ustanove talijanske nacionalne manjine

U Rijeci trenutno djeluju jedne jaslice, šest vrtića⁷⁴ (*Mirta, Zvonimir Cviić, Gabbiano, Topolino, Belvedere* i *Gardelin*) s cjelodnevnim programima na talijanskome jeziku, četiri osnovne škole (*Belvedere, Dolac, Gelsi* i *San Nicolò*) i jedna srednja škola (*Scuola media superiore italiana di Fiume/Srednja talijanska škola Rijeka*) u kojima se nastava odvija na talijanskome jeziku po Modelu A. Prema tome modelu, cjelokupna se nastava izvodi u posebnim ustanovama na jeziku i pismu nacionalne manjine, uz obvezno učenje hrvatskoga jezika u (približno) istome broju sati u kojem se uči jezik manjine, a učenici imaju pravo i obvezu učiti dodatne sadržaje važne za manjinsku zajednicu.⁷⁵ U nekima se od tih odgojno-obrazovnih ustanova organiziraju radionice i slobodne aktivnosti na FD-u.

Od 2011. na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Rijeci pokrenut je preddiplomski studij talijanskoga jezika i književnosti koji je 2014. prerastao i u diplomski studij te stručno usavršavanje za nastavnike iz područja talijanskoga jezika i kulture. Također, na diplomskom studiju talijanistike pokrenut je u ak. god. 2017./2018. izborni kolegij pod nazivom „Talijanska dijalektologija s posebnim osvrtom na fijumanski dijalekt“. Osim teorijskih dijalektoloških znanja studenti se na tom kolegiju upozanju s klasifikacijom FD-a, njegovim jezičnim opisom i književnošću na njemu te riječkim talijanskim folklorom (naprimjer pjesmaricama, *canzonettama*, uspavankama, običajima, pričama i legendama).

⁷⁴ Službeno se ove ustanove smatraju podcentrima predškolskoga odgoja.

⁷⁵ Na temelju Ustava Republike Hrvatske, Ustavnoga zakona o pravima nacionalnih manjina i Zakona o obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina, odgoj i obrazovanje pripadnika nacionalnih manjina provodi se putem triju modela. Osim gore opisanoga Modela A, nastava se može izvoditi i dvojezično u ustanovi s nastavom na hrvatskome jeziku, ali u posebnim odjelima po Modelu B (prirodna se grupa predmeta uči na hrvatskome jeziku, a društvena grupa predmeta na jeziku nacionalne manjine) te po Modelu C (nastava se izvodi na hrvatskome jeziku uz dodatnih dva do pet školskih sati namijenjenih učenju (njegovanju) jezika i kulture nacionalne manjine – jezika i književnosti nacionalne manjine, geografije, povijesti, glazbene i likovne umjetnosti).

3.4.4. Kulturne ustanove talijanske nacionalne manjine

Talijanska drama *Dramma italiano* profesionalna je kazališna ustanova i djeluje pri Hrvatskome narodnom kazalištu Ivana pl. Zajca u Rijeci. Osnovana je 1946. i jedino je nacionalno kazalište na talijanskome jeziku izvan granica Italije. Kazališne predstave izvode se na talijanskome jeziku.⁷⁶ Premijerno je u više od sedamdeset godina izvedeno više od 350 naslova.⁷⁷ Predstave se ne izvode samo u matičnome kazalištu, nego povremeno gostuju i u drugim regijama, uglavnom u većim istarskim gradovima u kojima živi talijanska nacionalna manjina, na sjevernojadranskim otocima te u susjednim zemljama, Sloveniji i Italiji.

Na repertoaru Talijanske drame mogu se naći i dramski tekstovi u cijelosti ili djelomično prevedeni na FD, poput „*Piccola Contrada*“ iz 1978. („Kontrada Pimpilinčić“ I. Jurkovića), „*Una madasa intrigada*“ iz 1979. („Klupko“ P. Budaka), „*Malegnasi spiriti*“ iz 1980. („Duhi“ D. Gervaisa), „*Esercitazione alla vita*“ iz 1989. („Vježbanje života“ N. Fabrija), „*La casa dei fiori che volano*“ iz 2006. („Kuća cvijeća koja leti“ E. Erbe), „*Tutto sulle donne*“ iz 2010. („Sve o ženama“ M. Gavrana⁷⁸) i „*Due ribaltoni: Trieste 1918, Fiume 1919*“ iz 2018. („Dva prevrata: Trst 1918. i Rijeka 1919.“, koprodukcija).

Djelovanju profesionalnoga kazališta treba pridodati i djelovanje amaterskih kazališnih skupina, koje predstave izvode na dijalektu i standardu. Prva je skupina mladih entuzijasta okupljena oko ZT-a i nastupa pod dijalektalnim nazivom *Cucal in camiseta*⁷⁹ izvodeći skečeve i kraće humorističke igrokaze koje sami i sastavljaju. Druga je skupina učenika srednje talijanske škole pod nazivom *Filodrammatica*.

⁷⁶ Za potrebe šire publike predstave se izvode s hrvatskim titlovima.

⁷⁷ <http://www.unione-italiana.eu/index.php/it/le-istituzioni-della-cni/item/208-dramma-italiano-fiume>

⁷⁸ Talijanski prijevod S. Ferrarija bio je za potrebe riječke predstave izmijenjen i izvođen na četiri idioma: na talijanskom standardu, fjumanskom dijalektu, istarskoj čakavici i hrvatskom standardu. Redateljica predstave N. Rošić tom je prigodom izjavila: „Predstavu smo jezično ambijentirali u Rijeku. Željela sam postaviti predstavu za publiku s jakim riječkim pečatom, a to mi se činilo mogućim s Gavranovim tekstom. Napravili smo mješavinu govora pa se u predstavi govori talijanskim, fjumanskim, istrijskim, čakavskim i hrvatskim. Štoviše, taj miks jezika ide i unutar jedne rečenice, što se u Rijeci često može čuti.“ <https://net.hr/rijeka/foto-sve-sto-trebate-o-zenama-saznajte-u-rijeci/>

⁷⁹ „Galeb u košuljici“ (fijum.)

3.4.5. Crkva sa službom na talijanskome jeziku

U riječkoj se katedrali Sv. Vida nedjeljom u 9:45 sati služi sveta misa na talijanskome jeziku.

3.4.6. Književnost na fijumanskome dijalektu

Opsegom relativno skromna, književnost na FD-u obuhvaća poeziju i rjeđe prozna djela, uglavnom nastala tijekom 19. i 20. stoljeća. Među najznačajnijim autorima koji su objavljivali (i) na FD-u ističu se Mario Schittar (pseudonim Zuane de la Marsecia) (1862–1890), Gino Antony (1887–1948), Egidio Milinovich (1903–1981), Laura Marchig (1962) i drugi. Pregled riječke književnosti 19. i 20. stoljeća na talijanskom jeziku i FD-u objavljen je u antologiji *Città di carta/Papirnati grad* (Pužar, 1999). Osim riječkih autora, u književni korpus na FD-u ulaze i djela riječkih ezula.

3.5. Dosadašnja istraživanja vitalnosti fijumanskoga dijalekta

Rana istraživanja FD-a, osobito ona iz prve polovice 20. stoljeća ali i ona novija, bila su usmjerena na opis njegovih značajki: riječ je o kraćim gramatičkim opisima, popisima leksema i kojom napomenom o podrijetlu, razvoju i tada aktualnoj jezičnoj slici Rijeke (Bató, 1933/1999; Berghoffer, 1894/1999; Bidwell, 1967; Blecich and Tamaro, 2015; Bratulić i dr., 2015; A. Depoli, 1913; G. Depoli, 1928/1999; Folena, 1968–1970; Gottardi 2004, 2007; Lukežić, 1993; Mestrovich, 2001; Pafundi, 2011; Rošić, 2002; Samani, 2007; Spicijarić Paškvan, 2018).

S obzirom na to da jezični opis FD-a nije tema ovoga rada, iz te će skupine radova biti izdvojeni samo neki, i to oni njihovi dijelovi koji se odnose na vitalnost FD-a i njegov položaj u odnosu na druge riječke idiome. Već u najranijim radovima upućuje se na jezične promjene te problematizira pitanje očuvanja dijalekta.

G. Depoli (1928/1999) izravnu opasnost za opstanak FD-a vidi u prirodnoj, no neizbježnoj premoći talijanskoga standarda. Primjećuje kako talijanski „nacionalni jezik“ iz dana u dan, pred zahtjevima modernoga života i pojavom novih izraza koji do tada nisu postojali u dijalektu, rastače i modificira ne samo FD nego i druge dijalekte talijanskih regija. Opstanak fijumanskoga međutim ne dovodi u pitanje kada je riječ o kontaktu s čakavskim; naprotiv, smatra FD autohtonim idiomom grada i kulturološki nadmoćnim idiomu hrvatskoga puka.

Ako je fjumanski dijalekt nestabilan i podložan promjenama, ilirski još više osjeća ovaj nedostatak, svojstven jednoj inferiornoj kulturi, kao onaj jezik koji je skoro uvijek ostao ograničen na seosko područje. (str. 42).

Upravo takav položaj hrvatskoga („ilirskoga“) navodi govornike na leksičko posuđivanje.

Postavši kasnije građaninom i potalijanivši se, on zadržava, gotovo kao obilježje vlastita podrijetla, svoj organski način u izgovoru glasova i u kombiniranju riječi. (str. 44).

Ova opaska izravno se nadovezuje na sve što je ranije rečeno o etničkome podrijetlu Fijumana te potvrđuje da se ova specifična grupacija razvila procesima asimilacije i akulturacije koje su, tijekom stoljeća, išle u različitim smjerovima.

Ni Bató (1933/1999) ugroženost FD-a ne dovodi u vezu s činjenicom da je Rijeka višejezični grad čiji su stanovnici neprekidno izloženi hrvatskome jeziku, nego gubitak i promjenu njegovih tipičnih značajki vezuje uz trgovačke kontakte s drugim jadranskim gradovima i naslojavanjem venetskoga kao posljedicom tih kontakata.

Ovaj dijalekt nije bitnije ugrožen samom činjenicom što je Rijeka višejezična sredina, niti stalnim utjecajem hrvatskoga jezika, nego ga znatnije slabi i mijenja pomorska i kopnena trgovina koju Rijeka razvija s ostalim jadranskim centrima (Zadrom, Pulom, Trstom, Venecijom). Zbog toga se na pravi fjumanski dijalekt naslojava opći jezik, venetska *κοινή διάλεκτος*. (str. 50)

Vjerojatno najvažniji doprinos promišljanju statusa FD-a u novije doba dala je Lukežić (1993). Analizirajući međujezične utjecaje⁸⁰ (između čakavskoga i fjumanskoga) ona promišlja o razlozima njihove opstojnosti, jezičnim mehanizmima koji su na to djelovali te okolnostima u kojima je dugogodišnji (višestoljetni) mirni suživot bio moguć. Primjećuje kako su tijekom pet stotina godina, sve do tridesetih godina 20. stoljeća, oba idioma očuvala svoju vitalnost i opstala unatoč postojanju drugih službenih jezika i jezičnih dodira. S jezičnoga aspekta, Lukežić to pripisuje nekim jezičnim značajkama (fonološkim, morfološkim, gramatičkim) koje su zajedničke obama jezicima. Čakavski je preuzeo velik broj romanskih leksema, no zadržao vlastitu gramatičku strukturu; fjumanski je preuzeo manje slavenskih leksema, no njegova je gramatička struktura u

⁸⁰ Autorica analizira tekst zapisnika ondašnjega županijskog suda iz treće četvrtine 19. stoljeća. Pisan je čakavštinom, no obiluje romanizmima jer je jezik riječkih Hrvata, po tom dokumentu, „prije iskvaren talijanski negoli hrvatski“ (Lukežić, 1993, str. 27).

odnosu na čakavski bila znatno fleksibilnija i otvorenija slavenskim utjecajima (str. 36). Ta vrsta međusobnih, dvosmjernih utjecaja nije ugrozila njihovu jezičnu samosvojnost: oni su primali jedan od drugoga čuvajući istodobno i vlastitu i tuđu posebnost. Razdoblje između dvaju ratova, te ono nakon završetka Drugoga svjetskog rata izmijenilo je jezičnu sliku: čakavica je „usmrćena“ (str. 36), a FD, po mišljenju autorice „atrofira i dotrajava“ (str. 37). Dok je čakavicu istisnuo pritisak talijanskoga jezika i kulture u razdoblju između dvaju ratova, FD je pod tim utjecajem počeo gubiti svoju posebnost, posebice nakon Drugoga svjetskog rata, zbog političkih i ideoloških promjena. Većina je govornika nakon Drugoga svjetskog rata napustila grad, a preostali žive marginalizirani u perfirenim enklavama, okruženima slavenskim idiomima.

Lukežić (1993, str. 36) također ističe važnu psihološku, a ne samo jezičnu dimenziju odnosa čakavskoga i fijumanskoga. Odnos njihovih govornika prema njezinu je mišljenju obilježen „susjedskim obzirom“, „trpeljivošću“ i „mirnim suživotom“. Ona ga uspoređuje sa „suptilnim i pozdanim zagrljajem“ u kojem su „odnosi balansirani“ i „ravnoteža usustavljena“. Smatra da dok god postoji otvorenost i tolerancija prema drugačijem, uz svijest o potrebi očuvanja vlastitoga, te spremnost miroljubivoga dijeljenja prostora, dotad je vjerojatnost očuvanja različitih jezika i kultura veća. O tome valja voditi računa u svim budućim nastojanjima (ako ih bude) da FD u Rijeci nastavi svoj život.

Samani (2007) također govori o toleranciji i mirnom suživotu građana. Pišući o govorima prijeratne Rijeke, navodi kako su se unutar grada razlikovali govori raznih gradskih slojeva: govor strogoga gradskog centra (*Cittavecchia* odnosno *Zitavecchia*), govor viših, obrazovanih slojeva, te onaj lučkih radnika i ostale radničke klase. Posebno se od njih razlikovao govor doseljenika, Hrvata i Talijana, koji su nastojali da ne odskaču mnogo od govornika fijumanskoga:

(...) trudili su se da ne budu jako *različiti*, iako je njihova *različitost* bila problem za njih, a ne i za prave Fijumane koji su svaku različitost tijekom svoje povijesti znali mirno asimilirati. Valja reći, unatoč rasnim teorijama koje su bujale uokolo, potkraj '30-ih godina pitanja o „čistoj rasi“ u Rijeci nisu pala na plodno tlo.⁸¹ (str. VII)

⁸¹ „(...) si sforzavano di praticare per non essere troppo *diversi*, pur essendo la loro *diversità* un problema per loro e non per i veri fiumani che ogni diversità avevano saputo tranquillamente assimilare nel corso della loro storia. Occorre dirlo, nonostante le teorizzazioni razziali che le fermentavano intorno, alla fine degli anni '30, a Fiume i problemi di purezza ebbero sempre scarsa fortuna.“ (Samani, 2007, str. VII)

Kao i kod Lukežić (1993), i iz Samanijeva se komentara može iščitati kako su tolerancija i otvorenost, odnosno pozitivni stavovi govornika u kontekstu jezičnih dodira od iznimne važnosti kada je očuvanje jezika u pitanju.

Uvjerenje u vitalnost i mogućnost očuvanja FD-a izražena je i u Gottardijevoj knjizi (2007). On navodi kako valja razlikovati FD dijaspore, koji je već izgubio svoju karakterističnost, te jezik Fijumana koji su ostali. Smatra kako će upravo potonji uskoro postati i jedini preostali oblik FD-a.

Rošić (2002) donosi opis FD-a kao i opaske o njegovu trenutnom položaju u kontekstu jezičnih dodira u gradu. U uvodnome dijelu međutim raspravlja se o podrijetlu FD-a te o uvjetima u kojima je egzistirao u prošlosti i u suvremeno doba. Prema njezinu je mišljenju FD „u izumiranju“⁸² (str. 17), odnosno vrlo je mala mogućnost da će se održati nakon smrti najstarijih govornika. To su ljudi koji se FD-om još služe u svakodnevnim kontaktima i tečno ga govore, no koji su zašli duboko u sedamdesete i osamdesete godine života i čiji se broj svakim danom sve više smanjuje. Govor je mladih Fijumana, prema Rošić, pod snažnim utjecajem standardnoga talijanskog. Uporaba je FD-a, jednako kao i njegov leksički raspon, ograničena, pa za izražavanje novih pojmova ili složenijih koncepata govornici moraju posezati za hrvatskim ili talijanskim izrazima. Autorica smatra kako više nema mnogo Fijumana koji dobro poznaju dijalekt, a kamoli onih koji na njemu znaju pisati (str. 23). Time potvrđuje bojazan koju iznosi Lukežić (1993) o dotrajalosti ovoga idioma.

Valja naglasiti kako su sva dosad spomenuta istraživanja prvenstveno jezični opisi, a ne sociolingvističke studije, te se zaključci o vitalnosti dijalekta ne zasnivaju na empirijskim dokazima, brojčanim pokazateljima ili terenskom istraživanju.

Kasnija istraživanja, s kraja 20. i u prvim dvama desetljećima 21. stoljeća (Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan, 2014, 2015; Drljača Margić, Kraš i Smiljanić, 2015; Lukežić, 2008; Spicijarić Paškvan i Crnić Novosel, 2014;), više se bave pitanjima vitalnosti FD-a i jezičnom slikom suvremene Rijeke. Istražuju uzroke opadanja njegove uporabe, stavove govornika te mogućnost njegova očuvanja.

Lukežić (2008) istražuje može li se još uvijek govoriti o postojanju dvaju mjesnih govora Rijeke. Naime, još su u prvoj polovici 20. stoljeća postojala u zapadnome dijelu grada dva organska mjesna govora, fijumanski i čakavski. Stanovnici toga dijela grada, prema njezinu su mišljenju bili

⁸² „on the decline.“ (Rošić, 2002, str. 17)

dvojezični: „urbano je naselje (...) bilo aloglosijsko, a njegovi stanovnici bilingvni“ (str. 444). Oni koji su se osjećali Hrvatima služili su se čakavskim (cakavskim), a oni koji su sebe nazivali Fijumanima rabili su fijumanski. Čakavski je autohtoni govor toga dijela grada između dvaju ratova zatrt talijanizacijom, što potvrđuje činjenica da u zadnjoj četvrtini 20. stoljeća više nije bilo onih koji su se njime služili ili koji su ga se barem sjećali. FD u istom je razdoblju također bio pod utjecajem talijanskoga standarda izgubivši uvelike svoju samosvojnost. Danas, prema autoričinu mišljenju, FD više nije sredstvo kojim komunicira cijela gradska populacija, već je to sociolekt, mjesni govor jedne određene društvene skupine, pri čemu ne specificira koja je to društvena skupina i po čemu se, osim po uporabi jezika, razlikuje od ostalih. Navodi kako današnji govornici većinom žive u gradskoj četvrti Kozala, što znači da je Stari grad, odnosno *Zitavecija*, prestao biti jezgrom toga idioma. Čakavski se zadržao samo u istočnome dijelu grada.

Prema Lukežić (2008), današnja je jezična slika kompleksna: nijedan mjesni govor nije se u dijalektološkome smislu uspio nametnuti cijelome gradu i postati njegovom prepoznatljivom značajkom. Urbanizacija Rijeke i fluktuacija populacije doveli su do stvaranja heterogene jezične zajednice koju ona naziva „riječkim jezičnim Babilonom“ (str. 447), a koju ujedinjuje službeni jezik javne uporabe. Izvan službene razine razvile su se kolokvijalne varijante, a u privatnoj uporabi (u prisnoj komunikaciji, obiteljskim i međuobiteljskim vezama) zadržani su organski, obiteljski idiomi. Ondje je mjesto FD-a. S obzirom na takvu stratifikaciju, Lukežić zaključuje kako se svaki stanovnik Rijeke služi najmanje trima sociolektima, čiju uporabu prilagođava komunikacijskim situacijama. Do sličnih zaključaka dolaze i Badurina i Matešić (2008) analizom kolokvijalne varijante tzv. urbanoga riječkoga govora te jezične homogenizacije i stratifikacije u Rijeci kao posljedicama urbanizacije.

Rezultati empirijskoga istraživanja FD izneseni su u Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan (2014, 2015) te Spicijarić Paškvan i Crnić Novosel (2014). Autorice na uzorku od 107 ispitanika upitnikom koji sadrži 42 pitanja ispituju stavove Fijumana o identitetu, uporabi, položaju i očuvanju FD-a. Zaključci do kojih dolaze mogu se sažeti ovako (Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan, 2014): FD uporabno je ograničen na jednu društvenu skupinu i rabi se isključivo unutar te zajednice – govornici se njime služe u obitelji, među prijateljima, u neformalnoj komunikaciji u crkvi i određenim društvima, dakle u privatnoj i neslužbenoj komunikaciji. Činjenica da autorice ne iznose koja je to zajednica ili društvena skupina objašnjava njihov zaključak da upravo uporaba

FD određuje zajednicu i dio je njihova identiteta. Takva tvrdnja pridonosi definiciji Fijumana, autohtonih starosjedilaca Rijeke, kao govornika FD-a, neovisno o njihovim drugim identitetskim značajkama (poput nacionalnoga određenja⁸³). Većina ispitanika u istraživanju naziva FD materinskim jezikom, privrženiji su mu no što su to talijanskome i hrvatskome standardu te ga smatraju ravnopravnim i urbanom riječkom govoru i hrvatskom standardu, a ne manje prestižnim. Starije generacije rabe ga u svakodnevnoj komunikaciji i žele očuvati. Iako ispitanici općenito smatraju da se na njegovu očuvanju ne radi dovoljno, smatraju da u bližoj budućnosti on neće nestati iz uporabe.

Nadovezujući se na prethodno istraživanje kao i na zaključke koje iznosi Lukežić (2008), iste autorice u drugome članku (Spicijarić Paškvan i Crnić Novosel, 2014) još jednom iznose tezu o višejezičnosti i poliglosiji u Rijeci (v. 2. poglavlje). Govornici se FD-a, po njima, u javnoj komunikaciji služe hrvatskim (standardom ili riječkim govorom), u formalnim situacijama unutar ustanova talijanske nacionalne manjine talijanskim standardom, a u neformalnim situacijama, s obitelji, rođacima, prijateljima i najbližim poznanicima, obiteljskim idiomom (FD-om). Razumiju ga i govore izvrsno, dok su čitanje i pisanje na FD-u zanemareni, što znači da je uporaba ograničena na usmenu komunikaciju. Ograničena je i s obzirom na domene uporabe: rabi se kod kuće, osobito ako je riječ o obiteljima gdje su oba roditelja govornici FD-a, i s prijateljima, posebno u neformalnim susretima. U ostalim slučajevima FD ustupa mjesto drugim gradskim idiomima, kako je već gore navedeno. Uporaba je ograničena i s obzirom na dob govornika: češće se njime služe stariji govornici, a najrjeđe najmlađi. Činjenica da FD više nije govor kompaktne zajednice dovodi do smanjenja njegove uporabe unutar gradskih četvrti u komunikaciji sa susjedima. Postoji, međutim, svijest o njegovoj važnosti i ulozi koju ima u oblikovanju identiteta Fijumana, kao i svijest o važnosti međugeneracijskoga prijenosa.

Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan (2015) potvrđuju svoje ranije zaključke. Fijumani su svjesni uloge koju dijalekt ima za njih i smatraju da bi gubitkom, odnosno izumiranjem dijalekta i njihov identitet bio izgubljen. Ovako definiraju današnju fijumansku zajednicu Rijeke:

Fijumani su potomci stanovnika koji su u prošlosti obitali duž zapadne obale Rječine i koji u svakodnevnoj komunikaciji upotrebljavaju ili su upotrebljavali fijumanski idiom.

⁸³ Većina ispitanika iz njihova istraživanja kojima je FD materinski izjasnila se Talijanima. Manji broj ispitanika ne smatra FD svojim materinskim jezikom.

Uglavnom je riječ o dvojezičnoj (ili višejezičnoj) populaciji. Fijumanski je govor dio njihova identiteta i izravno ih određuje kao jezičnu skupinu koja je zadržala svoj materinski jezik do danas, prenoseći ga iz generacije u generaciju u obiteljskom okruženju.⁸⁴ (str. 70)

S obzirom na postojanje međugeneracijskoga prijenosa, kompetentnih mladih govornika i svijesti o važnosti prenošenja dijalekta te s obzirom na emocionalnu povezanost govornika s FD-om i identitetom koji predstavlja, autorice zaključuju da nema opasnosti za opstanak FD-a i da se ne može govoriti o napuštanju jezika, bez obzira na razliku između starijih i mlađih govornika, od kojih se potonji sve više priklanjaju hrvatskom i talijanskom standardu.

Drljača Margić i dr. (2015) iznose da je, osim u domu i osobnim odnosima, uporaba FD-a prisutna i u ustanovama talijanske nacionalne manjine u Rijeci (škole, fakultet, izdavaštvo i Zajednicu Talijana), no ne kao službeni komunikacijski kôd, nego u neformalnim situacijama među govornicima koji su uzajamno dovoljno bliski. U istome radu ocjenjuju položaj FD-a u Rijeci s obzirom na stupanj ugroženosti i mogućnost očuvanja jezika a prema kriterijima UNESCO-ove Ljestvice za procjenu jezične vitalnosti (*Language Vitality and Endangerment documet*, 2003) . Svakome je kriteriju pridodana ljestvica ocjena od najmanje (0) do najveće (5), s pripadajućim opisom. S obzirom na međugeneracijski prijenos jezika, autori ocjenjuju položaj FD-a nesigurnim (ocjena 4); prema demografskim pokazateljima (broju govornika i njegovu odnosu prema broju većinskoga stanovništva) smatraju ga zasigurno ugroženim (3) ili nesigurnim (4); prema domenama jezične uporabe njegov je položaj klasificiran kao „višejezična uravnoteženost“ (4) jer se govornici mogu u većini domena služiti dvama ili većim brojem jezika. Istom ocjenom (4) ocijenjeni su pozitivnima stavovi govornika prema očuvanju FD-a. Dokumentacija FD ocijenjena je kao dobra (3) jer postoje jezični opisi i rječnici te rijetki audiozapisi i videozapisi. Budući da postoje tekstovi pisani FD-om i da se učenici u školama mogu njima služiti, no da u tiskanim medijima nije zaživio, pismenosti na FD-u daju ocjenu 3. Čestotnost njegova pojavljivanja u medijima i novim tehnologijama ocijenjena je niskom ocjenom (1). Srednjom ocjenom (3)

⁸⁴ „I Fiumani sono discendenti degli abitanti che anticamente si erano stanziati lungo la sponda occidentale della Fiumara e che nella comunicazione quotidiana usano o usavano l’idioma fiumano. In linea di massima, si tratta di popolazione prevalentemente bilingue (o multilingue). La parlata fiumana è parte della loro identità e li determina direttamente come gruppo linguistico che ha mantenuto la propria lingua materna fino a oggi, tramandandola in ambito familiare, di generazione in generazione.“ (Crnčić Novosel i Spicijarić Paškvan, 2015, str. 70)

ocijenjen je i s obzirom na stupanj tzv. pasivne asimilacije: nema jasne jezične politike prema FD-u, a u javnim domenama prevladava dominantni većinski jezik.

3.6. Stanje i perspektive fijumanskoga dijalekta na temelju dosadašnjih istraživanja vitalnosti

Činjenica da hrvatski jezik (u svim svojim pojavnim oblicima) nije ugrozio opstojnost FD-a mora se promatrati isključivo s lingvističkog aspekta: jezični utjecaji hrvatskoga i talijanskoga dijalekta bili su uzajamni, ali ne na način da bi doveli u pitanje postojanje onoga drugoga. Sociolingvistički gledano, prestiž slavenskoga i romanskoga (standardnoga) jezika u odnosu na dijalekte ugrožavao je njihov opstanak jer je nametanje i jednoga i drugoga u različitim razdobljima kao službenih jezika ugrozilo opstanak manje „prestižnih“ riječkih vernakulara. Talijanski standard međuraća posve je istisnuo riječku čakavicu⁸⁵ i utjecao na fizionomiju FD-a, dok zasad još opire dominaciji većinskoga hrvatskog, ali i talijanskoga koji mu je sociolingvistički dominantan.

Uzimajući u obzir pokazatelje vitalnosti opisane u 2. poglavlju te rezultate dosadašnjih istraživanja vitalnosti FD-a prikazane u 3.5., može se rezimirati:

1) Demografski čimbenici vitalnosti FD-a nisu detaljnije istraživani. Istraživanja govore o smanjenju broja govornika općenito (Lukežić, 1993) kao i o smanjenju broja kompetentnih (starijih) govornika (Rošić 2002), no pouzdan se broj govornika ne zna. Lukežić (2008) fijumanski smatra sociolektom manjega dijela uglavnom starijega gradskog stanovništva, a ne više gradskim dijalektom u punom smislu te riječi. Nasuprot tome, rezultati Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan (2014) upućuju na to da se 86% ispitanika mlađih od 35 godina aktivno služi dijalektom u svakodnevnoj komunikaciji. FD je komunikacijski kôd skupine govornika raseljene po različitim gradskim četvrtima, uglavnom zapadnoga dijela grada. Oni se po narodnosti uglavnom određuju kao Talijani, a FD smatraju svojim materinskim jezikom. Većinom su dvojezični ili višejezični govornici.

2) O institucijskoj podršci detaljnije pišu Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan (2015). FD je u obrazovanju i medijima slabo zastupljen, a i književna je produkcija rijetka, što potvrđuju i

⁸⁵ Riječka je čakavica nasilno uništena u međuratnom razdoblju kada je Rijeka pripojena Italiji ideološkim pritiskom koji je favorizirao „talijanski kulturni i književnojezični model“ (Lukežić, 1993, str. 36).

Berghoffer (1894/1999), Lukežić (1993) i Spicijarić Paškvan i Crnić Novosel (2014). Institucijska se podrška uglavnom odnosi na talijanski standardni jezik, koji je svoj prostor dobio u vrtićima, školama, na fakultetu, u kazalištu, u medijima te u ZT-u, iako se u neformalnim situacijama upotrebljava FD (Drljača Margić i dr., 2015).

3) Status je FD-a među njegovim govornicima visok: svjesni su njegove važnosti za vlastiti identitet i pokazuju visok stupanj privrženosti i dijalektu i zajednici (Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan, 2015), a navode i pozitivan odnos većinske zajednice prema uporabi FD-a (Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan, 2014). Govornici ga prvenstveno njeguju u privatnoj komunikaciji i obitelji.

Budući da dosadašnja istraživanja FD-a istovremeno upućuju na OJ kao i na proces postupnoga NJ-a, ovim se istraživanjem željelo dublje istražiti čimbenike koji na to utječu (v. 2.3.) onako kako ih opisuje teorija vitalnosti. Nastojalo se utvrditi postoje li u Rijeci na početku 21. stoljeća izgledi za očuvanje FD-a, u čemu su oni utemeljeni i koji čimbenici mogu pridonijeti opstanku toga manjinskoga jezika. Pritom su u istraživanje uključeni i objektivni i subjektivni pokazatelji vitalnosti jer su, prema dosadašnjim spoznajama o vitalnosti i održivosti manjinskih zajednica, i jedni i drugi iznimno važni. Metodologija istraživanja opisana je u idućem poglavlju.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

4.1. Cilj i hipoteze istraživanja

Cilj je ovoga istraživanja utvrditi vitalnost FD-a s obzirom na:

1. demografske pokazatelje održivosti
2. međugeneracijski prijenos jezika
3. domene jezične uporabe
4. ulogu relevantnih ustanova
5. jezični identitet govornika
6. motivaciju govornika za poznavanje FD-a
7. stavove govornika prema FD-u i njegovu očuvanju

Istraživanjem se žele provjeriti sljedeće hipoteze:

1. Vitalnost je FD-a viša s obzirom na međugeneracijski prijenos jezika i poistovjećivanje govornika sa zajedničkim identitetom nego s obzirom na demografske pokazatelje, domene jezične uporabe i ulogu relevantnih ustanova.
2. Govornici FD-a višeidiomski su govornici i poistovjećuju se s više jezičnih skupina.
3. Integrativna motivacija za poznavanje FD-a veća je od instrumentalne motivacije.
4. Govornici izražavaju pozitivan stav prema FD-u i njegovu očuvanju.
5. Vitalnost FD-a viša je među starijim nego među mlađim govornicima.

4.2. Materijal, metodologija i postupak

Zbog složenosti prirode vitalnosti zajednice, istraživanja su i mjerenja vitalnosti nerijetko otežana. Odnosi se to ponajprije na zajednice koje nisu etničke i čiji je broj pripadnika teško utvrditi, kakva je i fijumanska. Instrument koji bi precizno mjerio vitalnost, unatoč različitim pokušajima, nije

osmišljen. Zasad se relativno pouzdanim pokazateljima vitalnosti, kako je već rečeno u 2.3.4., smatraju:

1. ocjena ugroženosti jezika prema Proširenoj ljestvici prekida međugeneracijskoga prijenosa jezika *EGIDS* (Lewis, 2009; Lewis i dr., 2016) s obzirom na (službeni) položaj jezika, međugeneracijski prijenos te uporabu jezika u različitim domenama,
2. osnovni demografski podatci,
3. iskazi govornikâ o vlastitoj uporabi jezika u određenim domenama,
4. procjena govornikâ o vitalnosti toga jezika (Smith i dr., 2017).

Rezultati dosadašnjih istraživanja pokazali su da se subjektivna percepcija govornikâ može razlikovati od objektivnih podataka te utjecati, pozitivno ili negativno, na vitalnost zajednice (McEntee-Atalianis, 2011). Samo objektivna ocjena ili samo subjektivna procjena ne mogu se smatrati pokazateljem stvarne vitalnosti. Za istraživanje je vitalnosti FD-a stoga odabrana uporaba mješovitoga metodološkog pristupa, koji uključuje i kvantitativni i kvalitativni pristup, a kojim se mjere i objektivna vitalnost zajednice i govornikova subjektivna procjena vitalnosti (Ehala, 2015).

Uporaba je mješovitoga metodološkog pristupa sve češća zbog različitih razloga. Istraživanja su sve interdisciplinarnija, a sve složeniji istraživački problemi uglavnom ne dopuštaju oslanjanje samo na kvantitativni ili kvalitativni istraživački pristup (Creswell, 2014). Jedan je od glavnih razloga provedbe kvalitativnih istraživanja činjenica da su ona heurističke i holističke prirode te naglašavaju važnost razumijevanja konteksta određenih društvenih (i jezičnih) ponašanja (Bryman, 2004). Društvene pojave promatraju kao procese; postavljanjem općenitijih pitanja nastoje ne ograničiti područje istraživanja i prilagodljivija su od kvantitativnih istraživanja jer omogućuju stjecanje spoznaja i o pojavama koje primarno nisu bile u fokusu istraživača. Nasuprot tome, kvantitativna istraživanja omogućuju kvantificiranje pojava, odnosno njihovo brojno iskazivanje i lakšu mjerljivost te primjenu statističkih postupaka koji osiguravaju uvjete za generalizaciju zaključaka koji se odnose na zadane varijable.

Vitalnost je neke zajednice i njezina jezika koncept koji istovremeno mora sadržavati načela i značajke koje vrijede za sve jezične zajednice, ali i odražavati specifičnosti svake pojedine zajednice, jedinstvene s obzirom na okruženje i vrijeme u kojem postoji. Pokazatelji vitalnosti jedne jezične zajednice ne moraju nužno biti pokazateljima vitalnosti druge, pa je potrebno u

istraživanje uključiti one metodološke postupke koji složene procese i dinamiku ljudskoga ponašanja sagledavaju s različitih gledišta. Uporaba mješovitoga metodološkog pristupa omogućuje analizu makroprocessa i mikroprocessa te daje širu i detaljniju sliku.

U ovom su se radu čimbenici vitalnosti ispitivali kvantitativno i kvalitativno upitnikom te kvalitativno intervjuom. Kvalitativni je dio istraživanja omogućio da se dublje ispituju čimbenici (individualni i opći) koji mogu utjecati na današnji položaj i budući život FD-a u Rijeci. Demografski pokazatelji održivosti ispitani su zasebno, iz popisa stanovništva u Republici Hrvatskoj koje provodi Državni zavod za statistiku, podataka riječke Zajednice Talijana i drugih relevantnih izvora (podataka dostupnih u literaturi).

Prilagođenom verzijom dijela upitnika (Bratulić, Drljača Margić i Kraš, 2017) izrađenoga na projektu FP7 Europske unije *Advancing the European Multilingual Experience* (AThEME, v. <https://cordis.europa.eu/project/rcn/111514/factsheet/en>) ispitivani su uporaba FD-a i stavovi govornika prema dijalektu. Izvorni je upitnik sastavljen na hrvatskome jeziku, sastoji se od četiriju dijelova te sadrži pitanja otvorenoga i zatvorenoga tipa. Prilagodbe upitnika u ovome istraživanju odnose se na izradu talijanske inačice upitnika, promjenu redoslijeda pojedinih pitanja te na minimalne izmjene u njihovu formuliranju. Prilagođena verzija upitnika na hrvatskome i talijanskome jeziku nalazi se u Prilogu 1 te je opisana u nastavku.

Prvim su se dijelom upitnika ispitivali jezična biografija i znanje jezika (FD-a) ispitanika. Pitanjima uglavnom otvorenoga tipa ispitivali su se dob i način ovladavanja FD-om, dob i način ovladavanja drugim jezicima i(li) dijalektima, materinski jezik, jezici pohađanja odgojno-obrazovnih ustanova te izloženost FD-u u odgojno-obrazovnim ustanovama, dok se samoprocjena znanja FD-a ispitivala pitanjem zatvorenoga tipa. Samoprocjena se odnosila na govor, pisanje, razumijevanje slušanoga i razumijevanje napisanoga. Od ispitanika se tražilo da brojno u rasponu od 1 do 5 na ljestvici Likertova tipa procijene svoje znanje FD-a; 1 je označavalo „nikakvo“ (tal. *nullo*), 2 „osnovno“ (tal. *elementare*), 3 „dobro“ (tal. *buono*), 4 „vrlo dobro“ (tal. *molto buono*) a 5 „izvrsno“ (tal. *ottimo*).

U drugom se dijelu upitnika istraživala uporaba FD-a. Ispitanici su morali procijeniti učestalost vlastite uporabe FD-a u privatnim i javnim domenama te prisutnost FD-a u medijima i izdavaštvu. Učestalost se uporabe FD-a u obitelji, na radnom mjestu, u obrazovnim ustanovama te izvan obitelji, škole i radnoga mjesta ispitivala pomoću ljestvice Likertova tipa s pet ocjena, pri čemu je

1 označavalo „nikad“ (tal. *mai*), 2 „rijetko“ (tal. *raramente*), 3 ponekad (tal. *a volte*), 4 uglavnom (tal. *di solito*) a 5 „isključivo“ (tal. *esclusivamente*). Na pitanje o dostupnosti sadržaja na FD-u u medijima i izdavaštvu ispitanici su odgovarali s „ne poznajem“ (tal. *non ne conosco*), „ne“ (tal. *no*) i „da“ (tal. *sì*). Ako su odabrali potonji, pozitivan, odgovor, trebali su navesti o kojim se medijima i knjigama radi te procijeniti koliko se često njima služe na ljestvici Likertova tipa s pet ocjena, pri čemu je 1 označavalo „nikad“ (tal. *mai*), 2 „rijetko“ (tal. *raramente*), 3 „ponekad“ (tal. *a volte*), 4 „često“ (tal. *spesso*) a 5 „redovito“ (tal. *regolarmente*). Odnos percepcije govornika većinskoga jezika (hrvatskoga) prema uporabi manjinskoga (FD-a) ispitivao se pitanjem otvorenoga tipa. Taj je dio upitnika također sadržavao i pitanje o učestalosti uporabe FD-a danas i tijekom odrastanja ispitanika s obzirom na slušanje, govor, čitanje i pitanje, u kojem se također primjenjivala ljestvica Likertova tipa, kao i pitanje otvorenoga tipa u kojem su ispitanici trebali pojasniti eventualnu promjenu uporabe FD-a tijekom vremena, ali ta pitanja i odgovori koji su na njih dobiveni nisu sastavni dio ovoga rada (za rezultate analize podataka prikupljenih ovim pitanjima v. Plešković, Kraš i Drljača Margić, u tisku).

U trećem su se dijelu upitnika istraživali identitet ispitanika, stavovi prema FD-u te talijanskomu i hrvatskomu standardnom jeziku, motivacija za uporabu FD-a, percepcija vlastita doprinosa očuvanju FD-a te stavovi ispitanika prema očuvanju FD-a i percepcija toga očuvanja. Identitet ispitanika ispitivao se pitanjem zatvorenoga tipa u kojem su ispitanici brojno na ljestvici Likertova tipa s pet ocjena izražavali u kojoj se mjeri osjećaju Fijumanima, Talijanima i Hrvatima, pri čemu je 1 označavalo „uopće ne“ (tal. *assolutamente no*), 2 „u određenoj mjeri“ (tal. *poco*), 3 „poprilično“ (tal. *abbastanza*), 4 „u velikoj mjeri“ (tal. *molto*) a 5 „u potpunosti“ (tal. *completamente*). Stavovi prema trima idiomima također su se ispitivali pitanjem zatvorenoga tipa u kojem se od ispitanika tražilo da na ljestvici Likertova tipa s pet stupnjeva izraze koliko određeni idiom povezuju uz određeni atribut, odnosno par antonimskih atributa: „siromašan–bogat“ (tal. *povero–ricco*), „ružan–lijep“ (tal. *brutto–bello*), „zastario–moderan“ (tal. *antiquato–moderno*), „antipatičan–simpatičan“ (tal. *antipatico–simpatico*), „priprost–profinjen“ (tal. *volgare–sostigato*), „dalek–blizak“ (tal. *lontano–vicino*), „mrzak–drag“ (tal. *odioso–caro*); ispitanicima je na primjeru bilo objašnjeno što predstavlja koja vrijednost. Još jedno pitanje zatvorenoga tipa služilo je za ispitivanje motivacije za uporabu FD-a. U tome su pitanju brojno na ljestvici Likertova tipa s pet stupnjeva ispitanici trebali ocijeniti koliko im je važno poznavanje FD-a za ostvarenje različitih ciljeva; 1 je označavalo „potpuno nevažno“ (tal. *assolutamente irrilevante*), 2 „uglavnom

nevažno“ (tal. *nella maggior parte dei casi irrilevante*), 3 „niti važno niti nevažno“ (tal. *né irrilevante né importante*), 4 „uglavnom važno“ (tal. *nella maggior parte dei casi importante*) a 5 „izuzetno važno“ (tal. *molto importante*). Dvama pitanjima zatvorenoga tipa u kojima se koristila ljestvica Likertova tipa te jednim pitanjem otvorenoga tipa ispitivala se i percepcija ispitanika vlastitoga doprinosa očuvanju FD-a te njihovi stavovi prema očuvanju FD-a i percepcija toga očuvanja, no ta pitanja i pripadni odgovori nisu sastavni dio ovoga rada (za rezultate analize podataka prikupljenih tim pitanjima v. Plešković, Drljača Margić, Medved i Kraš, 2019).

Četvrtim su se dijelom upitnika prikupljali sociodemografski podatci o ispitanicima: njihova dob, spol, mjesto odrastanja (grad i četvrt), mjesto stanovanja (grad i četvrt) te stupanj obrazovanja.

Upitnik je sastavljen na dvama jezicima – hrvatskome i talijanskome – i ispitanici su mogli birati na kojem će ga jeziku ispunjavati. Od ukupnoga broja ispitanika samo je dvadeset i dvoje odabralo ispuniti upitnik na hrvatskome. Ispunjavali su ga u tiskanom obliku, a ispunjavanje je trajalo između 20 i 30 minuta.

Individualnim polustrukturiranim intervjuom željela se dublje istražiti uporaba FD-a u različitim domenama, stavovi prema FD-u i dvama standardima (hrvatskome i talijanskome) te mogući razlozi za napuštanje ili očuvanje FD-a, odnos prema međugeneracijskom prijenosu FD-a te motivacija za njegov prijenos. Ispitivao se i odnos govornika prema djelovanju relevantnih ustanova, sudjelovanje govornika u aktivnostima tih ustanova te (jezični) identitet ispitanika. Ispitanicima je ponuđeno da odaberu idiom na kojem žele razgovarati (hrvatski, talijanski ili FD). Najviše je ispitanika odabralo razgovarati na talijanskome (N=19), dok ih je najmanje odabralo razgovarati na FD-u (N=2); preostali ispitanici (N=13) razgovarali su na hrvatskome. Utjecaj istraživača pri provođenju intervju nastojao se svesti na minimum, što je olakšala činjenica da polustrukturirani intervju ispitanicima daje relativno veliku slobodu u oblikovanju odgovora i usmjeravanju razgovora u okviru zadane teme. Intervjui su trajali između 20 minuta i jednog sata. Snimani su, transkribirani i kodirani.

Ispitanici su prije sudjelovanja u istraživanju pisanim putem informirani o ciljevima istraživanja i svojim pravima te zamoljeni da potpišu obaviješteni pristanak za sudjelovanje u istraživanju. Za maloljetne ispitanike obaviješteni su pristanak potpisali roditelji. Svi su ispitanici sudjelovali u istraživanju dobrovoljno i bez naknade. Upitnik se ispunjavao anonimno. Proveden je potkraj 2017. i u prvoj polovici 2018., dok su intervjui provedeni u drugoj polovici 2018. i početkom 2019.

Ispitanici su uključeni u istraživanje metodom „snježne grude“, prema kojoj je odabran uzak krug ispitanika na temelju osobnih kontakata i kontakata u ZT-u, a ti su ispitanici u istraživanje uključili druge pripadnike svoje jezične zajednice. Dio je ispitanika uključen pozivom na sudjelovanje u istraživanju koji je bio izložen u ZT tijekom izbora koji su se u njoj provodili te objavljen na društvenim mrežama, na stranicama koje prate govornici FD-a.

4.3. Ispitanici

U istraživanju je sudjelovalo 283 govornika FD-a. Od toga je 249 govornika ispunjavalo upitnik, a 34 sudjelovalo u intervjuu.

U istraživanje su uključeni ispitanici različitih dobi jer se željelo utvrditi postoji li razlika u vitalnosti dijalekta među starijim i mlađim govornicima. Ispitanici su bili podijeljeni u sljedeće dobne skupine: 14 – 18 godina, 19 – 32 godina, 33 – 46 godina, 47 – 60 godina, 61 – 74 godina te 75+ godina prema kriteriju životnih stadija, obilježenih nekim prijelomnim događajem ili društveno-političkim prilikama koje mogu utjecati na odnos prema jeziku (Levinson, 1986). Prema Levinsonovoj teoriji, svaki je životni stadij obilježen nekim važnim događajem ili odlukom koja utječe na sljedeći životni stadij, a koja se odražava i na stavove prema jeziku, na njegovo očuvanje ili napuštanje te na percepciju njegove vitalnosti. Takvi su događaji primjerice odabir studija, zapošljavanje, stupanje u brak ili ozbiljnu vezu, rođenje djeteta i sl. Pri podjeli na dobne skupine vodilo se također računa i o društveno-političkim čimbenicima u Rijeci koji su mogli utjecati na pojedinčeve stavove o manjinskome jeziku (npr. kapitulacija Italije, kraj Drugoga svjetskog rata, ujedinjavanje Rijeke i Sušaka, egzodus(i) iz Rijeke, razdoblje jugoslavenske vlasti, osamostaljivanje Hrvatske itd.). Primjerice, iskustva osoba rođenih između dvaju ratova razlikuju se od iskustava osoba rođenih nakon Drugoga svjetskog rata i/ili Domovinskoga rata, no i jedna su i druga važna za određivanje trenutnoga stanja i perspektiva za očuvanje FD-a. U nastavku će se detaljnije opisati uzorak ispitanika koji je ispunjavao upitnik i koji je sudjelovao u intervjuima.

4.3.1. Ispitanici koji su ispunili upitnik

Sastav uzorka ispitanika koji su ispunili upitnik prikazan u nastavku temelji se na analizi sociodemografskih podataka, podataka o jezičnoj biografiji te podataka o samoprocjeni znanja FDA iz upitnika (v. 4.2. i Prilog 1).

4.3.1.1. Sociodemografski podatci

Upitnik su ispunili ispitanici u dobi od 14 do 89 godina. U Tablici 3 prikazan je broj ispitanika prema dobnim skupinama te postotak u odnosu na ukupan broj onih koji su ispunili upitnik.

Tablica 3. Broj i postotak ispitanika koji su ispunili upitnik prema dobnim skupinama

Dobna skupina	14 – 18	19 – 32	33 – 46	47 – 60	61 – 74	75+	Ukupno
Broj ispitanika	37	42	35	57	45	33	249
Postotak	15%	17%	14%	23%	18%	13%	100%

Upitnik je ispunilo 76 ispitanika (31%) i 173 (69%) ispitanice.

Ukupno 234 ispitanika (95%) odraslo je u Rijeci, troje (1%) nije navelo podatak, a 12 (4%) je odraslo u drugim gradovima i općinama Republike Hrvatske (RH) (Buje, Bjelovar, Kraljevica, Lovran, Pula, Savudrija, Zadar) ili u inozemstvu (Genova, Monza, Rim).

Podatke o četvrti odrastanja navelo je 212 (85%) ispitanika. Od toga je većina (191; 90%) odrastala u gradskim četvrtima zapadnoga dijela grada Rijeke⁸⁶: Belveder (24; 11%), Kozala (24; 11%), Brajda (18; 8%), Stari grad/centar (17; 8%), Turnić (16; 8%), Podmurvice (14; 6%), Banderovo (13; 6%), Potok (12; 6%), Zamet (11; 5%), Drenova (9; 4%), Krnjevo/San Nicolò (8; 4%), Kantrida (5; 2%), Mlaka (5; 2%), Školjić (4; 2%), Štranga (3; 1%), Škurinje (3; 1%), Rastočine (1; 0,5%), Kampeto (1; 0,5%), Žabica (1; 0,5%), Cicilinovo (1; 0,5%), Bivio (1; 0,5%). Ukupno 11 (5%) ispitanika odrastalo je u istočnome dijelu grada: Pećine (3; 1%), Vežica (3; 1%), Sušak (2; 1%),

⁸⁶ Broj i postotak u zagradi odnosi se na broj ispitanika odraslih u toj četvrti i postotak u odnosu na ukupan broj dobivenih odgovora.

Trsat (1; 0,5%), Donja Vežica (1; 0,5%), Bulevard (1; 0,5%) te još 10 (5%) u okolici grada: Viškovo (3, 1%), Kastav (2, 1%), Čavle (2, 1%; 11%), Hreljin (1; 0,5%), Veprinac (1; 0,5%), Ika (1; 0,5%).

Podatke o mjestu stanovanja navelo je 246 (99%) ispitanika, a za troje (1%) nema podataka. Od toga broja 234 (95%) ispitanika živi u Rijeci. Ostali žive u okolici Rijeke (Cres, Kastav, Kostrena, Kraljevica, Matulji) ili izvan nje (Bolzano, Pula, Rim, Trst, Zagreb, SAD).

Ukupno 217 (87%) ispitanika navelo je podatke o četvrti stanovanja. Od toga broja, 167 (77%) ispitanika živi u zapadnim četvrtima grada Rijeke: Kozala (23; 11%), Zamet (21; 10%), Belvedere (19; 9%), Podmurvice (13; 6%), Stari grad/centar (12; 6%), Turnić (11; 5%), Drenova (11; 5%), Banderovo (9; 4%), Brajda (7; 3%), Škurinje (7; 3%), Potok (7; 3%), Rujevica (5; 2%), Krnjevo/San Nicolò (3; 1%), Kampeto (2; 1%), Štranga (2; 1%), Srdoči (2; 1%), Martinkovac (2; 1%), Kantrida (2; 1%), Rastočine (1; 0,5%), Cicilinovo (1; 0,5%), Školjić (1; 0,5%), Bivio (1; 0,5%), Kalvarija (1; 0,5%), Marčeljeva draga (1; 0,5%), Kostabela (1; 0,5%), Donji Bačići (1; 0,5%), Grbci (1; 0,5%). U istočnome dijelu grada živi 23 (11%) ispitanika: Vežica (8; 4%), Donja Vežica (5, 2%), Krimeja (3; 1%), Trsat (3; 1%), Pećine (2; 1%), Vojak (1; 0,5%), Bulevard (1; 0,5%). U okolnim naseljima živi 27 (12%) ispitanika: Viškovo (7; 3%), Kastav (5; 2%), Kostrena (4; 2%), Čavle (3; 1%), Lovran (2; 1%), Matulji (2; 1%), Jušići (1; 0,5%), Hreljin (1; 0,5%), Veprinac (1; 0,5%), Opatija (1; 0,5%).

Osnovnoškolsko obrazovanje (tal. *licenza elementare/media*) steklo je 45 (18%) ispitanika. Srednjoškolsko obrazovanje ima ili se još obrazuje 95 (38%) ispitanika (tal. *diploma di scuola superiore*). Preddiplomski studij ili višu školu završilo je ili još pohađa 35 (14%) ispitanika (tal. *laurea triennale*), a diplomski studij 66 (27%) ispitanika (tal. *laurea magistrale*). Doktorski studij završilo je 8 (3%) ispitanika (tal. *dottorato di ricerca*).

4.3.1.2. Jezična biografija

Podatak o materinskome jeziku dalo je 243 (98%) ispitanika. Od toga je FD materinski jezik 65 (27%) ispitanika, a još 107 (43%) ispitanika navodi ga u kombinaciji s ostalim riječkim idiomima (talijanskim standardom, hrvatskim standardom i/ili čakavskim narječjem). Dakle, FD (sam ili u kombinaciji s drugim idiomima) materinski je za ukupno 172 (70%) ispitanika. Ostali kao

materinski navode hrvatski jezik (27; 11%), hrvatski i talijanski (23; 9%), talijanski jezik (16; 6%) i druge jezike (5; 2%).

Pojam 'materinski jezik' nije u upitniku posebno definiran (v. bilješka 9 u 2.2.) pa nije u potpunosti jasno koji su kriterij za određivanje materinskoga ispitanici primjenjivali. U odgovorima, primjerice, nije uvijek jasno na što se odnosi pojam „talijanski“, odnosno jesu li neki ispitanici pod tim pojmom podrazumijevali i FD jer se broj onih koji FD smatraju materinskim i onih koji su ga usvajali od rođenja (v. u nastavku) ne podudara. Većina je ispitanika, odnosno njih 223 (90%), FD usvajala od rođenja. Ostali su ga ispitanici usvajali u ranome djetinjstvu (6; 2%), odnosno predškolskoj dobi (3-6 godina), u osnovnoškolskoj dobi (13; 5%) i u odrasloj dobi (8; 3%).

Ispitanici su FD u najvećoj mjeri usvajali u obitelji: od 246 ispitanika 216 ispitanika (87%) navelo je kao način usvajanja prijenos od starijih članova obitelji, odnosno istovremeno usvajanje kod kuće i u školi (10; 4%) ili kod kuće i s prijateljima (2; 1%). Time postotak ispitanika koji su FD usvajali u obiteljskom okruženju raste na 93%. Ostali su ga usvajali u školi (6; 2%), susjedstvu (4; 1%), s partnerom (2; 1%), s prijateljima (1; 0,5%), na poslu (1; 0,5%) ili u kombinaciji tih okruženja (4; 1%).

Na pitanje o poznavanju drugih jezika i dijalekata ispitanici su u većini slučajeva navodili poznavanje stranih jezika (npr. engleskoga, njemačkoga i drugih jezika) te izostavljali poznavanje hrvatskoga i talijanskoga (na kojem je većina ispunjavala upitnik), vjerojatno pretpostavljajući da se znanje tih dvaju jezika podrazumijeva. Međutim, dok se za mlađe generacije govornika FD-a može pretpostaviti da, uz strane jezike, govore hrvatski (jezik okruženja) i talijanski (najčešće jezik obrazovanja), to ne vrijedi nužno za najstarije govornike. Generacije govornika rođene u vrijeme kada je Rijeka bila dio Kraljevine Italije nisu morale poznavati hrvatski jezik (iako je moguće pretpostaviti da su razumjeli barem čakavsko narječje) jer je službeni jezik u tom dvadesetogodišnjem razdoblju bio talijanski. Pod uvjetom da su nastavili živjeti u okruženju drugih Fijumana ili izolirano, bez čestih i intenzivnih kontakata s govornicima hrvatskoga (npr. žene koje nisu bile zaposlene), može se očekivati da nisu ovladali hrvatskim jezikom, što je posvjedočeno u nekim intervjuima. Također, osobe koje su u kasnijoj životnoj dobi ovladale FD-om ne moraju nužno poznavati i talijanski standard, kao ni osobe koje nisu pohađale škole na talijanskom jeziku.

Od ukupno 225 (90%) ispitanika koji su odgovorili na pitanje, najviše (81; 36%) ih je navelo da uz fijumanski govori talijanski, hrvatski i druge/strane⁸⁷ jezike. Ostali govore još i čakavskim narječjem (29; 12%), odnosno nekom od mogućih kombinacija, npr. FD, hrvatski i čakavski ili FD, talijanski i čakavski (kako je prikazano u Tablici 4). Rezultati jasno pokazuju da je u većini slučajeva (90%) riječ o višejezičnim govornicima te svjedoče i o postojanju poliglosije u današnjoj Rijeci. Niti jedan ispitanik nije govornik isključivo FD-a.

Tablica 4. Znanje jezika (uz FD)

Jezici i dijalekti	Broj ispitanika	Postotak
Hrvatski, talijanski, strani	81	36%
Hrvatski, čakavski, talijanski, strani	29	13%
Hrvatski, strani	26	12%
Čakavski	16	7%
Hrvatski, talijanski	15	6%
Strani	14	6%
Hrvatski	11	4%
Talijanski, strani	10	4%
Hrvatski, čakavski, strani	8	4%
Hrvatski, čakavski, talijanski	5	2%
Čakavski, strani	3	1%
Hrvatski, čakavski	3	1%
Talijanski	3	1%
Talijanski, čakavski	1	0,4%

⁸⁷ Pod stranim jezicima ovdje se podrazumijevaju svi drugi jezici i dijalekti koji nisu hrvatski ili talijanski standard te čakavsko narječje.

Od stranih jezika i dijalekata navedeni su: engleski, francuski, španjolski, portugalski, njemački, ruski, latinski, slovenski, mađarski, kineski, srpski, poljski, ukrajinski, turski, esperanto, tršćanski, venetski, ladinski, furlanski, istroromanski, sicilijanski, napolitanski i drugi.

Od 249 ispitanika većina je pohađala odgojno-obrazovne ustanove na talijanskome jeziku.

Od 175 (70%) ispitanika, koliko ih je odgovorilo pitanje o jeziku vrtićkoga programa, 108 (62%) je pohađalo vrtić na talijanskome jeziku, a 65 (37%) na hrvatskome. Dvoje je ispitanika (1%) išlo u vrtić i na hrvatskom i na talijanskom jeziku.

Na pitanje o jeziku osnovnoškolskog obrazovanja odgovorila su 242 (97%) ispitanika. Talijanske osnovne škole pohađala su 173 ispitanika (72%), a hrvatske škole 61 (25%) ispitanik. Šest ispitanika (3%) pohađalo je obje vrste škola.

Od ukupno 229 (92%) ispitanika, koliko ih je odgovorilo na pitanje o jeziku srednjoškolske nastave, srednju je školu s talijanskim kao jezikom nastave pohađalo 148 (65%) ispitanika. Srednje hrvatske škole pohađalo je 75 (33%) ispitanika. Troje (1%) je pohađalo i hrvatsku i talijansku srednju školu, a još troje (1%) škole na drugim jezicima. Iz podataka se može vidjeti da je dvostruko više ispitanika pohađalo talijanske nego hrvatske odgojno-obrazovne ustanove.

Iz odgovora na pitanje o jeziku fakultetskoga obrazovanja proizlazi da su gotovo dvije trećine ispitanika pohađale hrvatske fakultete. Na njima se, od 134 (54%) ispitanika koji odgovorili na to pitanje, obrazovalo 84 (63%), dok je 39 ispitanika (29%) pohađalo studij na talijanskome. Na oba je jezika studiralo 11 ispitanika (8%).

4.3.1.3. Samoprocjena znanja FD-a

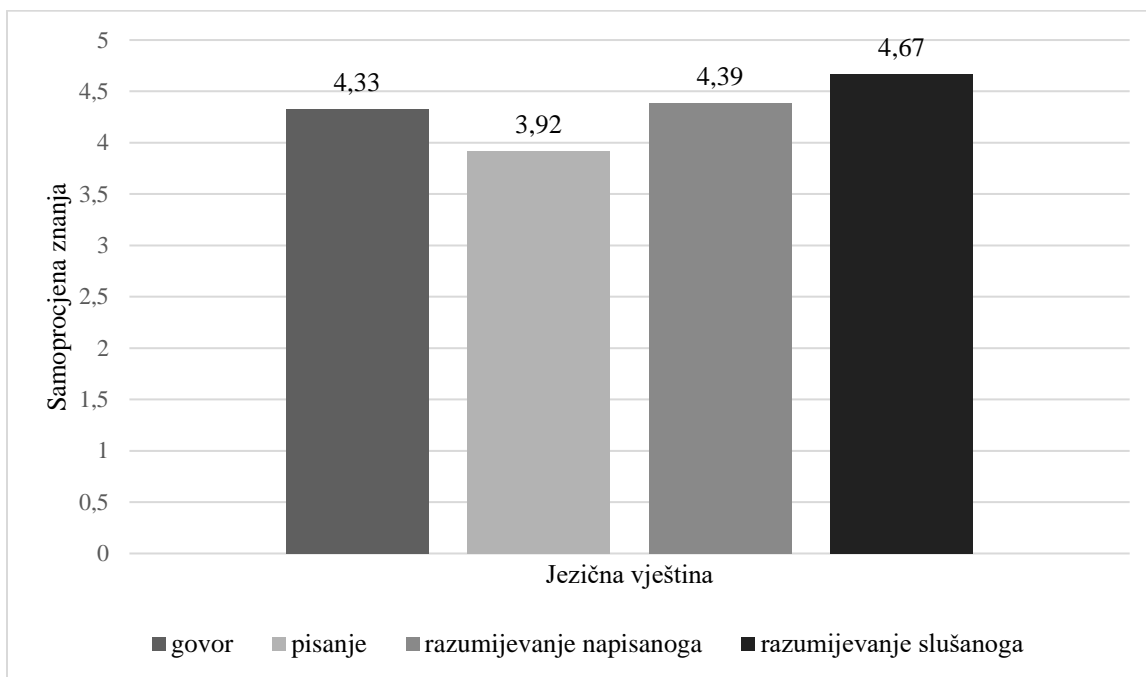
Od 249 (100%) ispitanika koji su procijenili svoj govor na FD-u 149 (61%) ispitanika procijenilo ga je izvrsnim, 53 (21%) vrlo dobrim, 32 (12%) dobrim, 10 (4%) osnovnim i 5 (2%) nikakvim.

Pisanje na FD-u 100 (40%) ispitanika ocijenilo je izvrsnim, 72 (29%) vrlo dobrim, 46 (18%) dobrim, 20 osnovnim (8%) i 11 nikakvim (4%).

Što se tiče razumijevanja napisanoga na FD-u, 144 (58%) ispitanika ocijenilo ga je kao izvrsno, 65 kao vrlo dobro (26%), 35 kao dobro (14%), 4 kao osnovno (1%) i 1 (0,05%) kao nikakvo.

Razumijevanju slušanoga na FD-u 182 (73%) ispitanika dalo je izvrsnu ocjenu, 51 vrlo dobru (20%) i 16 dobru (6%).

Graf 1 prikazuje aritmetičku sredina samoprocjene znanja FD-a po vještinama.

Graf 1. Aritmetička sredina samoprocjene znanja FD-a po vještinama

Iz grafa je vidljivo da najvišom ocjenom ocjenjuju razinu slušanoga ($M = 4,67$, $SD = 0,59$), a najnižom ocjenom razinu vještine pisanja na FD-u ($M = 3,92$; $SD = 1,14$)

Međugeneracijske razlike u samoprocjeni znanja FD-a mogu se iščitati iz Tablice 5.

Tablica 5. Samoprocjena znanja FD-a po vještinama prema dobnim skupinama

Jezična vještina	Dobna skupina											
	14 – 18		19 – 32		33 – 46		47 – 60		61 – 74		75+	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
govor	3,57	1,30	4,26	1,03	4,40	1,00	4,60	0,72	4,31	0,82	4,76	0,50
pisanje	2,92	1,23	3,86	1,18	4,03	1,12	4,23	0,96	4,11	1,00	4,24	0,86
razumijevanje napisanoga	3,84	0,92	4,36	0,85	4,57	0,69	4,65	0,58	4,40	0,83	4,42	0,83
razumijevanje slušanoga	4,41	0,64	4,64	0,57	4,86	0,43	4,84	0,41	4,58	0,69	4,61	0,70

Vidljivo je da skupine mlađih ispitanika (14 – 18 i 19 – 32) ocjenjuju svoje jezične vještine nižim ocjenama od četiriju skupina starijih ispitanika.

4.3.2. Ispitanici koji su sudjelovali u intervjuu

Sociodemografski podatci o ispitanicima koji su sudjelovali u intervjuu prikupljeni su neposredno prije provođenja intervjua. U intervjuu su sudjelovali ispitanici u dobi od 14 do 89 godina. U Tablici 6 prikazan je broj ispitanika prema dobnim skupinama te postotak u odnosu na ukupan broj onih koji su sudjelovali u intervjuu.

Tablica 6. Broj i postotak ispitanika koji su sudjelovali u intervjuu prema dobnim skupinama

Dobna skupina	14 – 18	19 – 32	33 – 46	47 – 60	61 – 74	75+	Ukupno
Broj ispitanika	4	8	5	6	6	5	34
Postotak	11%	23%	15%	18%	18%	15%	100%

Intervjuirano je 8 muškaraca i 26 žena.

Samo troje ispitanika (9%) nije rođeno u Rijeci, a ostalih 33 (91 %) odraslo je u središtu grada ili njegovu zapadnome dijelu: Stari grad/centar (6), Kozala (5), Belveder (4), Banderovo (3), Kantrida (2), Mlaka (2), Podmurvice (2), Turnić (2), Brajda (1), Potok (1), Rujevica (1), Stanga (1) te na Viškovu (1).

Danas većina (26; 76%) živi i dalje u zapadnome dijelu grada: Kozala (5), Štranga (4), Belveder (3), Banderovo (2), Kantrida (2), Podmurvice (2), Srdoči (2), Turnić (2), Krnjevo (1), Stari grad/centar (2), Pehlin (1). Dvoje ispitanika (5%) živi u istočnome dijelu grada: Bulevard (1) i Pećine (1), a šestero (17%) izvan Rijeke: Kastav (3), Lovran (1), Viškovo (1) i Jurdani (1).

Jedna je osoba FD (0,3%) usvojila u osnovnoškolskom uzrastu, pohađanjem talijanske škole i sudjelovanjem u aktivnostima Zajednice Talijana, a svi su ga ostali (97%) usvajali u obitelji, od rođenja. Svim je ispitanicima, osim jednoga, to i materinski jezik. Njih 13 (38%) smatra ga svojim jedinim materinskim jezikom, dok se ostali izjašnjavaju kao dvojezični govornici FD-a i hrvatskoga (11), odnosno FD-a i talijanskoga (3), te kao višejezični govornici FD-a, talijanskoga i hrvatskoga (3), FD-a, hrvatskoga i čakavskoga (2), odnosno FD-a, talijanskoga i hrvatskoga standarda te čakavskog narječja (1).

5. REZULTATI

U ovome se poglavlju iznose rezultati kvantitativnoga i kvalitativnoga dijela istraživanja. Rezultati analize upitnika i polustrukturiranih intervjua prikazuju se s obzirom na pokazatelje vitalnosti, odnosno demografske pokazatelje održivosti, međugeneracijski prijenos jezika, domene jezične uporabe, ulogu relevantnih ustanova, jezični identitet govornika, motivaciju govornika za poznavanje FD-a te stavove govornika prema FD-u i njegovu očuvanju (tim redom). Podatci iz intervjua iznose se na način da štite privatnost ispitanika i trećih osoba spomenutih u intervjuiima. Svi su osobni podatci, poput imena, životne dobi, radnog mjesta, gradova i sl. izostavljeni ili izmijenjeni uz napomenu da su poznati istraživačici. Izjave su prenesene na jeziku koji su ispitanici odabrali u intervjuiima i prevedene na hrvatski. Na taj način najbolje odražavaju jezični identitet pojedinca, učestalost prebacivanja kodova i potvrđuju neizravno tezu o višejezičnosti govornika FD-a. Prijevodi su autoričini.

Rezultati se obaju dijelova istraživanja dublje analiziraju u Raspravi (v. 6.), uz preispitivanje početnih hipoteza.

5.1. Demografski pokazatelji održivosti

U demografske pokazatelje održivosti (v. 1.3.1.2.) ubrajaju se broj govornika nekog jezika, njihov postotak u odnosu na ukupan broj stanovnika, distribucija na terenu, vrsta bračne zajednice, prirodni prirast te stopa iseljavanja (Giles, i dr., 1977). Oni su tim redom i prikazani, a na kraju se poglavlja iznosi opća ocjena održivosti s obzirom na demografske pokazatelje.

5.1.1. Broj govornika

Kao što je navedeno u 3.3., točan se broj govornika FD-a ne može pouzdano utvrditi. U dijelu se dosadašnjih istraživanja (Lukežić, 1993; Rošić, 2002) tvrdi da je njihov broj u opadanju. To dokazuju i podatci o broju osoba u Rijeci koje se izjašnjavaju Talijanima po narodnosti i govornicima talijanskoga jezika kao materinskoga jezika. U Tablici 7 naveden je njihov broj i postotak za područje grada Rijeke u godinama kada su provedeni popisi stanovništva.

Tablica 7. Podatci o broju osoba talijanske narodnosti i govornika talijanskog jezika kao materinskoga za Rijeku

Godina popisa	Talijani po narodnosti				Govornici talijanskoga	
	N ⁸⁸	%	N ⁸⁹	%	N	%
1948.	25 319	37,04%	25 319	37,04%	/	/
1953.	7 770	10,31%	7 770	10,31%	9 293	12,33%
1961.	3 247	3,21%	3 825 ⁹⁰	/	/	/
1971.	2 964	2,24%	2 975	1,90%	/	/
1981.	1 917	1,20%	1 940	1,18%	/	/
1991.	3 247	1,93%	3 330	1,61%	4 110	1,99%
2001.	2 763	1,92%	2 763	1,92%	2 745	1,91%
2011.	/	/	2 445	1,90%	2 276	1,77%

Uza sva ograničenja vezana uz popise stanovništva (v. 3.3.), tablica pokazuje smanjenje njihova broja. U odnosu na prvi poslijeratni popis iz 1948. godine, u posljednjem je popisu iz 2011. godine u Rijeci oko deset puta manje osoba koje se izjašnjavaju Talijanima po narodnosti. Podatci o materinskom jeziku nisu se redovito prikupljali i stoga su mogli biti navedeni samo u godinama kada je to pitanje bilo uključeno u Popis.

Drugi je potencijalni pokazatelj broj članova Zajednice Talijana (ZT). Prema evidenciji ZT-a Rijeka ima 3 700 članova i oko 7 000 članova simpatizera. Stvarnim članovima (tal. *soci effettivi*) smatraju se osobe talijanske narodnosti i/ili talijanskoga (kao materinskog) jezika i talijanske kulture s hrvatskim državljanstvom i stalnim prebivalištem u RH. Oni ostvaruju pravo glasa na izborima za manjinska tijela, dok članovi simpatizera (tal. *soci sostenitori*) ne ostvaruju to pravo i ne moraju biti pripadnici talijanske nacionalne manjine ili govornici talijanskoga jezika ili nekoga talijanskog dijalekta⁹¹. Kao ni popis stanovništva, ni broj članova ZT-a ne odnosi se na broj govornika FD-a.

⁸⁸ U: Superina, 2006.

⁸⁹ Podatci Državnoga zavoda za statistiku Republike Hrvatske.

⁹⁰ Broj za cijelo Hrvatsko primorje.

⁹¹ Dostupno na: <http://unione-italiana.eu/index.php/it/chi-siamo>

Nepodudarnosti između podataka Državnoga zavoda za statistiku i ZT-a upućuju na poteškoće u određivanju broja govornika FD-a. Uzmemo li se u obzir i jedni i drugi, može se pretpostaviti da na području grada živi nekoliko tisuća ljudi koji se služe FD-om, što s obzirom na trenutni broj stanovnika Rijeke prema procjenama iznosi oko 2% ukupnoga stanovništva.

Ni sami govornici FD-a ne znaju procijeniti koliko je govornika u Rijeci, što potvrđuju navedeni odgovori iz intervjua provedenog u kvalitativnome dijelu istraživanja.

(1) *MP: Postoji li neka evidencija o tome?*

I1: Mmmm, ne, ne vjerujem, možda oni imaju evidenciju na kompjuteru kad imaju popis članova pa onda otprilike znaju koliko imaju... (...) Da. Samo ne znam dal je to ikad bilo objavljivano igdje, no.

(2) *MP: Kako uopće utvrditi njihov broj?*

I6: E to vam je teško za reć jer puno ih je vani šta su... evo recimo konkretno sestra od moje none (...) i takvih ko ona ima primjera more i more. Koliko ima takvih šta su još za vrijeme rata optirali. Tako da mislim da je to jako teško reći.

Osobe upućene u rad ZT-a potvrđuju da je riječ o nekoliko tisuća govornika.

(3) *I10: Imamo tako sad po zadnjim našim podacima imamo oko tri tisuće i petsto upisanih u Albo dei soci⁹². Zapravo tri tisuće petsto ljudi ima pravo glasa.*

(4) <i>MP: Di questi tre mila e cinque cento che diceva, quanti di loro sono parlanti del dialetto?</i>	<i>MP: Od tih tri tisuće i petsto koje ste spomenuli, koliko je govornika dijalekta?</i>
---	--

⁹² Registar članova (tal.).

I16: Tutti! Tutti questi! Dovrebbero! Senz'altro dovrebbero, se sono soci della Comunità. (...) Questi sono soci effettivi che dovrebbero assolutamente parlare. Quanto parlano, questo non lo so.

I16: Svi! Svi oni! Morali bi biti! Bez daljnega bi morali ako su članovi Zajednice. To su efektivni članovi Zajednice koji bi ga sigurno morali govoriti. Koliko ga govore, to ne znam.

(5) *MP: È possibile stabilire il numero preciso dei parlanti?*

MP: Može li se utvrditi točan broj govornika?

I14: Direi che è molto difficile.

I14: Mislím da je to vrlo teško.

MP: Perché questi due percento che lei dice sono parlanti dell'italiano?

MP: Tih dva posto koje spominjete su govornici talijanskog?

I14: Sì.

I14: Da.

MP: E quindi qua entrano anche quelli che magari che sono venuti...

MP: Znači među njima su i oni koji su možda došli...

I14: Che sono venuti dopo eccetera, anche se sa... ma io direi che la maggior parte di questi due percento, io penso, guardi, io penso che l'immigrazione a cui lei accenna sia presso che nulla. (...) Pochissime persone sono venute qua. Anche i cosiddetti monfalconesi sono andati tutti via. Sono tornati via. Per cui quei fiumani che parlano diciamo l'italiano o fiumano che dirsi voglia, sono fiumani autoctoni. Nati qua.

I14: Koji su se doselili kasnije i tako dalje, ali znate... mislim da je najveći dio tih dva posto, ja mislim, gledajte, ja mislim da je doseljavanje koje spominjete zanemarivo. (...) Vrlo je malo ljudi došlo ovamo. Čak su i tzv. monfalconesi⁹³ otišli. Vratili su se. Zato su Fijumani koji govore talijanski ili fijumanski, kako god hoćete, autohtoni Fijumani. Rođeni ovdje.

Ispitanici smatraju da Popis stanovništva nije pouzdan pokazatelj broja govornika jer se ispitanici ne mogu deklarirati kao Fijumani, već se u popisima izjašnjavaju prema narodnosti.

⁹³ Tzv. *monfalconesi* su bili radnici iz talijanskoga grada Monfalconea. Nakon egzodusa riječkih Fijumana došli su 1947. u Rijeku u tzv. kontraegzodusu i zaposlili se u riječkim brodogradilištima i industriji.

(6) *MP: Vi znate koliko je Fijumana? Postoji li neki podatak? Ja do tog podatka konkretnog ne mogu doći.*

I10: Ne. Ne možete doći, ne možete doći zato... zato što se mi ne možemo deklarirati kao Fijumani, Fijuman ni... ni... pol miš, pol tič⁹⁴. (...) Demografski, i kako se ne deklariramo kao takvi, ne možete nas prebrojati, međutim mislim da postoji svijest o postojanju (...).

(7) *I13: Da, jer nema deklariranih. Jer kada dođe ovaj... kada dođu ovi... kako se kaže... censimenti⁹⁵, oh Bože moj (...). Dvije tisuće su oni koji se deklariraju kao Talijani, ali ti ne možeš znati, ako je netko mješoviti brak, teško da će se deklarirati Talijan. Ja nisam nikad deklarirala svoju djecu. Oni će odlučiti i oni su odlučili, ne znam šta su odlučili, uopće me nije briga.*

Većina navodi da se broj govornika (ubrzano) smanjuje i to pripisuju različitim razlozima. Ispitanici kao razloge navode smrt starijih govornika, iseljavanje govornika nakon Drugog svjetskog rata, ali i iseljavanje u 21. stoljeću, doseljavanje ljudi iz drugih krajeva, porast broja mješovitih brakova, politički pritisak većinske zajednice, gubitak svijesti o pripadnosti talijanskoj manjini ili kulturi, izostanak prijenosa dijalekta na mlađe generacije te opadanje uporabe upravo među mladima, ali i prirodnu evoluciju jezika. Ovdje je izdvojeno nekoliko primjera.

(8) *MP: Allora tu dici che sta diminuendo l'uso del fiumano?*

I3: Sì, molto. Rapidamente, sì.

MP: Perché questa cosa? Perché fiumani non lo usano o perché i nuovi arrivati non lo parlano?

I3: Perché diminuisce, semplicemente perché c'è un'erosione...ehm...

MP: Znači ti tvrdiš da se uporaba fijumanskog smanjuje?

I3: Da, jako. Brzo, da.

MP: Zašto? Jer ga Fijumani ne koriste ili zato što ga došljaci ne znaju?

I3: Jer se smanjuje, jednostavno zato što je došlo do jedne erozije... ehm...

MP: Demografske?

⁹⁴ Ptica (čak.).

⁹⁵ Popis stanovništva (tal.).

MP: Demografica?

I3: Demografica, completa, proprio c'è stato un crollo demografico per quanto riguarda i fiumani, c'è stato un nuovo travaso di sangue che ha portato e... che ha portato poi i fiumani a chiudersi e semplicemente stiamo diminuendo spaventosamente di numero, molti non hanno la coscienza, molti naturalmente non hanno tramandato ai loro figli questa... né il dialetto, né appunto l'orgoglio di appartenere a questa cultura, alla città eccetera...

MP: Perché mi chiedevo se venisse da fuori o dall'interno questo pericolo?

I3: Viene da fuori ma anche dall'interno.

I3: Demografске, u svemu, došlo je do jednog demografskog osipavanja među Fijumanima, došla je nova krv i to je dovelo do... to je navelo Fijumane da se zatvore i jednostavno se naš broj drastično smanjuje, mnogi su izgubili svijest, mnogi naravno nisu prenijeli na djecu tu... ni dijalekt, ni ponos zbog pripadnosti toj kulturi, gradu i tako dalje...

MP: Pitala sam se dolazi li izvana ili iznutra ta opasnost.

I3: Dolazi izvana, ali i iznutra.

(9) *I15: In Belvedere è cambiato molto. Perché purtroppo moltissima gente è morta.*

MP: Quindi è diminuito?

I15: È diminuito, però i figli dei fiumani si sono trasferiti, ci sono i matrimoni misti (...). Niente. Siamo ormai in pochi.

I15: Na Belvederu se jako promijenilo. Jer je nažalost mnogo ljudi umrlo.

MP: Dakle smanjio se?

I15: Smanjio se, a djeca Fijumana su se preselila, ima mješovitih brakova (...).

Ništa. Malo nas je.

(10) *I16: Ma guardi, tanta gente se ne va dalla Croazia, e se ne vanno anche tanti fiumani. (...) E quindi si spopola questa città. Lo vediamo ogni giorno. Non solo certe parti della Croazia, ma si spopola Fiume. E*

I16: Ma gledajte, puno ljudi odlazi iz Hrvatske, odlazi i puno Fijumana. (...) Dakle grad se prazni. Vidimo to svaki dan. Ne samo određeni dijelovi Hrvatske, i Rijeka se prazni. Odlaze. (...) Svi oni govore

vanno via. (...) Loro tutti parlano in fiumano. Ma dove? Sono via, non sono a Fiume. Per questo mi fa paura. Perché la situazione è brutta.

fijumanski. Ali gdje? Otišli su, nema ih u Rijeci. Zato me strah. Jer je situacija gadna.

(11) I14: Io direi per quanto riguarda le mie valutazioni, che sono assolutamente soggettive, il fiumano è assolutamente diminuito, e cosa che mi dispiace, c'è, per forza di cose, per motivi chiamiamoli sociali nel senso lato, c'è grandissimo impoverimento del fiumano, anche perché certi oggetti non servono più, certe cose, certi lavori sono spariti...

MP: È cambiata la realtà.

I14: Abbiamo un'altra realtà. Quindi è ridotto e impoverito come ricchezza diciamo lessicale.

MP: Ma è ridotto per i motivi demografici?

I14: Sì, per i motivi demografici in senso lato perché i vecchi che lo parlavano ahimè sono morti. Ma io ho scoperto anche (...) che anche molti miei... diversi miei compagni di classe che come me hanno fatto dodici anni di scuola italiana, spesso e volentieri scivolano nel croato. Non con le singole parole che posso anche capire ma proprio come preferenza linguistica. Quindi questo è un segno che l'uso del fiumano si sta riducendo.

I14: Rekao bih prema mojim procjenama, koje su apsolutno subjektivne, da je fijumanski apsolutno u opadanju i žao mi je zbog toga. Došlo je, po sili stvari, zbog društvenih razloga u najširem smislu, nazovimo to tako, do velikog osiromašnja fijumanskoga jer nam određeni predmeti više ne trebaju, određene stvari, određena zanimanja su nestala...

MP: Svijet se promijenio.

I14: Živimo u drugačijem vremenu. Dakle suzio se i osiromašio u smislu leksičkog bogatstva.

MP: Je li u opadanju i zbog demografskih razloga?

I14: Da, zbog demografskih razloga u širem smislu jer su stariji ljudi koji su ga govorili, Bože moj, umrli. No shvatio sam i (...) da su mnogi moji... mnogi moji školski kolege koji su, kao i ja, dvanaest godina pohađali talijanske škole, često i rado prelaze na hrvatski. Ne radi se o pojedinim riječima, što bih mogao razumjeti, nego upravo o jezičnom odabiru. To je, dakle, znak da se uporaba fijumanskoga smanjuje.

MP: Perché lo fanno, secondo lei?

I14: Ma secondo me, beh, se voglio essere cattivo c'è un motivo secondario ma presente, una riduzione della coscienza nazionale, questo è primo. Non è comunque il principale. Il principale è questo che è tutto una questione di gioco dei numeri. Dovendo parlare, essendo per forza di cose costretti a parlare ovunque in croato, alla fine il croato... il croato si pone.

MP: Zašto to čine, po vama?

I14: Ma po meni, ako bih želio biti zloban, postoji jedan drugi razlog, gubitak nacionalne svijesti, to je osnovno. No to nije glavni razlog. Glavni je razlog taj da je sve pitanje broja. Budući da moraju, budući da su silom prilika primorani posvuda govoriti hrvatski, na koncu hrvatski... hrvatski prevlada.

Iako se na temelju postojećih podataka, kao ni prema saznanjima ispitanika, ne može odrediti točan broj govornika FD-a, percepcija je da se on u odnosu na početak 20. stoljeća smanjio te se nastavlja smanjivati i u ovom stoljeću.

5.1.2. Distribucija govornika

Osim u središtu grada (Stari grad / *Città vecchia*) koji se tradicionalno smatra središtem FD-a, najviše govornika (77%) obitava na području Kozale, Belvedera, Podmurvica, Zameta, u drugim zapadnim dijelovima bližim gradskome središtu te dalje prema zapadu i okolnim zapadnim naseljima među kojima prednjači grad Kastav (v. 4.3.1.1.). U istočnome dijelu grada i gradskoj okolini živi manji broj, tj. četvrtina ispitanika (23%).

Slika 5. Prikaz mjesnih odbora Rijeke⁹⁶

Središte grada i njemu gravitirajuće četvrti, s desnom obalom Rječine kao granicom, smatraju se jezgrom „fijumanstva“ i potvrdom autohtonosti govornika FD-a.

(12) *I6: Moj nono vam je baš Fijuman Fijuman, i mama (...).*

MP: A što znači to kad vi kažete Fijuman Fijuman?

I6: Baš je rođen u Starom gradu, i baš je odrasto u centru, znači u Rijeci.

(13) *I15: Però, abitavano in Stranga. E mia mamma è nata dove abito io. Nel 1917. Per cui sono fiumana fiumana. Vera.* | *I15: Ali živjeli su na Štrangi⁹⁷. Moja mama je rođena tu gdje ja stanujem. Tisuću*

⁹⁶ Mjesni su odbori oblik mjesne samouprave. Osnivaju se za pojedini dio gradske četvrti. Prikaz je preuzet sa <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?p=870> 7. veljače 2019.

⁹⁷ Štranga je dio grada koji povezuje četvrti Podmurvice i Banderovo.

devetsto sedamnaeste godine. Znači ja sam Fijumanka Fijumanka. Prava.

(14) *MP: Tutti e due sono fiumani?*

I16: Tutti e due fiumani! La mamma di Cosala, papà di Città vecia.

MP: Oboje su Fijumani?

I16: Oboje Fijumani! Mama s Kozale, tata iz Starog grada.

Te su četvrti, prema svjedočanstvima ispitanika, nekada bile gusto naseljene govornicima FD-a, dok se danas on govori među malobrojnim pučanstvom u određenim dijelovima grada. Iseljavanje i doseljavanje stanovništva u poslijeratnim godinama⁹⁸ te urbanističke promjene i razvoj grada utjecali su na distribuciju i omjer govornika FD-a u odnosu na većinsko stanovništvo.

(15) *I20: Mio papà (...) quando lui era così ragazzo quando si trovava per via così per parlare, giocare, c'erano addirittura tanti croati che hanno imparato a parlare l'italiano, il fiumano, perché erano anche minoranza in certe vie, in certi posti di ritrovo, c'erano tanti fiumani che parlavano fiumano che gli altri lo hanno anche imparato. (...) Purtroppo, a Fiume della tradizione, del folklore fiumano non è rimasto praticamente niente. Tu quando vai per la città... una cosa che molto ha... come dire... accelerato questa cosa nella storia era anche la demolizione della Città vecchia, (...) un nucleo molto così autoctono (...). E spesso succedeva che*

I20: Moj tata (...) kad je on bio tako dječak i kad bi se na cesti kad se tako družio, igrao, bilo je puno Hrvata koji su naučili talijanski, fijumanski, jer su u određenim ulicama bili manjina, na određenim mjestima gdje su se nalazili, bilo je puno Fijumana koji su govorili fijumanski pa su ga i drugi naučili. (...) Nažalost u Rijeci od tradicije, od fijumanskog folkloru nije ostalo praktički ništa. Kad ideš gradom... jedna stvar koja je... kako da kažem... to ubrzala kroz povijest bila je rušenje Staroga grada (...), vrlo autohtone jezgre (...). Često se događalo da su čak i Fijumani koji su ondje živjeli na kraju odselili iz tih kuća.

⁹⁸ Misli se ponajprije na Drugi svjetski rat, mada ispitanici navode i doseljavanje devedesetih godina 20. stoljeća, nakon Domovinskog rata.

<p><i>anche i fiumani che vivevano lì alla fine andavano anche via di quella casa. Ci sono dei Fiumani che vivono a Vežica, che vivono a Pećine, e allora anche si è perso un po'...</i></p> <p><i>MP: Cioè si sono dispersi?</i></p> <p><i>I20: Si sono un po' dispersi, la città si è allargata e così...</i></p> <p><i>MP: Perché una volta non vivevano...</i></p> <p><i>I20: Non vivevano oltre la Fiumara, sì. C'era il confine in quegli anni lì e anche la differenza delle lingue.</i></p>	<p><i>Ima Fijumana koji žive na Vežici, koji žive na Pećinama, malo se to pogubilo...</i></p> <p><i>MP: Hoćete reći da su se raspršili?</i></p> <p><i>I20: Da, raspršili su se, grad se proširio i tako...</i></p> <p><i>MP: Jer nekada nisu živjeli...</i></p> <p><i>I20: Nisu živjeli dalje od Fijumare, da. Ondje je tih godina bila granica i jezici su se razlikovali.</i></p>
---	---

(16) *I9: (...) Znači moj jezik materinji je bio fijumanski, ne talijanski, fijumanski, i sa njima sam intenzivno, najnormalnije komunicirao. To je bilo doba između pedesete i šezdesete godine (...) gdje je cijelo okruženje oko mene, ne samo moji roditelji, moja porodica, okruženje sa djecom, sa familijama i tako dalje. Ja sam rođen tu na Turniću, i tu sam na neki način i ostao. (...) Okruženje je bilo tako da je, mogu slobodno reći, osamdeset, osamdeset pet posto je bio talijanski tj. fijumanski ovaj jezik s kojima smo svi govorili. To je bilo recimo... to je bilo do možda šezdesetih godina. Tako ja pamtim. I tu sam intenzivno jedino govorio dijalekt fijumanski.*

MP: Tada još niste hrvatski govorili?

I9: Ne, uop... Mogu reći uopće (...). Jer ovdje je bilo... ovdje je bilo kako sam rekao, ako sam rekao osamdeset posto da se govorilo, to nije se govorilo samo djeca ili šta ja znam, to su familije, ljudi, bilo tko. Dućani. Ljudi koji su radili u dućanu govorili su talijanski, u dijalektu i tako dalje, ne, bilo koja, neki žgabucin⁹⁹ i tako dalje, sve se to govorilo talijanski. Moji roditelji su imali u to doba, pedesetih, šezdesetih godina gostionu na Turniću. Ja se sjećam, pošto sam se motao uvijek kod njih, oko njih, u toj gostioni, ma svi ljudi su govorili talijanski. Fijumanski. Svi. (...) I čak su imali (...) talijanska prezimena i tako, ne. Al

⁹⁹ Manja trgovina, dućan (čak.)

uglavnom ehm... vrlo... ehm... prvi sraz sa teškim hrvatskim i tako dalje je počeo možda poslije šezdesetih godina, šezdeset i šeste, šezdeset... tako nešto, kad se počeo graditi Turnić. Znači došle su akcije izgradnje u Rijeci i tako dalje...

MP: Ovih naselja, nebodera?

I9: Da, i (...) sa tim, građevinski radnici nisu bili ni iz Rijeke, nego su bili iz daleka, iz Bosne, iz Slavonije i tako dalje. E, tu je bio taj sraz sa teškim hrvatskim, mislim teškim pod navodnicima, hrvatski jezik gdje ti ljudi su uglavnom isključivo govorili hrvatski. Znači e tu se sad i moj otac u gostioni suočavao sa poteškoćama, jel, sad to je bila jedna velika promjena. Najedanput su došli neki ljudi koji više nisu, kako bih rekao (...)

- (17) *I10: (...) jer recimo Zamet koji je sada praktički dio centra grada je nekada bio onako jedan periferni dio, ko i Turnić i tako. Puno, ja sam se iznenadila kad sam prije trideset i dvije godine došla ovdje radit, koliko je fijumanskih obitelji bilo na ovom području. Ovdje je bila radnička četvrt, Mlaka, Podmurvice i baš Zamet, Krnjevo, Turnić, Kantrida. Eto tako. I danas ih ima isto.*

Više je ispitanika navelo da se FD još može relativno često čuti u razgovoru starijih osoba u gradskom prijevozu, na autobusnoj liniji 4 koja povezuje središte grada s Belvederom i Kozalom, četvrtima u kojima, po svemu sudeći, živi najveći broj Fijumana.

- (18) *MP: Lei abita a Cosala?*

I20: Sì, a Cosala.

MP: Ci sono ancora tanti fumani lì? Sente quando passa?

I20: Sì, spesso la gente, qualcuno della maggioranza sa dire che se va con la 4. "Ah, in 4 c'è sempre qualcuno che parla."

MP: Stanujete na Kozali?

I20: Da, na Kozali.

MP: Ima li još puno Fijumana tamo? Čujete li kad prolazite?

I20: Da, često ljudi, neki od većinskog stanovništva kažu da kad idu četvorkom. „Ah, u četvorki je uvijek netko tko govori.“

- (19) *I2: Ma, non so, raramente, devo dire che mi capita di sentire, ogni tanto sì, sì. Forse in autobus, magari in quei luoghi in cui ehm... girano magari persone più anziane...* | *I2: Ma, ne znam, rijetko, moram priznati da se dogodi da čujem, svako toliko da, da. Možda u autobusu, možda na nekim mjestima na kojima ehm... se kreću možda starije osobe...*
- (20) *I21: Poco. Poco. Poco. Anzi, se in bus, molte volte mi è successo, parlo con mia figlia in fiumano, se c'è qualche vecchio fiumano si gira o ci salutiamo, commenta. Ma anch'io ho cominciato a farlo. L'altro giorno ho visto un giovane (...) che parlava in fiumano con suo bambino. Il bambino aveva forse tre anni.* | *I21: Slabo. Slabo. Slabo. Ako sam u autobusu, puno puta mi se desilo da razgovaram sa svojom kćeri na fijumanskom, ako ima starih Fijumana pogledaju nas ili se pozdravimo, komentiraju. Ali i ja sam to počela raditi. Neki dan sam vidjela jednog mladog čovjeka (...) koji je s djetetom govorio fijumanski. Dijete je imalo možda tri godine.*

Također su istaknuli Mjesni odbor i gradsko groblje Kozala kao mjesta gdje posjetitelji često komuniciraju na FD-u.

- (21) *I20: (...) ancora in mia via, dato che ci sono i vicini che sono fiumani, allora quando si vedono, parlano fiumano o vanno a bere qualcosa dove c'è Mjesni odbor di Cosala in Radio stanica e parlano ancora tra sé in fiumano* | *I20: (...) u mojoj ulici još uvijek, s obzirom na to da su susjedi Fijumani, dakle oni kad se sretnu govore fijumanski ili idu na piće tamo gdje je Mjesni odbor Kozala, Radio stanica i međusobno i dalje razgovaraju na fijumanskom.*
- (22) *I14: Sì, sì. Ci sono dei posti, ci sono dei bar, un paio di bar dove si raccolgono i fiumani,* | *I14: Da, da. Postoje mjesta, postoje kafići, nekoliko kafića u kojima se okupljaju*

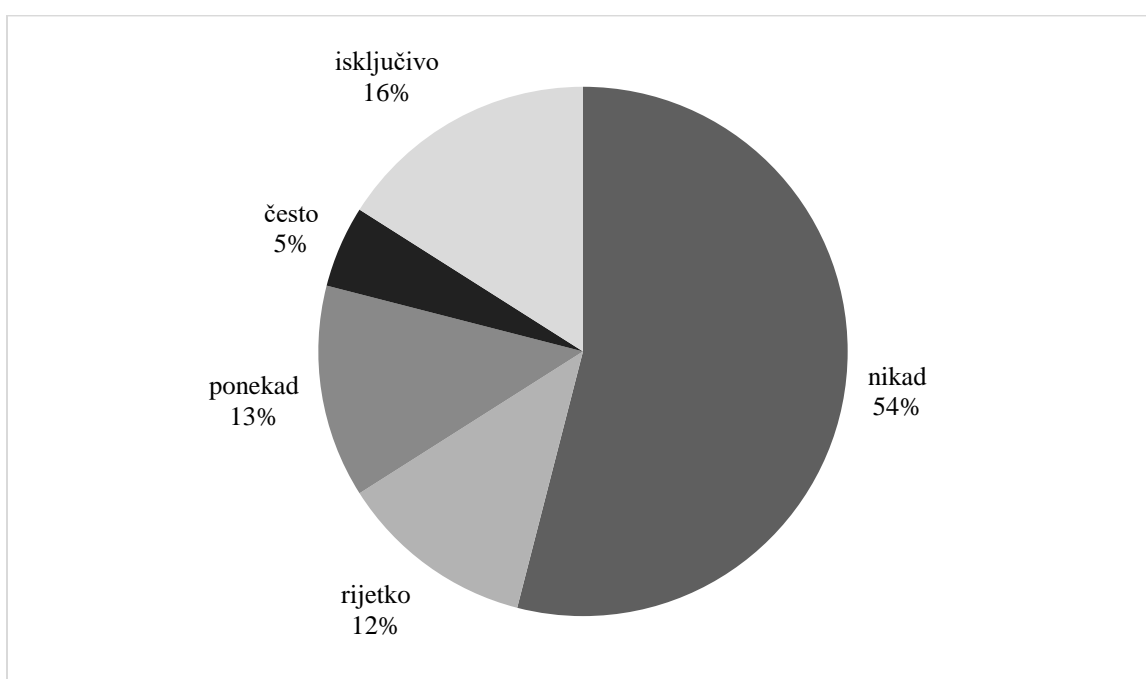
<p><i>se lei passa per esempio nei pressi di, ahimè, il posto un po' macabro ma indispensabile, se lei passa intorno al cimitero di Cosala, si sente un po' di fiumano, qualche cosa, qualche cosa in Centocelle (...), in Belvedere qualche cosa...</i></p>	<p><i>Fijumani, ako prođete pokraj, ajme, jednog pomalo sablasnog, ali nezaobilaznog mjesta, ako prođete pokraj groblja Kozala, možete čuti malo fijumanskog, nešto malo, nešto malo na Centocellama (...), na Belvederu nešto malo...</i></p>
--	--

(23) <i>I8: Sì, sì. Però dipende dove si trova, insomma. (...) Questo lo sentirà a Belvedere, Cosala, non so, eventualmente se va a Cantrida...</i> <i>MP: Ok, quindi ci sono certi quartieri dove si sente?</i> <i>I8: Sì, a Vežica dubito che qualcuno le parlerà in italiano, ecco. (...) Ma anche, dico, se non si rivolge alla persona direttamente, ma così...</i> <i>MP: Passando?</i> <i>I8: Passando, sì, si sentirà l'italiano. Fiumano.</i>	<i>I8: Da, da, ali, sve u svemu, ovisi gdje se nalazite (...). Čut ćete na Belvederu, Kozali, ne znam, eventualno ako idete na Kantridu...</i> <i>MP: OK, znači ima kvartova gdje se može čuti?</i> <i>I8: Da, sumnjam da će vam netko na Vežici govoriti na talijanskom. (...) Čak i ako se, velim, ne obratite osobi izravno, nego tako...</i> <i>MP: U prolazu?</i> <i>I8: U prolazu, da, čut ćete talijanski. Fijumanski.</i>

Što se distribucije govornika unutar grada i gradskih četvrti tiče, istraživanje je potvrdilo navode iz prethodnih studija (Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan, 2014, 2015; Lukežić, 2008; Rošić, 2002; Spicijarić Paškvan i Crnić Novosel, 2015), prema kojima su zapadni dijelovi grada, osobito Kozala i Belveder, gušće naseljeni govornicima FD-a od ostalih.

5.1.3. Vrsta bračne zajednice

Vrsta bračne zajednice nije bila uključena izravno u istraživanje, ali je u istraživanje uporabe jezika u privatnoj domeni uključena i komunikacija s partnerom. Od 204 (82%) ispitanika koji su u upitniku (v. pitanje 9. u Prilogu 1) naveli taj podatak (18% ispitanika ne navodi podatak u upitniku) 93 ispitanika (46%) s partnerom komunicira na FD-u, a 111 ispitanika (54%) s partnerom ne komunicira na FD-u. Detaljna raspodjela broja ispitanika koji s partnerom komuniciraju na FD-u, prikazana je niže, u Grafu 2.

Graf 2. Postotak učestalosti uporabe FD-a s partnerom

Iz Grafa 2 vidljivo je da među ispitanicima koji s partnerom komuniciraju na FD-u otprilike trećina (N=33, 16%) to čini isključivo na FD-u, a ostali se služe i drugim idiomima, dok većina ispitanika (N=111, 54%) izjavljuje da ipak ne prakticira uporabu FD-a s partnerom.

U Tablici 8 predstavljene su deskriptivne vrijednosti (aritmetička sredina M i standardna devijacija SD) za učestalost komunikacije na FD-u s partnerom po dobnim skupinama.

Tablica 8. Učestalost komunikacije na FD-u s partnerom prema dobnim skupinama

Domena (obitelj)	Dobne skupine (N=204)											
	14 – 18		19 – 32		33 – 46		47 – 60		61 – 74		75+	
Partner	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
		0,78	0,71	1,43	1,36	1,20	0,75	2,07	1,50	2,24	1,92	2,79

Najniži stupanj učestalosti komunikacije na FD-u s partnerom iskazuje najmlađa dobna grupa (14 – 18). Sljedeća dobna skupina koja je pokazala nizak stupanj u učestalosti komunikacije na FD-u s partnerom jesu ispitanici u dobi 33 – 46 godina, dok je dobna skupina koja je pokazala najviši stupanj uporabe FD-a bila najstarija skupina ispitanika (75+). Može se ustvrditi da je učestalost komunikacije na FD-u s partnerom veća kod ispitanika starije dobi, a niža kod onih mlađe dobi. Pretpostavka je da ispitanici najmlađe dobne skupine još nemaju životnoga partnera, pa su ti pokazatelji i razumljivi. Osim pretpostavke da dio pripadnika mlađih dobnih skupina nije u braku, valja uzeti i obzir da smrt bračnog partnera među ispitanicima starijih dobnih skupina također može utjecati na rezultat. Rezultati međutim upućuju da partner nije osoba s kojom ispitanici najčešće komuniciraju na FD-u.

Kvalitativni je dio istraživanja također pokazao da ispitanici smanjenje uporabe FD-a često vezuju upravo uz povećanje broja egzogamnih bračnih zajednica, odnosno mješovitih brakova.

(24) <i>I2: Ma non credo che sia proprio a rischio d'estinzione (...) però col tempo, con i matrimoni misti purtroppo anche per le famiglie che spesso credono che sia più semplice scegliere una lingua piuttosto che crescere il bambino in un ambiente bilingue perché hanno anche lì dei pregiudizi, credono che sia...</i> <i>MP: Un problema per il bambino?</i>	<i>I2: Mislim da nije baš u opasnosti od izumiranja, (...) ali s vremenom, u mješovitim brakovima, nažalost obitelji često misle da je jednostavnije odabrati jedan jezik, nego odgajati dijete u dvojezičnom okruženju jer imaju predrasude, misle da je to...</i> <i>MP: Problem za dijete?</i> <i>I2: Da, problem, ukratko sve ono što znamo... I... i onda ne... zapravo odluče da</i>

I2: Sì, un problema, insomma tutto quello che sappiamo... E... e quindi non... cioè decidono di non... chiaramente vanno verso la lingua della maggioranza e non verso quella della minoranza.

ne... odaberu naravno jezik većine, a ne manjinski jezik.

- (25) I12: *Penso che ci sono sempre questi matrimoni misti nei quali vince la maggioranza perché conosco tante persone che pur appartenendo al gruppo nazionale italiano poi iniziano a parlare in croato con consorte e di conseguenza con i figli. Allora automaticamente... Non lo portano avanti. Allora il numero diminuisce. E poi non so.*

I12: *Mislim da uvijek ima tih mješovitih brakova u kojima pobjeđuje većina jer poznajem mnoge koji, iako pripadnici talijanske manjine, počinju sa supružnikom govoriti hrvatski, a onda i s djecom. Tako automatski... Ne prenose dalje. Tako se broj smanjuje. A onda ne znam.*

- (26) I19: *Già la generazione dei miei genitori non tutti hanno insegnato ai figli il fiumano perché all'epoca c'era quell'idea che... cioè, non si sapeva su bilinguismo quello che si sa adesso.*

I19: *Već u generaciji mojih roditelja nisu svi naučili djecu fjumanski jer je u to vrijeme postojala ideja... to jest nije se o dvojezičnosti znalo to što se danas zna.*

Međutim pojedini ispitanici posvjedočili su da mješoviti brakovi nisu uvijek prepreka očuvanju dijalekta te da to uvelike ovisi o bračnom partneru i njegovim stavovima prema drugom idiomu i drugoj kulturi.

- (27) I11: (...) *Uglavnom to ima veze s partnerom. Životnim.*

MP: *Mislite ako partner ne govori...?*

I11: *Ne podržava! A ne podržavaju i nisu podržavali, onda se to izgubi, to je moje iskustvo, to je ono kako ja to vidim. Moj tata je mami rekao: „Čuj, ja baš i nisam za to da oni sad*

pričaju talijanski, ali ti si tu u obitelji te fakultete pozavršavala, ti odluči kako će to bit“. Mislim tata je bio... „A očeš ti s njima zadaće radit?“. Moja mama je rekla: „Da, da, hoću, ne brini“. To je to partnerstvo. Ako toga nema... Mislim da je partner životni odgovoran.

(28) *I4: Da, da. Ali ne roditelja, jer taj tata jadan... Mada znam recimo, tata, koji je bio oženjen za gospođu koja je govorila hrvatski, i tata je od prvih dana govorio sa djevojčicama talijanski. I one su... znači njima je materinji bi se reklo, al nije materinji nego tatino, ne znam kako nazvati. Ali zahvaljujući njemu one su govorile i fijumanski i sve i čak je i mama naučila. Eto, tamo di ima ljubavi, čak se i ovaj drug nauči i drugi jezik, da.*

(29) *I13: (...) Jedino je to taj problem kod jezika u komunikaciji, znači kada se u obitelji stvori takav krug da nikome ne smeta koji jezik i to treba malo vremena kad netko osnuje obitelj, ako netko odustane od svog jezika onda tu nema više... Kod nas se dešava da mi ni ne znamo koji jezik govorimo. Mi prelazimo s fijumanskog na hrvatski jer smo mješovita obitelj, sada sa ocem se govori hrvatski u mojoj obitelji, sa mnom se govori fijumanski, al nekad se ja obratim na fijumanski suprugu, a on meni na hrvatski, mislim znamo zaista komunicirat mješovito. A ne pridajemo važnost kakvim jezikom govorimo jer nam je najnormalnije prelazit s jednoga na drugi jezik. Evo, po meni bi to trebalo riješiti. I po meni bi tako trebalo osvijestit te Fijumane da se ne srame. Jer neki kažu: „Da, moja supruga ne govori, pa mi je neugodno.“ Ako ti nećeš govorit, onda ta tvoja supruga ili suprug nikad neće naučit.*

(30) *I21: Ha un accento bellissimo, parla l'italiano tranquillamente, il fiumano col papà, parla il fiumano con me, siamo vicini di casa, quando parla croato si sente bosniaco, ma quando parla l'italiano no. E ha fatto la cresima. Adesso ha fatto anche la cresima. Quindi sua madre vuole che lei* | *I21: Ima predivan naglasak, govori talijanski bez problema, fijumanski s tatom, sa mnom govori fijumanski, susjedi smo, kad govori hrvatski čuje se bosanski, ali kad govori talijanski ne. Krizmala se. Sad se i krizmala. Njezina majka želi da bude posve dvojezična, i da poznaje obje kulture, u*

<p><i>assolutamente sia bilingue, e che ci siano queste due culture ma in tutti i sensi. Quindi lei mangia... lei segue il ramadan quando c'è, però anche la mamma ha imparato a far le pinze. Ecco! E così funziona. Perché c'è la tolleranza, c'è il rispetto, c'è la ricchezza quando la gente si rende conto.</i></p>	<p><i>svakom smislu. Dakle ona jede... poštuje ramazan kad je to razdoblje, ali je i mama naučila pripremati pince¹⁰⁰. Eto! Tako funkcionira. Jer ima tolerancije, poštovanja, to je bogatstvo kad ljudi shvate.</i></p>
---	---

Mnogi ispitanici koji su odrastali u dvojezičnim obiteljima od rođenja su usvajali i manjinski i većinski idiom i služe se obama idiomima u komunikaciji s roditeljima. Najčešće s jednim roditeljem komuniciraju na jednom, a s drugim na drugom idiomu.

(31) *I5: Pa moj tata je slabo govorio hrvatski, a mama nije skoro ništa znala talijanski. Moj nono, s tatine strane, svi su govorili talijanski, fijumanski, fijumanski ustvari su govorili, a od mamine strane su svi (...) hrvatski govorili. I ništa, kad bi razgovarala s mamom bi razgovarala hrvatski, kad bi razgovarala s tatom, talijanski. Fijumanski! Fijumanski! I tako se to razvijalo.*

MP: I s cijelom očevom obitelji ste govorili fijumanski?

I5: Da, s cijelom obitelji, sa sestričnama, s tetama, imali smo puno rodbine i u Italiji, ali svi su zadržali taj fijumanski govor (...)

MP: Kako su vaši roditelji međusobno komunicirali? I unutar obitelji?

I5: Isto tako, isto tako. Tata na talijanskom, znao je on i hrvatski govorit s mamom, ali to smo se svi smijali kad je on govorio jer nije bilo padeža, nije bilo ničega, onako pravi fijumanski...

MP: Znači ona na hrvatskom, on na talijanskom, ali sporazumijevali su se.

I5: Da. On je sve razumio hrvatski, i ona je očito sve razumjela talijanski.

¹⁰⁰ Uskršnje pogače (reg.).

(32) *MP: Govorite fijumanski i hrvatski?*

I6: Doma u kući? Po očevoj hrvatski. Tata nije bio Fijuman.

MP: Kako se u vašoj obitelji komuniciralo s obzirom na tu dvojezičnost?

I6: S tatom na hrvatskom smo pričali, s mamom i sa sestrom talijanski smo pričali međusobno. Ja i sestra.

MP: Fijumanski?

I6: Fijumanski. Znači ništa talijanski nismo službeno pričali.

(33) <i>I8: Ma io quando mi rivolgevo a mia mamma dicevo... parlavo in fiumano, quando mi rivolgevo al papà parlavo croato, loro due parlavano in croato, con me uno parlava in fiumano, l'altro in croato, io sono cresciuta così, ho imparato praticamente due lingue, se fiumano lo chiamiamo lingua, subito, da... da... contemporaneamente.</i>	<i>I8: Kad sam se obraćala mami rekla sam... govorila sam na fijumanskom, kad sam se obraćala tati govorila sam hrvatski, oni su međusobno govorili na hrvatskom, jedan je sa mnom govorio fijumanski, drugi hrvatski, ja sam tako odrastala, praktički sam naučila dva jezika, ako fijumanski nazovemo jezikom, odmah, od... od... istovremeno.</i>
--	--

Iz rezultata analize upitnika može se činiti da podatak o učestalosti komunikacije s partnerom upućuje na to da je riječ o mješovitim brakovima, no komunikacija s partnerom na FD-u, odnosno njezin izostanak, nije točan pokazatelj o kojem je tipu bračne zajednice riječ. U pojedinim egzogamnim bračnim zajednicama bračni je partner ovladao FD-om te se komunikacija u obitelji nastavlja posve odvijati na dijalektu.¹⁰¹

(34) <i>I24: E diciamo una cosa interessante, le ho detto, mia nuora è croata, è nativa di X</i>	<i>I24: Ispričat ću vam nešto zanimljivo, već sam rekla, moja snaha je Hrvatica, rođena</i>
--	---

¹⁰¹ U dva navedena primjera riječ je govornicima iz gradova središnje Hrvatske.

(podatak poznat ispitivačici) e lei è venuta a Fiume (...). Poi ha conosciuto mio figlio e sono andati a vivere (...) con la mia mamma. Mia mamma non sapeva croato, cioè dopo tanti anni qualche parola e così via, però mia nuora (...) che parlava quel vero croato avevano difficoltà a comprendersi. Così che mia nuora ha imparato prima di tutto il fiumano e poi l'italiano. (...) E mi sono molto meravigliata quando ho capito che mia nuora parlava il vero fiumano di tanti anni fa.

je u X (podatak poznat ispitivačici) i doselila se u Rijeku (...). Upoznala je mog sina i počeli su živjeti (...) s mojom mamom. Moja mama nije znala hrvatski, odnosno nakon toliko godina koju riječ i tako, pa se s mojom snahom (...), koja je govorila onaj pravi hrvatski, teško sporazumijevala. Tako je moja snaha prvo naučila fijumanski, a onda i talijanski. (...) Jako sam se iznenadila kada sam shvatila da moja snaha govori pravi fijumanski od nekada.

(35) MP: Suo padre non lo parla?

I2: No. (...) Mio papà, essendo quindi in una famiglia che anche parla il fiumano l'ha imparato diciamo un po' essendo a contatto...

MP: Ma non è di madrelingua?

I2: No, no, no, non è di madrelingua però ecco riesce a capire abbastanza e poi quando parla mescola un po' l'italiano e il fiumano. Lui non conosce neanche l'italiano, quindi la lingua che lui ha è diciamo un misto di italiano che sente alla TV quando guardiamo la TV e il fiumano che ha sentito in famiglia, quindi se la cava, diciamo. Ecco, non è di madrelingua e quindi no.

MP: Vaš otac ne govori?

I2: Ne. (...) Moj ga je tata, živeći u obitelji koja govori fijumanski, naučio tako, u kontaktu...

MP: Ali nije izvorni govornik?

I2: Ne, ne, ne, nije izvorni govornik, ali eto, razumije dosta, a kada govori miješa malo talijanski i fijumanski. On ne zna ni talijanski, dakle njegov jezik je mješavina talijanskog koji čuje na TV kad gledamo TV i fijumanskog koji je čuo u obitelji, recimo da se snalazi. Ali ne, nije izvorni govornik, ne.

- (36) *I12: (...) Una cosa interessante, mio genero che è di X (podatak poznat ispitivačici) e che è molto portato per le lingue (...) e si occupa anche lui dei dialetti, gli piace molto, ha imparato il fiumano con noi. Così che noi abbiamo allargato questa cosa.* | *I12: (...) Jedna zanimljiva stvar, moj zet je iz X (podatak poznat ispitivačici), ima dara za jezike (...) i bavi se i sam dijalektima, jako mu se sviđa, naučio je s nama fijumanski. Tako da smo mi to proširili.*

S druge strane, u pojedinim endogamnim bračnim zajednicama, u kojima oba roditelja govore FD-om, međusobno se komunicira na većinskom hrvatskom ili pak talijanskome standardnom jeziku.

- (37) *I16: Ho chiesto proprio a una mia amica (...) “Perché, essendo fiumana tu, essendo fiumano il marito, voi parlavate assieme l’italiano da sempre, perché con le figlie, con tutte e due hai iniziato a parlare in croato?” (...) Da due genitori fiumani! Da due genitori fiumani! (...) E la mia amica, la mia amica del cuore diciamo, abbiamo fatto dalla prima elementare all’ultima liceo, i figli, né figlia né figlio, sanno l’italiano, sanno così qualcosa perché la mamma parlava con la nonna, allora sentivano, ma né una né l’altro lo sanno, nipoti neanche, ha quattro nipoti. Ma nessuno sa una parola d’italiano. E così ce ne sono tanti.* | *I16: Baš sam pitala jednu prijateljicu (...) „Zašto ti koja si Fijumanka, i tvoj muž je isto Fijuman, međusobno oduvijek govorite talijanski, zašto si s kćerima, s objema kćerima, počela govoriti hrvatski?“ Dva roditelja Fijumana! Dva roditelja Fijumana! (...) A moja prijateljica, moja najbolja prijateljica recimo, išle smo zajedno od prvog osnovne do četvrtog srednje, njezina djeca, ni sin, ni kći, ne znaju talijanski, znaju nešto malo jer je mama govorila s bakom pa su slušali, ali ni jedan ni drugi ne znaju, ni unuci, ima četiri unuka. Ali nitko ne zna ni riječ talijanskog. I takvih je mnogo.*

- (38) *I10: Ja i moj muž pričamo povremeno mada smo i jedan i drugi iz fijumanske obitelji, jer smo pohađali škole na hrvatskom i on i ja, mi smo te generacije, (...), u vrijeme kada nije baš bilo popularno i kad su talijanske škole bile prazne. (...) Kako smo se moj muž i ja*

upoznali na hrvatskom u školi, u srednjoj školi, onda je naša... onda je naš jezik komunikacije bio prvenstveno hrvatski.

Posebnu važnost treba ovdje pridati zajedničkome životu triju generacija u istom kućanstvu, jer su u mnogim slučajevima upravo bake i djedovi bili prenositelji FD-a (v. 5.2.). Ispitanici ističu da su FD usvojili upravo zahvaljujući (naj)starijim članovima obitelji.

(39) *I10: Moja mama je znala vrlo loše hrvatski, moj tata je bio Hrvat, ali je naučio dijalekt tako da se u kući pričao dijalekt i živjeli smo s nonom i nonićem koji su isto bili Fijumani tako da smo mi baš prava...*

MP: Znači sve tri generacije su govorile fijumanski?

I10: Tako je. I sve dok su ti... te stare generacije bile u điru, moja djeca su govorila s njima isključivo na fijumanski. (...) Sada imam unuka kojega isto tako pokušavamo naučiti dijalektu i sad se ponovo vraćamo malo više dijalektu u vrijeme kada je on sa nama.

(40) *MP: Il suo papà le ha mai detto, le ha mai spiegato come mai non ha scelto di parlare con lei in dialetto? È stata una scelta o perché? Perché lei l'ha imparato dalla nonna.*

I20: Sì, perché lo parlava la nonna. Non l'ho mai chiesto se non ci sarebbe stata la nonna che me l'avesse parlato, se lui... questo non so. Penso che probabilmente no. Perché dato che con la mamma parlava in croato... Poi penso che lui personalmente no, però la mamma probabilmente gli

MP: Je li vam otac ikad rekao, ikad vam objasnio zašto je odlučio da s vama ne govori na dijalektu? Je li to bila odluka i zašto? Vi ste ga naučili od bake.

I20: Da, jer ga je baka govorila. Nisam ga nikada pitao bi li on... da nije bilo bake koja je sa mnom govorila... to ne znam. Mislim da vjerojatno ne bi. S obzirom na činjenicu da je s mamom govorio hrvatski... Mislim zapravo da on osobno ne bi, nego da bi mu mama vjerojatno rekla da govori talijanski. Tako da ja naučim dva jezika.

*direbbe di parlare in italiano. Così che io
imparo due lingue.*

- (41) *II: Allora¹⁰², bitno za dodat još je bilo to da je naša nona živila s nama. Znači od šestoro unuka samo dvoje unuka je nastavilo pričat fijumanski, a to smo ja i brat koji smo živjeli s njom i ona je živjela s nama do smrti. A četvoro unučadi drugih jel koji nisu živjeli sa njom, oni razumiju fijumanski, ali ga ne pričaju i nikad ga nisu pričali. Tako da mislim da je to jako bitan utjecaj, znači taj direktni neposredni utjecaj zajedničkog života, tih starih govornika fijumanskog sa mlađim pokoljenjima da su znači zajedno u istom kućanstvu jer ako nisu, onda je vjerojatnost da će mlađi i pričati taj fijumanski puno manja, vjerojatno će pasivni bit će pasivni Fijumani odnosno pasivni govornici fijumanskog, što znači u principu će samo razumijevati, ali će se rjeđe služiti njime, ecco¹⁰³.*

Nešto manje od polovice ispitanika komunicira s partnerom na FD-u, no ne isključivo na FD-u, nego i na drugim idiomima. Nešto više od polovice s partnerom uopće ne komunicira na FD-u (v. Graf 2). Rezultati kvalitativnog dijela istraživanja pokazali su međutim da to nema izravne veze s vrstom bračne zajednice. Također, kvalitativni dio istraživanja otkrio je da, neovisno o tipu bračne zajednice, dijalekt djeci umjesto roditelja nerijetko prenose bake i djedovi.

5.1.4. Prirodni prirast i stopa iseljavanja

Istraživanja pokazuju da je Rijeka u posljednjim desetljećima postala demografski regresivno područje iz kojeg se odvija dekoncentracija stanovništva (Lajić i Klempić Bogadi, 2012, str. 165). Za razliku od razdoblja nakon Drugoga svjetskog rata do 1991. godine, u kojem je porast broja stanovnika bio vrlo intenzivan, u razdoblju nakon 1991. u Rijeci se počinje bilježiti smanjenje broja stanovnika. Drugu je polovicu 20. stoljeća, uz već spomenuto iseljavanje dijela govornika FD-a, obilježilo doseljavanje iz okolice, ali i udaljenih područja Hrvatske i Jugoslavije, dok kraj 20. stoljeća karakterizira iseljavanje čiji su razlozi raspad SFRJ-a i odlazak zaposlenih u

¹⁰² Dakle (tal.).

¹⁰³ Eto (tal.).

Jugoslavenskoj narodnoj armiji i njihovih obitelji, odlazak dijela pripadnika srpske manjine, negativno prirodno kretanje stanovništva, oslabljeni migracijski potencijal drugih područja te iseljavanje stanovništva iz grada u okolicu (Klempić Bogadi, 2010). Tendencija iseljavanja i negativno prirodno kretanje stanovništva nastavlja se i u 21. stoljeću, kada je već u prvih deset godina rođeno tisuću djece manje nego u prethodnom desetljeću.¹⁰⁴ U istome razdoblju, između dva popisa stanovništva 2001. i 2011. godine, Rijeka je izgubila 16.000 stanovnika.

Prema posljednjim podacima DZZS-a za 2017. godinu, u cijeloj je Republici Hrvatskoj stopa prirodnog prirasta bila negativna, a najveći negativan prirodni prirast bio je u Primorsko-goranskoj županiji, kojoj pripada i Rijeka. (Priopćenje Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske, LV(7.1.1.), 2018).

Predviđa se (Lajić i Klempić Bogadi, 2012, str. 183) da će se u Rijeci do 2021. stopa nataliteta smanjiti na 7,2‰, dok će se stopa mortaliteta povisiti na 11,9‰, što će pridonijeti i povećanju stope prirodnog pada na -4,7‰. Od 2021. do 2031. stopa nataliteta u Gradu Rijeci ostat će približno na razini prethodnog desetljeća, ali će se stopa mortaliteta povećati na 12,2‰, što će pridonijeti povećanju stope prirodnog pada na -5‰, što grad svrstava u one s najnepovoljnijim tipom općega kretanja stanovništva – izumiranjem.

5.1.5. Zaključak o demografskim pokazateljima održivosti

Na temelju prikazanih demografskih pokazatelja – smanjenja broja govornika i njihove koncentracije u gradskim četvrtima, porasta broja mješovitih brakova i smanjenja komunikacije na FD-u s bračnim partnerom te općenito negativnoga prirodnog kretanja stanovništva u Rijeci – može se zaključiti kako oni ne idu u prilog održivosti zajednice govornika FD-a.

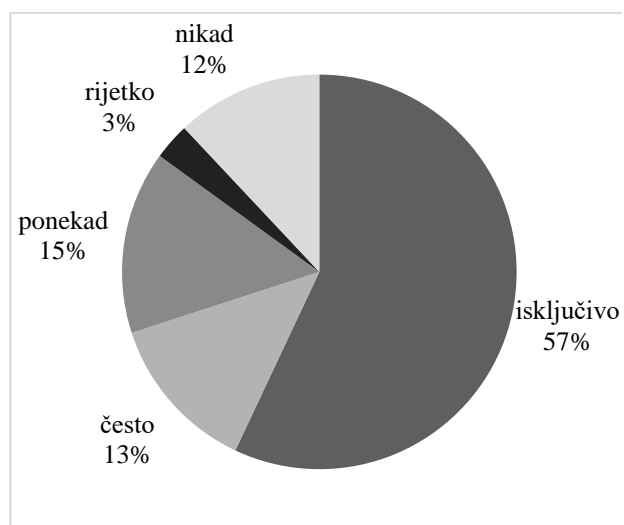
5.2. Međugeneracijski prijenos jezika

Kako je rečeno u upisu uzorka istraživanja (v. 4.3.1.2.), 70% ispitanika smatra fijumanski svojim materinskim jezikom, bilo da je riječ o jednojezičnim ili dvojezičnim/višejezičnim govornicima

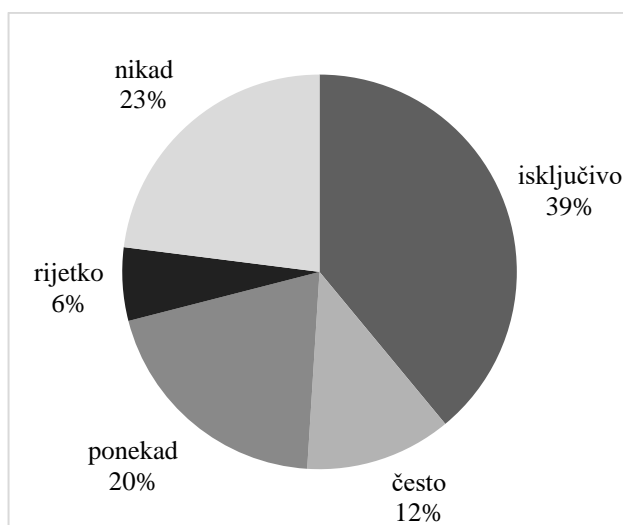
¹⁰⁴ Preuzeto s <http://www.novolist.hr/Vijesti/Rijeka/Rijeka-je-grad-koji-nestaje-Alarmantni-podaci-o-padu-broja-stanovnika-u-Primorsko-goranskoj-zupaniji>, 20. siječnja 2019.

(koji navode više materinskih jezika). Ukupno 93% ispitanika usvajalo je FD kod kuće, što potvrđuje postojanje međugeneracijskoga prijenosa u tim obiteljima.

Od 180 ispitanika, koliko ih je u upitniku odgovorilo na pitanje o idiomu komunikacije s prvim djetetom (v. pitanje 9. u Prilogu 1), najveći postotak, čak 57% ispitanika (v. Graf 3), izjavljuje da s prvim djetetom komunicira isključivo na FD-u, dok najmanji postotak ispitanika iskazuje da to čini rijetko, samo (3%). Dio ispitanika s prvim djetetom uopće ne komunicira na FD-u (12%). Iz Grafa 4 može se vidjeti da s drugim djetetom od ukupno 86 ispitanika isključivo na FD-u komunicira manji postotak ispitanika (39%). Najmanji postotak ispitanika iskazuje da rijetko komunicira s drugim djetetom na FD-u (5%), a 23% uopće ne komunicira na FD-u.

Graf 3. Postotak učestalosti uporabe FD-a s prvorodenim djetetom

Graf 4. Postotak učestalosti uporabe FD-a s drugorođenim djetetom

Rezultati upućuju na to da se u obiteljima FD još uvijek prenosi na mlađe naraštaje, no da se istovremeno komunikacija odvija i na drugim idiomima, što može biti posljedica činjenice da djeca odrastaju u dvojezičnim obiteljima, kao i rezultat napuštanja manjinskoga u korist većinskoga jezika. Obiteljsko je okruženje mjesto prijenosa FD-a na mlađe generacije, ali s obzirom na kvantitativne pokazatelje, ne može se reći da pri tome nema iznimaka – u pojedinim obiteljima međugeneracijski prijenos FD-a izostaje i u komunikaciji se između roditelja i djece prestaje rabiti.

Usporede li se dobne skupine, može se uočiti razlika u učestalosti prijenosa. Starije dobne skupine učestalije komuniciraju na FD-u s prvim i drugim djetetom nego mlađe generacije. Može se pretpostaviti da najmlađe dobne skupine još nisu zasnovale obitelj (pa otuda niska ocjena), no razlika u ocjeni vidljiva je i među srednjim i najstarijom dobnom skupinom. Deskriptivni rezultati (aritmetička sredina i standardna devijacija) nalaze se u Tablici 9.

Tablica 9. Učestalost komunikacije na FD-u s prvorođenim i drugorođenim djetetom po dobnim skupinama

Domena (obitelj)	Dobna skupina											
	14 – 18		19 – 32		33 – 46		47 – 60		61 – 74		75 +	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
1. dijete	1,65	2,23	1,00	1,87	3,26	1,83	3,58	1,75	3,24	1,84	4,64	1,02
2. dijete	0,16	0,37	0,31	1,09	0,74	1,46	1,88	2,07	1,33	1,91	2,39	2,35

Rezultati kvalitativnog dijela istraživanja dali su donekle jasniju sliku. Ispitanici su svjesni važnosti međugeneracijskoga prijenosa manjinskog jezika i jasno to ističu kao jedan od najvažnijih čimbenika očuvanja FD-a u Rijeci.

- (42) *I16: Sì. Sì. Assolutamente. Anzi, quando la figlia maggiore andava alla scuola, sempre in italiano, tutte e due hanno fatto scuola in italiano, allora l'insegnate ha detto: "Sarebbe preferibile parlar l'italiano a casa". Io ho provato, ho detto: "È impossibile". Impossibile! Ho continuato con mio dialetto, tutte e due hanno sempre avuto voti esemplari, sono state brave.*
- I16: Da. Da. Apsolutno. Dapače, kad je starija kći krenula u školu, naravno talijansku, obje su pohađale školu na talijanskom, onda je učiteljica rekla: "Bilo bi bolje da govorite talijanski kod kuće." Ja sam pokušala, rekla sam: "To je nemoguće." Nemoguće! Nastavila sam na svom dijalektu, obje su uvijek imale izvrsne ocjene, bile su dobre.*

(43) *I7: Dakle ovako, zašto sam odlučila? Kao prvo, to je bila svjesna odluka jer je u biti dosta naporno u sredini u kojoj većina govori hrvatski govorit na drugom jeziku. To je jedna baš svjesna odluka.*

MP: I to je veliki posao.

I7. Je. Je, to je dosta naporno. (...) Da, ja sam recimo imala jednu fazu, sad više to ne radim jer sin ide u talijansku školu pa uči, čuje talijanski, ali dok nije krenuo u školu, znači do šeste, sedme godine, ja sam njemu sve knjige prevodila. Sve šta smo, sve, sve ove... slikovnice, sve šta sam mu čitala ja sam njemu prevodila, ono, simultano.

MP: Na fijumanski?

I7. Da.

(44) *I10: Tako je, da sam osvijesti. Kada on dođe u situaciju da mora prenositi dalje, znači nije na nama samo na staroj generaciji da guramo, guramo, guramo nego ti postaneš aktivan sudionik u tom guranju i promoviranju toga svega, onda osvijestiš neke stvari i vrijednost svega toga. Da možeš jednog dana reći svojim potomcima ne samo da si bio pripadnik te fijumanske neke grupe, nego da to možeš i pokazati tim nekim aktivnim govorenjem ili običajima koje mi imamo.*

(45) *I12: Sinceramente, ognuno sotto il proprio tetto. Quello è. Perché io conosco tante persone che predicano bene ma razzolano male. Dicono sì, sì, sì, e poi lo senti che parla a casa sua coi figli in croato. Prima di tutto tra le proprie mura. Se ognuno risolvesse nel proprio piccolo, sta roba andrebbe avanti. E poi le scuole, i gruppi, e questo, e quello. Però prima di tutto nella propria famiglia.*

I21: Najiskrenije, svatko pod svojim krovom. U tome je poanta. Poznajem mnogo ljudi koji govore jedno, a rade drugo. Kažu da, da, da, a onda ih čuješ kako kod kuće s djecom govore hrvatski. Prije svega unutar svoja četiri zida. Kada bi se svatko za sebe pobrinuo, stvar bi išla dalje. A onda škole, aktivnosti, ovo, ono. Ali prije svega u vlastitoj obitelji.

Većina je pritom i sama prenijela FD na potomke, svjesna da je to najjednostavniji način usvajanja jezika. Mnogi su ispitanici svjesni da je prijenos manjinskoga jezika unutar obitelji osnovni oblik OJ-a te da tu zadaću moraju preuzeti sami na sebe, a ne očekivati da to učine ustanove ili zajednica.

- (46) *MP: Comunque tuo figlio ha imparato il dialetto?* | *MP: U svakom slučaju, tvoj je sin naučio dijalekt?*
I3: Sì, sì, sì. Lo parla benissimo. No, prima... Ha imparato prima i dialetti, poi lui è... | *I3: Da, da, da. Govori ga izvrsno. Ne, prvo... Prvo je naučio dijalekte, on je...*
MP: Bilingue? | *MP: Dvojezičan?*
I3: ...bilingue di famiglia, quindi parlava ciakavo e fiumano... | *I3: ...Iz dvojezične obitelji, dakle govori čakavski i fjumanski...*
- (47) *I7: (...) Ali recimo sa svojim sinom govorim isključivo fjumanski, isto, otkad se rodio.*
MP: I on s bakom, znači, s vašom mamom...
I7: Da, da, da, s nonom, da.
- (48) *I8: Mi capisce quel che mi capisce insomma, per adesso. Però quando è con me parla, parlo io per il momento, in fiumano, quando siamo con suo papà parliamo in croato perché anche lui non parla l'italiano. Però siccome mia mamma abita al piano di sotto, lei anche usa il fiumano col bambino. Ci siamo proprio messe d'accordo. (...)* | *I8: Razumije koliko razumije, mislim, zasad. Ali kad je sa mnom govori, u ovom trenutku ja govorim, fjumanski, kad smo s njegovim tatom govorimo hrvatski jer on ne govori talijanski. No budući da moja mama živi kat ispod nas, i ona s djetetom govori fjumanski. Baš smo se dogovorile. (...)*
MP: Quindi è una decisione? | *MP: Znači donijeli ste odluku?*
I8: Da, mnogo je jednostavnije učiti jezik, kako ja kažem, "oduvijek", nego u školi, iz knjiga, to je sasvim druga stvar.

I8: Sì, è molto più semplice imparare una lingua come lo dico io “da sempre” che a scuola con libri, è un'altra cosa.

Mlađi govornici, koji još nemaju djecu, u velikome su se broju izjasnili da žele da i njihova djeca jednoga dana budu govornici FD-a te da će im ga svakako nastojati prenijeti.

- (49) *I20: Sì, io gli parlerei in dialetto perché il croato lo imparano, e poi anche dal fiumano imparano anche l'italiano. Perché se imparano l'italiano, il dialetto dopo non lo imparano. Perché è così alla fine, dopo utilizzi più l'italiano se fai le scuole italiane o se vai lavorare o fare qualcosa in Italia, dopo lo parli l'italiano ma se non parli con nessuno il fiumano o con le persone con le quali potresti parlarlo parli in italiano perché lo sanno, lo capiscono, perché il dialetto dopo è più... dovresti proprio fare uno sforzo per impararlo.*
- I20: Da, govorio bih mu na dijalektu jer hrvatski će naučiti, a preko fĳumanskoga nauče i talijanski. Jer ako nauče talijanski, onda kasnije ne nauče dijalekt. Na kraju je tako, na kraju više koristiš talijanski ako ideš u talijanske škole ili ideš raditi ili nešto u Italiju, kasnije govoriš talijanski, ali ako ni s kim ne govoriš fĳumanski, ili s osobama s kojima bi ga mogao govoriti govoriš talijanski jer ga znaju, jer ga razumiju, dijalekt poslije postane... moraš se stvarno potruditi da ga naučiš.*

(50) *MP: Kad jednog dana budete imali, kad biste imali dijete, biste li željeli da i ono govori...*

III: Talijanski? Apsolutno.

MP: Talijanski ili fĳumanski?

III: Talijanski i fĳumanski. Dogovorila bi se. (...).

(51) *II7: Ja bi htjela da nauči fĳumanski, talijanski standard i hrvatski. To obavezno, a poslije još u školi, ne znam, engleski.*

Ispitanici nisu sigurni u kojoj se mjeri drugi govornici brinu o dijalektu i prenose ga ili prepuštaju tu ulogu ustanovama poput vrtića i škola. Svi govornici navode barem po jedan primjer drugih govornika za koje pouzdano znaju da FD nisu prenijeli ili da u obitelji ne komuniciraju na FD-u. To svjedoči o tome da uočavaju kako međugeneracijski prijenos nije apsolutno prisutan u obiteljima govornika.

(52) *I7: Ima, da. Imam jednu tetu koja živi na otoku (podatak poznat ispitivačici) i koja nije sa svojom djecom govorila tako. I recimo sestričnu koja živi također na otoku (podatak poznat ispitivačici) i koja isto ima dvoje djece i koji ne govore. Evo, to je meni velika šteta.*

MP: Jeste li ikada saznali koji su bili njihovi motivi, zašto nisu dalje prenosili?

I7: Ne, nisam. Nisam ih nikad pitala, ali pretpostavljam da je to nekakva linija manjeg otpora. Vjerojatno je bilo naporno.(...) Da, žive u manjoj sredini, možda je stvar sredine, možda šta ja znam, možda je njima to da ne bi odskakali. Ne znam, stvarno ne znam koji je razlog. Meni osobno to ne bi uopće predstavljalo ništa jer bi rekla „Mislim ono, šta je vama, to je moja odluka“.

(53) *I5: Pa nešto ima i roditelja Fijumana i nonića Fijumana, ali jednostavno ne prakticiraju. Dovedi su ovdje¹⁰⁵ djecu da tu nauče talijanski. A nisu to doma njegovali. To vam je današnja realnost! Da od dvadeset i dvoje djece troje je od kuće donijelo talijanski, fijumanski. I došli su ovdje naučiti talijanski. A fijumanski imaju od kuće.*

(54) <i>I15: Io ho un'amica, che ha la figlia, non voglio fare in nomi. Loro se sono io, parlano in fuman, però se sono fra di loro parlano in croato, dopo io la guardo così... Una famiglia anche fumanissima!</i>	<i>I15: Imam prijateljicu koja ima kćer, neću spominjati imena. Ako sam ja tamo, one govore fijumanski, no međusobno govore hrvatski pa je ja gledam... Jedna prava fijumanska obitelj!</i>
--	---

¹⁰⁵ Dječji vrtić.

Ispitanici kritiziraju takav pristup. Naglašavaju važnost prijenosa u obitelji jer se samo na taj način može izgraditi emotivni odnos prema dijalektu i usvojiti kulturu manjinske zajednice, što je iznimno važno za daljnje očuvanje.

(55) *I15: I roditelji, pitam roditelje, dođu ovdje, imamo onaj colloquio¹⁰⁶ prije upisa, oni pričaju talijanski, djeca ništa. Ja govorim: "Pa dobro, šta očekujete sad od nas, ako vi nas ne podržite, ako vi ne pokažete interes, mi nećemo ništa napraviti". „Ma da, da, znate, jednostavnije mi je tako, tko će se stalno prešaltavat“, i onda od nas očekuju čuda. (...) Kad oni pokažu interes, onda će i dijete. Tako i za fijumanski.*

(56) *MP: Razgovaraju li uopće s tom djecom na fijumanskom?*

I6: Pa slabo. Ima, ima roditelja, al ne puno. Moglo bi se puno puno više, to mi je izuzetno žao.

MP: Mislite da bi obitelj zapravo trebala biti ta koja...

I6: Da, puno više, koja prenosi, a sve od obitelji vam kreće i neko šta nije rođen i to, on će naučit, al nije to to. Vi možete naučit, al ako niste cijeli život u tome... Ko da ja počnem engleski, ja ga mogu perfektno naučit, al mi nije to materinji jezik.

MP: Nemate to kulturno zaleđe...

I6: Ne, ne. Nema niti akcenta, niti ništa. Znate, naglasak je bitan i... a i treba osjetiti tu kulturu, ja se ono uvijek sjećam tih starih ljudi i toga svega kako smo mi pričali, u biti doma živili i tako. Mislim da ima i jednu emotivnu stranu.

(57) *I11: Mislim da je važnije ona obitelj, onaj background¹⁰⁷, ono gdje si se ti, znači otkud si proizišao ustvari, i ona familija koja ti može dati najbolji pečat fijumanštva, a ne sad neko ko će doć sa svojih trideset godina i reći ću sad ću ja postat Fijuman, sad ću ga naučit, a*

¹⁰⁶ Razgovor, intervju (tal.).

¹⁰⁷ Podrijetlo (engl.).

di je ono drugo, di je ono drugo, jer ti odrastaš u jednom fijumanskom miljeu odrastaš opet u nekim sadržajima koji su vjerojatno drugačiji nego što to bude i to oblikuje kao jednog pravog Fijumana i mentalitetno i sa tom emocionalnom komponentom jer ti nikad ne možeš tu emocionalnu komponentu kao netko tko je proizašao iz fijumanske obitelji, kao netko tko je došao s trideset godina i krenuo učiti fijumanski i reko: „Sad ću ja bit Fijuman“.

Čini se da djedovi i bake, kako je i u prethodnom poglavlju rečeno, a u manjoj mjeri roditelji, najviše sudjeluju u prijenosu. Mnogi pripadnici generacija rođenih u međratnom razdoblju nisu dobro ili uopće poznavali hrvatski jezik te su mlađe generacije u komunikaciji s njima i nisu imale drugoga izbora no govoriti FD-om.

- (58) *I8: Genitori sono sempre... c'è uno che parla e uno che no. Per quello usano più il croato.*
MP: Sono i matrimoni misti?
I8: Sì, sono i matrimoni misti e poi parlano il croato per capirsi fra di loro. Però dico i nonni proprio non si fanno problemi.
- I8: Roditelji uvijek... jedan govori, a drugi ne. Zato se služe hrvatskim.*
MP: To su mješoviti brakovi?
I8: Da, to su mješoviti brakovi i zato međusobno govore hrvatski da bi se sporazumjeli. Ali djedovi i bake baš nemaju problema.
- (59) *MP: Abitavate tutti insieme con la nonna?*
I20: Sì, sì. Abitiamo ancora con la nonna. Era sempre così che con la nonna mi rivolgevo, le parlavo in fiumano. All'inizio forse fra le prime parole erano in croato. La nonna un po'... quando mi parlava la guardavo, registravo, cercavo di capire perché è differente dai genitori e poi dicono che tutto ad un tratto quando ho iniziato a parlare il fiumano lo parlavo, lo capivo.
- MP: Stanovali ste s bakom?*
I20: Da, da. Još uvijek živimo s bakom. Oduvijek sam se baki obraćao, govorio sam s njom fijumanski. Na početku su možda prve riječi bile na hrvatskom. Baka je malo... kad mi je govorila ja sam je gledao, pamtio sam, nastojao razumjeti zašto je to različito od onog što govore roditelji i onda iznenada, kažu, kad sam progovorio fijumanski, govorio sam ga, razumio. Bilo je

<p><i>Era proprio come quando si impara una lingua, quando si inizia a parlare una lingua. Solo che è un modo praticamente spontaneo di sapere due lingue diverse.</i></p>	<p><i>upravo onako kao kad učiš neki jezik, kad progovoriš neki jezik. Samo što je to jednostavno spontan način da naučiš dva različita jezika.</i></p>
--	---

(60) <i>I19: (...) I miei nonni non hanno mai parlato bene il croato, sono quella categoria di fiumani che anche se sono nati e cresciuti qui e hanno lavorato tutta la vita circondati da croati, le declinazioni non le conoscono, per cui con i nonni non c'era scelta che parlare in fiumano. Di quelli che a 85 anni dice "sečer" che la "š" è una cosa.... cosa mistica. Per cui non è che ci fosse stata molta scelta con loro, con i nonni, volente o nolente l'ho imparato. Comunque, mia mamma mi ha anche sempre parlato in fiumano. Anche perché con i nonni lei ha sempre parlato in fiumano.</i>	<i>I19: (...) Moji djed i baka nisu nikad dobro govorili hrvatski, oni su ona kategorija Fijumana koji iako su rođeni i odrastali i cijeli život radili okruženi Hrvatima, ne znaju deklinacije i s njima nije bilo izbora nego govoriti fijumanski. Od onih koji u osamdeset petoj kaže "sečer" jer je "š" nešto... neobjašnjivo. S njima dakle nije bilo puno izbora, s djedom i bakom, htjela-ne htjela sam naučila. U svakom slučaju, i moja mama je uvijek sa mnom govorila fijumanski. Jer je i s djedom i bakom uvijek govorila fijumanski.</i>

Međugeneracijski prijenos, prema iskazima ispitanika, prve su prekinule poslijeratne generacije rođene pedesetih godina. Mnogi ispitanici rođeni u tom razdoblju pohađali su hrvatske škole i prigrlili hrvatski jezik te ga nastavili prenositi na vlastitu djecu. Opravdavaju takvu odluku činjenicom da je drugi partner govornik hrvatskoga ili da su, iako oboje govornici FD-a, međusobno govorili hrvatski.

- (61) *I10: Oni kažu uvijek „Moje dijete ne zna jer ja ne znam, jer me moji roditelji nisu naučili.“ Oni čiji su roditelji znali bolje hrvatski, za razliku od moje mame koja nije znala i njoj nije padalo na pamet sa mnom govoriti hrvatski. Ako je drugi partner bio Hrvat ili neke druge nacionalnosti, onda se događalo to da mnogi moje generacije isto tako nisu naučili dijalekt,*

a nisu naučili ni talijanski, ali su negdje imali u uhu... (...) Sada, nažalost (...), mi pričamo međusobno, naprimjer sad više nemamo stare generacije, ni nonne¹⁰⁸ ni bisnonne¹⁰⁹, sad smo ostali mi najstariji, e sad na nama bio red da negujemo to pa da pričamo kad se nađemo mi u obitelji na fijumanski. Međutim, ne događa se to, mi pričamo na hrvatskom i kada osvijestimo da bismo mogli pričati na fijumanski jer šta nas sprečava, svi znamo, to osjećamo, jednostavno to je takva neka rutina, svakodnevnica...

(62) *I9: Da, možda. Možda zato što je mama njihova... nije govorila s njima, iako je rekla da zna, da razumije i tako dalje, nekako spontano, mislim oni su imali obaveze u hrvatskim školama, njihova mama je s njima komunicirala što se tiče bilo kakvih problema na hrvatskom, pretpostavljam da me to nesvjesno povuklo da i ja s njima komuniciram na takav način, da ne... možda da ne napravim kakvu zbrku, da ne opterećujem nešto, i tako, pretpostavljam da je to tako ispalo, ne.*

<p>(63) <i>I20: Sì, poi c'è la generazione del mezzo che un po' non aveva affinità per queste cose un po' per i trend di quel tempo, perché loro erano giovani negli anni Sessanta, Settanta che era il periodo che... non erano interessati a queste cose.</i></p>	<p><i>I20: Da, srednja generacija baš nije imala smisla za te stvari, malo zbog trendova toga vremena, oni su bili mladi šezdesetih, sedamdesetih, u vrijeme kada... nisu bili zainteresirani za to.</i></p>
---	--

Neki su se na uporabu hrvatskoga odlučili iz političkih i ideoloških razloga, o čemu će biti više riječi u 5.3.3., dok su drugi umjesto dijalekta odlučili prenijeti standardni talijanski jezik. Objašnjavaju to željom da djeci olakšaju ovladavanje talijanskim jezikom.

<p>(64) <i>I3: (...) Invece con mio padre, con quale avevo iniziato a parlare in fumano, per una</i></p>	<p><i>I3: (...) Sa svojim ocem, s druge strane, s kojim sam bila počela govoriti fijumanski, iz</i></p>
--	---

¹⁰⁸ Bake (tal.).

¹⁰⁹ Prabake (tal.).

<i>questione pedagogica, essendo lui professore di... di... d'italiano insomma, per non farmi... per insegnarmi insomma ha ritenuto importante imparare la lingua, quindi con lui parlavo in lingua...</i>	<i>pedagoških razloga, jer je on bio profesor... talijanskog ukratko, da me ne bi... kako bi me naučio, ukratko, smatrao je važnim da naučim dobro jezik, dakle s njim sam govorila na jeziku... (talijanskom, op. M. P.)</i>
<p>(65) <i>MP: E ha la sensazione che non insegnino il dialetto in famiglia?</i>
<i>I8: Sì.</i>
<i>MP: E perché secondo lei?</i>
<i>I8: Perché è già un problema imparare la lingua standard, l'italiano, che dovranno usarlo a scuola. Allora quello ha la priorità.</i>
<i>MP: E quindi parlano in italiano?</i>
<i>I8: Sì. È una priorità perché lo dovranno usare sia nello scritto, nel parlato, dovranno saperlo bene. (...)</i></p>	<p><i>MP: Imate osjećaj da u obiteljima ne poučavaju dijalekt?</i>
<i>I8: Da.</i>
<i>MP: Zašto, po vašem mišljenju?</i>
<i>I8: Zato što je problem naučiti i standardni jezik, talijanski, kojim će se morati služiti u školi. Onda to ima prednost.</i>
<i>MP: I znači govore talijanski?</i>
<i>I8: Da. On ima prednost jer će se morati njime služiti u pisanju, govoru, morat će ga dobro znati. (...)</i></p>
(66) <i>I18: Una famiglia di grande cultura, però non sanno il dialetto. Perché? Perché il padre non le ha insegnato. Il dialetto non si impara a scuola. Noi possiamo, vorremmo, sarebbe bello avere a scuola magari un anno un'ora facoltativa di dialetto, sarebbe una cosa bellissima. Quello non salva la lingua. Non è quello che fa la lingua. È quando il bambino è piccolo e gli parlano in dialetto.</i>	<i>I18: Vrlo obrazovana obitelj, ali ne znaju dijalekt. Zašto? Zato što ih otac nije naučio. Dijalekt se ne uči u školi. Mi možemo, htjeli bismo, bilo bi lijepo imati u školi jedan fakultativni sat dijalekta barem jednu godinu, to bi bilo divno. Ali to neće spasiti dijalekt. To ga ne čini jezikom, nego kad s malenim djetetom govore na dijalektu.</i>

Svi su ispitanici u kvalitativnom dijelu istraživanja potvrdili da je uporaba FD-a puno rjeđa među mlađim nego među starijim generacijama govornika, a mnogi tome svjedoče i unutar vlastite obitelji. O tome će biti više riječi u 6. poglavlju.

(67) *I5: Ne, to mi je od sina. A moja kćer je završila talijanske škole, ali baš ne voli govorit talijanski.*

MP: Ali fijumanski govori?

I5: Ne, ni fijumanski. Ima i dečka Fijumana i opet govore hrvatski zajedno.

MP: Interesantno.

I5: To je nova generacija. Ona je puno mlađa, dvadeset i pet godina, i oni svi govore hrvatski.

Uzevši u obzir gore navedene rezultate iz upitnika i primjere izjava iz intervjua s ispitanicima, može se reći da je istraživanje potvrdilo postojanje međugeneracijskoga prijenosa. Ispitanici u kvalitativnome dijelu svjesni su njegove važnosti i emotivnog odnosa prema dijalektu koji se kroza nj izgrađuje, sami prenose FD ili bi ga željeli prenijeti, no isto tako svjedoče primjerima obitelji u kojima međugeneracijskoga prijenosa nema. Razlozi za neprenošenje po njima su različiti – od politički i ideološki motiviranih do praktičnih i utilitarnih. Do prvog prekida međugeneracijskog prijenosa došlo je, čini se, u obiteljima osoba rođenih pedesetih godina 20. stoljeća, no u mnogima se od njih FD održao zahvaljujući suživotu s najstarijom generacijom, djedovima i bakama. Obitelj međutim nije jedina domena gdje se rabi FD. O ostalim domenama uporabe FD-a bit će više riječi u sljedećem dijelu.

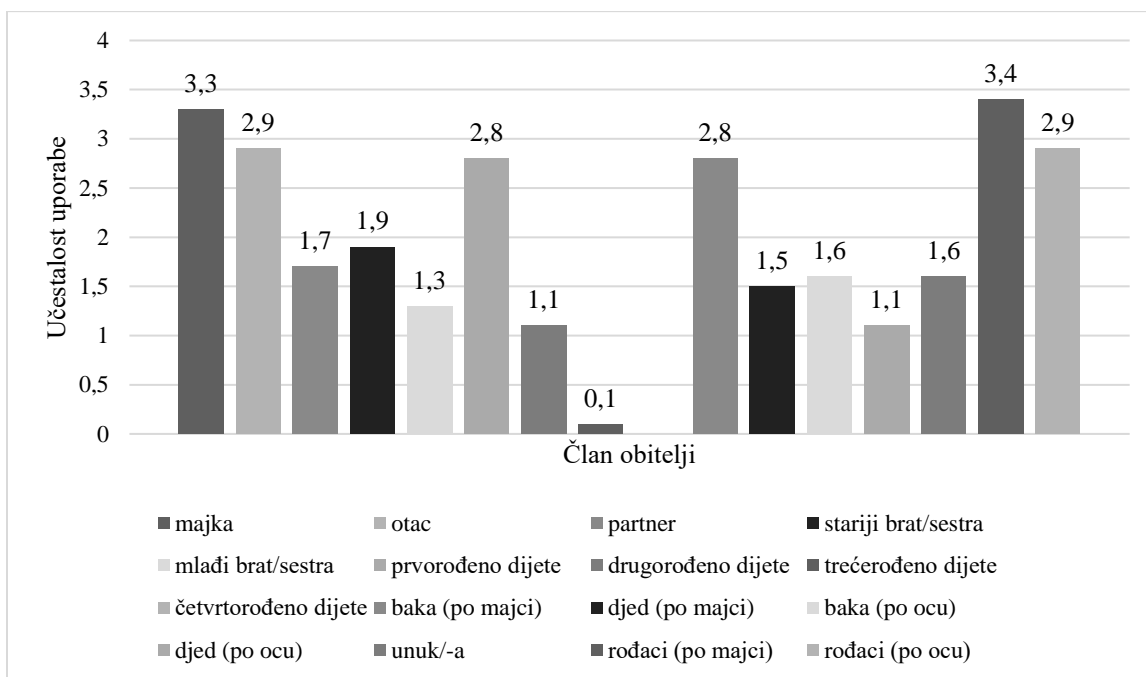
5.3. Domene jezične uporabe

Domene uporabe FD-a odnose se na njegovu uporabu u privatnom i javnom prostoru. U upitniku su ispitanici ocjenjivali učestalost uporabe FD-a u obitelji (s pojedinim njezinim članovima), u školi, na radnom mjestu, s prijateljima, poznanicima i javnim prostorima kao što su npr. trgovine,

banka, pošta i crkva (v. pitanje 9. (a, b, c, d) u Prilogu 1). U ovaj je dio upitnika uključena i uporaba FD-a u komunikaciji putem SMS, e-pošte i društvenih mreža (v. pitanje 9. (d) u Prilogu 1). Među domenama uporabe ispitala se i prisutnost FD-a u medijima. Ispitanici su bili zamoljeni da navedu koje časopise, knjige, radijske i televizijske emisije te internetske sadržaje na FD-u poznaju i koliko se često njima služe (v. pitanje 10. u Prilogu 1) Za svaku će od domena rezultati biti prikazani zasebno.

5.3.1. Obitelj

U Grafu 5 prikazana je aritmetička sredina učestalosti uporabe FD-a s pojedinim članovima obitelji (v. pitanje 9. (a) u Prilogu 1).

Graf 5. Učestalost komunikacije na FD-u s članovima obitelji

Kao što je vidljivo iz Grafa 5, unutar uže obitelji najvišu ocjenu učestalosti komunikacije na FD-u ispitanici daju komunikaciji s majkom ($M = 3,33$, $SD = 1,94$), a najnižu komunikaciji s četvrtorođenim djetetom ($M = 0,06$, $SD = 0,24$). Unutar šire obitelji, najvišu ocjenu učestalosti komunikacije na FD-u dobila je komunikacija s majčnim rođacima ($M = 3,45$, $SD = 1,82$), a najnižu komunikacija s djedom po očevoj strani ($M = 1,11$, $SD = 1,82$). Niski se rezultati učestalosti

komunikacije mogu različito interpretirati: kao izostanak komunikacije na FD-u s tim članovima obitelji ili kao činjenica da ispitanici nemaju tih članova obitelji.

Promotri li se komunikacija s članovima obitelji unutar različitih dobnih skupina, uočavaju se određene razlike. Aritmetička sredina i standardna devijacija prikazane su u Tablici 10.

Tablica 10. Učestalost komunikacije na FD-u u obitelji po dobnim skupinama

Domena (obitelj)	Dobna skupina											
	14 – 18		19 – 32		33 – 46		47 – 60		61 – 74		75 +	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
majka	2,84	1,81	2,76	1,67	3,54	1,66	3,95	1,61	3,22	2,34	3,45	2,32
otac	2,24	1,60	2,05	1,46	3,06	2,01	3,74	1,93	2,98	2,43	3,45	2,32
partner	0,78	0,71	1,43	1,36	1,20	0,75	2,07	1,51	2,24	1,92	2,79	2,05
stariji brat/sestra	1,03	1,40	1,10	1,65	2,31	2,22	2,35	2,18	2,80	2,25	1,64	2,35
mlađi brat/sestra	0,59	0,95	1,24	1,57	1,43	1,98	1,79	2,23	1,33	2,19	1,36	2,26
prvorodeno dijete	1,65	2,23	1,00	1,87	3,26	1,83	3,58	1,75	3,24	1,84	4,64	1,02
drugorođeno dijete	0,16	0,37	0,31	1,09	0,74	1,46	1,88	2,07	1,33	1,91	2,39	2,35
trećerođeno dijete	0,16	0,37	0,05	0,21	0,26	0,98	0,32	1,00	0,13	0,62	0,15	0,87
četvrtođeno dijete	0,16	0,37	0,07	0,26	0,03	0,16	0,09	0,28	0,02	0,14	/	/
baka po majci	3,08	1,90	2,62	2,06	2,31	2,34	3,07	2,25	2,93	2,40	2,97	2,45
djed po majci	2,70	2,08	2,29	2,17	0,77	1,61	1,81	2,24	0,78	1,78	1,00	1,98
baka po ocu	1,68	1,82	1,90	1,96	1,23	1,92	2,56	2,36	1,04	2,01	0,82	1,79
djed po ocu	1,11	1,48	1,45	1,65	0,71	1,58	1,56	2,19	0,82	1,82	0,73	1,75
unuk/-a	0,16	0,37	0,38	0,96	1,43	2,00	1,53	2,00	2,76	2,19	3,61	2,01
rođaci po majci	3,00	1,79	2,81	1,86	3,11	1,98	3,81	1,64	3,80	1,67	4,06	1,81
rođaci po ocu	2,00	1,81	1,86	1,52	2,94	1,93	3,74	1,90	3,20	2,08	3,48	2,21

Vidljivo je da tri starije dobne skupine ocjenjuju učestalost komunikacije na FD-u sa svim članovima obitelji višom negoli tri mlađe dobne skupine, osim s djedovima i bakom s očeve strane.

Ocjene učestalosti komunikacije s tim članovima obitelji ujedno su niže i od ostalih ocjena učestalosti komunikacije općenito. S obzirom na to da su baka i djed po očevoj strani ocijenjeni nižim ocjenama i u drugim skupinama, može se pretpostaviti da je ženska linija obitelji češći (pre)nositelj dijalekta.

Intervjui su potvrdili da se FD-om služe najviše u komunikaciji s majkom i njezinom obitelji (bakom, tetkama, sestričnima itd.), a potom s ocem i očevom obitelji.

(68) <i>I2: Oggi lo parlo con mia mamma e con la parte di famiglia di mia mamma, quindi... mia nonna, mia zia, i miei cugini, ehm... la mia altra zia, con suo marito, con la sua famiglia, ecco tutta la parte materna</i>	<i>I2: Danas ga govorim sa svojom mamom i s obitelji po majčinoj strani, dakle... s bakom, tetom, bratićima, ehm... drugom tetom, njezinim mužem, s njezinom obitelji, evo, s cijelom obitelji s majčine strane.</i>
---	--

(69) <i>I8: Sì, io parlavo e parlo ancora fiamano con la mamma e con tutta la sua famiglia dalla sua parte, cioè, nonna, nonno, zia, zio, parenti dalla sua parte. Cugini e anche amici, molti, della mamma, insomma.</i>	<i>I8: Da, govorila sam i još uvijek govorim fijumanski s mamom i cijelom njezinom obitelji s njezine strane, dakle s bakom, djedom, tetom, ujakom, rođacima s njezine strane. S bratićima i s prijateljima također, mnogima, maminima, uglavnom.</i>
---	---

Kako je u 5.2. utvrđeno, i s prvim djetetom ispitanici komuniciraju na FD-u, u većoj mjeri negoli s drugim djetetom. Rjeđe komuniciraju s partnerom, o čemu je već bilo riječi u potpoglavlju o vrsti bračne zajednice (v. 5.1.3)

Uočena je razlika među starijim i mlađim dobnim skupinama u komunikaciji s braćom i sestrama (v. Tablica 10). Dok stariji ispitanici s njima komuniciraju, kako i u intervjuima tvrde, na FD-u, mlađi govornici češće se služe hrvatskim.

(70) *I7: Sa mamom, ne toliko sa sestrom, ustvari sa sestrom jesam, al onda negdje u srednjoj smo mi se prešaltale na hrvatski, ne znam zašto, ali mi danas govorimo hrvatski. Šta je meni totalno smiješno. (...)*

MP: A kada se to dogodilo?

I7: Ja u biti ne znam točno, ali negdje kad smo ušle u pubertet. I to je vjerojatno imalo veze i s konformizmom i sa tom nekom, ne znam (...). Da, da, ali evo mi... mi i dan danas govorimo hrvatski. Nas dvije. Mislim možemo mi i na fijumanskom, ali na fijumanskom govorimo kad smo s mamom naprimjer i onda nam je to normalno, ali međusobno baš hrvatski.

(71) *MP: Kako sa sestrom komunicirate?*

I22: Na hrvatski. S njom najviše na hrvatski pričam. Ono, od mama, tata i sestra... (...) Jednostavno, kad mama progovori na fijumanski i kad tata progovori na fijumanski meni je to... nije mi to nešto strano, mislim da se razumijemo, nije mi ni kad sestra progovori, jednostavno kad čujem nas dve kako pričamo na fijumanski, nešto mi tu „Šta je ovo?“, nešto mi tu ne štima baš, onako kad se navikneš da s nekim komuniciraš samo na neki način, onda kad probaš nešto drugo, onda ti je malo neobično.

Stariji su ispitanici u komunikaciji s roditeljima, braćom i sestrama uglavnom zadržali FD, između ostaloga i zato što mnogi govornici FD-a rođeni u prvoj polovici 20. stoljeća nisu ovladali hrvatskim ili su se njime slabo služili.

(72) *MP: Ha avuto fratelli, sorelle?*

I16: Sì, due fratelli.

MP: Anche loro naturalmente lo parlano?

I16: Ah sì, assolutamente.

MP: Ancora oggi parlate tra di voi in fiumano?

I16: Sì... Esclusivamente in fiumano, esclusivamente in fiumano. Con tutta la famiglia, anche con i cugini.

MP: Imate li braće i sestara?

I16: Da, dva brata.

MP: I on ga naravno govore?

I16: Ah da, naravno.

MP: I danas međusobno razgovarate na fijumanskom?

I16: Daaaaa... Isključivo na fijumanskom. S cijelom obitelji, čak i s bratićima.

- (73) *MP: Recite kakav je bio prvi... taj početak nastave, rekli ste da je za vas bilo teško.*
I9: Jako teško. Jako teško, nisam shvaćao ništa, vrlo teško. Moji roditelji me nisu pripremili i smatrali su da vjerojatno ne treba priprema, nego tako...
MP: Oni nisu govorili hrvatski?
I9: Oni su govorili vrlo teško, vrlo loše ili teško hrvatski. (...)
- (74) *I14: Dunque, dicevo, mio padre era bilingue, così riusciva... non sbagliava mai un caso. Mia madre che invece a casa parlava esclusivamente l'italiano non ha mai capito, fino alla morte, che cosa sono i casi e non ha capito che cos'è il neutro. Per cui per tutta la vita ha detto "Ćete jedna jaja?".* | *I14: Rekao sam, dakle, moj je otac bio dvojezičan, tako da je uspijevao... nije nikada griješio u padežima. Moja majka koja je kod kuće govorila isključivo talijanskim nije nikada shvatila, sve do smrti, što su to padeži i nije razumjela što je to srednji rod. Tako da je cijeloga života govorila "Ćete jedna jaja?"*
- (75) *I10: Kad je moja mama pokušavala s mojim kćerima, govorila je fjumanski, naravno, al kad je pokušavala nešto na hrvatski, onda bi im rekla, ne znam, "Donesi mi onaj peškir". A one su me pitale "Ma šta je to, cosa xe sto peškir?"*

5.3.2. Radno mjesto

Ispitanici su najvišom ocjenom na radnome mjestu (v. pitanje 9. (b) u Prilogu 1) ocijenili učestalost komunikaciju s kolegama ($M = 2,1$, $SD = 1,7$), potom komunikaciju s osobama na višem službenom položaju ($M = 1,8$ $SD = 1,6$), a najnižom po učestalosti komunikaciju s klijentima ($M = 1,3$, $SD = 1,2$).

Razlike među ispitan/icama (aritmetička sredina i standardna devijacija) prema dobnim skupinama prikazane su Tablici 11.

Tablica 11. Učestalost komunikacije na FD-u na radnom mjestu po dobnim skupinama

Domena (radno mjesto)	Dobna skupina											
	14 – 18		19 – 32		33 – 46		47 – 60		61 – 74		75 +	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
kolege	0,81	0,90	2,17	1,86	3,20	1,69	2,63	1,64	2,13	1,80	1,85	1,73
nadređeni	0,81	0,99	1,98	1,82	2,83	1,72	2,42	1,73	1,38	1,24	1,09	1,23
klijenti	0,51	1,36	1,50	1,36	2,11	1,56	1,61	1,09	1,36	1,30	1,06	1,19

Najvišu, no prosječnu srednju ocjenu komunikaciji na radnome mjestu dali su ispitanici srednjih generacija, oni u radnom odnosu. Ocjene najmlađe i najstariji ispitanike za tu su komunikaciju niže jer oni nisu u radnom odnosu, pa je često nisu ni vrednovali.

Kvalitativni je dio istraživanja potvrdio da se ispitanici zaposleni u ustanovama talijanske nacionalne manjine FD-om služe u neformalnim, ali i u formalnim situacijama na poslu, s osobama za koje znaju da su također govornici FD-a, čak i ako one obnašaju neku višu funkciju. U riječkoj Zajednici Talijana također se gotovo isključivo govori FD-om.

(76) *I2: (...) C'ho tutto l'ambito lavorativo con cui parlo in fiumano. (...) Ecco, al di fuori dell'ambito familiare, sì, anche, con le mie colleghe ... ehm... che sono fiumane, è proprio con loro parlo fiumano. Non tutte (...).* | *I2: Sa svima na poslu govorim fijumanski. (...) Izvan obiteljskog kruga, dakle, da, također sa svojim kolegicama... ehm... koje su Fijumanke, s njima baš govorim fijumanski. Ne sa svima (...).*

(77) *I3: Con pochissime persone, soltanto sì, con i miei, con la cerchia di amici e colleghi che fanno parte della Comunità italiana. Quindi noi anche in ambiente diciamo lavorativo (...) per esempio con le colleghe... ci siamo messe d'accordo – in* | *I3: S vrlo malo ljudi, samo, da, sa svojim, u krugu prijatelja i kolega koji su članovi Zajednice Talijana. Mi, dakle, i na poslu (...) na primjer s kolegicama... dogovorile smo se – na fijumanskom. To je jezik za nas,*

<p><i>fiumano. Quindi è una lingua, a tutti gli effetti per noi, negli ambienti lavorativi comunque della... delle istituzioni della...</i></p> <p><i>MP: Minoranza?</i></p> <p><i>I3: Della minoranza, sì, si parla in fiumano. O almeno questa dovrebbe... questa era la regola.</i></p> <p><i>MP: Si parla cioè in fiumano in ambito informale?</i></p> <p><i>I3: No, no, anche formale. Anche formale.</i></p>	<p><i>u svakom smislu, na radnom mjestu u ustanovama...</i></p> <p><i>MP: Manjinskim?</i></p> <p><i>I3. Manjinskim, da, govori se fijumanski. Ili bi trebalo... to je bilo pravilo.</i></p> <p><i>MP: Govori se fijumanski u neformalnim okolnostima?</i></p> <p><i>I3: Ne, ne, i formalnim. I formalnim također.</i></p>
--	---

<p>(78) <i>I14: Sì, sì, si parlava sempre in fiumano. Quasi tutti si parlava... sì, c'era anche personale croato, ma nell'amministrazione, (...) tutti – fiumano.</i></p>	<p><i>I14: Da, da, uvijek se govorilo fijumanski. Skoro svi su govorili... da, bilo je i zaposlenih Hrvata, ali u uredima, (...) svi – na fijumanskom.</i></p>
---	--

Izloženost FD-u na radnome mjestu u tim ustanovama kod mnogih je intenzivirala uporabu dijalekta. Ako su se u nekom trenutku prestali služiti FD-om ili se njegova uporaba iz nekog razloga smanjila, radno ju je mjesto ponovno oživjelo.

(79) *I7: Sa svojom radnom okolinom. Radim evo igrom slučaja u X (podatak poznat ispitivačici) gdje svi govorimo baš na fijumanski. Vrlo je malo njih koji ne znaju fijumanski jer su recimo, ne znam, samo išli u talijansku školu, a doma na primjer ne govore, ali takvi su stvarno rijetki, u toj firmi. (...) ...tako da u biti sad više, otkad sam u firmi puno više govorim.*

MP: Znači radno okruženje je pojačalo uporabu?

I7: Da.

- (80) *I18: Sì, oggi qua con i colleghi si parla nella stragrande maggioranza dei casi in dialetto. Non si usa l'italiano, a meno che non si voglia essere formali apposta addirittura neanche col direttore, se vieni convocato dal direttore che dovrebbe essere una cosa alta parlate in dialetto comunque. (...) Però con tutti gli altri si parla in fumano tutte le volte che si può e addirittura gran parte delle riunioni (...) si svolgono in dialetto.*
MP: Ecco, se lei dovesse adesso far un paragone tra l'uso che faceva prima e che fa adesso, è diminuito l'uso del fumano o no?
I18: Per me è aumentato me è aumentato grazie al lavoro che faccio nel senso che se non lavorassi qui e se non fossi così vicino alla Comunità avrei effettivamente dei problemi a parlare in dialetto. Però quando son venuto a lavorar qui non avevo nessuna idea di cosa aspettarmi. Non mi aspettavo il dialetto. Ed è stata per me una delle sorprese più piacevoli. Perché mi mancava. (...)
- I18. Da, danas se ovdje s kolegama u golemoj većini slučajeva govori dijalektom. Ne upotrebljava se talijanski, osim ako se ne želi biti namjerno formalan, čak ni s direktorom, ako te direktor pozove, što bi trebalo biti nešto službeno, bez obzira na to govorite dijalektom. (...) Sa svima drugima se govori na fijumanskom kad god se za to pruži prilika i čak se veći dio sastanaka (...) održava na dijalektu.*
MP: Kada bi morao usporediti svoju uporabu nekada i sada, je li se uporaba fijumanskoga smanjila?
I18: Za mene se povećala, povećala se zahvaljujući poslu koji radim u smislu da kad ne bih radio ovdje i bio uključen u Zajednicu, teško da bih se služio dijalektom. Ali kad sam došao raditi ovamo, nisam znao što mogu očekivati. Nisam očekivao dijalekt. Bilo je to za mene ugodno iznenađenje. Nedostajao mi je. (...)

- (81) *I22: Unazad tri-četiri godine sam u biti vratila kontinuitet u fijumanski. Znete onako kad nešto zaboravite, neki jezik, pa ga ne koristite... Moram priznat da mi je kad sam počela radit u X (podatak poznat ispitivačici) da sam osjećala malo taj strah. Znete kao ono kad se morate izražavat na stranom jeziku, a nije mi strani jezik. Jednostavno se moraš malo*

ušaltat u to. Jednostavno me posao opet natjerao da se bavim tim jezikom, al drago mi je da je.

Isto vrijedi i za odgojno-obrazovne ustanove talijanske nacionalne manjine – ispitanici zaposleni u njima međusobno komuniciraju na FD-u, a nerijetko i profesori s učenicima, odnosno učenci s profesorima za koje su sigurni da se služe dijalektom.

(82) *I10: Normalno je da ljudi koji rade, Fijumani, u institucijama talijanske nacionalne manjine kao što su škole ili EDIT, međusobno, naravno, uvijek govorimo na fijumanskom, ali ima i ljudi koji ne rade u tim ustanovama, a koji su Fijumani, i redovno se uvijek komunicira na fijumanskom. U Zajednici Talijana gdje se nađemo i tako.*

(83) <i>I25: (...) C'erano delle professoresse, delle insegnanti che sapevano naturalmente il fiumano e che lo parlavano anche tra di loro. A volte anche io ho parlato con loro in fiumano, però veramente poco. (...) Parlavo il fiumano anche all'asilo (...), lì anche le maestre erano fiumane in tante, quindi parlavo con loro in fiumano.</i>	<i>I25: Bilo je profesorica, nastavnica koje su normalno znale fijumanski i koje su međusobno razgovarale na fijumanskom. Ponekad sam i ja s njima govorio fijumanski, ali vrlo rijetko. (...) I u vrtiću sam govorio fijumanski (...), tamo je bilo puno odgojiteljica Fijumanki, dakle s njima sam govorio fijumanski.</i>
---	--

Osobe koje nisu zaposlene u ustanovama talijanske nacionalne manjine na poslu se ne služe FD-om, osim u privatnoj komunikaciji s drugim pripadnicima manjine.

(84) *I9: No, kad sam se (...) zaposlio i tako dalje, moja radna mjesta su bila nekako malo gdje nisam mogao više fijumanski govoriti ili vrlo malo...*

MP: Jer nije bilo drugih govornika ili jer nije bilo prihvatljivo?

I9: Jer nije bilo drugih govornika iako bilo je, nešto malo, i mi smo prakticirali taj jezik, talijanski, i malo u dijalektu, svako toliko.

MP: Neformalno?

I9: Neformalno. U poslu nikako, ne, ne. Ja sam radio u X (podatak poznat ispitivačici) dosta godina gdje se tu trebalo govoriti hrvatski, engleski i tako. A talijanski samo s nekim bliskim prijateljima ili tako kojih nije bilo puno. Možda dva, recimo.

5.3.3. Odgojno-obrazovne ustanove talijanske nacionalne manjine

Deskriptivna je analiza odgovora na pitanje o školama kao domenama uporabe FD-a (v. pitanje 9. (c) u Prilogu 1) pokazala da talijanske škole nisu domena česte uporabe FD-a. Učestalost komunikacije s drugim učenicima ($M = 1,6$, $SD = 1,5$) i profesorima ($M = 1,5$, $SD = 1,4$) ocijenjena je kao vrlo rijetka .

Velikih razlika između dobnih skupina nema, što je vidljivo iz deskriptivnih vrijednosti (aritmetička sredina i standardna devijacija) u Tablici 12.

Tablica 12. Učestalost komunikacije na FD-u s učenicima i nastavnicima po dobnim skupinama

Domena (obrazovanje)	Dobna skupina											
	14 – 18		19 – 32		33 – 46		47 – 60		61 – 74		75 +	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
učenici	1,65	0,85	1,74	1,34	1,69	1,69	1,58	1,71	1,71	1,71	1,61	1,81
nastavnici	1,89	1,04	1,60	1,27	1,89	1,82	1,33	1,51	1,27	1,17	1,30	1,53

Rezultati intervjua ponudili su neke razloge takva stanja. Većina ispitanika navodi da se uporaba FD-a u školama bitno smanjila. Učenici međusobno komuniciraju na talijanskom standardu (na nastavi) i na hrvatskom jeziku (izvan nastave, u prostoru izvan učionice – na hodniku, igralištu itd.). Razlog je tome povećan broj upisa djece koja nisu govornici FD-a i koja kod kuće govore hrvatskim.

(85) *MP: La scuola l'ha fatta in italiano?*
I25: Sì. Sia le elementari che la media e superiore.
MP: Lì c'era qualcuno con cui poteva parlare in fiumano?
I25: No, no purtroppo.
MP: Era l'unico di classe?
I25: In realtà non ero l'unico che a casa parlava in fiumano, ma a scuola non parlavamo in fiumano.
MP: Come mai questa scelta? Quanti eravate?
I25: Boh, non so, in realtà non era una scelta ma dato che nessuno sapeva il fiumano io non lo parlavo. Siccome sapevo sia l'italiano che il croato, mi adeguavo.

MP: Školu ste pohađali na talijanskom?
I25: Da. I osnovnu i srednju.
MP: Jeste li ondje mogli s nekim govoriti fijumanski?
I25: Ne, ne, nažalost.
MP: Bili ste jedini u razredu?
I25: Zapravo nisam bio jedini koji je kod kuće govorio fijumanski, ali u školi nismo govorili fijumanski.
MP: Kako to? Koliko vas je bilo?
I25: Ne znam, zapravo to nije bio izbor, ali budući da nitko nije znao fijumanski, nisam ga govorio. Znao sam i talijanski i hrvatski, prilagođavao sam se.

(86) *I7: U školi, to je baš jedna situacija, mi smo govorili bastardese¹¹⁰ mi to tako zovemo jer to nije ni talijanski ni hrvatski. To je nešto između, al tako svi govore. Zato jer puno njih ne zna, ne govori doma, ni fijumanski ni talijanski, ništa, nego jedino što govori talijanski u školi, tako da međusobno im je lakše govorit hrvatski. Tako da sam ja isto tako sa ostalima, jer ih je većina bila koji nisu govorili talijanski doma, ni fijumanski, govorila hrvatski. I onda smo mi imali tako kako smo išli u talijansku školu, imali smo čudne baš formulacije i baš je to bilo ono strava, ali recimo djeca koja su bila Fijumani, s njima sam govorila fijumanski. Jer nam je to bilo prirodno. Nije mi bilo prirodno govorit talijanski s prijateljicom koja doma ne govori, razumijete, jer joj je bilo teže, jer joj je bilo teže se izrazit i tako i na kraju smo govorili hrvatski.*

MP: Znači bilo je djece u vašoj školi koja ne potječu iz fijumanskih obitelji.

¹¹⁰ Bastardan, koji je nastao ukrštanjem (tal.).

I7: Da, da, da. Ili recimo imaju nekoga ali ne... recimo to je baka s kojom ne govore, razumijete, neka takva varijanta. Dakle oni sami po sebi nisu govorili.

(87) *I8: Perché lì ci siamo incontrati tra diversi, non so, diversi casi insomma sono arrivati dove certi non parlavano in casa né l'italiano né il fiumano, allora usavano il croato. Mentre noi che lo usevamo in casa lo usiamo ancora oggi, ecco, con le amiche io parlo in fiumano. (...) Tra di noi, tra amici, noi parlavamo sempre in fiumano. Io andavo alla scuola elementare italiana X (podatak poznat ispitivačici) e noi in classe con la maestra, senza maestra, il professore, abbiamo sempre parlato in fiumano. (...). Non parlano niente, né l'italiano, né fiumano, né niente.*

MP: Ma non è una scuola italiana?

I8: Come no.

MP: E come parlano?

I8: In croato. In classe probabilmente anche sì, non lo so, però io li sento fuori in cortile, ecco, è lì che li sento e ho sentito il fiumano una volta forse in cinque anni.

MP: Tra le maestre o tra i bambini?

I8: No, no, no, tra i bambini. Fuori classe, io parlo della mia generazione, si sentiva parlare il fiumano. Io ho parlato con tutti, mentre questi no. Direi proprio di no.

I8: Ondje smo došli s raznih strana, ne znam, bilo je različitih slučajeva, ukratko, došli su i oni koji kod kuće nisu govorili ni talijanski, ni fijumanski, onda su govorili hrvatski. Dok ga mi koji smo ga govorili kod kuće i danas govorimo, evo, ja s prijateljicama govorim fijumanski. (...) Među sobom, među prijateljima, mi smo uvijek govorili fijumanski. Ja sam išla u talijansku osnovnu školu X (podatak poznat ispitivačici) i mi smo u učionici s učiteljicom, bez učiteljice, profesora, uvijek smo govorili fijumanski (...). Ne govore ništa, ni talijanski, ni fijumanski, ništa.

MP: Zar to nije talijanska škola?

I8: Kako ne.

MP: Pa kako govore?

I8: Hrvatski. U učionici možda da, ne znam, ali ja ih čujem vani na dvorištu, evo, tamo ih čujem i čula sam fijumanski možda jednom u pet godina.

MP: Među učiteljicama ili djecom?

I8: Ne, ne, ne, među djecom. Izvan učionice, govorim o svojoj generaciji, čulo se fijumanski. Ja sam ga sa svima govorila, ovi danas ne. Rekla bih da ne.

Izjave starijih ispitanika potvrđuju da se polovicom 20. stoljeća u školama komuniciralo gotovo isključivo na dijalektu. U njihovo se vrijeme u talijanskim vrtićima i školama među djecom rabio FD, a na nastavi i u komunikaciji s nastavnicima talijanski standard (i rjeđe FD). Nastavnici su se među sobom također običavali služiti FD-om.

(88) *I4: (...) Dok sam ja išla u školu, znači tada smo svi govorili recimo fijumanski u razredu. Nije nikoga bilo tko je govorio hrvatski. A to je bilo znači šezdesetih godina, ne. A ovaj, danas, međutim, ehm... ehm... možda jedna vrlo... vrlo... mali procenat djece govori fijumanski, eto. Tako da problem je ustvari ne samo fijumanski, nego i talijanski, jer su to roditelji mješovitih brakova koji nemaju sad to što sam imala ja.*

(89) <i>I12: (...) Io poi quando ho finito le elementari croate mi sono iscritta al liceo italiano. Con i miei coetanei, coi miei compagni di classe parlavamo tutti il dialetto. In classe e fuori classe. In tempo libero e così via. Loro avevano, non so il numero dei parlanti, questo non glielo so dire, so soltanto che si usava anche nell'ambiente della scuola molto di più. MP: Invece alunni come parlano tra di loro? I12: Rarissimi parlano il dialetto. Rarissimi. Quando sento due che si scambiano qualche parola perché sono figli dei fiumani rimango addirittura meravigliata. Mentre sono piccoli l'italiano, le maestre ancora insistono,</i>	<i>I12: (...) Poslije kad sam završila hrvatsku osnovnu, upisala sam talijansku gimnaziju. Sa svojim vršnjacima, s društvom iz razreda, svi smo govorili fijumanski. U učionici i izvan nje. U slobodno vrijeme i tako dalje. Oni su imali ne znam koliki broj govornika, to vam ne znam reći, znam samo da se u školi puno više upotrebljavao. MP: Kako govore đaci među sobom? I12: Vrlo rijetki govore dijalektom. Vrlo rijetki. Kad čujem dvoje da su izmijenili koju riječ jer su to djeca Fijumana, ostanem iznenađena čak. Dok su mali talijanski, učiteljice još insistiraju, ali kad malo narastu... MP: Prelaze na hrvatski? I12: Često, da.</i>
--	--

mentre poi quando diventano un po' più grandicelli...

MP: Passano al croato?

I12: Molto, sì.

(90) *MP: E tra di voi come parlavate nelle scuole?*

I15: Tramite intervalli fiuman.

MP: C'erano dei ragazzi in quel periodo che non parlavano l'italiano? O il fiumano?

I15: No. Io ho iniziato le scuole negli anni Cinquanta, quella volta si andava a scuola a sette anni, eravamo tutti praticamente del rione di Belvedere, Cosala, tutti più o meno che erano di madrelingua diciamo italiano-veneta.

MP: E cambiato quindi rispetto a oggi quando diceva che prevale il croato?

I15. Sì, sì. Già da generazione di mia figlia.

MP: Kako ste govorili među sobom u školama?

I15. Pod odmorom fiuman.

MP. Je li u tom razdoblju bilo djece koja nisu govorila talijanski? Ili fijumanski?

I15: Ne. Ja sam krenula u školu pedesetih, tada se u školu išlo sa sedam godina, bili smo praktički svi s područja Belvedera, Kozale, svima je manje-više materinski bio talijanski, venetski.

MP: Znači drugačije no danas kad kažete da prevladava hrvatski?

I15: Da, da. Već od generacije moje kćeri.

Nakon Drugoga svjetskog rata broj je djece u talijanskim školama koja su govorila FD počeo opadati. Dio ispitanika posvjedočio je da su pripadnici manjine počeli tada iz političkih razloga za svoju djecu odabirati hrvatske škole i odgajati ih na hrvatskom jeziku.

(91) *I3: (...) a tutti i dirigenti delle varie istituzioni italiane era praticamente stato indicato di non mettere i loro figli alle scuole italiane (...). Moltissimi già negli anni...ehm... insomma quegli anni terribili*

I3: (...) svima rukovodećima u raznim talijanskim ustanovama bilo je praktički napomenuto da ne upisuju djecu u talijanske škole (...). Mnogi su već tih godina... ehm... tih dakle užasnih godina

quando ho cominciato ad andare a scuola io, quindi alla fine degli anni Sessanta c'è stato, ovviamente io non me ne accorgevo, però c'è stata una specie di... continui tentativi, sai, di stringere...

MP: Di sopprimere?

I3: ...di sopprimere (...). Cioè io quando sono andata in prima eravamo in cinque. Dopo di me non c'è stato nessuno, sì, è arrivata dopo due anni X (podatak poznat ispitivačici), era una, (...) e dopo son passati quattro anni quindi perché arrivi una nuova generazione di otto ragazzi.

kada sam ja krenula u školu, znači to je bilo krajem šezdesetih, naravno to nisam primjećivala, ali postojala je jedna vrsta... neprestanih pokušaja, znaš, da se suzbije...

MP: Da se potisne?

I3: Da se potisne. Kad sam ja upisala prvi razred, bilo nas je pet. Poslije mene nije bilo nikoga, da, dvije godine kasnije došla je X (podatak poznat ispitivačici), bila je jedina, (...) i poslije su prošle još četiri godine dok se nije upisala nova generacija od osmero djece.

(92) *I24: Tanti sì, tanti sì. E poi c'è chi non lo fa. Diciamo conosco tantissimi fiumani che hanno iscritto i figli nelle scuole croate però a casa hanno parlato fiumano. Perché anche iscrivere figli nelle scuole italiane era, è un po' rischioso. E un po' la gente aveva paura. Perché coloro che lavoravano, che erano adulti e lavoravano, hanno avuto dei problemi grossissimi e allora volevano evitare ai figli questi problemi e li hanno iscritti nelle scuole croate. Però a casa hanno parlato fiumano. C'è invece chi ha iscritto i figli nelle scuole croate e poi a casa parlava un croato non saprei quale, perché non sapevano poveretti... È difficile, è difficile...*

I24: Mnogi prenose, mnogi prenose. Ima i onih koji to ne čine. Recimo, poznajem mnogo Fijumana koji su upisali djecu u hrvatske škole, ali su kod kuće govorili fijumanski. Bilo je i pomalo riskantno upisivati djecu u talijanske škole. Ljudi su se malo bojali. Oni koji bili zaposleni, odrasli koji su bili zaposleni, imali su velikih problema i željeli su svoju djecu poštediti tih problema, pa su ih upisali u hrvatske škole. Ali kod kuće su govorili fijumanski. Ima s druge strane i onih koji su upisali djecu u hrvatske škole i koji su kod kuće govorili neki hrvatski, ne bih znala kakav, jer ga jadni nisu znali. Teško je, teško je...

(93) *I4: Nisu prenijeli, čak smo imali slučaj djevojčice koja je došla davno davno, koja je bila došla ono odmah poslije rata, mislim da je bilo, koja je došla u vrtić, tata je govorio, mama nije, a nono je bio predsjednik neke stranke i nono je smatrao s obzirom da je on, zapravo ja nisam nonića čula, taj tata nam je rekao razlog zbog čega su malu ispisali i stavili u hrvatski vrtić zbog toga.*

Neki su roditelji djecu upisivali u hrvatske vrtiće i škole sa željom da nauče hrvatski jezik te da se lakše uklope u životnu sredinu u kojoj je hrvatski većinski jezik.

(94) <i>I12: Parlavamo solo in fiumano e poi all'età di sei anni mi hanno dato all'asilo croato per imparare la lingua (...). Così da me è successa la cosa inversa da quello che succede adesso con i nostri alunni che vengono a scuola per imparare la lingua. Invece da me era l'opposto. (...) Perché erano altri tempi, in quel tempo si vede, non si parlava tanto di ricchezza, che usare il dialetto, un'altra lingua è una ricchezza e così via. Anzi, pensavano che forse ci si inserisce meglio nella società conoscendo meglio la lingua dell'ambiente sociale, in quanto anche mia mamma all'epoca aveva avuto dei problemi parlando a casa in italiano, dopo in Jugoslavia...</i>	<i>I12: Govorili smo samo fijumanski i poslije kad sam imala šest godina dali su me u hrvatski vrtić da naučim jezik (...). Kod mene se dogodilo obrnuto od onoga što se sad događa s našim učenicima koji upisuju školu da bi naučili jezik (talijanski, op. M. P.). Sa mnom je bilo obrnuto. (...) Bila su naime druga vremena, u tom razdoblju jasno nije se govorilo mnogo o bogatstvu, da je uporaba dijalekta, drugog jezika, jedno bogatstvo i tako dalje. Naprotiv, mislili su da će se biti lakše uključiti u društvo upoznavši bolje jezik šire okoline jer je i moja mama u to vrijeme imala problema zato što je kod kuće govorila talijanski, poslije u Jugoslaviji...</i>
--	---

Neki su pak odlučivali na temelju mjesta stanovanja, a takva se tendencija i danas nastavlja. Ako je u blizini mjesta stanovanja škola s nastavom na hrvatskom jeziku, roditelji često odabiru upravu tu ustanovu. Kriterij pripadnosti manjini u tim slučajevima ustupa mjesto praktičnosti i lakšoj organizaciji svakodnevnog života.

(95) *I9: (...) Međutim kad smo mi počeli ići u osnovnu školu, ja ne znam da li su moji roditelji imali dilemu gdje nas poslat, gdje me poslat, nisam siguran, no, škola mi je bila tu pred nosom, roditelji su mi živjeli tu, škola X (podatak poznat ispitivačici) u ono vrijeme je dosta bila daleko od nas, bila je cesta iako nije bilo non era traffico, non era¹¹¹...*

MP: ...pericoloso¹¹²?

I9: Pericoloso, no. No međutim moji roditelji su bili dosta zauzeti poslom, od ujutro do navečer, i nije možda bilo tako lako kao što danas roditelji, ne znam, bake, ovo, ono, prate male školarce, prvašice i tako dalje...

I u vrtićima je broj djece koja govore FD u stalnom opadanju. Djeca koja upisuju talijanske vrtiće nerijetko ne govore talijanskim jezikom, pa odgojitelji, koji moraju djecu pripremiti za nastavu u osnovnim talijanskim školama, s njima komuniciraju na talijanskom standardu.

(96) *I4: Da, to je kao L2 bi bio recimo za tu djecu koja dolaze iz takvih porodica.*

MP: Kako ta dječica međusobno komuniciraju?

I4: A, hrvatski.

MP: Na hrvatskom? Isključivo na hrvatskom?

I4: Da, to je to.

MP: I sa tetama?

I4: Da, kad recimo... ako... normalno da se dijete obrati na hrvatskom jer ne zna jezik. E sad mi mu odgovorimo na talijanski, onda neki su zato da ne bi se smjelo uopće razgovarati na hrvatskom, nego samo talijanski, ali s obzirom na pedagogiju rada, na psihologiju i sve ono... sve ono što svaki roditelj kad donese dijete, a i samo dijete mora čut nešto što je svoje...

¹¹¹ Nije bilo prometa, nije bilo... (tal.).

¹¹² Opasno (tal.).

MP: Što mu je razumljivo...

I4: Normalno da mu isto tako se malo moraš obratiti i na njegovom ustvari jeziku, je tako, a službeno je sve to skupa na... i tako to, ali ta djeca jako dobro za tri-četiri godine, nakon što idu u vrtić, oni su spremni za školu. Za književni jezik, da. Ne za dijalekt. (...) Tu se radi o tri jezika. Tu znači on dođe s hrvatskim jezikom, mora naučiti talijanski za školu i sad u vrtiću je to jako teško baš na taj način pripremiti recimo, osim što sam rekla prije, koju pjesmicu, ovo, recitaciju i tako, igricu na fijumanskom ok, ali u školi će to biti više sistematizirano i onako... (...)

(97) *I5: (...) Velika, velika, velika manjina, ovako, od dvadeset dvoje djece troje vam govore fijumanski. Ako išta govore, onda govore talijanski. (...)*

MP: A recite ova dječica u vrtiću, kako oni komuniciraju međusobno?

I5: Najviše na hrvatskom.

(98) *I8: (...) All'asilo per la minoranza italiana, arrivano sì quelli che parlano il fiumano, che capiscono l'italiano, però vengono anche quelli che vengono lì anche proprio per imparare l'italiano.*

MP: Quanti anni hanno questi bambini?

I8: Da tre a sei.

MP: E molti non portano da casa già...?

I8: No, non dico tutti, no, però un terzo...

MP: Comunque è un gran numero.

I8: Sì, sì, ma dico, arrivano, parlano l'italiano ecco, o capiscono almeno l'italiano, però prima secondo me era molto più semplice questa cosa. Cioè non lo dico solo io, lo dicono colleghe che hanno

I8: (...) U vrtić za talijansku manjinu upisuju se, da, oni koji govore fijumanski, koji razumiju talijanski, ali upisuju se i oni koji dolaze tamo upravo da bi naučili talijanski.

MP: Koliko godina imaju ta djeca?

I8: Od tri do šest.

MP: I mnogi ne donose već od kuće...?

I8: Ne, ne kažem svi, ali trećina...

MP: To je velik broj.

I8: Da, da, ali kažem, govore talijanski, evo, ili barem razumiju talijanski, ali prije je to bilo mnogo jednostavnije. Ne tvrdim to samo ja, kažu to i kolegice koje zasigurno

sicuramente molti più anni d'esperienza, quelli che andranno adesso presto in pensione. Era più semplice prima. | *imaju mnogo više iskustva, koji će sada brzo u mirovinu. Bilo je jednostavnije prije.*

Kritike uglavnom idu dvosmjerno: od obitelji prema ustanovama i od ustanova prema obiteljima i odgovornost se za takvo stanje uglavnom prebacuje na druge. Ispitanici navode „liniju manjeg otpora“ kao glavni razlog odustajanja, u prvom redu roditelja. Svjesni su da je ulaganje u očuvanje dijalekta napor i da zahtijeva kontinuirani rad.

(99) *I16: Perché quando mio nipote andava all'asilo mi si rizzavano i capelli quando sentivo le insegnanti parlare con i bambini, l'asilo italiano, parlare coi bambini in croato. (...) E io ero molto snervata sentire l'insegnante, anche fiumana, parlare coi bambini in croato in un asilo italiano. Bisogna avere il metodo, bisogna farli interessare in qualche modo, coi giochi, loro avranno imparato il modo di attirare l'attenzione dei bambini. I bambini sono lì per parlare l'italiano. E poi per frequentare anche la scuola italiana.* | *I16: Jer dok je moj unuk išao u vrtić dizala mi se kosa na glavi kad bih čula odgojiteljice kako govore s djecom, u talijanskom vrtiću pričaju s djecom na hrvatskom. (...) Bila sam jako uzrujana kad sam čula odgojiteljicu, također Fijumanku, da u talijanskom vrtiću govori s djecom hrvatski. Treba imat pristup, treba ih zainteresirati na neki način, kroz igru, valjda su naučili kako privući pozornost djece. Djeca su ondje da bi govorila talijanski. I da bi poslije pohađala talijanske škole.*

(100) *I5: Ma da, da, znate, jednostavnije mi je tako, tko će se stalno prešaltavat, i onda od nas očekuju čuda. Iako ja već par godina na prvom sastanku to istaknem da kada engleski platiš 250 kuna, onda kad dijete izađe s engleskog pitaš šta si danas naučio, a kad dođeš iz talijanske skupine van, pa nisi platio ništa ekstra, onda te ništa nije briga. Mi smo njima*

počeli recimo pjesmice, i to, kopirat pa stavljat na bacchecchu¹¹³ tako da oni to vide, da mogu s djetetom to ponavljati, i da mogu pitati šta znači koja riječ, tako pokažu interes.

- (101) *MP: Perché scelgono di andare in una scuola italiana?*
I21: Per acquisire una lingua. Io dico sempre, ci sono tanti che scelgono di iscrivere i propri figli in una scuola tedesca, in una scuola francese e così via. E pagano. Sono tanti soldi. Qua non pagano ma ricevono tanto. Ma proprio tanto. | *MP: Zašto onda odaberu talijansku školu?*
I21: Da bi naučili jezik. Ja uvijek kažem, mnogi odaberu upisati svoju djecu u njemačke škole, u francuske škole i tako dalje. I plaćaju. To je mnogo novca. Ovdje ne plaćaju ništa, a dobiju puno. Ali jako puno.
- (102) *I5: Jedino, kažem, imamo mi pedeset posto, neću reć pedeset, ali barem trideset posto ljudi koji uđu u talijansku skupinu da bi dijete naučilo talijanski, a nisu ni pripadnici ni ništa i onda takav nema ni interesa učit fijumanski, njemu je važno da dijete nauči talijanski, da jednog dana ode na faks, da lakše radi u Europi, barem trideset posto. Što je rekla jedna mama – elegantno izbjegnem plaćanje učenja jezika. To je dosta veliki postotak.*

Također, zaposlenici u obrazovnim ustanovama spominju i sve veću uporabu engleskog jezika među djecom, koja potiskuje ne samo uporabu manjinskoga FD-a nego i većinskoga hrvatskog. Djeca se upisuju vrtiće i škole s već (djelomično) usvojenim engleskim i njihov je interes usmjeren prema sadržajima na tom jeziku.

- (103) *I5: Da, to nam je bio... Ovima danas imam osjećaj da to baš nije nešto. I nije prirodno, nije cool, možda engleski da, mi imamo djecu koja uredno dođu i s tri godine yellow, pink, white, black,¹¹⁴ ali na talijanski ne znaju. A roditelji znaju talijanski, znači... A to vam je*

¹¹³ Oglasna ploča (tal.).

¹¹⁴ Žuto, roza, bijelo, crno. (engl.).

Baby TV, tako da ni to nije zasluga roditelja baš previše. Stvar je u tome da bi baš trebalo, ma i nonići sad, to je sad sve...

(104) *III. Da. Oni više ne pričaju doma, oni su okruženi engleskim jezikom.*

MP: Znači više nije ni hrvatski problem?

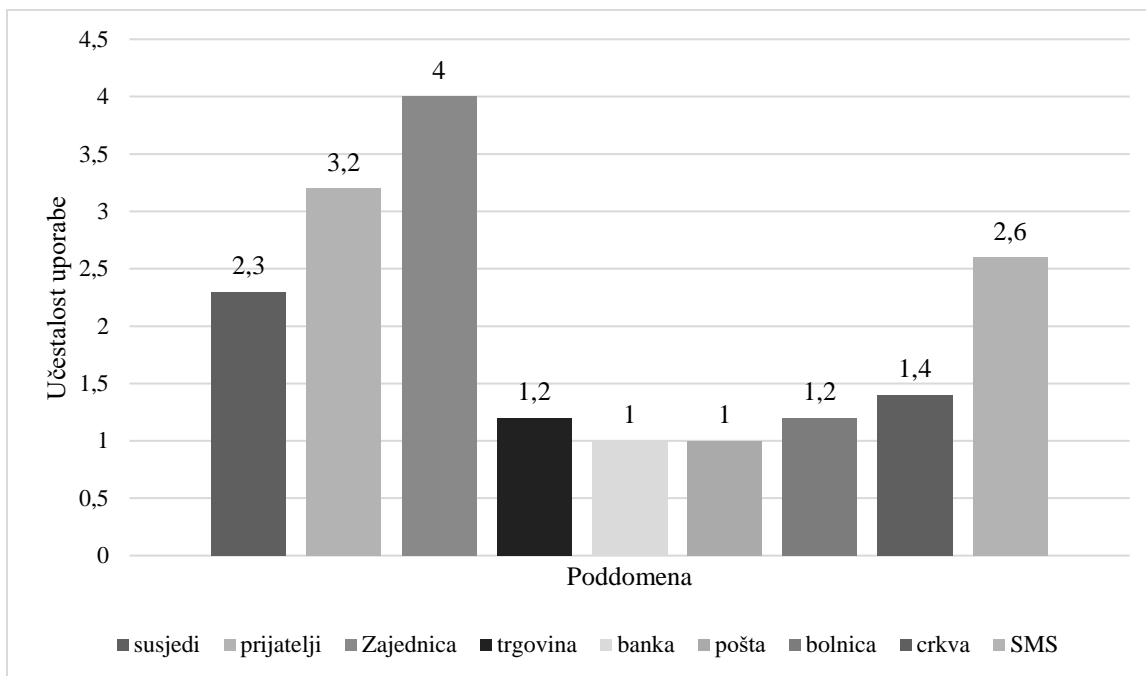
III: Tako je. Igrice. National Geographic, it's in English.¹¹⁵ Mislím ja jako dobro i engleski pričam, ali jako dobro i talijanski pričam, u talijanskim sam školama, moraš znat, kako da kažem. Prvo sam talijanski naučila. Oni direktno idu s hrvatskog na engleski, internet, igrice, sve im je na engleskom.

Rezultati pokazuju da se talijanske škole i vrtići ne mogu više smatrati domenama u kojima FD ima svoj komunikacijski prostor kakav je imao nekada.

5.3.4. Šire okruženje

U javnom se prostoru ispitanici služe FD-om samo u određenim prigodama. Graf 6 prikazuje aritmetičku sredinu učestalosti komunikacije u javnom prostoru prema ispitivanim poddomenama (v. pitanje 9. (d) u Prilogu 1).

¹¹⁵ Radi se o televizijskome dokumentarnom programu na engleskome jeziku.

Graf 6. Učestalost komunikacije na FD-u u javnom prostoru

Vidljivo je da najvišom ocjenom ispitanici ocjenjuju učestalost komunikacije u Zajednici Talijana ($M = 4$, $SD = 1,4$), dok je najnižom ocijenjena učestalost uporabe FD-a u bankama ($M = 1$, $SD = 0,5$) i pošti ($M = 1$, $SD = 0,5$). Rezultati uporabe FD-a po dobnim skupinama u svakoj od ponuđenih poddomena, zajedno s rezultatima iz intervjua, prikazani su nastavku.

5.3.4.1. Susjedstvo

U Tablici 13 navedene su deskriptivne vrijednosti (aritmetička sredina i standardna devijacija) po dobnim skupinama za učestalost komunikacije sa susjedima.

Tablica 13. Učestalost komunikacije na FD-u sa susjedima po dobnim skupinama

Domena (susjedstvo)	Dobna skupina											
	14 – 18		19 – 32		33 – 46		47 – 60		61 – 74		75 +	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
susjedi	1,38	0,79	1,62	1,12	2,20	1,38	2,79	1,20	2,62	1,54	3,24	1,64

Kao i u primjerima većine drugih domena, starije generacije ispitanika, a osobito ona najstarija, ocjenjuju učestalost komunikacije sa susjedima višom ocjenom od dviju mlađih skupina.

U intervjuima rijetki ispitanici spominju susjedstvo kao okruženje u kojem se FD koristi. Ako ga navode, radi se uglavnom o starijoj populaciji u određenim gradskim četvrtima (Kozala, Belveder, Kantrida), kako je već ranije navedeno (v. 5.1.2).

(105) *MP: Osim s obitelji, s kim još komunicirate na fijumanskom?*

I6: Na poslu, onda sa nekim susjedima komuniciram, sa poznanicima, obično sa starijom populacijom, u školi, ono sa nekim prijateljima iz razreda bivšeg i tako.

(106) *I8: Sì, loro andavano anche al negozio e parlavano in fiumano. E con la signora che lavorava lì dentro e con le signore che portavano la roba al negozio. Parlavano tutte in fiumano. Adesso sta gente probabilmente non c'è più. Però dico, loro lo usavano con tutti. Io ho la fortuna che abito nella mia via parlano tre quarti della via el fuman. Però sono tutti nonni.*

MP: E studenti, giovani?

I8: No. No. No, dico, dove abito io, se esco di casa, in ogni casa c'è una persona almeno che parla l'italiano o il fiumano. Però dico è una via proprio specifica. Perché sono tutti nati là.

I8: Da, oni su i u trgovini govorili fijumanski. S gospođom koja je ondje radila i sa ženama koje su donosile robu u trgovinu. Sve su govorile fijumanski. Sada vjerojatno ti ljudi više nisu živi. Ali velim, oni su govorili sa svima. Ja imam sreću da živim u ulici gdje tri četvrtine govori el fuman¹¹⁶. Ali to su sve starci.

MP: A studenti, mladi?

I8: Ne. Ne. Ne, kažem, ondje gdje stanujem, ako izađem iz kuće, srest ću barem jednu osobu koja govori talijanski ili fijumanski. Ali ponavljam, to je jedna specifična ulica. Jer su svi rođeni ondje.

¹¹⁶ Fijumanski (fijum.).

(107) *II: Je, oni su pomrli. Bilo ih je, ja se sjećam. Ja se sjećam, ja se sjećam. Kad je nona moja još bila živa, znači to ti je bilo one dvije i... i osme je umrla, pred deset godina, ona znači, znači ajmo reć period prije dvadeset godina, kad je ona još bila ok i kad je mogla izlaziti van iz kuće, oni su ti se znači u susjedstvu te babazze¹¹⁷, ja njih iz milja kažem, su ti se okupljale na jedan balkon, na jednu terasu kod jedne. Svaka bi svoj mali škanjić¹¹⁸ dopeljala, sjele bi i to ti je bilo do kasno u noć, do, do jedanajst ur po ljeti su ti se one tamo smijale njih šest-sedam tih vicina¹¹⁹ i sve po fjumanski ti je to bilo, razumiješ, to se smijalo, to si čuo fjumanski na svakom kantunu¹²⁰ jer su to bili ta generacija koja je koja je još uvijek koristila taj fjumanski svakodnevno.*

Prema izjavama ispitanika, FD u javnom prostoru gotovo isključivo rabe starije osobe. Mlađe generacije puno rjeđe komuniciraju na FD-om i rijetko ih je čuti.

(108) *I9: Jako rijetko, ali čujem, čujem osobe koje su stare poput mene ili još starije, čujem ih i...*

M: A mlađe?

I9: Ehm... Teže, teže, teže.

(109) *I5: Čujem starije ljude koji govore fjumanski, slabo mlade.*

MP: Kad ste bili mlađi, jeste li više govorili?

I5: Da, mi smo svi komunicirali na fjumanski. Baš smo svi komunicirali.

MP: I u javnim prostorima?

I5: Svugdje, da. Nije nam bilo... Imam osjećaj da je tim mladima danas, mladima, ovoj generaciji adolescenata, da je njima to neugodno. Neugodno možda, ne uklapaju se, ne

¹¹⁷ Žene, babe (fjum.).

¹¹⁸ Tronožac (čak.).

¹¹⁹ Susjeda (tal.).

¹²⁰ Ugao (čak.).

znam, a nama je, barem meni i toj generaciji bilo baš dobro da smo tako, da se ističemo, da smo znali pričat nešto što drugi nije razumio.

(110) *I7: (...) i onda sam baš čula roditelja sa curicom, s njom je govorio fijumanski. To mi je bilo baš fora čut jer je rijetko. Znam čut da govore talijanski, ali ne tolko fijumanski.*

Intervjui su otkrili još neke rijetke gradske „oaze“ gdje se još uvijek komunicira na FD-u. Malo je javnih prostora gdje se danas, prema mišljenju ispitanika, on može čuti. Osim već spomenute autobusne linije broj 4 i gradskoga groblja, što potvrđuje da je FD najvitalniji na području gradske četvrti Kozala, ispitanici spominju tek nekoliko mjesta u samome središtu Rijeke, izuzev ZT-a.

(111) *I7: Da, da, ima nekih par kafića recimo. Ja znam da postoji taj jedan koji se zove.... ulica Matije Gupca... Veslarska (...) tako nekako, pored Circola, ona jedna, rijetko se tamo prolazi... (...) E tamo postoji jedan kafić koji baš drže Fijumani. I tamo Fijumani idu (...). Tamo se čuje recimo fijumanski. (...) Ima kafić onaj na Jelačićevom trgu, kad idete...*

MP: Aha, onaj na uglu? (...)

(112) *III: Recimo onaj baretto il Piccolo, come se ciama¹²¹ onaj, nikad nisam bila tamo, na uglu.*

MP: Na kantunu na Fiumari?

III. Na kantunu, tamo uvijek se čuje, tamo, tamo, onaj na Garibaldi, preko puta, tamo.

5.3.4.2. Prijatelji

Učestalost komunikacije s prijateljima za različite dobne skupine (aritmetička sredina i standardna devijacija) prikazana je u Tablici 14.

¹²¹ Kafić *Il Piccolo* (tal.); kako se zove (fijum.).

Tablica 14. Učestalost komunikacije na FD s prijateljima po dobnim skupinama

Domena (prijatelji)	Dobna skupina											
	14 – 18		19 – 32		33 – 46		47 – 60		61 – 74		75 +	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
prijatelji	2,00	1,10	2,60	1,08	2,83	1,15	3,53	1,15	3,93	1,05	4,33	0,92

Deskriptivni podatci ukazuju na to da tri starije dobne skupine komunikaciju na FD-u s prijateljima ocjenjuju češćom od ispitanika triju mlađih dobnih skupina.

Budući da je većina govornika FD pohađala talijanske škole, pripadnici starije i srednje generacije koji su se ondje, za razliku od mlađih generacija, međusobno sporazumijevali na FD-u, nastavljaju s bivšim školskim kolegama komunicirati na isti način iako priznaju se broj tih osoba smanjio ili da se ni jedni ni drugi u vlastitim obiteljima više ne služe FD-om.

<p>(113) <i>MP: E con chi lo parla oggi il fumano?</i>
<i>I8: Con mia mamma, con mia zia, con tutta questa parte qui con cui ho parlato sempre, poi con amiche che andavano con me all'asilo, perché con alcune ci... siamo ancora amici insomma, il fumano lo parlo con tutti quelli che andavano con mi in classe. Alle scuole elementari, con quelle delle medie non tanto.</i></p>	<p><i>MP: S kim danas govorite fijumanski?</i>
<i>I8: S mojom mamom, s mojom tetom, s cijelim tim dijelom obitelji s kojim sam uvijek govorila, onda s prijateljicama s kojima sam išla u vrtić jer sam s nekima... i dalje se naime družimo, fijumanski govorim sa svima koji su išli con mi¹²² u razred. U osnovnu školu, s onima iz srednje ne toliko.</i></p>
(114) <i>I21: Con i miei ex compagni di scuola, di asilo (...), tutti fumano che ancora adesso frequentano la Comunità, parlano il fumano tra di noi, così... Quando siamo andati al liceo c'erano ragazzi delle</i>	<i>I21: S bivšim školskim kolegama, onima iz vrtića (...), sa svim Fijumanima koji sada dolaze u Zajednicu, govorimo fijumanski međusobno, tako... Kad smo išli u gimnaziju, bila su to djeca iz četiri</i>

¹²² Sa mnom (fijum.).

quattro scuole italiane e tutti erano fiumani anche lì, abbiamo sempre parlato in fiumano tra di noi, (...) in terza liceo sono arrivati tanti ragazzi dalle scuole croate. Però quella volta sono arrivati dalle scuole croate quelli che erano di famiglia italiana, fiumana, e che avevano frequentato le scuole croate prima, quindi anche con loro io ho parlato sempre in fiumano, chi non lo sapeva ha imparato.

talijanske škole i sve su to bili Fijumani, uvijek smo među sobom govorili fijumanski, (...) u trećem gimnazije su došla djeca iz hrvatskih škola. Ali tada su iz hrvatskih škola došli oni iz talijanskih obitelji, fijumanskih, koji su prije išli u hrvatske škole, znači i s njima sam uvijek govorila fijumanski, tko nije znao naučio je.

Mlađi ispitanici sa školskim kolegama komuniciraju na hrvatskom, rjeđe na talijanskom, pa se taj oblik komunikacije nastavlja i poslije ako se to prijateljstvo održi. Neki među njima tek naknadno počinju komunicirati na FD-u.

(115) *I19: Alle elementari fino alla sesta classe ho parlato quasi esclusivamente in italiano perché avevo... una delle ragazze che era mia amica veniva da Roma quindi il croato non lo parlava assolutamente, così che eravamo un gruppetto e fra noi parlavamo sempre in italiano. In settima e ottava un po' più in croato perché c'era un po' l'abitudine tra gli alunni di parlare in croato. Poi al liceo si parlava molto croato. La cosa che mi ha sempre affascinato e che avevo in classe... avevo delle amiche che sono fiumane con cui non ho parlato fiumano fino a 25 anni per dire.*

I19: U osnovnoj školi, sve do šestog razreda, pričala sam isključivo talijanski jer sam imala... jedna djevojka s kojom sam se družila bila je iz Rima i nije uopće govorila hrvatski, tako da smo bili jedna grupica i govorili smo uvijek na talijanskom. U sedmom i osmom malo više hrvatski jer je među učenicima postojala navika da se govori hrvatski. U gimnaziji se puno govori hrvatski. Ono što me uvijek impresioniralo jest da sam u razredu imala... imala sam prijateljice Fijumanke s kojima nisam govorila fijumanski sve do dvadeset pete recimo.

I stariji i mlađi ispitanici posvjedočili su da djeca u određenoj razvojnoj fazi, između puberteta i adolescencije, isprva napuštaju dijalekt zbog srama i želje za pripadanjem društvenoj većini. U sljedećoj fazi odrastanja ponovno postaju svjesni njegove važnosti.

- (116) *I21: Da quando è andata a scuola, settima, ottava, l'adolescenza... E in quella classe, per esempio, ha finito adesso il liceo, in quella classe ci sono lei o altre 3 o 4 ragazze che sono fiumane ma fra di loro parlano il croato. Anche nella generazione di mia figlia, poi ridevamo, c'era una ragazzina che non sapeva proprio parlare il croato, ma proprio no, e lei parlava il croato con l'altra fiumana usando i casi a modo sbagliato per entrare nel gruppo. Perché ad un certo punto, non so quando, appunto questo croato è diventato talmente così forte, addirittura da isolarli, chi parlava l'italiano si metteva da parte. Cioè, non entrava a far parte del gruppo. Era „in“ così, parlare croato. (...) Diventa molto difficile alle superiori... (...) Alle superiori succede invece finimondo.*
- I21: Otkako je krenula u školu, u sedmi, osmi, adolescencija... U tom razredu, naprimjer, sad je završila gimnaziju, u tom su razredu ona i još tri ili četiri djevojke Fijumanke, ali međusobno govore hrvatski. I u generaciji moje kćeri, smijali smo se, bila je jedna djevojčica koja baš nije znala govoriti hrvatski, ali uopće, ali ona je s drugom Fijumankom govorila hrvatski upotrebljavajući pogrešno padeže samo da bi bila dio grupe. Jer u određenom je trenutku, ne znam kada, taj hrvatski postao tako jak da ih je doslovno izolirao, tko je govorio talijanski ostajao je po strani. Odnosno nije bio dio grupe. Bilo je „in“ govoriti hrvatski. (...) Vrlo je teško u srednjoj... (...) U srednjoj međutim nastupa smak svijeta.*
- (117) *I13: (...) Postoje i slučajevi u tim trećim, četvrtim generacijama gdje dijete razumije u potpunosti fijumanski, ali se srami pričat ga. Ali to nam je jasno jer to istraživanja pokazuju da kad se on srami pričat to je jer se, pogotovo u pubertetu, dijete srami, ako okruženje nije takvo, biti različit. (...) Kod adolescencije ne želiš biti različit, nego tražiš svoju grupu, ne. Dakle želiš se uklopit i tu dolazi do tih nekih... Zato treba raditi na tome i treba što više promovirati i eliminirati te neke nebuloze gdje je to jedan manje vrijedni jezik, gdje je to*

jedan jezik puka jer je to jedan jezik koji ima jako staru tradiciju i kojeg treba svakako očuvati, evo.

- (118) *I22: Ja isto gledam sebe kad su nono i nona umrli, kad je nona druga umrla, jednostavno nemaš neke ljude s kojima pričaš samo to. I onda se jednostavno prešaltaš na lakšu varijantu. Naravno da je lakše kad idemo mama i ja u dućan da ne pričamo na talijanski, na fjumanski nego da pričamo na hrvatski. Ali kad smo bili u pubertetu, onda nedajbože! Šta mi sad tu fjumanski pričaš, jesi luda? Tako djeca i danas funkcioniraju. To je neminovno da će se nešto tako dogoditi. Dok ne postanu neki normalni odrasli, recimo.*

5.3.4.3. Zajednica Talijana (*Comunità degli Italiani*)

U Tablici 15 nalaze se deskriptivne vrijednosti (aritmetička sredina i standardna devijacija) za učestalost komunikacije po dobnim skupinama u Zajednici Talijana.

Tablica 15. Učestalost komunikacije na FD-u u Zajednici Talijana po dobnim skupinama

Domena (manjinske ustanove)	Dobna skupina											
	14 – 18		19 – 32		33 – 46		47 – 60		61 – 74		75 +	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
ZT	3,24	1,65	3,76	1,70	4,34	1,16	4,25	1,41	4,24	1,22	4,45	1,14

Zajednica Talijana ocijenjena je kao mjesto na kojem ispitanici najčešće komuniciraju na FD-u od svih spomenutih domena. Iako određene razlike među mlađima i starijima postoje, sve dobne skupine daju toj domeni visoku ili vrlo visoku srednju ocjenu.

- (119) *I2: Ehm.... quindi tra di noi parliamo in fumano e poi, sì, in Comunità chiunque* | *I2: Ehm... mi dakle međusobno govorimo na fjumanskom i onda, da, u Zajednici*

s'incontri è naturale rivolgerglisi in fiumano.

MP: Perché vi conoscete tra di voi, cioè, lei sa chi di loro parla fiumano?

I2: Sì, sì, nella maggior parte dei casi, sì, ci conosciamo, ma anche se non conoscessi qualcuno che per caso incontrassi in Comunità supporrei subito che ehm...

MP: Che fa parte della comunità dei fiumani?

I2: Sì, sì.

koga god sretnoš prirodno je da se obratiš na fijumanskom.

MP: Jer se međusobno poznajete, hoću reći, vi znate tko od njih govori fijumanski?

I2: Da, da, u većini slučajeva, da, poznajemo se, ali i kad ne bih poznavala osobu koju slučajno sretnem u Zajednici, pretpostavila bih odmah da ehm...

MP: Da je član fijumanske zajednice?

I2. Da, da.

(120) *I25: E secondo me la Comunità magari è la nostra miglior opzione. Perché in Comunità, come dire, hai delle persone di tutti i tipi. In Comunità il 99% delle persone sa e parla il fiumano (...).*

I25: Po meni je Zajednica možda naša najbolja opcija. Jer u Zajednici, kako da kažem, ima ljudi svih profila. U Zajednici 99% ljudi zna i govori fijumanski...

(121) *I25: Io dico sempre che bisogna essere sinceri e dire che purtroppo oggi non esistono situazioni quando magari tu vai in un negozio e parli con la commessa in fiumano perché sai che la commessa è fiumana. Oggi come sai che qualcuno è fiumano dato che se non viene in Comunità o non fa parte della famiglia tu non puoi sapere che è fiumano perché purtroppo non ci sono altre occasioni in cui qualcuno può parlare in fiumano.*

I25: Ja uvijek kažem da treba biti pošten i priznati da danas nažalost ne postoji situacija kad ti naprimjer ideš u neku trgovinu i razgovaraš s prodavačicom na fijumanskom jer znaš da je prodavačica Fijumanka. Kako ćeš danas znati da je netko Fijuman ako ne dolazi u Zajednicu ili nije član obitelji ti ne možeš znati da je Fijuman jer nažalost nema drugih situacija u kojima netko može govoriti na fijumanskom. Dakle ima puno ljudi koji

<p><i>Quindi ci sono molte persone che parlano in fiamano magari anche in famiglia ma che non vengono in Comunità e quindi non sai che sono fiamani...</i></p>	<p><i>možda govore fijumanski u obitelji ali ne dolaze u Zajednicu i ti ne znaš dakle da su Fijumani...</i></p>
--	---

I osobe iz većinske zajednice mogu se uključiti u aktivnosti ZT-a te kroz njih usvojiti FD.

(122) *III: U Circolo.¹²³ Con zio¹²⁴ X (podatak poznat ispitivačici) i pjevajući u Minicantantima, bila sam stvarno aktivna (...) i svake subote sam trčala tamo, onda smo imali plesnu skupinu con signora¹²⁵ X (podatak poznat ispitivačici).*

MP: Ali vi tamo niste zapravo učili fijumanski? Vi ste učili pjevati.

III: Da, ali kad se razgovaralo, te tete su sa mnom samo na fijumanskom. I tako ja pokupila.

MP: Znači zapravo ste usvojili, niste učili.

III: Usvojila sam, usvojila.

(123) *II3: Postoje mnogi ljudi (...) koji ne znaju, znači, ne govore, nego dođu pjevat ili svirat pa se malo-pomalo nauče.*

5.3.4.4. Javne ustanove

Rezultati vezani uz učestalost uporabe FD-a u javnim ustanovama prema dobnim skupinama (aritmetička sredina i standardna devijacija) prikazani su Tablici 16.

¹²³ *Circolo* je naziv za Zajednicu Talijana.

¹²⁴ Sa stricem (tal.).

¹²⁵ S gospođom (tal).

Tablica 16. Učestalost komunikacije na FD-u u javnim ustanovama po dobnim skupinama

Domena (javne ustanove)	Dobna skupina											
	14 – 18		19 – 32		33 – 46		47 – 60		61 – 74		75 +	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
trgovina	1,05	0,40	1,02	0,26	1,06	0,63	1,30	0,62	1,47	1,17	1,48	1,09
banka	0,92	0,27	1,02	0,34	0,89	0,32	1,09	0,39	1,07	0,88	1,27	0,80
pošta	0,92	0,27	1,00	0,22	0,89	0,32	1,05	0,35	1,09	0,87	1,12	0,65
bolnica	1,00	0,33	1,33	0,93	1,11	1,02	1,44	1,12	1,20	0,91	1,39	1,09
crkva	1,11	0,66	1,24	1,01	0,86	0,55	1,63	1,35	1,67	1,49	1,94	1,64

Komunikacija na FD-u u javnim ustanovama ocijenjena je niskom ocjenom za sve dobne skupine, što upućuje na to da se u javnim prostorima FD rijetko rabi.

U komunikaciji na javnim mjestima (primjerice, banka, pošta, bolnica) svi se služe hrvatskim jezikom. Pojedini govornici sjećaju se međutim vremena kada je komunikacija FD-om i u javnosti bila posve uobičajena, čak i među osobama koje nisu (bile) talijanske narodnosti.

(124) *I3: Mi sembra che sia, prima diciamo come ambiente, tutti coloro che volevano integrarsi a Fiume dovevano, croati, italiani che venivano da fuori, qualsiasi persona che voleva integrarsi nella città, non nella cultura italiana, ma proprio nella città, doveva imparare il fiumano. E quindi hai ancora pochissimi di loro, per esempio faccio un nome, non so la signora X (podatak poznat ispitivačici), croatissima, di cultura croata...
MP: Sposata con un croato...*

*I3: Čini mi se da je, prvo recimo kao sredina, svi oni koji su se željeli integrirati u Rijeci morali su, Hrvati, Talijani koji su došli izvana, svaka osoba koja se željela integrirati u grad, ne u talijansku kulturu, baš u grad, morala je naučiti fijumanski. Ima ih još vrlo malo, navest ću jedno ime za primjer, ne znam, gospođa X (podatak poznat ispitivačici), prava Hrvatica, hrvatske kulture...
MP: Udana za Hrvata...*

I3: Sì, però io con lei parlo in fiumano come anche con i miei vicini quando ero piccola, con moltissimi vicini a Cosala nel nostro piccolo ambiente, io parlavo in fiumano. Perché son venuti da fuori molti, però hanno imparato. X (podatak poznat ispitivačici) venuto qui negli anni Quaranta, si è integrato, ha imparato il fiumano. Adesso questa cosa si è persa, si sta perdendo in una maniera molto rapida, anche perché abbiamo un continuo... ehm...

MP: Flusso?

I3: Ingresso, flusso, flusso, sì, di persone che vengono da fuori e si sta, secondo me, proprio cercando di eliminare questa cosa, anche dalla coscienza delle persone, come se non fosse mai esistita.

I3: Da, ali ja s njom govorim fijumanski kao i sa svojim susjedima kad sam bila mala, s mnogim susjedima na Kozali, u našoj maloj sredini, ja sam govorila fijumanski. Mnogi su došli izvana, ali su naučili. X (podatak poznat ispitivačici) je ovamo došao četrdesetih godina, integrirao se, naučio je fijumanski. Sad se to izgubilo, ubrzano se gubi, jer imamo jedan neprekidan... ehm...

MP: Priljev?

I3: Dotok, priljev, priljev, da, osoba koje dolaze izvana i nastoji se, po meni, to izbrisati, čak i iz svijesti ljudi, kao da nikad nije postojalo.

- (125) *I13: (...) Naprimjer, pedesetih godina prijatelji mojih roditelja koji su došli pedesetih godina iz raznih krajeva, netko iz Bosne, netko iz Dalmacije, netko čak iz Srbije, oni su došli u ovom gradu i oni su čuli jako puno tog fijumanskog, tako da ta kategorija, koja sad ima šezdeset godina, oni razumiju fijumanski. To je zanimljivo. Recimo X1 (podatak poznat ispitivačici), to je prijatelj mog oca i on stalno govori o tome kako je on bio u tom društvu, ali on nije mogao biti u tom društvu ako nije znao fijumanski, a nažalost moj otac, koliko god se ovdje rodio, govorio je očajni hrvatski jezik i brkao je padeže i brkao je zamjenice. To je bilo strašno. Ja sam mu govorila „Nemoj govoriti, ništa te se ne razumije kad govoriš“, tako da je on sa njegovim prijateljem X2 (podatak poznat ispitivačici), oni su uvijek govorili fijumanski. Znači i X2 je govorio fijumanski. Svi su govorili fijumanski, kako ne. Oni koji su bili ovdje pedesetih i šezdesetih godina, oni znaju. To se malo pomalo, sve*

manje, sve manje, sve manje i sad smo došli do jednog trenutka gdje se postavljaju pitanja, npr. neka apsurdna pitanja, to daje do znanja da se uopće ne zna povijest ovoga grada.

- (126) *I10: (Nona) je radila kao blagajnica u dućanu, commestibili, znači živežnih namirnica (...). I ona je rekla, ona je tamo zaslužila mirovinu, onu minimalnu, radila je petnaestak, dvadeset godina, ona je rekla... ona nije znala hrvatski. Ona nije imala problema nikakvih u komunikaciji. „Perché ti non gavevi problemi, ti eri casiera?“ „Perché tuti parlava l’italian, tuti parlava el fiuman!“¹²⁶, znači to su godine pedesete. Znači nije bilo nikakvih problema, ljudi, i oni koji nisu bili Fijumani, su znali.*

Čini se da je prekretnica u uporabi FD-a nastupila pedesetih godina 20. stoljeća, nakon političkih odluka u vezi s Trstom, ukidanja dvojezičnih natpisa 1953. godine i egzodusa većine govornika FD-a (v. 3.2.).

- (127) *I5: (...) A naša generacija, ona generacija poslije rata, pedesetih godina, kad bože nije se, ne tobože, kad nije se smjelo, nije bilo poželjno, i onda tu su se izgubili, ta generacija. Skrivalo se i tu se izgubilo puno. Tih pedesetih godina, znači moja generacija nije odradila posao, ja imam osjećaj. Kod mene slučajno je, ali u većini. Jer nama znaju doć ovdje djeca, znači unuci od starih Fijumana pa kažu joj znate mi smo svoju djecu dali u hrvatsku školu jer nam je bilo neugodno dat u talijansku, pa nismo pričali i onda se sve to gubi kad ti više ne, kad imaš školu na hrvatskom, okolina na hrvatskom.*

MP: Koja je to generacija djece? Kad su ta djeca išla u školu?

I5: Ta djeca su od sedamdesete recimo. Ja sam pedesetih, znači (...) moj sin, znači tih sedamdesetih godina...

MP: Znači to je srednja sad generacija?

¹²⁶ „Kako to da nisi imala problema, bila si blagajnica?“ „Jer su svi govorili talijanski, svi su govorili fijumanski!“ (fijum.).

I5: Točno. I onda oni nisu njegovali...

- (128) *I10: (...) To je vrijeme kada se mi nismo pitali, mi djeca se nismo pitali zašto mi doma govorimo talijanski, a idemo u hrvatske škole. (...) U kasnijoj dobi, kada sam već počela razumijevati neke stvari, onda je bilo uvijek rečeno da je to bilo vrijeme kada su oni koji su išli u talijanske škole bili, a ne proskribirani, ali recimo...*

MP: Etiketirani?

I10: Etiketirani. Bilo ih je malo, pa je onda došla priča kako je pedesetih godina odnosno ranih šezdesetih preko noći se prepолоvio broj djece u talijanskim školama, iz tako nekih političkih razloga (...).

(129) <i>I23: (...) Perché poi i genitori miei mi hanno iscritta alla scuola italiana X, dalla prima all'ottava ed eravamo in 5 in classe. Erano anni tremendi perché io mi sono iscritta a scuola nel 1969 in prima elementare. A scuola veramente all'epoca tutte le maestre, tutti i professori, parlavano anche in dialetto. All'epoca.</i> <i>MP: E come mai eravate così pochi?</i> <i>I23: Eravamo così pochi perché erano anni in cui difficilmente, anche di famiglie bilingui, iscrivevano i figli... c'era un retaggio politico, ideologico, che fa influenzato tanto.</i>	<i>I23: (...) Roditelji su me naime upisali u talijansku školu X (podatak poznat ispitivačici), od prvog do osmog, bilo nas je pet u razredu. Bile su to grozne godine jer ja sam upisala prvi razred osnovne škole godine X (podatak poznat ispitivačici). U školi su stvarno u to vrijeme sve učiteljice, svi profesori govorili i dijalekt. Tada.</i> <i>MP: Kako to da vas je bilo tako malo?</i> <i>I23: Bilo nas je malo jer su tih godina nerado, čak i dvojezične obitelji, upisivale djecu... Postojalo je političko, ideološko, nasljeđe, koje je snažno utjecalo.</i>

5.3.4.5. Nove tehnologije

Tablica 17 prikazuje učestalost uporabe FD-a (aritmetička sredina i standardna devijacija) putem novih tehnologija po dobnim skupinama.

Tablica 17. Učestalost komunikacije na FD-u putem novih tehnologija po dobnim skupinama

Domena (novi mediji)	Dobna skupina											
	14 – 18		19 – 32		33 – 46		47 – 60		61 – 74		75 +	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
SMS	1,97	1,12	2,62	1,21	2,66	1,24	3,04	1,21	2,96	1,30	2,24	1,68
e-pošta	1,19	0,88	1,74	0,99	2,00	1,28	2,51	1,34	1,78	1,43	1,36	1,54
društvene mreže	1,35	1,01	2,07	1,22	1,89	1,30	2,32	1,51	1,58	1,42	1,00	1,09

Većina se govornika FD-om služi i u komunikaciji SMS porukama, e-poštom i na društvenim mrežama. Najviše ocjene dobila je učestalost komunikacije putem SMS poruka, u čemu prednjače dvije starije generacije. E-poštom se na FD-u komunicira rjeđe nego SMS porukama, u čemu je također najaktivnija srednja generacija. Društvene mreže ukupno su dobile najnižu ocjenu učestalosti gotovo u svim skupinama.

Upravo zahvaljujući tehnologiji ispitanici su počeli FD uporabljati i u pisanom obliku, što je ranije bila rijetkost.

(130) <i>I14: Scrivo in italiano, sì. Qualche cosa in fūmano, ma ben poco.</i> <i>MP: E quando era giovane, si usava scrivere in fūmano?</i> <i>I14: Sì, specialmente i bigliettini a scuola quando ci innamoravamo delle colleghe, allora si scriveva. Non solo. Adesso lei mi ha ricordato un'altra cosa, adesso che</i>	<i>I14: Pišem na talijanskom, da. Ponešto i na fījumanskom, ali vrlo malo.</i> <i>MP: Kad ste bili mlađi, pisalo se na fījumanskom?</i> <i>I14: Da, osobito ceduljice u školi kad bismo se zaljubili u kolegice, onda se pisalo. I ne samo to. Sad ste me podsjetili na jednu drugu stvar, sad kad imamo SMS</i>

- abbiamo i messaggini, con, ecco, con la signora X e tutte le persone della Comunità scrivo in fiumano.*
- poruke, s, evo, s gospođom X (podatak poznat ispitivačici) i sa svim drugim osobama u Zajednici dopisujem se na fijumanskom.*
- (131) *I25: Sì, sì, ogni tanto, anche magari su Facebook, sulle piattaforme social, con miei amici qua, scriviamo sempre in fiumano, quindi non solo lo parliamo ma lo scriviamo e magari ogni tanto quando sento il bisogno di scrivere qualcosa, tipo oggi mi sento di scrivere un piccolo diario, sì, scrivo in fiumano. (...)*
- I25: Da, da, svako toliko, čak i na Facebooku, na društvenim mrežama, sa svojim prijateljima ovdje, pišemo uvijek na fijumanskom, dakle ne samo da ga govorimo nego i pišemo i možda ponekad kad osjetim potrebu da nešto napišem, naprimjer danas želim napisati kratki dnevnik, da, pišem na fijumanskom. (...)*
- MP: E da bambino scriveva in italiano o in fiumano?*
- MP: A kao dijete ste pisali na talijanskom ili na fijumanskom?*
- I25: Da bambino scrivevo in italiano, non scrivevo in fiumano perché non conoscevo... la scrittura del fiumano non è assai semplice ed è molto diversa dall'italiano, quindi non la conoscevo...*
- I25: Kao dijete pisao sam na talijanskom, ne na fijumanskom jer nisam znao... pisanje na fijumanskom nije tako jednostavno i bitno je različito od talijanskog, nisam dakle znao...*
- MP: Come l'ha imparata?*
- MP: Kako ste naučili?*
- I25: Da solo in realtà. Non me l'ha imparata nessuno perché in famiglia non lo scrive nessuno il fiumano, tutto parlano in fiumano però nessuno scrive nulla. Io l'ho imparato così leggendo delle cose magari anche qua in Comunità, vedendo come gli altri scrivono in fiumano, pian piano mi sono abituato anch'io a scrivere.*
- I25: Zapravo sam. Nitko me nije podučavao jer u obitelji nitko ne piše na fijumanskom, svi govore fijumanski, ali nitko ništa ne piše. Ja sam naučio tako čitajući stvari ovdje u Zajednici, vidio sam kako drugi pišu fijumanski, malo-pomalo sam se i ja naučio pisati.*

(132) <i>I19: Il fiumano scritto l'ho visto pochissimo prima di Facebook. Adesso mi è diventato normale vederlo perché su Facebook ci si scrive per cui si scrive in fiumano.</i> <i>MP: Usa la scrittura?</i> <i>I19: Sì, abbiamo il gruppo su Facebook e ci mettiamo d'accordo lì su Facebook. È normalissimo per me scrivere in fiumano. Proprio bello. (...) È bellissimo perché siamo cinque o sei persone, ognuno lo scriviamo diversamente. Un motivo ulteriore per cui sarebbe carino avere un corso.</i>	<i>I19. Pisani sam fijumanski rijetko viđala prije pojave Facebooka. Sad mi je postalo normalno vidjeti ga jer se na Facebooku dopisujemo i dopisujemo se na fijumanskom.</i> <i>MP: Pišete na fijumanskom?</i> <i>I19: Da, imamo grupu na Facebooku i tamo se dogovaramo. Meni je najnormalnije pisati na fijumanskom. Baš lijepo. (...) Najljepše je što nas je pet ili šest i svatko piše drugačije. Razlog više zbog kojeg bi bilo dobro pokrenuti kakav tečaj.</i>

Kao u prethodnim primjerima, ispitanici ističu da s pisanjem ponekad imaju problema jer se nikada ranije nisu susreli s potrebom pisanja na FD-u, nisu to nikada učili niti su bili izloženi pisanome obliku. Pisanje na FD-u razlikuje se od ortografskih pravila talijanskog standarda jer primjerice uglavnom nema udvojenih suglasnika, a određeni se glasovi bilježe posebnim grafemima.

- (133) *I22: Da, poruke, SMS poruke. Al to je jedino što pišem na fijumanski, ne znam jesam li ikad u djetinjstvu išta pisala na fijumanski. Ono eventualno u nekom sastavku pa ono par redaka nekog citata il tako nešto. (...) Tako da pisanje i čitanje ne znam, kao jezične kompetencije ne znam dal bi mogla reć da imam neku razinu znanja na tom polju.*

- (134) *MP: Pišete na fijumanskom?*

I6: Da.

MP: Uvijek ste pisali?

I6: Da, ma recimo, mislim ono, pišem, snalazim se u pismu.

MP: Zašto to tako kažete?

I6: Zato jer onaj „x“ umjesto „ze“ i tako onda neke, ne mogu reć da sam sto posto ono, više po nekom nahodjenju.

(135) *MP: Pišete li kada?*

I7: Na fijumanskom? Nažalost ne. Samo... samo... samo kad se recimo dopisujem sa kolegama nekim, onda govorimo na fijumanskom. Ili na Facebooku kad se komunicira na nekim specifičnim postovima. Ili imam tih par kolegica koje isključivo na fijumanskom pišu te postove i onda ako ja imam nešto za reć onda kažem na fijumanskom, ne pišem na talijanskom.

MP: Je li vam teško pisati na fijumanskom?

I7: Ne, ne, ne, uopće nije, samo što pravila nisu toliko striktna, nisu kao talijanska i onda nisam neki put sigurna dal se ovako napiše il onako pa onda napišem kako ja mislim da treba, nikad nisam sigurna da li da napišem „della“ sa dva „l“ kao na talijanskom jer mi ne kažemo „della“, mi kažemo „dela“ i onda neki put pišem s jednim „l“ jer mi je logičnije, a drugi put mi glupo izgleda pa napišem s dva.

Prema izjavama ispitanika, vjerovalo se da je samo talijanski standardni jezik namijenjen pisanom izražavanju te se FD-om pisalo samo kraće poruke i bilješke.

(136) <i>I18: Sì, sì, e sono riuscito ad insegnare i miei genitori a scrivere in fiumano. Perché quando ci mandavamo i messaggi per anni io scrivevo in fiumano, mia mamma mi rispondeva in lingua, perché se scrivi, devi scrivere in lingua.</i>	<i>I18: Da, da, i uspio sam naučiti svoje roditelje da pišu na fijumanskom. Jer kad smo si slali poruke, ja sam godinama pisao na fijumanskom, moja mama mi je odgovarala na jeziku, jer ako pišeš, moraš pisati na jeziku (talijanskom, op. M. P.).</i>
--	--

- (137) *I15: No. Se scrivo, scrivo in italiano.*
MP: Anche i messaggini, così?
I15: Messaggini li scrivo in fiumano.
MP: E una volta, quando era giovane, si usava la scrittura? Si scriveva in fiumano?
I15. Credo di no. Perché le scuole... abbiamo fatte le scuole italiane, poi abbiamo dovuto imparare anche l'italiano.
- I15: Ne. Ako pišem, pišem na talijanskom.*
MP: Čak i poruke?
I15: Poruke pišem na fĳumanskom.
MP: Jeste li ranije, kad ste bili mladi, pisali? Pisalo se na fĳumanskom?
I15: Mislim da ne. Jer škole... pohađali smo talijanske škole i morali smo naučiti talijanski.
- (138) *I5: E ne, čitanje i pisanje uglavnom ide na literarnom, književnom talijanskom. Da, iako znam ja i pisat ustvari na fĳumanski, ako je to fĳumanski, onda se piše kao hrvatski, ali talijanska riječ, bez duplih, i tako nešto. Onda „ze“ se piše s „x“ i takve neke stvari.*
MP. Jeste li kad pisali na fĳumanskom?
I5: Da, ja s kolegicama, kad se dopisujem s ovim ostalima, obavezno na fĳumanski.
MP: Ali to niste nikad zapravo učili.
I5. Ne, ne, nikad učila pisat. Bilo je nešto tekstova na fĳumanskom, nađe se, i moj tata je nešto pisao, on je tako radio svoje stihove, pisao, ali baš da nas je netko u školi ili negdje učio pravom, tako da ni ne znamo da li je to pravi. Mi ne znamo da je to pravi fĳumanski. Možda netko ima negdje, vjerojatno ima negdje, ali...

5.3.4.6. Sadržaji na fĳumanskom dijalektu

Pitanje o domenama uporabe FD-a (v. pitanje 10. u Prilogu 1.) odnosi se i na praćenje sadržaja na FD-u, poput novinskih tekstova, knjiga, radijskih i televizijskih programa te mrežnih stranica (stranice sa sadržajima posvećenima FD-u, blogovi, društvene mreže i sl.). U Tablici 18 su prikazani postotci odgovora za svaku skupinu sadržaja.

Tablica 18. Postotak učestalosti služenja sadržajima na FD-u

	novine N=230	knjige N=240	radijske emisije N=230	televizijski programi N=233	internetske stranice N=240
redovito	8%	6%	7%	6%	7%
često	9%	6%	6%	4%	7%
ponekad	17%	11%	4%	3%	8%
rijetko	10%	5%	6%	1%	3%
nikad	3%	5%	2%	3%	3%
ne znam	31%	36%	46%	50%	37%
ne postoji	22%	31%	30%	33%	35%

Najveći dio ispitanika ne poznaje takve sadržaje, navodi da ih nema ili da se njima nikada ne služi. Ostali su ispitanici upoznati s postojanjem tih sadržaja: čitaju novine, slušaju radijske programe i prate sadržaje na internetu te gledaju televizijske programe i čitaju književnost na FD-u.

U istome pitanju ispitanike se pitalo da navedu sadržaje na FD-u koje prate. Izdvojeno je vrlo malo sadržaja: od časopisa navode *La Tore*, *La Voce del Popolo*, *La Battana*, *Panorama* i *Arcobaleno*; od književnih tekstova poeziju Egidija Milinoviča, „*Storia e cacole de un fiumana patoco*“ Ettorea Mazzierija te prijevod „Malog princa“ Antoinea de Saint-Exupéryja; od radijskih postaja prate Radio Rijeku, *Radio Pola* i *Radio Albona*¹²⁷; televizijske emisije koje navode emisije su talijanskih televizijskih kuća i emitiraju se na talijanskom standardu; putem interneta posjećuju *Facebook*-stranice *Un fiume di fiumani* i *BCR: basta coi rancori*.

Ispitanici i u intervjuima uglavnom napominju da su sadržaji u medijima i knjigama na FD-u rijetki ili da ih uopće nema ili ih oni ne poznaju te da su sadržaji dostupni uglavnom na talijanskom standardnom jeziku.

¹²⁷ Radio Pula i Radio Labin.

(139) I22: *Nema ničega na fijumanskom. Ne znam, baš kad smo ovaj upitnik popunjavali tata i ja, onda meni tata govori: „Šta dal smo čitali?“. Da, ja u životu ne znam dal sam pročitala išta.*

(140) I18: <i>Ci sono delle cose che vengono scritte in dialetto ogni tanto, certe volte magari nei giornali scolastici, sulla Voce quasi assolutamente mai, Radio Fiume assolutamente mai, che è un peccato, e anche in altri contesti c'è molto molto poco.</i>	I18. <i>Postoje stvari koje se povremeno pišu na fijumanskom, neki put naprimjer u školskim listovima, u La Voce gotovo nikad ništa, Radio Rijeka apsolutno ništa, što je šteta, a i u drugim kontekstima vrlo vrlo malo.</i>
---	---

(141) I10: *Nema. Vrlo je malo...*

MP: Je li ikad postojalo nešto, u novinama ili...?

I10. Ne, La Voce del Popolo nije nikada imao nikakve kolumne, ništa, na fijumanskom, uvijek je to bilo na standardnom jeziku, ali je... imali su... šta je ono bilo... nekakve edicije su bile posebne. I pjesništvo su njegovali, ima par fijumanskih...

MP: Znači literatura da, ali na dnevnoj bazi ne.

I10: Literatura da, ne.

MP: A recimo radijske i televizijske emisije?

I10. Ne, sve su na standardnom jeziku.

MP: I nije nikad ni bilo?

I10: Ne.

Rijetki ispitanici sjećaju se autora koji su objavljivali na FD-u.

- (142) *I14: Lei adesso mi chiede molto. Penso che ci siano delle cose... Non ci ho mai pensato troppo. Ma penso che siano abbastanza difficili da reperire. Ci sono dei libri, (...) ci sono delle raccolte di poesie per esempio di Milinovich, ci sono le poesie (...) di... di... come si chiamava, Mario Schittar o Šćitar, Zuane della Marseccia, ecco si sono quelle poesie lì, ci sono altre cose, ma penso che siamo là.* | *I14: Puno tražite od mene. Mislim da postoje stvari... Nisam nikad puno razmišljao. Ali mislim da je teško doći do njih. Ima knjiga, (...) ima naprimjer Milinovicheva zbirka poezije, ima poezija (...) od... od... kako se zvao, Mario Schittar ili Šćitar, Zuane della Marseccia, evo ta poezija postoji, ima i drugih stvari, ali mislim da je to to.*
- (143) *Ma si, da... da Schiavato a, vabbè, Schittar e Mazzieri famoso, insomma vari scrittori fiumani.* | *Ma da, od... od Schiavata do, ok, Schittara i famoznog Mazzierija, uglavnom razni fījumanski pisci.*

Novinske rubrike u kojima su objavljeni tekstovi na FD-u danas više nisu aktivne.

- (144) *I13. Bilo je jako puno pisanih. To smo stavili u onoj knjizi „Storia e ciacole di un fiumana patoco“, Ettore Mazzieri, tamo je bila rubrica¹²⁸ Pepi Fritola, ta je bila više sportski opredijeljena, onda je bila Soto la tore, gdje se bili Franzelin e Carleto pričali o gradu, onda je bilo Radio Babe gdje su dvije babe, dvije žene govorile, znači drugačija tematika, tako da je on pokušavao sa tim rubricama ili u La Voce su bile, a poslije i listu La Tore. Paralelno ustvari u listu La Tore.*
- (145) *I21: (...) Mazzieri che nella Tore e anche Panorama, Pino Bulva che scriveva su Panorama, adesso ci sono già tre o quattro* | *I21: (...) Mazzieri u La Tore i Panorami, Pino Bulva koji je pisao u Panorami, sad su već izašla dva ili tri broja La Tore u*

¹²⁸ Kolumna (tal.).

numeri della Tore che non c'è neanche una parola di fiumano. E che bisognerebbe assolutamente ripristinare.

kojima nema ni riječi fĳumanskog. To treba apsolutno vratiti.

(146) *I3: C'erano. Mazzieri teneva la rubrica, no, per molti anni, La Tore aveva sempre dei testi, prima, aveva sempre dei testi in dialetto...*

MP: Adesso non ce l'ha più?

I3: Chiedi a X (podatak poznat ispitivačici) perché no.

I3: Bilo je. Mazzieri je imao kolumnu, ne, dugo godina, u La Tore je uvijek bilo tekstova, prije, uvijek je bilo tekstova na dijalektu...

MP: Sad nema više?

I3: Pitaj X (podatak poznat ispitivačici) zašto nema.

Spominju se i radijske emisije koje su nekad postojale, a koje se danas više ne emitiraju.

(147) *I3: Poi una volta, ma parecchio tempo fa, quando ero piccola, Radio Fiume aveva la rubrica. C'erano Ada Mascheroni e Angelo Benetelli, due grandi attori del Dramma italiano che avevano una rubrica in dialetto, erano appunto così sempre sulla formula dello sketch, (...) erano due vecchi fiumani, due fiumani che si incontravano e raccontavano ogni giorno, ma ogni giorno, cioè, dalle cinque alle cinque e mezza, addirittura mezz'ora (...).*

MP: Un notiziario in fiumano?

I3: Un notiziario, sì, ma era uno sketch, con battute, molte spiritose e loro erano bravissimi, ma proprio si sentiva quindi

I3: Nekada, ali prije dosta godina, kad sam bila mala, Radio Rijeka je imala emisiju. Bili su Ada Mascheroni i Angelo Benetelli, dva velika glumca Talijanske drame, oni su imali emisiju na dijalektu, uvijek u obliku skeča (...) dva stara Fĳumana, dva Fĳumana koja se nalaze i prepričavaju svaki dan, ali svaki dan, odnosno od pet do pet i pol, čak pola sata (...).

MP: Kao vijesti na fĳumanskom?

I3: Kao vijesti, da, ali u obliku skeča, sa šalama, vrlo smiješnim, oni su bili izvrsni, ali moglo ih se baš svaki dan čuti na radiju, mislim da sada Radio Pula ima tako nešto, mi u Rijeci ne. Radio Pula ima.

*alla radio di giorno, io penso che ce
l'abbia Radio Pola questa cosa, noi a
Fiume no. Radio Pola ce l'ha.*

- (148) *I13: Ettore (Mazzieri, op. M. P.) je pisao i to se sve izgubilo, to je strašno, Radio Rijeka je izbrisao sve trake od Tomasa Ficanasa. On je sedamdesetih godina svake srijede je bilo petnaest minuta nečega sličnog ovome Fifi Riri, samo duže, gdje su dva glumca, Ada Mascheroni i Angelo Benetelli izigravali dva nonića, to je bilo kao neka „Primorska poneštrica“ samo puno puno prije, i to je bilo... Puno puta je (...) morao odgovorati u Komitetu zato jer je on stavljao unutra „manca el, manca el... non xe più zuchero, la ga fa caffè con sal, caffè, e dove la ga va a procurar del caffè?“¹²⁹, znači tu je bila i mala satira društva, tako da su ga zvali na raporte i često su govorili da će zatvoriti rubricu¹³⁰ i tako. Ta rubrica je nažalost poslije i zatvorena, i nažalost nije sačuvana. (...) A Radio Rijeka je izbrisao sve trake. To je zaista šteta. (...) Sad je na sreću Laura krenula. To je danas bilo uz La Tore, do pred malo je nastavio Bruno Bontempo (...). On je dalje nastavio rubriche u La Tore, u tom listu riječkom, međutim zadnja dva broja novi urednik nije stavio ni jednu riječ fijumanskog.*

Bilo je, prema navodima ispitanika, pokušaja da se takve emisije ponovno pokrenu, no oni zasad nisu urodili plodom.

(149) <i>I18: Più o meno un anno, un anno e mezzo fa io ne avevo parlato con X (podatak poznat ispitivačici) (...) sulla eventuale possibilità di instaurare una trasmissione che vada in onda una volta alla settimana sulla radio in cui ci sarebbero state le cose</i>	<i>I18: Prije otprilike godinu, godinu i pol dana razgovarao sam s X (podatak poznat ispitivačici) (...) o eventualnoj mogućnosti da se uvede emisija koja bi se emitirala jednom tjedno na radiju i čiji bi sadržaj bio na dijalektu. On se složio, ali je u trenutku</i>

¹²⁹ Nema, nema... nema više šećera, mora staviti sol u kavu, a gdje će kavu naći? (fijum.).

¹³⁰ Kolumna (tal.).

in dialetto. Lui aveva detto che va bene però nel momento in cui si sarebbe dovuto concretizzare lui è stato rimosso dall'incarico. E non si è riuscito a trovare un accordo con la nuova persona. Però ora la persona è cambiata nuovamente, potrebbero esserci le speranze però per la prossima stagione che parte gennaio-febbraio.

kad je to trebalo provesti, smijenjen s pozicije. S novom se osobom nije uspio postići sporazum. No sad se opet ta osoba promijenila, možemo se nadati novoj sezoni koja kreće od siječnja, veljače.

Ispitanici se koriste FD-om na određenim društvenim mrežama i mrežnim stranicama.

(150) *I2: (...) Per esempio su Facebook esistono dei gruppi dedicati ai fiumani su cui scrivono questi fiumani di tutto il mondo, insomma soprattutto esuli.*

MP: Mi sa nominare questi gruppi?

I2: Mah, allora mi viene in mente in realtà solo uno, che è Un fiume di fiumani, credo si chiami e su cui scrivono soprattutto esuli in fiumano molto spesso che vogliono.

I2: (...) Naprimjer na Facebooku postoje grupe posvećene Fijumanima u kojima objavljuju Fijumani iz cijelog svijeta, ponajviše ezuli.

MP: Možete li mi navesti te grupe?

I2: Ma, zapravo mi na pamet pada samo jedna, to je Un fiume di fiumani¹³¹, mislim da se tako zove, i tamo ono što žele objavljuju na fijumanskom, najčešće ezuli.

(151) *II: Ne. Jer tih sadržaja nema ili meni nisu poznati. Volim vidjeti po Facebooku u onoj grupi kad pišu na fijumanskom onda ja uvijek...*

MP: Koje su to grupe?

II: To je Enciklopedija Fluminensia, nova i obična, dvije su. Onda Fijumani uvijek znaju ovako kad su stare slike iz doba Italije i od Rijeke ili ako je... ako je neka tako fijumanska tema.

¹³¹ Rijeka Fijumana (tal.).

Analiza uporabe FD-a u različitim domenama pokazuje da je uporaba dijalekta ograničena na privatne domene (komunikacija u obitelji i s prijateljima), određena radna mjesta i određene ustanove talijanske nacionalne manjine (Zajednica Talijana, EDIT). Potisnuta je iz vrtića i škola za talijansku nacionalnu manjinu i javnih ustanova (trgovina, banka, pošta, bolnica, crkve) te u velikoj mjeri i iz medija. Povećala se međutim uporaba u komunikaciji putem novih tehnologija. Učestalost uporabe veća je među ispitanicima starije i srednje generacije nego među mlađim govornicima.

5.4. Uloga relevantnih ustanova

Uloga relevantnih ustanova ispitivana je u kvalitativnome dijelu istraživanja. Željela se ispitati percepcija govornika FD-a o radu manjinskih ustanova kao i njihova očekivanja vezana uz nastojanja tih ustanova da se FD u Rijeci očuva.

5.4.1. Zajednica Talijana (*Comunità degli Italiani*)

Iz intervjua proizlazi da ispitanici smatraju kako je za promociju i očuvanje FD-a, osim obitelji, najvažnija uloga Zajednice Talijana. Izdvajaju neke od aktivnosti ZT-a kojima se promovira FD (unutar manjinske zajednice).

(152) <i>MP: Cosa fa la Comunità degli italiani per il dialetto fiumano? C'è qualche cosa?</i>	<i>MP: Što radi Zajednica Talijana za fijumanski dijalekt? Ima li kakvih sadržaja?</i>
<i>I2: Beh, sî, ci sono le sezioni della Comunità, vari cori, c'è adesso anche una filodrammatica per giovani che si chiama "Cucal in camiseta" che quindi raccoglie i giovani sia dal liceo ma anche alcuni qua dall'università che fanno che che propongono questi spettacoli.</i>	<i>I2: Da, naravno, postoje sekcije u Zajednici, različiti zborovi, postoji sada jedna dramska sekcija za mlade koja se zove „Cucal in camiseta“, koja okuplja gimnazijalce i neke studente koji rade te predstave.</i>
<i>MP: In fiumano?</i>	<i>MP: Na fijumanskom?</i>

I2: Anche in fiumano, quindi italiano, fiumano, un po' di tutto, e quindi sicuramente promuove il dialetto attraverso le loro attività, i Minicantanti anche hanno delle canzoni che cantano, il coro in fiumano, sì, ci sono attività che includono il fiumano.

I2: I na fijumanskom, znači talijanskom, fijumanskom, od svega po malo, i dakle sigurno promovira dijalekt kroz svoje aktivnosti, Minicantanti imaju pjesme koje izvode, zbor na fijumanskom, da, ima aktivnosti koje uključuju fijumanski.

(153) *I6: Ma da, da, jako puno se izdaje tih časopisa, knjiga, onda organiziraju, evo u šestom mjesecu za Dane svetog Vida onda dolaze tu ovi ezuli, onda recimo konkretno za škole se organiziraju razne nagrade, onda imaju natječaj na neke teme iz prošlosti, ne znam, Moretto¹³², pa...*

MP: To su literarni natječaji?

I6: Da. Onda ne znam bilo je jedanput onda šta (...) koja je l'opera preferita dei fiumani¹³³, Giuseppe Verdi, tako nekako je bilo ono (...)... Zna se radit, ima, ima... Onda one kuharice znaju napraviti... onda imate grupu, one glazbenu grupu u Circolu...

MP: Coro Fratellanza?

I6: Da, da, ali imate i za djecu organizirano Minicantanti, za sve skupine, onda imate gruppi artistici¹³⁴, ono, dosta su oni angažirani.

(154) *I7: Pa evo sad je bila, znači svaki šesti mjesec bude Settimana della cultura fiumana¹³⁵ i onda bude promocije nekih knjiga, tako tih nekih događaja, pa imaju sad, ne znam, imaju i nekakvu sekciju, koliko ja znam, nekakva Filodrammatica i nešto koja ima i na fijumanskom, radi predstave, to tako neke scene...*

MP: Programe?

¹³² Morčić (tal.); tipični riječki nakit (op. M. P.).

¹³³ Najdraža opera Fijumana (tal.).

¹³⁴ Umjetničke skupine (tal.).

¹³⁵ Tjedan fijumanske kulture (tal.).

I7: Da. Znači tamo se definitivno radi na tome.

- (155) *I19: Prima di tutto la Comunità dovrebbe farlo. Il nostro scopo di esistere è quello di promuovere e preservare la cultura italoфона a Fiume. Direi che in primis dovrebbero farlo. Iniziative come per esempio tradurre “Piccolo principe” in fiumano sono un’ottima cosa. (...) Dobbiamo essere noi a spingerci per essere più visibili. È vero che la Città si comporta un po’ come matrigna verso la nostra minoranza, però siamo noi che siamo troppo buoni, passivi, non stemo ad arabiar nessuno. No! Bisogna un po’ spingersi.*
- I19: Prije svega bi to morala napraviti Zajednica. Smisao našeg postojanja je da promoviramo i očuvamo talijansku kulturu u Rijeci. Mislim da bi in primis¹³⁶ to morali. Inicijative poput primjerice prijevoda „Malog princa“ na fijumanski izvrsna su stvar. (...) Mi se moramo potruditi biti što vidljiviji. Istina je da se Grad prema našoj manjini odnosi malo kao maćeha, ali mislim da smo mi previše dobri, pasivni, non stemo ad arabiar nessuno¹³⁷. Ne! Treba se malo gurati.*

Unatoč tome, mnogi ispitanici uputili su kritiku angažmanu Zajednice u očuvanju FD-a i njezinoj zatvorenosti za veći broj ljudi. Pritom se misli ne samo na pripadnike talijanske nacionalne manjine u Rijeci nego i na većinsko stanovništvo.

- (156) *I5: Problem je u tome što vam u Comunità sve vode stariji ljudi, penzioneri koji nemaju više ni toliko elana ni nemaju suvremene ideje neki, svaka im čast što se ipak trude, ali mislim da je u tome problem. Dosta inertni su. (...) Imaju drugačije viđenje, možda bi trebao netko tko ima više perspektive, neke projekte, nešto... Inovacije nekakve, kad vidiš da ovako ne funkcionira moraš nešto promijenit, privući tu djecu, te ljude. Uči se talijanski jezik. Zašto se ne bi napravio tečaj fijumanskog u Comunità naprimjer? Dramska sekcija*

¹³⁶ Na prvom mjestu (lat.).

¹³⁷ Nemojmo nikoga naljutiti (fijum.).

za djecu na fijumanskom? Literarne večeri na fijumanskom? To su sve projekti koje možete, samo nas (...) nitko ne pita, mi smo puni ideja.

(157) *I17: Recimo kad se u Zajednici Talijana održao onaj neki rock koncert za Parafe nešto, to je bilo krcato, ja nisam u životu vidla tolko ljudi. Znači napravi nešto što će ljude privući i oni će doći. Nije da sad oni „Ne, ne idem tamo jer to je Zajednica Talijana“, mislim da ljudi nemaju te predrasude, da njih to ne zanima. Mislim tamo je bila hrvatska glazba i to, ali to je početak. Drugi put ćemo napraviti neki talijanski festival, na fijumanskom, ali ljudi će početi dolaziti.*

<p>(158) <i>I8: Per renderlo più visibile occuparsi dei bambini, perché loro lo porteranno avanti, non i nonni. Ci sono attività, laboratori, che si possono fare con i bambini. Perché nostri per esempio bambini che vanno a festeggiare compleanni e si trovano dopo l'asilo non lo vanno a fare in Comunità perché non hanno dove però vanno nelle famose igraonice che di nuovo sono fatte in croato, con le attività in croato, noi questo non l'abbiamo né in fiumano né in italiano. (...) Secondo me con i bambini si deve lavorare perché loro sono quelli che dopo un giorno parleranno in fiumano eventualmente, l'italiano, quello che è, però con loro si fa secondo me. La comunità lo fa poco.</i></p>	<p><i>I8: Da bi bio vidljiviji, treba se baviti djecom, jer će ga oni nositi dalje, ne djedovi i bake. Postoje aktivnosti, radionice koje se mogu raditi za djecu. Kad naša djeca naprimjer idu slaviti rođendane i okupe se nakon vrtića, ne idu u Zajednicu jer nemaju kamo, nego idu u famozne igraonice koje su opet na hrvatskom, s aktivnostima na hrvatskom, to ne postoji ni na fijumanskom, ni na talijanskom. (...) Po meni, treba raditi s djecom jer su oni ti koji će jednog dana možda govoriti fijumanski, talijanski, što već, ali s njima se mora raditi, po meni. Zajednica to slabo radi.</i></p>
--	--

(159) <i>I18: La Comunità potrebbe fare tutto (...) e deve fare qualcosa perché la lingua è la cosa più identitaria all'interno della cultura che ci lega con l'Italia. Nel senso che le ceramiche, la pittura e quelle cose là sono sì, cultura, però non è che analizzando una ceramica si vede „Ah, questa è cultura italiana“. Invece quando si fa, non so, una recita, una poesia, o anche quattro ciacole la lingua usata identifica immediatamente il senso della Comunità (...).</i>	<i>I18: Zajednica bi mogla učiniti sve (...) i mora učiniti nešto jer je jezik najizrazitija značajka kulture koja nas vezuje s Italijom. U smislu da keramika, slikarstvo i te stvari, da, jesu kultura, ali se analizirajući keramiku ne vidi „Ah, ovo je talijanska kultura“. Kad se međutim organizira, ne znam, neka priredba, pjesma, pa čak i samo druženje, jezik koji je u uporabi odmah identificira Zajednicu (...).</i>

Poneki otvoreno kritiziraju Zajednicu zbog nedovoljna angažmana, inertnosti i činjenice da zbog toga postaje sama sebi svrhom.

(160) <i>I18: Fino adesso non ha fatto niente! Assolutamente niente.</i>	<i>I18: Dosad nisu napravili ništa! Apsolutno ništa.</i>
<p>(161) <i>MP: Che ruolo ha la Comunità nella vita di un fiumano?</i>
<i>I14: Io potrei qui fare una conferenza. E soprattutto soffermarmi su quello che è e che invece dovrebbe essere.</i></p>	<p><i>MP: Koju ulogu ima Zajednica u životu jednog Fijumana?</i>
<i>I14: Mogao bih ovdje održati konferenciju. S naglaskom na onome što jest, a što bi zapravo morala biti.</i></p>
(162) <i>I3: Ma hanno, credo che siano... allora sono chiusi, e questo è un male, è quasi naturale questo tentativo di chiudersi per proteggersi, è la cosa che fanno, di regola,</i>	<i>I3: Ma imaju, mislim da su... dakle, zatvoreni su, i to nije dobro, zapravo je razumljiv taj pokušaj zatvaranja da se zaštite, tako funkcioniraju, u pravilu, boje</i>

<p><i>è aver paura quindi di... dell'elemento esterno però li ha portati a distaccarsi quasi completamente dal contesto, della città, di quello che succede, quindi non vengono nemmeno visti... Da una parte c'è l'elemento, diciamo, che sta fuori, che non vuol sapere niente di quello che sta dentro, dall'altra parte quello che sta dentro ha paura di... di... farsi vedere. E quindi abbiamo questa situazione di assoluta non so... ehm... distacco dei due elementi, non c'è integrazione per niente.</i></p>	<p><i>se... utjecaja izvana što ih je međutim navelo da se u potpunosti distanciraju od konteksta, od grada, od onog što se događa i onda ostaju neprimijećeni... S jedne strane imamo taj element, recimo, izvanjski, koji ne želi znati ništa o onome unutra, a s druge strane onaj unutra se boji... pokazati. I zato imamo ovu situaciju apsolutne... ehm... odvojenosti dvaju elemenata, integracija uopće ne postoji.</i></p>
--	---

Osim manjeg broja mladih osoba koje su angažirane u ZT-u, mladi ne percipiraju ZT kao prostor koji je namijenjen i njima. Odgovornost za to ispitanici ne vide samo u pasivnosti mlađih generacija nego i u nepovjerenju starijih.

<p>(163) <i>II9: Generalmente far venire più persone in Comunità. Giovani. Gli anziani vengono. Mancano giovani. Ci sono delle idee, ci sono dei progettini, speriamo che funzionino, così facciamo venire la gente perché ci sono molti che sono fiumani e che non vengono mai.</i></p>	<p><i>II9: Uglavnom privući više ljudi u Zajednicu. Mladih. Stariji dolaze. Nedostaju mladi. Ima ideja, ima manjih projekata, nadajmo se da će zaživjeti, tako da ljudi počnu dolaziti, ima mnogo Fijumana koji nikad ne dolaze.</i></p>
--	--

(164) *III: (...) I sad moje pitanje je što ćemo dalje? Problem njihov je što su oni svojevremeno, a tu se referiram i na moje profesore, nisu odgajali u tom duhu generacije. Nego su samo radili svoje i nisu dali prosecuzione¹³⁸.*

¹³⁸ Nastavak, kontinuitet (tal.).

MP: Nisu nastavili...

I1: Nisu dali nastavak, nisu dali da to ide dalje, nisu radili da to ima nastavak, na tome treba isto raditi, jer stvarno ćemo odumrijet, kako da kažem.

(165) *I10: S obzirom da se ja približavam toj staroj generaciji, znate mi smo vam nekako bili odgojeni da smo jako predano to sve skupa radili, kad netko radi predano i ostavlja srce tamo, onda ga je jako briga kako to sve skupa ide, nije to „idi mi, dođi mi“, danas jesam, sutra nisam.*

MP: Onda se i rezultati vide?

I10: Da, imali smo i rezultate. Al onda se nekako, ta negativna strana cijele te priče jako se... ehm... uhvatimo toga...

MP: Aha, pustite korijene.

I10: Tako je. Onda nam je teško, ne kažem generalno, ali nekima, je jako teško pustiti: „Perché mi go fato questo per venti ani, per trent’ani”¹³⁹, a bez one spoznaje da mi moramo...

MP: Naći svježju krv?

I10: Tako je.

(166) *I22: Ja kad pomislim na ovu našu Zajednicu Talijana nekako uvijek kad na to pomislim, osjećam to kao neku obavezu vezanu za posao, vezanu za nešto, ne osjećam kao neko veselje. Idemo sad tamo... Neko mjesto druženja. Nekako sve je manje tih mladih, gledam sad (...) na tim izborima, ja sam bila najmlađa tamo. Neki koji su došli glasat, ajde, maturanti, ali to su bili najmlađi ljudi. Mislim jedini mlađi od mene. A ja sam već deset godina razlike od njih. A gdje je... ovaj... gdje je ta generacija, tih deset godina razlike između maturanata i mene? Gdje su oni?*

¹³⁹ Jer ja to radim već dvadeset, trideset godina (fijum.).

No među mlađim ispitanicima ima i onih koji svoje vrijeme ondje rado provode te vide Zajednicu kao prostor međugeneracijskog druženja.

(167) <i>I19: Anzi, è una cosa che mi piace di più della Comunità. Sono circondata da queste signore di settanta, ottant'anni che hanno più vita della mia generazione... Quando ci sono i balli mascherati per il Carnevale è bellissimo perché le vedi alle due del mattino che ancora sono lì. Probabilmente avranno l'anca artificiale e l'artrite ma non importa.</i>	<i>I19: Naprotiv, to je jedna od stvari koje mi se najviše sviđaju u Zajednici. Okružena sam ovim gospođama od sedamdeset, osamdeset godina koje imaju više života nego moja generacija... Prekrasno je kad je maškarani ples u vrijeme karnevala jer ih vidiš u dva ujutro, još su tu. Vjerojatno imaju umjetni kuk i artritis, ali nema veze.</i>
(168) <i>Io sto in Comunità, adesso sara' un anno forse, e mi sento benissimo perché ho trovato nuovi amici, nuoci compagni, nuove attività, nuovi hobby.</i>	<i>Ja sam tu u Zajednici, bit će sad možda godinu dana, i odlično mi je jer sam našao nove prijatelje, nove kolege, nove aktivnosti, nove hobije.</i>

Čini se da osobe koje su odrastale u krugu ZT-a ondje i ostaju te svojim djelovanjem nastavljaju njegovati i održavati manjinsku kulturu. Potrebno je, međutim, da se uključe i mladi ljudi s novim idejama, projektima i aktivnostima.

5.4.2. Odgojno-obrazovne ustanove talijanske nacionalne manjine

Na pitanje u upitniku postoje li još neke ustanove u gradu koje se bave, koje bi se mogle baviti ili bi se morale baviti očuvanjem FD-a, ispitanici su odgovarali različito. Osim ZT-a navode talijanske vrtiće i škole. Predlažu da se i u škole uvedu sadržaji nalik onima koji već postoje ili su postojali u nekim školama, poput recitatorskih ili dramskih sekcija (npr. *Gruppo del dialetto*), ili izborni predmeti koji bi bili namijenjeni djeci pripadnika manjinske zajednice, ali i otvoreni za djecu iz

hrvatskih obitelji. Neki smatraju da bi se aktivnosti na FD-u mogle uvesti i u hrvatske škole jer i njih pohađaju djeca iz manjinskih obitelji, a i da se i većinsko stanovništvo upozna s tim dijelom riječke kulture i povijesti. Sadržaje na fijumanskome, ističu ispitanici, trebalo bi također uvesti u srednje škole u kojima se poučava talijanski jezik.

- (169) *I2: Beh, le scuole. Le scuole comunque.*
MP: Cosa fanno le scuole?
I2: In qualche modo promuovono tra gli alunni, tra i ragazzi, l'uso del dialetto, adesso ultimamente non so concretamente, però so che alcune insegnanti anche attraverso recite...
- I2: Pa škole. Škole u svakom slučaju.*
MP: Što rade škole?
I2: Na neki način promoviraju među učenicima, među djecom, uporabu dijalekta, u posljednje vrijeme ne znam točno, ali znam da neke nastavnice na priredbama...
- (170) *I10: (...) Mi imamo grupu koja njeguje talijanski dijalekt u okviru škole, kao slobodnu aktivnost, da, i tu su priču pokrenule učiteljice razredne nastave, e sad ja ne bih točno znala reći koja godina je to bila, znam da jako dugo traje, znači devedesetih negdje. (...)*
- (171) *I21: Nelle scuole, anche questo collegamento scuola – Comunità negli ultimi anni abbiamo tentato veramente di farli venire, le scuole, le maestre fanno miracoli, fanno cose meravigliose con i bambini, (...) questo è stato la seconda volta che abbiamo portato, seconda o terza, tutti i bambini delle scuole qui, per sto dialetto, e hanno fatto, abbiamo visto ma cose bellissime, però coi piccoli. Dalla prima alla quarta. Bisognerebbe continuare.*
- I21: U školama, i ta veza škole – Zajednica, posljednjih smo ih godina stvarno nastajali dovesti, škole, učiteljice čuda čine, uvijek rade divne stvari s djecom, (...) ovo je bio drugi ili treći put da smo ih doveli ovamo, djecu iz svih škola, za taj dijalekt, vidjeli smo prekrasne stvari, ali za malene. Od prvog do četvrtog. Trebalo bi nastaviti.*

Ista ispitanica istaknula je važnost poučavanja lokalne povijesti i sadržaja vezanih uz život manjine jer djeca u većinskim školama nerijetko nemaju relevantna saznanja.

- (172) *I21: La prima cosa che io chiedo, perché si parla dell'italiano, dell'Italia, del cappuccino, della Ferrari e così via... E Fiume? (...) Loro non sanno, non conoscono, non sanno l'esistenza. Non sanno dell'esistenza. Io i miei ragazzi, da quando ho scoperto questa cosa, ogni anno li porto qui, li porto a liceo, li porto se posso all'EDIT, se non riusciamo ad organizzare la visita, quando faccio la stampa italiana, leggono La Voce, Panorama, qualche articolo. (...) Il Dramma italiano. Siamo andati a vedere La Boheme. (...) L'italiano però è diverso dalle altre lingue straniere per voi qua, perchè se siete veri fiumani, ako ste Riječani, morate skužiti da je to vaša kultura, parte integrante della vostra cultura, la cultura di questa città, quindi conoscere l'italiano, conoscere la fiumanià, conoscere quello che d'italiano c'è in questa città, conoscere che la cultura italiana fa parte della vostra cultura, se non lo sapete, non siete veri fiumani.*
- I21: Prva stvar koju ih pitam, jer se govori o talijanskom, o Italiji, o kapučinu, o Ferrariju i tako dalje... A Rijeka? (...) Oni ne znaju, ne poznaju, ne znaju da postoji. Ne znaju da postoji. Ja svoje učenike, otkad sam to shvatila, svake godine dovodim ovamo, vodim ih u talijansku gimnaziju, ako mogu odvedem ih u EDIT, ako ne uspijemo organizirati posjet, kad učimo o talijanskom tisku, čitaju La Voce, Panoramu, poneki članak. (...) Talijanska drama. Išli smo gledati La Boheme. (...) Talijanski je naime različit od drugih stranih jezika za vas ovdje, jer ako ste pravi Riječani, ako ste Riječani, morate skužiti da je to vaša kultura, sastavni dio vaše kulture, kulture ovoga grada, dakle znati talijanski, znati o fijumanstvu, znati što je talijanskoga u ovome gradu, znati da je talijanska kultura dio vaše kulture, ako to ne znate, niste pravi Riječani.*

Sadržaji na FD-u postoje i u vrtićima; međutim, vrtiće pohađaju i djeca koja ne govore ni talijanski ni fijumanski, pa je u poučavanju i njegovanju dijalekta teško ustrajati.

(173) <i>I12: (...) Io ho i nipoti qui all'asilo italiano, anche lì hanno il gruppo del dialetto, però mi dice la figlia che ha sentito i commenti negativi tra i genitori perché i genitori considerano che questo è una cosa superflua, che loro sono venuti qui per imparare la lingua, e non importa del dialetto. Ecco, non lo vivono come una... non sentono questa cosa, sono venuti per imparare l'italiano come lingua straniera e del dialetto non importa tanto.</i>	<i>I12: (...) Imam unuke u talijanskom vrtiću, ondje također imaju skupinu za dijalekt, no rekla mi je kći da je čula negativne komentare među roditeljima jer roditelji smatraju da je to suvišno, da su oni ovdje da bi naučili jezik, a dijalekt nije važan. Eto, oni to ne žive kao jednu... ne osjećaju to, došli su naučiti talijanski kao strani jezik i za dijalekt ih nije briga.</i>

5.4.3. Talijanska drama (*Dramma italiano*)

Kazališne predstave na dijalektu postoje, no svakako bi ih, po mišljenju ispitanika, trebalo ponuditi i najmlađima.

(174) <i>I3: Il Dramma italiano ha sempre fatto gli spettacoli in fiumano, si è sempre lavorato su questo, e non solo in fiumano perché comunque Dramma deve avere una funzione anche... per le altre... per non... non si fa solo per Fiume ma sì e molto lavorato, ecco, in questo senso... spettacoli in dialetto, diciamo, non solo in fiumano, nella variante diciamo istroveneta, molto, (...) ehm... quindi molto si è fatto.</i>	<i>I3: Talijanska je drama uvijek imala predstave na fijumanskom, uvijek se na tome radilo, i ne samo na fijumanskom jer je Drama imala i tu ulogu... za druge... ne za... ne radi se samo za Rijeku, nego se puno radilo, evo, u tom smislu... predstave na dijalektu, recimo, ne samo na fijumanskom, nego i istromletačkom mnogo, (...) ehm... dakle mnogo se napravilo.</i>

(175) *I4: Kazalište lutaka, tamo je samo na hrvatskom. Osim kad dođu ono u godinu kad je onaj tjedan... Onda dođe Talijan koji ima sjene pa neanche¹⁴⁰ ne govori, recimo. E, desi se, no¹⁴¹.*

(176) *MP: Il Dramma per esempio?*

I19: IL Dramma, sì (...). Magari non lo so... Spettacoli per bambini. GKL dovrebbe fare qualcosa in italiano anche. E ai bambini che deve entrare nell'orecchio. Le cose dove i ragazzi si divertono e neppure si accorgono che stanno in realtà imparando qualcosa. Imparare giocando.

MP: Drama naprimjer?

I19: Drama, da (...). Možda, ne znam... Predstave za djecu. GKL¹⁴² moralo bi napraviti nešto na talijanskom isto. Djeci mora ući u uho. Stvari gdje se djeca zabavljaju i nisu ni svjesna da zapravo uče nešto. Učenje kroz igru.

Ispitanici ističu pozitivan primjer amaterskih kazališnih skupina u kojima se njeguje FD.

(177) *I20: (...) Quello che forse è interessante che abbiamo fatto un gruppo di filodrammatica qui in Comunità e facciamo degli spettacoli in fumano. (...) Adesso saranno tipo quattro anni, così. Quattro anni. L'abbiamo chiamata "Cucal in camiseta" e facciamo spettacoli comici, anche satira.*

I20: (...) Možda je zanimljivo da imamo jednu dramsku skupinu ovdje u Zajednici i radimo predstave na fijumanskom. (...) Sada će biti oko četiri godine, tako nekako. Četiri godine. Nazvali smo je „Cucal in camiseta“ i radimo komične predstave, satiru također.

¹⁴⁰ Niti ne (tal.).

¹⁴¹ Ne (tal.).

¹⁴² Gradsko kazalište lutaka.

(178) *I17: Pa evo zasad još nije bio ništa, jedino profesorica X (podatak poznat ispitivačici) ima jednu grupu Filodrammatiche i ona s njima radi predstave na fijumanskom ili na talijanskom standardnom. Ali isto to je samo za učenike talijanske gimnazije, ne za većinu, tako ovi izvana ne znaju o čemu se radi.*

5.4.4. Mediji

Izdavačka kuća EDIT i ZT povremeno objavljuju na FD-u.

(179) *I4: Pa mislim da da. Jer to je sve vezano. Recimo koje izdavačke kuće, recimo La Battana i to, okej, recimo to što u školama rade, to se obično uvijek poslije još i štampa, tako da imaju kuharicu na fijumanskom, recimo, šta suradnja roditeljima, nonićima koji su pisali recepte i tako...*

(180) *I6: ...onda imate ove novine, La Voce, onda su Panorama, La Battana, časopis za djecu Arcobaleno...*

MP: A u novinama imate neke sadržaje baš na fijumanskom?

I6: Pa znaju bit, sad ne znam točno kad, ma ima, ima, ima, to je i te pjesme i naše knjige uostalom su na raznim dijalektima, pa onda je i neki dizionario¹⁴³ bio, onda imate recimo šta se je u Rimu radio jedan stradario¹⁴⁴ sa svim ulicama starim Rijeke, ima, dosta se toga vidi.

(181) *I7: Ehm.... Pa ono što... Hm... Da li fijumanski? Pa recimo sve što se tiska na fijumanskom se tiska tu, koliko ja znam. Možda i ne. „Mali princ“ recimo nije tiskan kod nas. Ali sve što se ikad tiska što ima veze s manjinom i fijumanskim se tiska tu. Ali šta se tiska, to vam ne bi znala reć.*

¹⁴³ Rječnik (tal.).

¹⁴⁴ Popis ulica (tal.).

(182) <i>I2: (...) Con quanta frequenza ne escano nuovi testi, questo non lo so. Però leggere... ehm... beh, La Tore mi sembra che abbia ei testi anche in fiumano, ogni tanto ne escono queste pubblicazioni di anche poesie ehm... in fiumano.</i>	<i>I2: (...) Koliko često izlaze novi tekstovi, to ne znam. Čitati... ehm... da, La Tore mislim da ima tekstove i na fijumanskom, svako toliko izlaze nova izdanja poezije ehm... na fijumanskom.</i>

U lokalne bi televizijske, a osobito radijske emisije, koje su, po mišljenju ispitanika, vrlo popularne u Rijeci, trebalo uvesti i FD.

- (183) *II: Prije svega, potrebne su radio emisije, znači jako puno starijih, pa i mladih, ali pogotovo starijih znači sluša te radio emisije, znači na radiju su, stalno taj radio radi, a mislim i srednja dob naravno sluša radio i mislim da taj vid medija uopće nije eksploatiran dovoljno ustvari nikako, znači trebale bi biti prisutne radio emisije na fijumanskom, znači da taj fijumanski (...) Više nego televizija, taj radio je stalno upaljen i tu fali, znači nedostaje sadržaja, znači potrebne su radio emisije. Drugo, na tim privatnim televizijama, Kanalu RI i tako dalje ...trebalo bi biti fijumanskoga ako ćemo pravo. Treće u La Voce ako već nema fijumanskoga, trebalo bi biti fijumanski. I mislim da bi bilo fenomenalno da imaju jedan fijumanski list, kao nekakva štampa.*

(184) <i>I3: Sì, sì, però non so perché bisognerebbe parlare con Radio Fiume, loro sono molto, subiscono la cappa del Zagabria o della direzione anche qua, si fa sempre più un tentativo anche di soffocamento e quindi non so se si riuscirebbe, probabilmente bisognerebbe provare forse con anche qualche altra radio locale.</i>	<i>I3. Da, da, ali ne znam jer bi trebalo razgovarati s Radio Rijekom, oni su, jako su pod šapom Zagreba i čak i ovdašnjeg uredništva, nastoji se sve više čak i ugasiti, tako da ne znam bi li se uspjelo, vjerojatno bi trebalo pokušati i s nekom drugom lokalnom postajom.</i>

- (185) *MP: La radio trasmette qualcosa in fiumano?*
I19: Mmmmm... Raramente. Mi è successo una volta che ascoltando Radio Fiume mi sono beccata una canzone in fiumano, una che a un certo punto era andata al MIK credo. Una canzone che parlava di città vecchia. Ero rimasta sorpresa. Sì, andrebbero messe di più. Ma non c'è neanche tanto materiale per cominciare. Dunque, andrebbe prodotto. Andrebbero fatte nuove cose. Però, sì, il fiumano bisogna tenerlo vivo, dai! Fa parte dell'identità di Fiume, è un po' come ciakavo. È inutile! Dobbiamo tenercelo.
- MP: Radio emitira nešto na fijumanskom?*
I19: Mmmmm... Rijetko. Desilo mi se da sam jednom slušajući Radio Rijeku naletjela na neku pjesmu na fijumanskom, jednu koja je jednom bila na MIK-u¹⁴⁵, mislim. Neka pjesma o Starom gradu. Ostala sam iznenađena. Da, trebalo bi ih češće stavljati. Ali, za početak, nema ni tako puno materijala. Znači, treba ga proizvesti. Treba napraviti nove stvari. Ali, da, fijumanski treba održati na životu, daj! To je dio riječkoga identiteta, pomalo kao čakavski. Nema smisla! Trebamo ga zadržati.
- (186) *I2: Sì. C'è insomma Radio Fiume che propone il Notiziario, però in italiano. E in dialetto... non... almeno a Fiume... forse Radio Capodistria, probabilmente sì.*
MP: Nemmeno le TV quelle regionali, Kanal Ri o come si chiamano?
I2: Io le guardo poco però non so, però ci sono quelle trasmissioni sulla TV nazionale, tipo Županijska panorama e ancora una... O forse solo Županijska panorama che ogni tanto...
- I2: Da. Radio Rijeka daje vijesti, ali na talijanskom. Na dijalektu... ne... barem ne u Rijeci... možda Radio Koper, vjerojatno da. (...)*
MP: Ni regionalne TV postaje, Kanal RI ili kako se zovu?
I2: Ja ih rijetko gledam, ali ne znam, ima emisija na nacionalnoj televiziji, naprimjer Županijska panorama i još jedna... Ili možda samo Županijska panorama koja svako toliko...

¹⁴⁵ Glazbeni festival Melodije Istre i Kvarnera.

5.4.5. Grad Rijeka

Ispitanike se u intervjuima također pitalo o ulozi Grada Rijeke u očuvanju FD-a. Neki smatraju da je interes gradskih vlasti nedovoljan.

- (187) *MP: Pensa che l'amministrazione locale, cioè Grad Rijeka fa abbastanza per il fiumano?*
I2: Ehm... No. No. Credo che si possa sempre fare di più. Non so, con finanziamenti, supporti, attività eccetera.
- MP: Mislite da lokalne vlasti, tj. Grad Rijeka, čine dovoljno za fijumanski?*
I2: Ehm... Ne. Ne. Vjerujem da se može uvijek učiniti i više. Ne znam, financiranjem, potporom, aktivnostima i slično.
- (188) *MP: Pensa che la Città, inteso come amministrazione locale, fa abbastanza per tutelare la minoranza, il dialetto eccetera?*
I12: Ma non ho questa idea. Dovrebbero fare di più.
MP: Cosa si potrebbe fare per promuovere l'uso del dialetto?
I12: Parliamo adesso del bilinguismo visivo. Tante storie per mettere due tabelle, per segnalare, non so, qualche casa dov'è nato qualcuno, per mettere il nome di una via, per aprire uno sportello dove ci si può rivolgere in italiano. Si guarda sempre come un attacco alla maggioranza, è invece è una ricchezza. Quando sono stata l'ultima volta in Voivodina, allora ho fotografato una tabella di Zrenjanin in cinque lingue: in croato, in cirillico, in
- MP: Mislite li da Grad, misli se na lokalnu vlast, čini dovoljno za zaštitu manjine, dijalekt i slično?*
I12: Nisam tog mišljenja. Morali bi učiniti više.
MP: Što bi se moglo učiniti za promociju dijalekta?
I12: Razgovarajmo malo o vizualnoj dvojezičnosti. Toliko buke oko postavljanja dva natpisa, oko oznake da se, ne znam, u nekoj kući rodio netko, oko imena neke ulice, oko otvaranja šaltera na kojem možemo komunicirati na talijanskom. Uvijek se na to gleda kao na napad na većinsko stanovništvo, a zapravo se radi o bogatstvu. Kad sam posljednji put bila u Voivodini, slikala sam jedan natpis Zrenjanin na pet jezika: na hrvatskom, na

romeno, ungherese e ceco. Loro non si sentono per questo di valere di meno e non hanno paura. Invece noi che siamo entrati nell'Unione Europea abbiamo paura di questi fantasmi. Perché pensiamo che qualcuno ci ruberà qualcosa. Invece non è così. Assolutamente. Per questo penso che sarà lunga la strada ancora per raggiungere gli obiettivi che in fondo esistevano e dei diritti che esistevano e sono stati tolti.

ćirilici, na rumunjskom, mađarskom i češkom. Oni se zbog toga ne osjećaju manje vrijednima i nije ih strah. S druge strane, mi koji smo ušli u Europsku uniju plašimo se tih duhova. Jer mislimo da će nam netko nešto ukrasti. Ali nije tako. Apsolutno ne. Zato mislim da je pred nama još dug put dok ne postignemo ciljeve koji su postojali i ostvarimo prava koja smo imali i koja su nam oduzeta.

(189) *I18. Non fanno niente per il momento. Potrebbero essere aperti a fare qualcosa se li si convince nel giusto modo. (...) L'amministrazione adesso sembra che ci venga incontro per delle cose legate al bilinguismo, o meglio per dei toponimi, però sul fiumano non si è ancora iniziato a parlare. Però è relativamente difficile che facciano qualcosa loro se non facciamo prima qualcosa noi. (...) L'amministrazione croata di Fiume non percepisce il dialetto fiumano come un qualcosa di loro e non vede nessun buon motivo per valorizzarlo, per conservarlo. Per loro è la lingua degli italiani, non è la lingua di una parte degli abitanti di questa città, è la lingua degli italiani. Di quegli altri.*

I18: Zasad ne rade ništa. Mogli bi pristati nešto napraviti ako ih se uvjeri na pravi način. (...) Čini se da nam uprava sada izlazi ususret u vezi s dvojezičnošću, odnosno točnije rečeno s toponimima, ali o fijumanskom se još nije počelo razgovarati. Međutim, prilično je teško da će oni nešto poduzeti ako mi prije toga nešto ne učinimo. (...) Hrvatska uprava u Rijeci ne doživljava fijumanski dijalekt kao nešto svoje i ne vidi niti jedan dobar razlog da bi ga valorizirala, očuvala. Za njih je to jezik Talijana, to nije jezik dijela stanovnika ovoga grada, nego jezik Talijana. Onih drugih.

(190) <i>I19: Sì, ecco, Grobnik, si danno da fare per tenerlo vivo. Fiume come tale proprio non fa un klinac, nemmeno una cosa, proprio zero. È bello perché abbiamo vinto EPK come multiculturalità, ma come multiculturalità assai poco. Speriamo, forse...</i>	<i>I19: Da, evo, Grobnik, oni se trude da ga održe. Rijeka kao takva ne radi klinac, ništa, nula. Divno je što smo dobili EPK¹⁴⁶ na račun multikulturalnosti, ali te je multikulturalnosti prilično malo. Nadajmo se, možda...</i>

Drugi smatraju da je zadaća očuvanja FD-a ponajprije zadaća samih Fijumana te da uloga Grada Rijeke u tome nije od presudne važnosti.

- (191) *I7: Ja mislim da sada definitivno je neki pomak u tom smislu. Ja mislim da Grad, mislim da Grad radi to što je, ne mislim da gura bilo što, da se sad trude ili lome oko toga, mislim da ne, ali poštuju to što je. Gradonačelnik nije po meni baš sklon nekom guranju bilo koga, nisam to primijetila, ali ovo što je mislim da cijeni više-manje. Sad koliko to cijeni, koliko je to njemu drago osobno, ja to ne znam. (...) Ma mislim da na Gradu nije sad da naročito gura bilo koga. Mislim da grad mora prihvaćat svih, tj. sve, i mislim da mora omogućit svima da se izraze, evo to mislim da bi trebala bit uloga Grada.*

(192) <i>I14: Ma io penso sotto questo aspetto la città possa fare ben poco. Perché innanzitutto se si riesce a ottenere della città qualche cosa in funzione dell'italiano, possiamo, è triste ma e così, possiamo già essere contenti. (...) Però aggiungere, come dire, appioppare sulle spalle della Comunità le cure e spese anche per il</i>	<i>I14: Ja mislim da u tom smislu Grad može učiniti prilično malo. Prije svega, ako se od Grada uspije dobiti nešto za talijanski, možemo – tužno, ali istinito – možemo biti sretni. (...) Dodati tomu, kako da kažem, natovariti na leđa Zajednice troškove i brigu za fijumanski, povrh onih za talijanski, čini mi se posve nerealnim.</i>

¹⁴⁶ Europska prijestolnica kulture 2020.

*fiumano, oltre a quelle dell'italiano,
decisamente mi sembra irrealistico.*

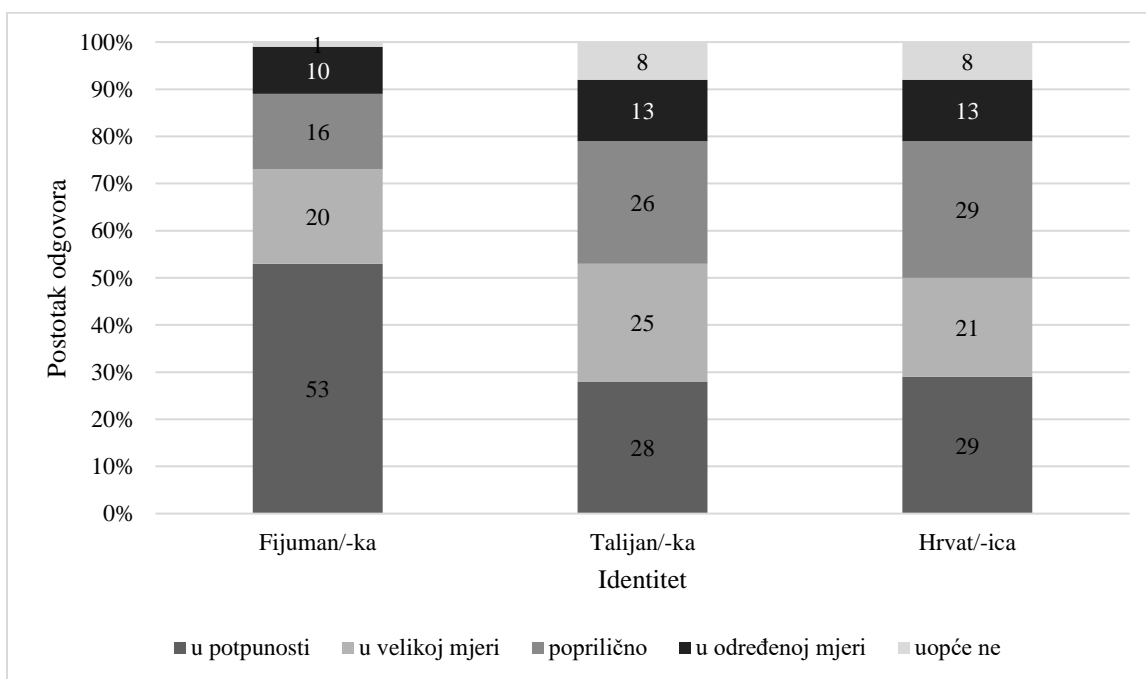
Ostvarivanje manjinskih prava u javnim ustanovama ne odvija se uvijek bez poteškoća, unatoč uglavnom pozitivnim stavovima većine, o čemu svjedoči primjer jedne ispitanice.

- (193) *I24: (...) Sono andata per rifare la carta d'identità. Sono venuta, mi hanno dato un modulo, io l'ho riempito, l'ho consegnato, vedo che quella scrive, scrive, non mi chiede niente, io dico "Guardi che voglio la carta d'identità bilingue in italiano." "Ah? Non si può." "Come non si può?" "Ah, no, se lei voleva la carta d'identità bilingue doveva chiedere il modulo in italiano". Parlava in croato naturalmente. "Scusi, nessuno mi ha detto, io lo voglio però". "Non si può più, ormai io ho compilato." Io la guardo e dico "Guardi, io non mi muovo da questo posto finché non ricevo la carta d'identità bilingue". Allora lei si è alzata, è andata in ufficio e ritornata e mi ha detto "Allora lei deve riempire il modulo in lingua italiana." "Benissimo, non ci sono problemi", sono andata, ho preso il modulo in lingua italiana, l'ho compilato e glielo dato. A me hanno detto tantissimi che sono andati, hanno chiesto, "No, non si può". "Ne može se, ne može se."*
- I24: (...) Išla sam produžiti osobnu iskaznicu. Došla sam tamo, dali su mi neki obrazac, ispunila sam ga, predala, vidim ova piše, piše, ništa me ne pita, ja kažem „Pazite, htjela bih dvojezičnu osobnu iskaznicu, na talijanskom.“ „Ah? Ne može se.“ „Kako se ne može?“ „Ne, ako hoćete dvojezičnu osobnu iskaznicu morate tražiti obrazac na talijanskom.“ Govorila je naravno hrvatski. „Oprostite, ali nitko mi to nije rekao. Ali želim ga.“ „Ne možete više, već sam ispunila.“ Ja je pogledam i velim „Pazite, ja se ne mičem odavde dok ne dobijem dvojezičnu osobnu iskaznicu.“ Onda se ona ustala, otišla je u ured i vratila se i kaže mi „Onda morate ispuniti obrazac na talijanskom jeziku.“ „Izvršno, nema problema,“ otišla sam, uzela obrazac na talijanskom, ispunila ga i dala joj. Mnogi su mi rekli da su išli i pitali, „Ne, ne može se“. „Ne može se, ne može se“.*

Rezultati upućuju na to da se od svih ustanova očekuje veći angažman i doprinos promociji i očuvanju FD-a. Ustanove talijanske nacionalne manjine koje u Rijeci postoje, što nije zanemarivo kada je riječ o institucijskoj podršci i njezinoj ulozi, kao i sam Grad Rijeka kao predstavnik (i) većinske zajednice mogle bi, po mišljenju ispitanika, učiniti više za FD.

5.5. (Jezični) identitet govornika

U upitniku su ispitanici izražavali u kojoj se mjeri osjećaju Fijumanima, Talijanima ili Hrvatima (v. pitanje 14. u Prilogu 1). Postotak njihovih odgovora prikazan je u Grafu 7.

Graf 7. Poistovjećivanje ispitanika s različitim identitetima

Kao što je vidljivo iz Grafa 7, ukupno 53% ispitanika u potpunosti se osjeća Fijumanima, 29% u potpunosti Hrvatima, a 27% u potpunosti Talijanima. Samo 1% ispitanika ne osjeća se Fijumanima. Rezultati pokazuju da se ispitanici u najvećoj mjeri osjećaju u potpunosti Fijumanima: najmanje se ispitanika ne osjeća Fijumanima, a najviše ih se osjeća u potpunosti Fijumanima. Hrvatima i Talijanima ispitanici se osjećaju u gotovo podjednakoj mjeri.

Pripadnost zajednici Fijumana ukupno su ocijenili višom ocjenom ($M = 4,13$, $SD = 1,10$) negoli osjećaj pripadnosti Hrvatima ($M = 3,52$, $SD = 1,24$) i Talijanima ($M = 3,50$, $SD = 1,25$).

U Tablici 19 prikazane su razlike u ocjeni poistovjećivanja s trima identitetima među različitim dobnim skupinama (aritmetička sredina i standardna devijacija).

Tablica 19. Poistovjećivanje ispitanika s različitim identitetima po dobnim skupinama

Identitet	Dobna skupina											
	14 – 18		19 – 32		33 – 46		47 – 60		61 – 74		75 +	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Fijuman/-ka	3,30	1,22	4,00	1,19	4,06	1,00	4,49	0,85	4,16	1,04	4,64	0,86
Talijan/-ka	3,38	1,06	3,17	1,32	3,09	1,25	3,67	1,27	3,60	1,25	4,09	1,16
Hrvat/-ica	4,27	0,90	3,76	1,19	3,54	1,17	3,30	1,12	3,51	1,33	2,73	1,35

Razlike su među dobnim skupinama vidljive za svaku od varijabli. Osjećaj pripadnosti manjinskoj zajednici Fijumana najmanje je izražen među najmlađim ispitanicima te je sve izraženiji s porastom dobi: najstarija skupina ispitanika daje najveću ocjenu pripadnosti zajednici Fijumana. Najstarija skupina ispitanika najvišu ocjenu ujedno daje i osjećaju pripadnosti Talijanima, dok ostale dobne skupine toj varijabli daju visoku srednju ocjenu. Visoku srednju ocjenu dobio je i osjećaj pripadnosti Hrvatima kod svih ispitanika, no ona je ipak najniža za najstarije ispitanike. Najviša je među najmlađim ispitanicima, kod kojih je taj osjećaj čak snažniji nego osjećaj pripadnosti manjinskoj zajednici. Sve su ostale skupine višom ocjenom bodovale lokalnu od nacionalnih pripadnosti.

U intervjuima se također razgovaralo o identitetu i osjećaju pripadnosti ispitanika. Odgovori ispitanika u intervjuima potvrdili su u velikoj mjeri rezultate dobivene upitnikom. Svi se ispitanici prvenstveno osjećaju Fijumanima.

(194) *II: Kao Fijumanka. Broj jedan. Fijumanka. Riječanka. Znači Fijumanka prvo, Riječanka drugo, lokalpatriota.*

195) *I9: Ja se volim deklarirati kao Fijuman, zato... volim naglasiti to. Ja bih možda mogao reći da sam i to, iako imam dvojno državljanstvo, sad pred malo sam to htio napraviti, i napravio sam, ali volim podcrtat da sam Fijuman.*

(196) *I10: Da, da. Ne, ja se osjećam Fijumanka. Ja se osjećam Fijumanka patoca.*

MP: Što to znači?

I10: To vam je među Fijumanima izraz da si Fijumanka i da nema druge. Bez obzira šta ti pričala, bez obzira gdje radio, bez obzira kako ti se život odvijao, ono što ti u sebi osjećaš.

Vezani su uz grad u kojem žive i ističu ljubav prema njemu.

(197) *II: To ne znači samo da zna pričat fijumanski. Prije svega jedan lokalpatriota koji voli Rijeku, koji njeguje te svoje fijumanske korijene, taj jedan, taj jedan, ta jedna naklonjenost ka tom talijanskom, toj jednoj tom talijanskom dijelu povijesti i sve ono što je ta Italija dobroga napravila za Rijeku.*

(198) *I3: Ehm... Questo vuol dire un senso dell'appartenenza alla città. Non si può parlare di radici, ci sono i patochi patochi, ma son pochissimi in realtà, in realtà siamo un misto di tutto, però c'è questo senso di appartenere a una città composita, multiculturale, ma che ha coscienza di sé.*

I3: Ehm... To znači osjećaj pripadnosti gradu. Ne može se govoriti o korijenima, postoje oni autohtoni autohtoni, ali zapravo ih je malo, zapravo smo mješavina svega, ali postoji taj osjećaj pripadnosti gradu sastavljenom iz više dijelova, multikulturalnom, no koji ima svijest o sebi.

(199) *I12: E una cosa che non è... Se ti chiedono la nazionalità, né italiano, né croato, ma*

I12: To je nešto što nije... Ako te pitaju za nacionalnost, ni Talijan, ni Hrvat, neka

<p><i>proprio una cosa mista, un localpatriotismo, una... ehm...</i></p>	<p><i>mješavina, neki lokalpatriotizam, neka... ehm...</i></p>
--	--

Prema mišljenju nekih ispitanika upravo su poznavanje i uporaba FD-a distinktivna značajka Fijumana u odnosu na ostale žitelje grada.

(200) *I7: (...) Fijumani zna se koji su.*

MP: Koji?

I7: Oni koji govore fijumanski.

MP: Aha.

I7: Po meni. Po meni.

(201) *I2: No, no, no. Ecco, non è la stessa cosa perché appunto c'è la componente della lingua, del dialetto.*

MP: Quindi uno che è nato a Rijeka, ma non parla e non è di origini, non è fiumano?

I2: No, no.

I2: Ne, ne, ne. Nije ista stvar, evo, jer naravno postoji komponenta jezik, dijalekt.

MP: Znači netko tko je rođen u Rijeci, ali ne govori (fijumanski) i nije porijeklom (iz Rijeke), nije Fijuman?

I2: Ne, ne.

(202) *I19: Essere fiumani vuol dire essere parte della minoranza, parlare il dialetto potenzialmente, o se non altro avere in famiglia gente che parla il dialetto, sapere dell'esistenza di questo dialetto, poche altre cose, perché si è persa un po' la connessione con la storia di Fiume. (...) Per me, prima di tutto era una cosa della*

I19: Biti Fijumani znači biti dijelom manjine, po mogućnosti govoriti dijalektom ili barem imati u obitelji osobe koje govore dijalektom, biti svjestan postojanja tog dijalekta, malo što drugo jer se veza s riječkom poviješću malo izgubila. (...) Za mene je to bila prije svega stvar

<i>lingua, il resto è arrivato dopo. Per cui quella è la cosa che mi rendeva fiumana.</i>	<i>jezika, drugo je došlo kasnije. To je stvar koja me činila Fijumankom.</i>
---	---

Ispitanici se, međutim, uglavnom ne slažu da bi usvajanjem FD-a osoba postala Fijumanom, nego inzistiraju na obiteljskoj tradiciji. Većina smatra kako su Fijumani osobe rođene u Rijeci u obiteljima u kojima nekoliko generacija njeguje FD te se i sami nastavljaju služiti njime.

<p>(203) <i>MP: C'è la sua collega che ha imparato il fiumano da grande. Non è nata col fiumano. Lei può essere considerata fiumana?</i></p> <p><i>I12: Ma secondo me no. (...) Sì, molti hanno imparato anche il dialetto così ascoltando, usandolo così, poi se hanno studiato a Trieste, anche dove si usa molto il dialetto e così via, allora volente o nolente lo impari.</i></p> <p><i>MP: Ma non è fiumana lei?</i></p> <p><i>I12: Lei è fiumana nel senso di Riječanka.</i></p>	<p><i>MP. Vaša je kolegica naučila fijumanski kao odrasla osoba. Nije se rodila s njim. Može li se ona smatrati Fijumankom?</i></p> <p><i>I12: Po meni ne može. (...) Da, mnogi su tako naučili dijalekt, slušajući, služeći se njime malo, ako su još studirali u Trstu, gdje se puno koristi dijalekt i tako dalje, onda htio-ne htio naučiš.</i></p> <p><i>MP: Ali ona nije Fijumanka?</i></p> <p><i>I12: Ona je Fijumanka u smislu Riječanke.</i></p>
--	---

(204) *MP: Je li naprimjer znanje fijumanskoga dovoljno da bi netko bio Fijuman?*

I1: Ne. To moraš iz familije, iz familije moraš jednostavno...

MP: Aha, moraš vući korijene.

I1: Jednostavno se moraš roditi u fijumanskoj familiji.

(205) *I9: To znači da imam ja neke korijene i da imam ja od... točno konkretne korijene, da sam potekao odavde, da su mi roditelji odavde, da su mi nonići odavde, i da smo svi... ehm... da postoji jedan slijed koji sad još uvijek i traje. (...)*

MP: Može li danas čovjek postati Fijuman? Da, recimo, ja sad želim naučiti fijumanski i biti Fijumanka? Je li dovoljno znati jezik da bi čovjek bio Fijuman?

I9: Ne, ja mislim da ne. Mislim da čovjek bi trebao i proživjet to...tu... tu...

MP: To iskustvo?

I9: To sve, proživjet to sve. Nije to sad kao naučit engleski i sad barataš engleskim ili ruskim, ja mislim da ne, tu je cijeli sukus nečega osim dijalekta.

MP: Neka tradicija?

I9: Da.

(206) *I5: Da, da je rođen u Rijeci, da su tvoji nonići, roditelji barem neka... ono dvije tri generacije da su rođene u Rijeci i da govore... danas više Fijumani ne možete reći da govore svi fijumanski, ne govore, i talijanski, ili samo talijanski, ne znaju fijumanski, jer su naučili u vrtićima i školama ili ga nisu naučili, tako da je možda na vrtićima i na školama možda zadatak da taj fijumanski malo vrate.*

MP: Znači znanje jezika je po vama važno?

I5: Pa da, po meni to i nekakva povijest familijarna.

(207) *I7: Pa ja smatram to je netko tko se rodio u ovome gradu, tko je... tko ima i svoje ove kako bi rekla, avì...*

MP: Pretke?

I7: Pretke, da, čiji su... rođeni.. korijenje u ovome gradu i koji su vidjeli kako se grad mijenjao kroz desetljeća. Znači što je nekad bio, kako je danas, kako smo postali manjina i danas kako postoje sve te škole, talijanski vrtići, fakulteti, a isto smo uklopljeni u većini.

MP: Ali da li to znači da Fijuman mora govoriti fijumanski?

I7: Ja mislim da da.

Ističu također da za neke ni rođenje u obitelji govornika FD-a nije jamstvo osjećaja pripadnosti zajednici jer su pojedinci izgubili osjećaj pripadnosti tome identitetu ili odabrali koji drugi.

- (208) *I2: Mah, in realtà chiunque può sentirsi fiumano e dire io sono fiumano, dipende chiaramente dall'ambito, dal contesto in cui è nato, in cui... se la lingua gli... cioè se la lingua, se il dialetto fiumano gli è stato...*
- MP: Trasmesso?*
- I2: Sì, trasmesso, tramandato, però non è detto che automaticamente a chi, chi ha imparato magari da piccolo il fiumano, si senta fiumano.*
- I2: Zapravo se tko god želi može osjećati Fijumanom, ovisi naravno o okruženju, o kontekstu u kojem je rođen, u kojem... ako je jezik... hoću reći ako su mu jezik, ako su fijumanski dijalekt...*
- MP: Prenijeli?*
- I2: Da, prenijeli, ako ga je naslijedio, no nije rečeno da je, ako je netko naučio fijumanski kao dijete, da se automatski osjeća Fijumanom.*

(209) *I5: Moja kćer kad mora, ona govori. Ali ona je upisala dijete u talijanski vrtić između ostalog, i muž joj je isto Fijuman, ali ni s malim ne govori fijumanski.*

MP: Smatra li se ona recimo Fijumankom?

I5: Ne, ne. Ona je tatina kćer.

MP: Što ona kaže za sebe? Da je Riječanka?

I5: Da. Riječanka. Ona sebe ne smatra Fijumankom.

Iako se izraz Riječanin na talijanski prevodi kao *fiumano*, pa se dva pojma u tom smislu preklapaju, pojam Fijuman razlikuju od pojma Riječanin. Fijumani su po njihovu mišljenju starosjedioci grada, dok su Riječani svi oni koji su doselili u grad u poslijeratnim godinama ili poslije, dakle novopridošlo stanovništvo. Sušaćane smatraju sličnijima sebi, ali se razlikuju i od njih.

(210) *MP: Kakva je razlika između Fijumana i Riječana?*

I1: Velika. Oooo, oooo. (smijeh) Mentalitetno gledajući to pod Riječani ti upada sve ono drugo. Ovo su starosjedioci. (...) Mislim na te stare starosjedioce sa talijanskim backgroundom¹⁴⁷ jel'. Naravno da ima starosjedioca gdje su već sad ne znam koliko koljena ih se rodilo u Rijeci, četvrto, peto koljeno koje danas živi, ne možeš za njih reći da nisu pravi Riječani, jesu, ali ko zna od kud su došli.

(211) *I13: A ne znam. Mislim da ne, mislim da ne. Nekako se kad se kaže Fijumani, konotacija je taj fijumanski, a Riječani su koji su se isto rodili u gradu, ali govore hrvatski. To je to, mislim da je tako bilo i u prošlosti. Mislim da da. S obzirom da kad gledaš ove stare mappe¹⁴⁸ piše ti Fiume – Reka, Reka vjerojatno. Vjerojatno na čakavskom, pretpostavljam. Jer piše San Vito i onda piše Fiume – Reka. Znači i nekad su se tako, pretpostavljam, nazivali. Pretpostavljam, ne znam.*

(212) *I22: Možda jedan ne isključuje drugo, naravno, jedno ne isključuje drugo, možda jesu... u nekim dijelovima se poklapaju, ali nije jednako. Bar bi tako rekla. Imam osjećaj da su neki ljudi koje poznajem jesu Riječani, ali ne mogu reći da su Fijumani. Ali ne mogu reći da neki Fijumani nisu Riječani.*

MP: Znači Riječanin bi možda bio...

I22: Veći!

MP: Znači viši pojam?

I22: Da. Veći pojam od Fijumana.

¹⁴⁷ Porijeklo (engl.).

¹⁴⁸ Karta (tal.).

(213) *MP: Kakva je razlika?*

I10: Pa kad vi kažete za nekog naprimjer... evo, Riječani za sebe neće nikad reć da su Fijumani. Fijuman će reć za sebe da je Riječanin kada pokušava nekom drugom objasniti. Jer ako vi kažete nekom, ne znam, iz Slavonskog Broda da ste vi Fijuman, bo. Bi rekao „What does it mean?“¹⁴⁹. A ako mu kažeš da si Riječanin...

MP: Aha, Riječanin je kao širi pojam.

I10: Recimo koji su hrvatski govornici.(...) Tim Riječanima koji su Riječani, nećemo reć Sušačanima, jer to je distinkcija, dan danas. Kako možeš ti ako si Sušačanin reć da si Riječanin.

MP: Osim onima iz Slavonskog Broda.

I10: E tako. Mislim, mada je nama, već mojoj generaciji pojam Sušak – Rijeka ništa nije značilo baš u tom smislu pripadnosti. Lokalcima je to jasnije. Mi smo bili Fijumani, ja ne bih nikad za sebe rekla da sam Sušačanka.

(214) *I13: Oni Sušačani koje znam imaju više-manje isti mentalitet kao Fijumani. Oni koje ja poznajem. Mislim ne poznajem puno, ali prijatelje mog oca, to je praktički isti mentalitet, isti problemi samo s čakavskim s druge strane, čini mi se, ono što ja znam, ali ne bi rekla da su previše različiti. Ne, samo je stvar u jeziku, niš drugo. Mentalitet je taj isti. Taj neki ponos da si ti iz te sredine multietničke, i da tu možeš govorit...*

Usto, ispitanici navode kako valja razlikovati povijesni termin *fumano* od današnjega pojma kao što i današnju Rijeku vide drugačije nego grad u godinama prije ujedinjenja sa Sušakom.

(215) *I4: Pa čujte... Hrvat u ću reć „Otkud si, si iz Rijeke, si Riječan?“ „Jesam“, pa ne idem mu reć „Ja sam Fijumanka“. Jer on ne zna šta je to.*

MP: Ako nije iz Rijeke?

¹⁴⁹ Što to znači? (engl.)

I4: Ako nije iz Rijeke. Tako da je to sve relativno. Mislim to je malo... ovako... eto. Znam osobu koja kaže „No, non pol eser fiuman quel là che parla el croato. Cioè è che xe de qua.“¹⁵⁰ E sad mislim da li taj naziv Fijuman gledan kao prevedeno Riječanin ili je Fijuman kao autohtoni koji živi, govornik koji živi i koji se rodio i koji je uvijek govorio fijumanski.

- (216) *I14: Fiumano significa aver assunto e metabolizzato psicologicamente tutta quella che è la storia precedente. Di Fiume italiana, se vuole, Fiume ungherese, Fiume porto franco eccetera, eccetera. Ahimè, non per colpa loro, ma per frutto di uno stato psicologico indotto da avvenimenti storici, sociali e politici, i Riječani tendono, innanzitutto quando dicono Riječani, sentirsi da Cantrida a Tersatto. Fiumano non si sente da Cantrida a Tersatto. Il fiumano si sente da Cantrida alla Fiumara. Però, ripeto, non voglio dire che loro siano degli intrusi, che siano... però non è la stessa cosa. Così come Rijeka e Fiume non è la stessa cosa.*
- I14: Fijuman znači da si prihvatio i psihički metabolizirao svu prošlost. Talijansku Rijeku, ako hoćete, mađarsku Rijeku, Rijeku slobodnu luku, i tako dalje, i tako dalje. Bože moj, ne svojom krivicom, ali kao plod jednog psihološkog stanja uzrokovanog povijesnim, društvenim i političkim prilikama, Riječani imaju naviku, prije svega kad kažem Riječani, biti od Kantride do Trsata. Fijuman se ne osjeća tako od Kantride do Trsata. Fijuman se tako osjeća od Kantride do Fijumare. Ali, ponavljam, ne želim reći da su oni stranci, da su... ali nije ista stvar. Kao što ni Rijeka i Fiume nisu ista stvar.*

- (217) *MP: Come definisce lei, chi è fiumano?*
- I18: Ufff, questa è una brutta domanda. (...) Allora ogni parola ha sempre il significato che le si dà e significato che ce l'ha per quello chi la sente. E qua fiumano può voler dire cose molto diverse. Secondo me il significato della parola è cambiato*
- MP: Kako vi definirate to, tko je Fijuman?*
- I18: Uf, to je teško pitanje. (...) Dakle svaka riječ uvijek ima značenje koje joj se pridaje i drugo značenje za onoga tko je čuje. Fijuman u tom smislu može značiti razne stvari. Po mom mišljenju, značenje se bitno mijenjalo u raznim povijesnim*

¹⁵⁰ „Ne, ne može biti Fijuman onaj koji govori hrvatski. Onaj koji je odavde.“ (fijum.).

anche molto in vari periodi storici e nei vari momenti. Noi usiamo fiumano per dire cittadino di Fiume. Quindi indistintamente dalla... MP: Dalla nazionalità, dalla lingua?

I18: Da chiunque cosa. Chi vive a Fiume e fiumano. In un periodo antecedente a questo si è usato fiumano per distinguere gli italiani. Cioè indipendentemente dalla fiumanià nel senso nato a Fiume o cose simili, chi è italiano, era fiumano. Ed è una cosa che andava più o meno dalla fine della Seconda guerra mondiale fino a... anche oggi. Tanti usano questo termine qua. Poi, un po' più raramente, anche ancora oggi e più o meno da quel periodo qua, si usa fiumano per chi è nato a Fiume.

MP: E che parla il dialetto?

I18: Neanche tanto. In questo contesto non vengono considerate fiumani le persone come X per esempio (podatak poznat ispitivačici). X non è fiumano perché non è nato a Fiume. Poi c'è un altro significato che è antecedente ancora in cui nuovamente erano fiumani tutti i cittadini di Fiume, nel periodo di Porto franco e si definivano semplicemente fiumani. E poi ci sono anche i significati dispregiativi, no, c'era il periodo in cui fiumano era una cosa brutta. Invece questa correlazione linguistica non mi risulta. Non è

razdobljima i u raznim trenutcima. Mi kažemo fiumano da bismo označili stanovnika Rijeke. Dakle neovisno o...

MP: O nacionalnosti, o jeziku?

I18: O bilo čemu. Tko živi u Rijeci je fiumano. U vremenu prije ovoga izraz fiumano koristio se da bi razlikovao Talijane. To znači neovisno o tome je li rođen u Rijeci ili slično, tko je Talijan, taj je fiumano. To je trajalo negdje od kraja Drugog svjetskog rata do... čak i do danas. Mnogi koriste termin u tom značenju. Nadalje, nešto rjeđe, također još danas i više-manje od istog razdoblja, fiumano se upotrebljava za osobe rođene u Rijeci.

MP. Koje govore dijalekt?

I18: Ne nužno. U tom smislu ne odnosi se na osobe poput X naprimjer (podatak poznat ispitivačici). X nije fiumano jer nije rođen u Rijeci. Osim toga postoji još jedno ranije značenje po kojem su fiumani opet bili svi građani Rijeke, u vremenu slobodne luke i definirali su se jednostavno kao fiumani. Postoje također i negativna značenja, ne, postojalo je razdoblje kada je fiuman bio nešto ružno. Međutim po meni to nije jezično pitanje. Nije potrebno govoriti fjumanski da bi čovjek bio Fijuman.

*necessario parlare fiumano per essere
fiumano.*

Na pitanje o nacionalnoj pripadnosti, ispitanici se izjašnjavaju različito. Dio ispitanika smatra se Talijanima.

- (218) *I12: Ma io penso quando si dice Fiumano questo sottintende la lingua, l'uso del fiumano. Non è solo la città dove sei nato e dove vivi. (...) Ma quando si dice fiumano, si intende di nazionalità italiana e che usi il dialetto fiumano (...).*
MP: Ed essere fiumani significa anche automaticamente essere italiani di nazionalità?
I12: Direi di sì, fa parte della cultura (...).
- I12: Ja mislim kad se kaže Fijuman, podrazumijeva se jezik, uporaba fijumanskoga. Nije samo grad u kojem si rođen i u kojem živiš. (...) Kad se kaže Fijuman, podrazumijeva se da si talijanske nacionalnosti i da se služiš fijumanskim dijalektom (...)*
MP: I biti Fijuman automatski znači da si talijanske nacionalnosti?
I12: Mislim da da, to je dio kulture (...).
- (219) *MP: Questo vuol dire automaticamente che uno è italiano?*
I16: Sì, sì, sì, fiumano, con la lingua italiana.
MP: Anche di nazionalità italiana?
I16: Sì.
MP: È possibile essere fiumani e non essere italiani?
I16: No.
MP: Cioè essere fiumani, ma di nazionalità croata?
- MP: To automatski znači da je netko Talijan?*
I16: Da, da, da, Fijuman, s talijanskim jezikom.
MP: I talijanske nacionalnosti?
I16: Da.
MP: Je li moguće biti Fijuman, a ne biti Talijan?
I16: Ne.
MP: Hoću reći, biti Fijumani, ali hrvatske nacionalnosti?

I16: No. Io mi sono sempre sentita di nazionalità italiana. Sempre. E così anche i miei genitori. Sia la mamma che il papà.

MP: E per esempio suo nipote? Sua figlia che ha sposato un croato?

I16: Sì, tutti.

MP: Anche questo nipote si sente fiumano italiano?

I16: Sì. Fiumano italiano, sì.

I16: Ne. Ja sam se uvijek osjećala Talijanka po nacionalnosti. Uvijek. Tako i moji roditelji. I mama i tata.

MP: A recimo vaš unuk? Vaša kći se udala za Hrvata?

I16: Da, svi.

MP: I taj unuk se osjeća Fijumanom Talijanom.

I16: Da. Fijuman Talijan, da.

Drugi ispitanici ne dovode ta dva pojma u izravnu vezu i smatraju da se ne može automatizmom zaključivati o nečijoj nacionalnoj pripadnosti. Smatraju da postoji veza s talijanskom kulturom i tradicijama, ali ne i s talijanskom nacijom ili državom.

(220) *I1: Nije. Nije, Nije. Kako može biti. Ne može, ne može, jer Fijumani su vezani za Hrvatsku i ovaj dio Hrvatske, a Talijan je Italija, poveznica postoji naravno, to je taj jezik i povijest koja nas je spojila, ali naravno da nije isto.*

(221) *I25: No, secondo me, non necessariamente, per essere fiumano tu sicuramente capisci l'italiano e conosci la cultura italiana dato che il fiumano è molto simile all'italiano e quindi se conosci una lingua probabilmente se non altro capisci l'altra, anche se magari non la parli. Però per essere fiumano secondo me non devi necessariamente essere italiano. Ed è questo secondo me uno sbaglio che fa oggi la maggioranza dove dice: "Ah sì, voi*

I25: Ne, po meni ne nužno, kao Fijuman ti sigurno razumiješ talijanski i poznaješ talijansku kulturu s obzirom na to da je fijumanski vrlo sličan talijanskome i ako znaš jedan jezik, ako ništa drugo, barem razumiješ drugi, iako ga možda ne govoriš. Ali da bi bio Fijuman, ne moraš nužno biti Talijan. I to je po meni pogreška koju danas čini većinsko stanovništvo kada kaže: „Ah da, vi Fijumani ste svi Talijani“, ostali su ti stari stereotipi Rijeka je Italija i

<p><i>fiumani tutti italiani”, sono rimasti con quei vecchi stereotipi Fiume è Italia e queste cose. Ma l’essere fiumano è una cosa che non c’entra assolutamente con la politica. (...) Ad esempio, Fiume, per quanto riguarda la cultura, ha molta cultura italiana, ma oggi come oggi non è una parte d’Italia, quindi non bisogna confondere la cultura con la politica e nazionalità. Quindi l’essere fiumano non implica nessuna appartenenza nazionale.</i></p>	<p><i>te stvari. Ali biti Fijuman je nešto što nema veze s politikom. (...) Naprimjer, Rijeka, što se kulture tiče, ima mnogo talijanske kulture, ali danas nije dio Italije, dakle ne treba miješati kulturu s politikom i nacionalnim pitanjem. Biti Fijuman ne podrazumijeva nikakvu nacionalnu pripadnost.</i></p>
--	--

(222) *MP: Jesu li Fijumani isto što i Talijani?*

I5: Ne, ne bi rekla. Ja ne bi rekla da su Fijumani. Fijumani su autohtono stanovništvo rođeno pod okupacijom Italije. To je prvo i osnovno. Iako oni sebe smatraju Talijanima, ali ja mislim da to nije točno.

MP: Ima onih koji su rođeni još i prije, u Austro-Ugarskoj.

I5: Da, ali su pod Italijom preuzeli tu talijansku nacionalnost i identitet. Ali pravi Talijani su, po meni, pravi Talijani su samo oni koji su rođeni u Italiji. Ili barem od nekuda ili Italije potječu. Ne znam.

Ispitanici navode i to da ih u Italiji ne doživljaju Talijanima i da se od njih po nekim značajkama razlikuju. Ističu lokalni identitet izrastao u dvjema kulturama.

(223) *I10: Kad ste me pitali za mog muža, moj muž je Fijuman pravi jer je rođen u Rijeci i govori dijalekt cijeli život, otkad se rodio, ali roditelji su mu Talijani isto. I to je sad razlika. Moja mama je isto bila Talijanka ko i moja svekrva, ali ne, „Tvoja svekrva je bila prava Talijanka“. Tako kažu meni moji prijatelji. I svi me pitaju „Je tako? “. Pa da, ali zašto moja*

mama nije prava Talijanka? „Pa zato što je rođena tu!“ Znete ta spoznaja... Postoji razlika. Postoji, postoji, jer oni su za većinu pravi Talijani. A ovi naši su Fijumani koji se prikazuju kao Talijani. Evo to je to što ste me prije pitali jesu li Riječani Fijumani, Talijani i to. To je ta priča, ali možda i mi sami nekako to osjećamo. Jer mi kad dođemo u Italiju, „Oh, ma come parlate bene l’italiano!“¹⁵¹ Ja imam prijatelje (...) koji mi uporno, uporno govore, „Ma io ti ascolterei per ore, parli così un bell’italiano che io non posso credere che tu sei una straniera“¹⁵².

(224) *MP: Jesu li svi Fijumani Talijani? Je li to isto?*

I11: Ne. Ne, ne. Jer ih Talijani ne doživljavaju kao Talijane uopće.

(225) *I13: Tako da neki Fijumani ne žele... neki Fijumani kažu da su Talijani, ja isto, kada se moram deklarirati ne postoji deklaracija Fijuman, deklariram se Talijan jer je fiuman¹⁵³ jedan od dijalekata. I kultura mi je i škola i to... Međutim, neki Fijumani i dalje ne žele. Ne žele da se to pretpostavlja, kao. Ovisi. Zaista, o osobi, ne. Meni to je, jer fijumanski je talijanski dijalekt, ali činjenica je da imamo drugačiji mentalitet. Ja sam proputovala Italiju i drugačiji smo. Drugačiji smo, nismo isti. Naravno, južna Italija je različita od sjeverne, ali mi smo Fijumani specifični.*

Pojedini ispitanici više se osjećaju Hrvatima negoli Talijanima i ne osjećaju povezanost s Italijom. Rođeni su ili odrastaju u Hrvatskoj i taj im je identitet bliži.

(226) *MP: A jesu li Fijumani Talijani? Ili Hrvati?*

I22: Ništa od toga. Ne znam.

MP: Je li to nacionalno određenje bitno?

¹⁵¹ „Oh, kako dobro govorite talijanski!“ (tal.).

¹⁵² „Ja bih te slušao/slušala satima, tako dobro govoriš talijanski da ne mogu vjerovati da si strankinja.“ (tal.).

¹⁵³ Fijumanski dijalekt (fijum.)

I22: Mi smo se uvijek nacionalno izražavali ja mislim kao Hrvati, mislim da je to standard. A onda poslije... ja se ne osjećam kao Talijan. Nimalo.

MP: Vi ste rođeni u Hrvatskoj?

I22: Da, već je Hrvatska bila. Tako da ne znam, ja se ne osjećam kao Talijanka. Osjećam se više kao Hrvatica nego kao Talijanka. Definitivno. Tu pripadnost... ne znam, ne razmišljam nikad o tome, meni to nije...

(227) *I6: Ne, ja sam Fijuman, a nisam Talijan.*

MP: Kakav je taj odnos, Fijuman i Talijan?

I6: Talijan je stanovnik Italije, a Fijumani recimo nisu stanovnici jer znalo se da su Riječani i ono città autonoma¹⁵⁴, da je to bilo nešto, znači oni nisu bili ni Hrvati ni Talijani, baš isključivo Fijumani.

MP: Da sad netko vas pita da se deklarirate, ne mislim sad u popisu stanovništva, kako se vi osjećate? Jeste li vi Fijumanka, Hrvatica, Talijanka...?

I6: Ja ne mogu reć da sam Talijanka, mogu reć da sam Fijumanka, tu iz Rijeke, i Hrvatica, živim u Hrvatskoj. Ali...

Među ispitanicima ima i onih koji se ne opredjeljuju niti za jedno nacionalno određenje. Odrastaju u dvojezičnim obiteljima, služe se obama jezicima i poznaju obje kulture te im je teško pitanje identiteta svesti samo na jedan ili drugi.

(228) *I20: A me mi piace dire che sono fiumano se devo dire cosa, dove appartengo, così. Non mi piace dire né croato né italiano perché è in qualche modo ograničavajuće perché alla fine conosco anche tante cose*

I20: Volim reći da sam Fijuman ako se moram izjasniti, gdje pripadam, i to. Ne volim reći ni da sam Hrvat, ni Talijan jer je to na neki način ograničavajuće jer na

¹⁵⁴ Autonoman grad (tal.).

<p><i>della cultura croata e della cultura italiana.</i></p> <p><i>MP: È cresciuto poi in una famiglia bilingue.</i></p> <p><i>I20: Sì, sono cresciuto in una famiglia bilingue, ho imparato sia il croato che il fiumano, sono sempre in contatto anche con le attualità italiane e croate, a casa si guarda la TV croata e la TV italiana, si leggono anche i giornali...</i></p> <p><i>MP: Quindi è limitativo per lei scegliere....</i></p> <p><i>I20: Sì, sarebbe limitativo.</i></p>	<p><i>kraju krajeva poznajem mnoge aspekte hrvatske kulture i talijanske kulture.</i></p> <p><i>MP: Odrasli ste u dvojezičnoj obitelji.</i></p> <p><i>I20: Da, odrastao sam u dvojezičnoj obitelji, naučio sam i hrvatski i fijumanski, oduvijek sam pratio i hrvatske i talijanske aktualnosti, kod kuće gledamo i hrvatsku i talijansku televiziju, čitamo i novine...</i></p> <p><i>MP: Znači za vas je ograničavajuće odabrati...</i></p> <p><i>I20: Da, bilo bi ograničavajuće.</i></p>
--	--

(229) *I7: (...) Kad sam jednom morala baš o tome razmišljat, onda sam rekla Fijumanka. Ne mogu reć da sam Talijanka, mislim ja upisujem nacionalnost talijansku, međutim ja se stvarno osjećam baš kao Fijumanka. Ne Hrvatica isto, to mi nije, ne osjećam to kao pripadnost, nego baš jedna miks, evo.*

<p>(230) <i>I15: Se potessi dichiarare, sono solo fiumana. Perché agli italiani non appartengo, ai croati non ho la mentalità, per cui mi sento fiumana.</i></p>	<p><i>I15: Da se mogu izjasniti, ja sam samo Fijumanka. Talijanima ne pripadam, nemam hrvatski mentalitet, dakle osjećam se Fijumankom.</i></p>
--	---

Pojedinci se osjećaju istovremeno i Talijanima i Hrvatima jer oba jezika i obje kulture izgrađuju njihovu osobnost.

<p>(231) <i>I2: Ma allora io di solito, quando ci sono le... i censimenti non dichiaro la mia nazionalità perché proprio non... non mi interessa, non mi sento né croata né</i></p>	<p><i>I2: Ja se obično, kad su... popisi stanovništva ne izjašnjavam po nacionalnosti jer uopće ne... ne zanima me, ne osjećam se ni Hrvaticom, ni Talijankom,</i></p>
---	--

italiana né fiumana. Cioè, mi sento tutto per cui non faccio neanche caso a queste cose allora non cioè mi sento un po' di tutto, ecco.

ni Fijumankom. Odnosno, osjećam da sam sve to pa ni ne obraćam pažnju na te stvari onda, osjećam se pomalo kao sve to, evo.

(232) *I17: Ali ja se smatram i Talijankom i Hrvaticom i... al prvenstveno Fijumankom. Mislim to je svima smiješno i ljudi mi govore da je to nemoguće, da to ne može bit, ali ja se smatram i Talijankom i Hrvaticom.*

(233) *I26: È difficile proprio, non credo ci sia più il fiumano che è solo fiumano italiano, siamo automaticamente anche fiumani croati, per cui uno dovrebbe separarsi in due. Però credo che il cuore non faccia... non riesca ad imporsi delle regole. Per me, quando studiavo in Italia, avevo bisogno di musica croata, di film croati, di questa parte, quando sono qui ho bisogno di quella parte.*

I12. Baš je teško, ne vjerujem da više postoje Fijumani koji su samo Fijumani Talijani, mislim da smo automatski i Fijumani Hrvati, znači morali bismo se raspoloviti. Ali mislim da srce ne... ne može si nametnuti pravila. Za mene, dok sam studirala u Italiji, nedostajala mi je hrvatska glazba, hrvatski filmovi, s ove strane, kad sam tu, imam potrebu za onim.

Za neke ni jedno od nacionalnih određenja nije isključivo, odnosno nacionalna je pripadnost u drugom planu, a puno je izraženija pripadnost lokalnoj zajednici. Takav se stav nastavlja na tradiciju onoga što je o građanima povijesne Rijeke rečeno u uvodnom dijelu (v. 2.3.) – neovisno o njihovoj etničkoj pripadnosti, smatrali su sebe ponajprije stanovnicima Rijeke.

(234) *I23: Io direi che fiumano è uno che, prima di tutto, nasce a Fiume da una famiglia di origini italiana ma da una famiglia consapevole che la lingua italiana è una*

I23: Mislim da je Fijuman osoba koja je, prije svega, rođena u Rijeci, u obitelji talijanskoga porijekla, ali u obitelji koja je svjesna da je talijanski jedan jezik, jedna

<p><i>lingua, una cultura a cui si sente di appartenere con particolarità di essere fiumani. Io penso che questo sia il punto che fa la differenza. Perché fumano usa anche parole ciakave, le accoglie, parlavamo prima, le fa proprie, e le tramanda. Il fumano vero è quello che tramanda. Ecco io mi sento fiumana. (...)</i></p>	<p><i>kultura kojoj pripada, ali uz činjenicu da su iz Rijeke. Mislim da je to važna razlika. Jer Fijuman upotrebljava i čakavske riječi, prihvaća ih, prije smo govorile, usvaja ih i prenosi. Pravi Fijuman je onaj koji prenosi. Evo, ja se osjećam Fijumankom.</i></p>
---	--

(235) *I3: Eh da, tko je Fijuman? Fijuman je... ne znam... starosjedioc. Starosjedioc ovoga grada koji nema neku nacionalnu konotaciju, to je jako interesantno, po meni, mislim osjeća se taj talijanski korijen jer je naravno fijumanski jedan od starih talijanskih dijalekata. (...)*

MP: Znači to nije nacionalno određenje?

I13: E, zato kažem, zato jer je teško da se neko nacionalno, pogotovu u našem današnjem društvu. To je i inače bio problem u Rijeci sa tim popisima stanovništva i sa tom poviješću. Jer ti kad imaš popis stanovništva imaš one koji „Dobro, sad sam u Hrvatskoj sad ću bit Hrvat.“ A sutra ako je Mađarska „sad ću bit Mađar“. Nema osjećaja ti si drugačija kultura, drugačije govoriš doma, i to. Tako da je tu malo zaista komplicirano, zaista je komplicirano. Odredit Fijumane je jako teško (...).

<p>(236) <i>I18: Sono Riječanin, sono fumano, sono italiano, sono un pochino croato per circostanza ma direi forse di essere più jugoslavo che croato. Sono nato nel X (podatak poznat ispitivačici), c'era la Jugoslavia. Però non tanto per lo stato politico che governava questo territorio nel momento della mia nascita, quello lo considero una coincidenza, questo</i></p>	<p><i>I18: Ja sam Riječanin, ja sam Fijuman, ja sam Talijan, ja sam igrom slučaja malo i Hrvat, ali prije bih rekao Jugoslaven nego Hrvat. Rođen sam X godine (podatak poznat ispitivačici), u vrijeme Jugoslavije. No ne toliko zbog države koja je vladala ovim prostorima u vrijeme kad sam se rodio, to smatram slučajnošću, ovaj je kraj godinama pripadao talijanskoj kulturi,</i></p>
--	--

territorio è stato per moltissimi anni di cultura, tradizione, lingua italiana. Con tutta una serie di influssi slavi che io non chiamerei croati, li chiamerei più in generale slavi. (...) Per questo credo di essere più, anche perché uno cresce e viene educato in base al contesto in cui vive. (...) Uno che nasce adesso sarà probabilmente molto più croato di me, io con la Croazia condivido il passaporto e basta. (...) C'è stato un periodo in cui i più grandi fiumani erano gli ungheresi. Ora, perché ci si deve per forza ritrovare in una nazione o in una nazionalità di qualche tipo? Io credo di essere molto più fiumano che italiano. Cioè è un po' la stessa cosa, ma è anche molto diverso.

tradizioni, jeziku. Uz čitav niz slavenskih utjecaja koje ne bih nazvao hrvatskima, nazvao bih ih općenito slavenskima. (...) Zato vjerujem da sam više, jer čovjek odrasta i bude odgajan u ovisnosti o kontekstu u kojem živi. (...) Netko tko se sada rodi, vjerojatno je više Hrvat nego ja, ja s Hrvatskom dijelim samo putovnicu i ništa više. (...) Postojalo je jedno razdoblje kad su najveći Fijumani bili Mađari. Zašto bi se na svu silu trebalo prepoznati u nekom narodu ili bilo kojoj nacionalnosti? Vjerujem da sam puno više Fijuman nego Talijan. To je pomalo isto, ali i vrlo različito.

Na temelju imena i prezimena nemoguće je pretpostaviti tko je govornik FD-a. Procesi talijanizacije i pohrvaćivanja imena i prezimena o kojima je bilo riječi u 3.2. i 3.3. te sve mnogobrojniji mješoviti brakovi ne dopuštaju da se na temelju talijanskog imena i prezimena pretpostavi da je netko Fijuman.

(237) *I3: Ma di solito aiuta un po' il -ch. Diciamo che aiuta, anche qualche nome, insomma se qualcuno si chiama Silvana piuttosto che Željka, ecco, aiuta. Ma diciamo che sempre in questo ambito il cognome, ma in tutta quest'area il cognome non ha mai il significato. (...) Si è trattato più che altro*

I3: Obično malo pomaže -ch. Recimo da pomaže i poneko ime, ukratko, ako se netko zove Silvana, a ne Željka, evo, pomaže. Ali recimo da u ovom području prezime, ali u cijelom ovom kraju, prezime nije nikada važno. (...) Radilo se više o... miješanim korijenima, tko je rođen u mješovitom

<p><i>di...di radici mischiate, chi discende da un matrimonio misto oppure quello che è, comunque si è trattato sempre di una scelta culturale che si è voluta fare. Una scelta di appartenere a uno o l'altro.</i></p>	<p><i>braku ili kakvom već, uvijek se zapravo radilo o jednom kulturološkom odabiru. Odabiru da pripadaš jednom ili drugom.</i></p>
---	---

(238) *II: U ono doba, pazi, oni su znači, moj tata je četrdesetdeveto godišće, (...) moj nono je bio Claudio sa C, morao se prekrstiti sa K, moja nona je bila Giulia, pa je bila Julija, pa je bila Julka. Znači ona ima povera¹⁵⁵ dokumente sa svim tim, to su te onako prekrstili te odjednom, dođeš ko Giulia da napraviš carta d'identità¹⁵⁶ i dobiješ „Uuuu, sad sam Julka“. To je bilo tako.*

(239) *I7: Mislim da ne, mislim da ne. Ja recimo, po mom imenu ne biste ništa shvatili. Šta je tu fijumansko? Ništa. Niti ime. Možete pretpostavit ako netko ima talijansko ime. Imam jako puno kolega koji imaju talijansko ime, ne znam Lucia, Nevio, Adriana, Paolo i tako (imena izmijenila ispitivačica), ima ih koji imaju talijansko ime. Ja ga, recimo, nemam, al sam Fijumanka. Tako da teško, teško.*

MP: Nema pomoći.

I7: Ili po prezimenu možda, ali mnogi nemaju talijansko, fijumansko prezime. Moja mama je imala talijansko prezime (podatak poznat ispitivačici), ali ja ga nemam. Tako da mislim da je to baš teško.

Ispitanici smatraju da je teško dati jednoznačan odgovor na pitanje o tome tko jest, a tko nije Fijuman. Povijesne okolnosti u kojima se razvijao grad i osjećaj pripadnosti (gradu, državi, naciji..) koji se mijenjao kroz vrijeme naglašavale su njegov multietnički, multikulturalni i višejezični karakter.

¹⁵⁵ Jadnica, jadna (tal.).

¹⁵⁶ Osobna iskaznica (tal.).

(240) *I14: Chi è fiumano? Ma la risposta più semplice sarebbe che fiumano è chiunque si senta fiumano. Però è una risposta molto banale. I vecchi fiumani diranno che deve essere fiumano solo se sei da tre generazioni fiumano. Anche questa è una risposta secondo me categorica che lascia... che ha qualche buco. Anche perché le dirò, fra due risposte, ambedue parziali, preferisco la prima. Anche perché, le dirò, se lei guarda le statistiche sul... sull'ingrossamento... sul... sul popolamento di Fiume diciamo dal 1878 dall'accordo croato-ungherese, c'è un'esplosione, no, quindi tutti, tutti hanno un nonno non fiumano. Quindi direi che questa prima è la più, la più... anche gli stessi figli di croati, di immigrati, di serbi venuti nel '45 hanno qualche diritto.*

I14. Tko je Fijuman? Najjednostavniji bi odgovor bio da je Fijuman svatko tko se osjeća Fijumanom. Ali to je vrlo banalan odgovor. Stari Fijumani reći će da Fijuman može biti samo onaj čije su tri generacije predaka Fijumani. I ovo je jedan kategorički odgovor koji po mom mišljenju... ima neke manjkavosti. Jer moram vam reći, između dvaju, oba tek djelomično točna, preferiram prvi. Jer ako pogledate statistike o... porastu broja stanovništva... o naseljavanju Rijeke recimo od 1878. nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe, imate eksploziju, ne, dakle svi, svi imaju nekog djeda koji nije Fijuman. Dakle prvi je odgovor naj... naj... znači i djeca Hrvata, došljaka, Srba, koji su doselili nakon četrdeset pete imaju neko pravo.

(241) *I24: Per quel che riguarda la nazionalità italiana, adesso probabilmente la nazionalità si può anche cambiare se i tempi cambiano. Ma nel '45 essere di nazionalità italiana non era facile. Io c'ero e le ho provate di tutti i colori. Come minorenni sono finita anche in carcere, perciò io mi reputo una vera fiumana perché i fiumani dicono "Non xe vero*

I24: Što se tiče talijanske nacionalnosti, nacionalnost se može i promijeniti ako se vremena mijenjaju. Biti talijanske nacionalnosti četrdeset i pete nije bilo lako. Ja sam živi svjedok i prošla sam svašta. Kao maloljetnica sam završila i u zatvoru, zato se smatram pravom Fijumankom. Fijumani kažu: "Non xe vero fiuman chi non era in Via Roma"¹⁵⁷. Ja sam bila u Via

¹⁵⁷ „Nije pravi Fijuman tko nije bio u Via Roma.“ Via Roma je uobičajeni naziv za riječki zatvor u današnjoj Ulici žrtava fašizma.

fiuman chi non era in Via Roma”. *Io in via Roma ci sono stata perciò sono una vera fiumana. Adesso le persone sposate con i bambini piccoli in quel periodo, io ero minorenni dunque, era una scelta pericolosa. E poi dopo non saprei cosa, hanno cambiato, non hanno cambiato, non lo so, poi si sa quanti sono di nazionalità italiana.*

MP: Essere o sentirsi fiumani è più una cosa legata alla città o alla nazionalità?

I24: Alla città.

Romi, dakle ja sam prava Fijumanka. Vjenčani parovi s djecom u to vrijeme, ja sam bila maloljetna, to je bio opasan izbor. Poslije ne znam, valjda su promijenili, nisu promijenili, ne znam, zna se koliko ih je talijanske nacionalnosti.

MP: Biti ili osjećati se Fijumanom – je li to više pitanje povezanosti s gradom ili nacionalnom pripadnošću?

I24. S gradom.

(242) *MP: Quando ha detto che è fiumanissima di famiglia, cosa intendeva? Cosa si intende quando si dice fiumanissima? Chi è fiumano?*

I21: Fiumano è... adesso le racconto della mia famiglia. Nonna, la mamma di mio papà, è nata in campagna vicino a Fiume. Il papà del papà arrivava dall'Italia. È venuto qua a lavorare e rimasto qua e ha avuto (...) tre figli. Mio nonno e altri due. Bisnonno sarebbe, che non ho mai conosciuto. La nonna Nada, mamma di mia nonna (...) era croata, era del retroterra. I suoi genitori... Quindi il marito era italiano, (...) meridionale. La nonna aveva la mamma probabilmente proveniente dall'Est che era arrivata qui con le

MP: Kad ste rekli da ste iz obitelji koja je fiumanissima, na što ste mislili? Što znači kad se kaže fiumanissima? Tko je Fijuman?

I21: Fijuman je... sad ću vam ispričati o svojoj obitelji. Baka, majka mojega oca, rođena je u zaleđu blizu Rijeke. Očev otac je bio iz Italije. Došao je ovamo raditi i ostao i imao je (...) troje djece. Moga djeda i još dvoje. Pradjed bi bio, kojeg nisam nikad upoznala. Baka Nada, majka moje bake (...) bila je Hrvatica, bila je iz unutrašnjosti. Njezini roditelji... Dakle imala je muža Talijana, (...) s juga. Baka je imala mamu koja je vjerojatno došla s Istoka, naravno s migracijama. S druge strane, s očeve strane mama je Cherubini

migrazioni naturalmente. D'altra parte, dalla parte del papà la mamma è Cherubini che la nonna era sposata con un soldato italiano. Nonna sposata Cherubini era sorella di un partigiano. In casa loro c'erano... la mamma era proveniente dalla Slovenia, infatti i genitori della sua mamma, i miei bisnonni, erano arrivati dalla Slovenia e si sono sposati a Tersatto, erano Tršačani. Nonna è nata a Sušak e... però il nonno, quindi papà della nonna, arrivava dall'Istria. Sua mamma e papà... papà era guardia boschi dell'esercito austriaco, era nato in Italia e aveva incontrato questa sua moglie che era anche lei italiana. La chiamavano „la nonna italiana“. Quando parlavano della nonna io pensavo che lei si chiamasse così. Così è! Una vera famiglia fiumana è questa, perché Fiume è sempre stata città di porto, è sempre stata città di confine e quindi penso che questa sia la vera famiglia fiumana.

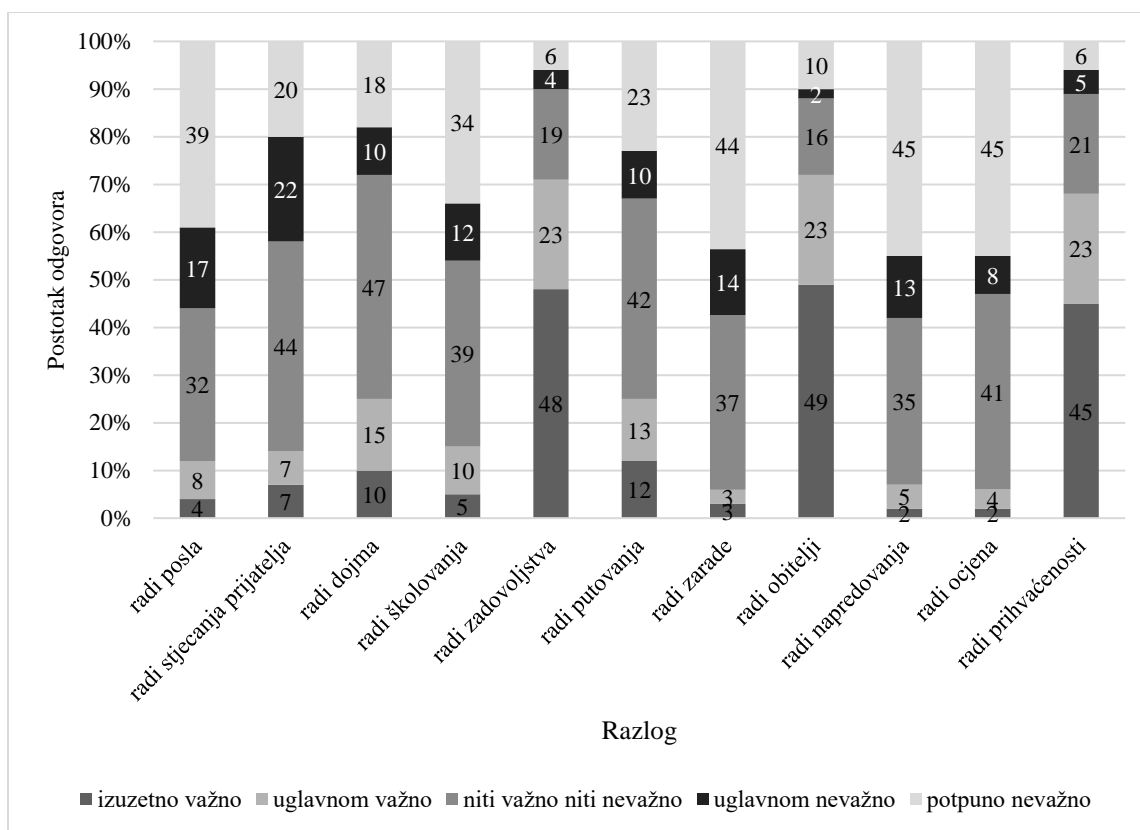
jer se baka udala za jednog talijanskog vojnika. Baka udana Cherubini bila je sestra jednog partizana. U njihovoj je kući bila... mama koja je bila iz Slovenije, roditelji njezine mame, moji pradjed i prabaka, došli su iz Slovenije i vjenčali su se na Trsatu, bili su Tršačani. Baka se rodila na Sušaku i... ali djed, dakle bakin otac, došao je iz Istre. Njegovi mama i tata... tata je bio lovočubar u austrijskoj vojsci, rođen u Italiji gdje je upoznao svoju suprugu, i ona je bila iz Toskane. Zvali su je „baka Toskana“. Kad su govorili o baki, ja sam mislila da joj je to ime. U tome je stvar! Prava fijumanska obitelj je takva, jer je Rijeka uvijek bila lučki grad, uvijek je bila grad na granici i mislim da je to prava fijumanska obitelj.

Na temelju analize podataka iz upitnika i intervjuva može se zaključiti da je pripadnost manjinskoj zajednici Fijumana Rijeke najizrazitija identitetska značajka ispitanika koji su sudjelovali u istraživanju. Njezin lokalni karakter važniji im je od nacionalne pripadnosti te razlikuju sebe od ostalih građana Rijeke. Sam pojam Fijumana različito definiraju, no zajedničke su odrednice naglašeni lokalpatriotizam, riječko porijeklo/rođenje te, za većinu, poznavanje i uporaba FD-a. Među starijim je govornicima naklonjenost manjinskom identitetu izrazitija.

5.6. Motivacija govornika za poznavanje fijumanskoga dijalekta

U upitniku su bili ponuđeni sljedeći razlozi za poznavanje FD-a: lakše zapošljavanje, stjecanje prijatelja, ostavljanje dobrog dojma na druge, školovanje, osobno zadovoljstvo, putovanje, dobra zarada, održavanje obiteljskih veza, napredovanje na poslu, dobivanje dobrih ocjena te prihvaćenost među Fijumanima (v. pitanje 16. u Prilogu 1).

Postotak odgovora ispitanika prikazan je na Grafu 8.

Graf 8. Motivacija za uporabu FD-a

Iz Grafa 8 vidljivo je da ispitanike na uporabu FD-a najviše motivira osjećaj zadovoljstva samim sobom ($M = 4,0$, $SD = 1,1$), održavanje obiteljskih veza ($M = 3,9$, $SD = 1,2$) i prihvaćenost među drugim govornicima fijumanskoga ($M = 3,9$, $SD = 1,1$), dok su najmanje motivirani razlozima napredovanja na poslu ($M = 2,0$, $SD = 1,0$) ili veće zarade ($M = 2,0$, $SD = 1,0$).

Razlike među odgovorima ispitanika o razlozima poznavanja FD-a. s obzirom na razlike u dobi prikazane su u Tablici 20 (aritmetička sredina i standardna devijacija).

Tablica 20. Motivacija za uporabu FD-a po dobnim skupinama

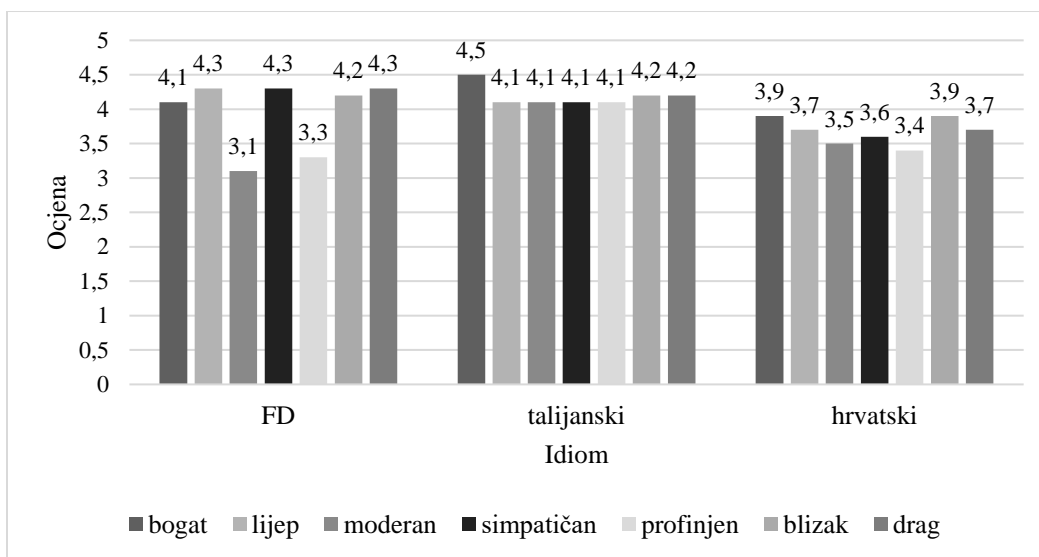
Razlog	14 – 18		19 – 32		33 – 46		47 – 60		61 – 74		75 +	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
lakše zapošljavanje	1,70	0,90	2,14	1,20	2,23	1,14	1,95	1,12	2,47	1,17	2,91	1,04
stjecanje prijatelja	2,11	0,90	2,21	0,84	2,23	1,06	2,61	1,06	3,07	1,19	3,36	0,99
dobar dojam	3,05	1,17	2,69	1,09	2,49	1,22	2,77	1,25	3,16	1,08	3,12	1,05
školovanje	2,30	1,24	2,40	1,25	2,11	1,18	2,21	1,19	2,60	1,13	2,94	1,05
osobno zadovoljstvo	3,46	1,32	3,50	1,43	4,11	1,25	4,25	1,00	4,33	0,82	4,45	0,75
putovanje	2,19	1,24	2,55	1,17	2,60	1,28	2,93	1,32	3,22	1,14	3,30	1,04
dobra zarada	1,70	1,10	1,83	0,93	2,03	1,17	2,00	1,08	2,27	1,03	2,67	0,95
obiteljske veze	3,59	1,40	3,69	1,42	3,69	1,54	4,37	0,97	3,98	1,28	4,45	0,83
napredovanje u karijeri	1,70	1,02	1,88	1,06	1,97	1,17	1,95	1,05	2,36	1,09	2,70	0,91
dobre ocjene	2,00	1,20	1,98	1,09	1,63	0,91	2,00	1,01	2,27	1,07	2,79	0,99
prihvaćenost u zajednici	3,65	1,33	4,05	1,20	3,57	1,35	4,26	0,89	3,98	1,11	4,15	1,06

Međugeneracijska usporedba, prikazana u Tablici 20, pokazuje da dvije skupine najstarijih ispitanika sve motivacijske varijable ocjenjuju višim ocjenama od dviju najmlađih skupina, ali i od skupina srednjih godina, što upućuje na to da je motiviranost manja što je niža dob ispitanika.

Kod govornika svih dobni skupina prevladava integrativna motivacija za uporabu FD-a nad instrumentalnom motivacijom.¹⁵⁸ Razlozi za poznavanje FD-a zbog prihvaćenosti u zajednici, obiteljskih odnosa i vlastita zadovoljstva dobili su u svim skupinama veću ocjenu od razloga poput napredovanja u karijeri ili obrazovanju.

5.7. Stavovi prema fijumanskom dijalektu i njegovu očuvanju

U upitniku su ispitivani stavovi govornika prema FD-u te talijanskom i hrvatskom standardu izraženi pomoću dvaju pridjeva suprotstavljenih značenja (siromašan – bogat, ružan – lijep, zastario – moderan, antipatičan – simpatičan, priprost – profinjen, dalek – blizak, mrzak – drag) (v. pitanje 15. u Prilogu 1). Stavovi ispitanika prema trima idiomima, izraženi aritmetičkom sredinom ocjene, prikazani su u Grafu 9.

Graf 9. Stavovi prema idiomima

Ispitanici najvišim pozitivnim ocjenama ocjenjuju talijanski jezik: on je za većinu bogat ($M = 4,6$, $SD = 0,6$), moderan ($M = 4,1$, $SD = 0,9$), profinjen ($M = 4,1$, $SD = 0,9$) i blizak ($M = 4,2$, $SD = 0,9$). U odnosu na njega, fijumanski je ljepši ($M = 4,3$, $SD = 0,8$), simpatičniji ($M = 4,3$, $SD = 1,0$)

¹⁵⁸ Pojam integrativne i instrumentalne motivacije uveli su 1972. Gardner i Lambert. Intergativna motivacija odnosi se na učenje/usvajanje jezika iz želje za uklapanjem u društveno okruženje određenoga govornog područja, a instrumentalna motivacija na učenje/usvajanje jezika radi ostvarivanja praktičnih ciljeva.

i draži ($M = 4,3$, $SD = 1,0$). Hrvatski je po svim varijablama ocijenjen nižim, srednjim ocjenama ($M \geq 3,5$).

Međugeneracijske razlike u stavovima (aritmetička sredina i standardna devijacija) mogu se iščitati iz Tablice 21.

Tablica 21. Stavovi prema idiomima po dobnim skupinama

Atribut		14 – 18			19 – 32			33 – 46			47 – 60			61 – 74			75 +		
		F	T	H	F	T	H	F	T	H	F	T	H	F	T	H	F	T	H
siromašan – bogat	M	3,65	4,70	4,05	3,93	4,64	4,12	4,37	4,54	3,83	4,37	4,74	3,89	4,13	4,60	4,09	4,27	4,67	3,70
	SD	1,00	0,57	0,97	0,77	0,79	0,86	0,80	0,74	1,04	0,81	0,58	1,04	0,81	0,68	0,90	0,87	0,69	1,13
ružan – lijep	M	4,11	4,32	3,51	4,45	4,64	3,98	4,54	4,26	3,60	4,61	4,75	3,67	4,31	4,58	4,00	4,21	4,58	3,76
	SD	0,90	1,00	1,14	0,70	0,72	0,95	0,85	1,19	1,06	0,81	0,71	1,07	0,84	0,75	1,06	1,05	0,79	1,14
zastario – moderan	M	2,46	4,00	3,59	3,05	3,88	3,62	3,06	4,14	3,60	3,32	4,26	3,51	3,40	4,24	3,73	3,48	3,97	3,42
	SD	0,86	0,91	0,98	0,79	0,96	0,85	0,96	1,11	1,06	0,94	0,97	1,07	0,68	0,85	0,88	0,97	1,04	0,90
antipatičan – simpatičan	M	3,97	4,03	3,65	4,45	3,98	3,86	4,14	4,20	3,29	4,58	4,28	3,60	4,31	4,29	3,80	4,24	4,27	3,42
	SD	1,01	0,95	1,08	0,88	0,92	1,00	1,33	1,13	1,20	1,10	0,88	1,01	0,87	0,84	0,86	1,09	0,94	1,14
priprost – profinjen	M	3,08	4,03	3,38	3,26	4,14	3,45	3,29	3,97	3,51	3,30	4,26	3,49	3,58	4,13	3,64	3,64	4,03	3,39
	SD	1,14	0,95	1,06	0,66	0,89	1,06	1,10	1,27	1,09	1,05	0,95	1,05	0,86	0,86	0,80	0,96	0,95	0,82
dalek – blizak	M	3,43	4,16	4,16	4,26	4,12	4,31	4,11	4,26	3,77	4,56	4,49	3,84	4,36	4,27	3,91	4,27	4,27	3,73
	SD	1,10	0,92	0,98	1,10	0,96	0,92	1,15	1,06	1,19	0,90	0,86	1,08	0,85	0,86	1,01	0,94	0,94	1,03
mrzak – drag	M	3,84	4,00	3,73	4,50	4,24	4,21	4,14	4,14	3,54	4,54	4,40	3,74	4,31	4,38	3,91	4,45	4,33	3,45
	SD	1,16	1,02	1,12	0,86	0,98	0,84	1,35	1,19	1,22	1,03	0,99	1,06	0,87	0,83	0,87	0,86	0,92	1,03

Vidljivo je da su pozitivni stavovi prema FD-u najizraženiji među najstarijim ispitanicima te FD gotovo prema svim varijablama ocjenjuju višim ocjenama od dviju najmlađih generacija. Visokim ocjenama ocjenjuju ga i ispitanici dviju srednjih generacija. Sve skupine ispitanika ocjenjuju talijanski standardni jezik višim ocjenama nego hrvatski standard.

Intervjuima se nastojalo dublje istražiti stavove govornika prema FD-u i, posebno, prema njegovu očuvanju te aktivnostima vezanima uz očuvanje. Osim stavova samih govornika ispitivala se i njihova percepcija stavova većinske zajednice prema FD-u. Rezultati dobiveni u intervjuima izlažu se u nastavku.

5.7.1. Stavovi govornika prema fijumanskome dijalektu

Odgovori ispitanika nedvosmisleno upućuju na izrazitu emocionalnu povezanost s dijalektom.

Ispitanici vole čuti dijalekt i njime se služiti. Koriste svaku moguću priliku da se njime služe i traže sugovornike za komunikaciju na FD-u.

(243) <i>I24: È quello del mio cuore. Questo sento come qualcosa di mio, ecco. Io vado in queste riunioni, incontri, più che riunioni con le fiumane solo per sentire il dialetto e poter parlare in dialetto.</i>	<i>I24: U srcu mi je. Osjećam ga kao nešto svoje, eto. Ja odlazim na te sastanke, druženja, više nego sastanke s Fijumankama samo da bih čula dijalekt i mogla govoriti na dijalektu.</i>
(244) <i>I25: E quindi è proprio la mia prima identità per così dire. Quindi è qualcosa che... sicuramente sono contento di poter parlare con i miei amici quando ho l'opportunità. Anzi, quando io so di poter parlare in fiumano con qualcuno mi viene anche spontaneo, come dire, perché è una cosa che non posso fare tutti i giorni, se non sono in famiglia naturalmente, e allora sfrutto l'occasione, certo.</i>	<i>I25: To je dakle moj prvi identitet, da tako kažem. Nešto što... naravno, sretan sam da ga mogu govoriti s prijateljima kad imam prilike. Zapravo, kad znam da mogu govoriti fijumanski s nekim, dođe mi spontano, kako da kažem, to je nešto što ne mogu raditi svaki dan ako nisam s obitelji, naravno, dakle iskoristim priliku.</i>
(245) <i>I8: È una cosa, non so... mia. L'ho fatto mio e mi sento a mio agio mentre lo uso, ecco. E mentre lo uso... magari, forse anche, non so, è una lingua più sciolta, lo uso senza pensarci troppo...</i>	<i>I8: To je, ne znam... nešto moje. Usvojila sam ga, osjećam se dobro kad ga govorim, eto. I dok ga govorim... možda, možda i, ne znam, opuštenija sam, služim se njime bez previše razmišljanja...</i>

FD je bitan dio njihova identiteta, odnosno simbol njihove pripadnosti manjinskoj zajednici Rijeke i veza s lokalnom kulturom i tradicijom.

(246) *I6: Zato jer mi je stalo do obiteljske tradicije, na ovom smo teritoriju i treba njegovati i poštivati naše običaje.*

MP: Što vama konkretno predstavlja fijumanski dijalekt, dakle kakav je vaš odnos prema tom dijalektu?

I6: Tu kulturu, dio moje obitelji, djetinjstva, ono, tradiciju, u biti sve ono šta jesam.

(247) *I7: Pa meni je to nešto što mi je, kako bi rekla, prirodno. Ono, normalno mi je govoriti na fijumanskom. Jedan dio moje osobnosti, evo tako bih rekla.*

MP: Kao što imate smeđu kosu, tako?

I7: Da, to je nešto što me isto u neku ruku određuje. (...) Joj, ja ću se, ne znam zašto, rasplakati. Ne znam zašto, dolaze mi suze na to.

(248) <i>I15: Io. Io sono il dialetto fiumano. Non conosco altro, non posso darle un altro termine.</i>	<i>I15: Ja. Ja sam fijumanski dijalekt. Ne znam ništa drugo, ne mogu vam dati drugo objašnjenje.</i>
---	--

Prirodno im je komunicirati na FD-u i prenositi ga i ne žele ga se odreći. Dok drugima zamjeraju što nisu u obiteljima njegovali međugeneracijski prijenos, za sebe kažu da je ta odluka došla spontano i bez razmišljanja. Željeli su vlastiti materinski jezik ostaviti u nasljeđe svojim potomcima. Kao višejezični govornici svjesni su prednosti poznavanja FD-u i stoga ga žele njegovati.

(249) *I7: To je po meni nešto što baš treba doći iznutra, šta ja znam, to mora biti valjda nešto totalno prirodno. Šta ja znam, meni je to bilo prirodno. Meni je sad neprirodno, mislim*

čudno mi je, kad se nekoj djeci obraćam na hrvatskom. Meni je to čudno jer sa svojim sinom uvijek govorim na fijumanski.

(250) *I22: Da, a onda kasnije, stasaš i shvatiš da neke stvari vrijedi malo, ne znam, čuvat. Jer po meni bilo bi užasno, grozno da ja sad to zaboravim. Da zaboravim tko sam, mislim!*

(251) <i>I19: Per me il fiumano è una delle mie due lingue materne, e parte fondamentale della mia identità, in più sono cosciente dei benefici di essere bilingue perché è veramente molto più facile imparare altre lingue per cui anche se vivessi in Italia, vorrei che i miei figli siano bilingui.</i>	<i>I19: Za mene je fijumanski jedan od dva moja materinska jezika, on je neizostavni dio mojega identiteta, osim toga svjesna sam prednosti dvojezičnosti jer je mnogo lakše naučiti druge jezike te čak i kad bih živjela u Italiji, voljela bih da moja djeca budu dvojezična.</i>
--	--

To je idiom koji su usvajali u obitelji i kroz njega ostvaruju povezanost ne samo s članovima obitelji nego i s tradicijom te ljudima koji su obilježili njihovo djetinjstvo, s generacijama kojih više nema i vremenom koje je prošlo. FD im omogućuje da osjete pripadnost i budu dijelom zajednice.

(252) <i>I2: Perché è la lingua che ho appreso io con la mia famiglia, con mio nonno, perché quando... prima di andare all'asilo, dopo che mia mamma è tornata al lavoro, io stavo con mio nonno che era in pensione (...). Una grande parte del fiumano diciamo lo lego a lui... ehm... e quindi rappresenta ecco un affetto per me che vorrei tramandare anche ai miei figli. (...) È... fa parte quindi di una tradizione della</i>	<i>I2: Jer je to jezik koji sam usvojila u obitelji, sa svojim djedom, jer sam... prije nego što sam krenula u vrtić, kad je mama počela opet raditi, ja sam ostajala s djedom koji je bio u mirovini (...). Recimo da velik dio fijumanskoga vežem uz njega...ehm... i dakle za mene predstavlja evo osjećaje koje bih voljela prenijeti i svojoj djeci. (...) On je... dio tradicije moje obitelji, dijela moje obitelji, dakle uspomena koje su mi</i>
--	---

mia famiglia, della parte della mia famiglia, quindi di alcune memorie magari che mi sono state raccontate, tramandate dai miei nonni, di altri che hanno fatto parte della mia famiglia per cui...
MP: Anche di altri tempi, del passato?
I2: Sì, sì, e quindi un patrimonio da conservare. E tramandare.

prepričali, koje su mi prenijeli djed i baka, na druge koji su bili dio moje obitelji, stoga...

MP: I na druga vremena, na prošlost?

I2: Da, da, dakle to je nasljeđe koje treba sačuvati. I prenijeti.

- (253) *I5: Osobno, to je jedna veza s mojim tatom i mojom nonom, koju sam ja jako voljela, jako mi je to emotivno, ta emotivna veza s njima jer ja s mojim tatom nisam nikad govorila hrvatski...*
- (254) *I6: Ništa, evo, ja bih htjela da opstane. To i da ljudi čuvaju tu tradiciju. Ja sam sentimentalno vezana uz ovaj kraj i sve, a ne, to je više onako sentimentalno nego... mislim govor ko govor, mene to više asocira me ono na moju nonu, noniča, kako bi vam rekla, ono jer sam provela predivne godine, u biti najljepše ono, djetinjstvo i sve okružena s tim jezikom, s tim ljudima i to me odmah asocira na njih.*
- (255) *I1: Zato što, pazi, fijumanski je kroz jednu emociju, znači jedna onako... ja (sam) baš emotivno vezana i ja kad god čujem fijumanski, ja se rastopim. U busu, na plaži s onim veciättama¹⁵⁹, ja ako uđem u more i čujem da one tambaškaju¹⁶⁰ fijumanski ja ću im nešto dobaciti na fijumanski, a one će biti over the moon¹⁶¹, jer vidi ona je mlada, ona priča fijumanski, to je odmah od kud si, čigova¹⁶² si ti i tako dalje.*

¹⁵⁹ Staricama (fijum.).

¹⁶⁰ Prigovarati, gundati (fijum. > čak.).

¹⁶¹ Izvan sebe od sreće (engl.).

¹⁶² Čija (čak.).

Dijalekt je njihov „dom“ i osim snažne afektivne uloge koju ima, omogućuje im da same sebe i svijet spoznaju kroz prizmu jedne druge kulture.

(256) *I26: (...) Ma perché ci sono le cose che vengono più spontanee in dialetto che... Come diceva Italo Svevo, sono più vere. Dici veramente quello che stai pensando. (...) Sa proprio di casa, di famiglia.*

I26: Ima stvari koje budu spontanije na dijalektu nego... Kako je rekao Italo Svevo, istinitije su. Kažeš stvarno ono što misliš. (...) Ima okus po domu, po obitelji.

(257) *I3: Perché è assolutamente parte... è l'elemento che ti dà proprio il concetto di sé. Tu sei quello che parli (...). È profondamente collegato al nostro modo di essere. Quindi noi... per noi il dialetto è assolutamente la prima lingua e la prima fonte di comunicazione e tutte le... tutte le tradizioni, le canzoni, i giochi, le ricette, tutto quanto è in dialetto (...). Ha la capacità di essere una lingua per cui si può parlare di filosofia, si può parlare di letteratura, di qualsiasi argomento usando il dialetto.*

I3: Jer je apsolutno dio... to je element koji ti daje koncept samoga sebe. Ti si ono što govoriš (...) Duboko je vezan uz naš način života. Mi dakle... za nas je dijalekt prvi jezik i prvi oblik komunikacije i sve... svi običaji, pjesme, igre, recepti, sve je na dijalektu (...). Ima sposobnost da bude jezik i zato se može razgovarati o filozofiji, može se razgovarati o književnosti, o bilo kojoj temi koristeći dijalekt.

Smatraju važnim očuvati FD jer u njemu prepoznaju bogatstvo i kulturno nasljeđe grada. Dio je povijesti njihova rodnog grada.

(258) *II: Zato što je to jedan heritage, viš kako mi engleski dolazi, užas, jedan heritage Rijeke, jedna ostavština, jedno nasljedstvo...*

MP: Nasljeđe.

II: Nasljeđe, nasljeđe, baština, kulturna i eto i lingvistička pa povijesna i to se apsolutno treba očuvati.

(259) *I14: Assolutamente sì. È patrimonio linguistico...* | *I14: Apsolutno da. To je jezična baština.*

(260) *I20: Mah, rappresenta ancora una parte che è rimasta viva della tradizione della città.* | *I20: Predstavlja jedan preostali dio tradicije ovoga grada.*

Jedni su svjesni opadanja uporabe FD-a, no vjeruju da će se (još neko vrijeme) održati. Iako se broj govornika smanjuje, optimistično vjeruju da dijalekt neće posve nestati.

(261) *II: E sad, definitivamente mi se čini, čini, da dolazi do nekog osipavanja, ehm..., da li će to... ono... dal će se to tako nastaviti ili će ipak te generacije koje kao šta sam ja ili mlađe generacije uspjati usporiti opadajući trend, ne znam, ali mislim da je veći trend opadanja nego šta je trend korištenja, nekog povećanja. Znaš, malo me strah, al opet mislim da neće se zatrt još uvijek neće.*

(262) *MP: Pensa che il fiumano si parlerà in futuro?* | *MP: Mislite li da će se fjumanski govoriti u budućnosti?*
I19: Io spero. Io sono fra quelle persone che cercheranno di impegnarsi di sì, che continui ad esistere in futuro. Non posso saperlo. Pessimista dentro di me dice di no, però penso che sia questo proprio il motivo per cui dobbiamo provare a tenerlo vivo. | *I19. Nadam se. Ja sam jedna od onih osoba koje će se potruditi da opstane, da nastavi postojati u budućnosti. Ne mogu to znati. Pesimist u meni kaže da neće, ali mislim da ga upravo zato moramo pokušati održati živim.*

- (263) *I21: Si sta andando verso lo spegnimento. Ma io penso che non si spegnerà finché esiste la Comunità, finché esistono le scuole, finché esistono le persone che mandano avanti.* | *I21: Ide prema nestajanju. Ali ja mislim da neće nestati dok postoji Zajednica, dok postoje škole, dok postoje osobe koje ga prenose dalje.*

Međutim, neki smatraju da je prekasno za bilo kakvu inicijativu u pogledu očuvanja. Generacija rođena četrdesetih uglavnom sebe smatra posljednjom „utvrdom“ FD-a u Rijeci.

- (264) *I15: Non so, credo che ormai sia troppo tardi. Credo che ormai sia tardi. (...)* | *I15: Ne znam, mislim da je već prekasno. Mislim da je već prekasno. (...)*
MP: Che non si possa rallentare e fermare la tendenza? | *MP. Ne može se usporiti ili zaustaviti?*
I15: No. Sono pochissimi, e a Fiume essendo una città “mittel”, ci sono tutte le razze. È difficile. | *I15: Ne. Malo ih je. Rijeka je jedan „mittel“¹⁶³ grad, ima ljudi odasvud. Teško je.*

- (265) *I16: Perché la gente semplicemente non si dà da fare, non pensa che questo è veramente un problema.* | *I16: Ljudi se jednostavno ne trude, ne misle da je to stvarno problem.*

Pripadnici mlađe generacije, rođeni osamdesetih i devedesetih, također smatraju da je FD ugrožen.

- (266) *MP: Pensa che sia in pericolo il fiumano?* | *MP: Mislite li da je fjumanski ugrožen?*
I19: Penso di sì. Perché se viene insegnato solo all'interno della famiglia... | *I19. Mislim da jest. Jer ako se uči samo u obitelji...*

¹⁶³ Vjerojatno se odnosi na „Mitteleuropa“ (njem.) kao habsburšku ideju Srednje Europe.

(267) <i>I20: Ma sì, potrebbe scomparire con gli anni perché adesso anche vediamo dei giovani che lo sanno però non lo utilizzano, quindi le generazioni che vengono... Gli anziani non sono più tanto numerosi quanto erano 20 anni fa. Se adesso guardiamo la generazione degli anni Trenta che ancora fumano lo utilizzava in quel periodo adesso hanno 80 anni.</i>	<i>I20: Da, mogao bi s godinama nestati jer već sada vidimo da ga mladi, koji ga znaju, ne upotrebljavaju, dakle generacije koje dolaze... Starijih više nema tako puno kao prije dvadeset godina. Ako sad gledamo generacije rođene tridesetih koje su se fījumanskim služile u ono vrijeme, sada imaju osamdeset godina.</i>
(268) <i>I25: Sì, che si sta perdendo. Non dico magari domani, non in via definitiva, però fra una decina d'anni veramente se continua così potrebbe essere grave. (...) Perché la mia generazione e una generazione dove su 10 persone magari 2 parlano il fūmano. Se andiamo avanti così nella prossima generazione ce ne sarà uno e quella dopo non ci sarà nessuno, quindi a distanza di 10, 20 anni potrebbe succedere una catastrofe. Perché non vogliamo che accada naturalmente e quindi bisogna impegnarsi in ogni caso.</i>	<i>I25: Da, gubi se. Ne kažem sutra, ne definitivno, ali za jedno deset godina ako se ovako nastavi, moglo bi biti ozbiljno. (...) Moja je generacija ona u kojoj od deset osoba možda dvije govore fījumanski. Ako nastavimo ovako u sljedećoj generaciji bit će jedan, a u sljedećoj više nitko, znači za deset, dvadeset godina moglo bi doći do katastrofe. Budući da ne želimo da se to dogodi, naravno, treba u svakom slučaju djelovati.</i>

Ispitanici vide različite mogućnosti vrednovanja i očuvanja FD-a. Te su ideje u nastavku opširno navedene jer dolaze od samih ispitanika i pokazuju da postoji i želja i kreativna snaga za očuvanje FD-a.

(269) I2: <i>Perché è una ricchezza culturale, linguistica, storica che non si conosce, che potrebbe essere valorizzata di più, sfruttata anche a scopi turistici.</i>	I2: <i>Jer je to kulturno bogatstvo, jezično, povijesno, koje se ne poznaje, koje bi se moglo bolje valorizirati, iskoristiti čak i za turističku promidžbu.</i>

Naprimjer, smatraju da bi trebalo pokrenuti tečajeve, unutar škola ili izvan njih, i to ne samo za pripadnike manjine nego za sve zainteresirane građane, svih uzrasta.

(270) I3: <i>Sicuramente bisognerebbe fare una classe di... in dialetto...</i>
MP: <i>Cioè un corso?</i>
I3: <i>Sì, dei corsi di dialetto a tutti i livelli, a tutti i livelli, dall'asilo alla...</i> | I3: <i>Svakako bi trebalo pokrenuti učenje... na... dijalekta.</i>
MP: <i>Tečaj?</i>
I3: <i>Da, tečajeve dijalekta na svim stupnjevima, na svim stupnjevima, od vrtića do...</i> |
|--|--|

(271) I18: <i>E poi un'altra cosa che si dovrebbe fare un corso di fiumano che possa essere dedicato magari a una parte dei ragazzi delle nostre scuole magari anche a dei perfetti croati, (...) sono pieni i corsi di cinese, forse si potrebbe riempire un corso di fiumano.</i>	I18: <i>Još jedna stvar koju bi trebalo napraviti jest tečaj fĳumanskoga koji može biti namijenjen možda jednom dijelu učenika naših škola, a jednim dijelom čistim Hrvatima, (...) tečajevi kineskog su puni, možda bi se mogao napuniti i tečaj fĳumanskoga.</i>

- (272) I7: *Prvo mislim da bi trebalo možda educirati mlade koji će prenijeti na svoju djecu taj fĳumanski dijalekt, uvesti u škole i kao možda obavezan, bar u talijanske škole, zašto ne, ako je već talijanska škola, nek imaju i fĳumanski dijalekt.(...) Da, da. I drugo vidjeti malo šta mlade obitelji smatraju jer dosta njih isto misli da je to nepotrebno za djecu, da je nepotrebno učiti fĳumanski dijalekt, jer ionako čim izađu iz toga grada neće ga nigdje moć koristit, nitko ih neće razumjeti. Vidjeti zašto oni misle da je to jezik manje vrijednosti.*

Još važnije, treba, po njihovu mišljenju, kontinuirano izgrađivati svijest o pripadnosti manjinskoj zajednici i identitetu grada te uloziti koju je FD imao u njegovoj prošlosti.

(273) <i>MP: Pensi che si parlerà in futuro il fumano? Sopravvivrà?</i>	<i>MP: Misliš li da će se fijumanski govoriti u budućnosti? Hoće li opstati?</i>
<i>I3: Non lo so. Non lo so. Bisognerebbe intanto cominciare con queste scuole, far sentire di nuovo una sorte di orgoglio per la appartenenza, è un lavoro così grande da fare (...).</i>	<i>I3. Ne znam. Ne znam. Trebalo bi u svakom slučaju započeti sa školama, probuditi ponovno osjećaj ponosa zbog pripadnosti (manjini), to je tako velik posao (...).</i>

(274) *I5: Ako se ništa ne poduzme, bojim se da će ić. Iako eto nešto se počelo, očito se netko zainteresirao za to pa će možda to krenut, nekako možda će identitet ojačat pa će... ustvari bi trebalo radit na jačanju identiteta. I onda bi se tu i svijest o dvojezičnosti... tako. Onda bi to nešto bilo, ali ako ovako nastavi, mislim da ćemo svi engleski pričat, ni talijanski ni hrvatski. Ta neka globalizacija.*

Osim toga, ispitanici smatraju da valja izgrađivati svijest o važnosti multikulturalnosti i odgajati djecu u tom duhu, koja je oduvijek bila značajkom Rijeke.

(275) *I9: Teško sada s tim nacionalizmima i tako dalje, vrlo teško je, uvijek se govori, ne samo što se govori, ja sam uvjeren da je to tako, nacionalne manjine bilo kakve, talijanske ili mađarske ili šta ja znam, to je... to je... to je blago, to je dobro u biti za društvo, za društvo ovo većinsko i tako dalje, to je nešto... melem. (...) Pa zašto to nećeš njegovati i ustvari... ustvari sačuvati. Ne? Sačuvati to! Jer to je... kako da kažem... veliki... un tesoro¹⁶⁴! Per... per la nazione¹⁶⁵. (...) Gledajući sebe, kako sam ja pogriješio, sad ja kažem da je bila moja pogreška, al to je bila pogreška nesvjesna, čini mi se da ima jako malo šanse da to opstane,*

¹⁶⁴ Bogatstvo, blago (tal.).

¹⁶⁵ Za naciju (tal.).

nažalost. Društvo je trebalo ponuditi nešto drugo. Nacionalne manjine su odavna trebale bit potencirane, da je to blagodat. Da to treba pošti... ne poštivati, da to treba... da to treba čuvati, kao cvijeće, moraš ga gledati i kad fali vode jer ti žao da se nešto desi. To se nije, toga nije bilo.

(276) *MP: E poi diceva anche che il ruolo della famiglia...*

I18: Sì, sul quale però non so come si possa influire. Però sarebbe bello che queste stesse persone che lavoreranno sui corsi del dialetto, che lavorino 360 gradi e che cerchino di trovare loro, non so, che si faccia una campagna di sensibilizzazione. La cosa più stupida che mi è venuta in mente, fare dei volantini per andare alle scuole per dire ai genitori che parlino il dialetto con i figli. Una scemenza, però se noi in questo modo riuscissimo a recuperare non so tre bambini all'anno è già una cosa buona.

MP: Govorili ste o ulozi obitelji....

I18: Da, ali ne znam kako se na to može utjecati. Ali bilo bi lijepo kada bi osobe koje će voditi te tečajeve pokrivalo 360 stupnjeva te da one same nađu načina, ne znam, da osmisle neku kampanju, senzibiliziranje javnosti. Najgluplja stvar koja mi je pala na pamet, otisnuti letke i dijeliti ih u školama da bi se poručilo roditeljima da s djecom govore na dijalektu. To je jedna bedastoća, ali ako na taj način uspijemo dobiti ne znam tri djeteta godišnje, to je već dobro.

Ispitanici smatraju kako je vrlo važno otvaranje prema većinskoj zajednici, uključivanje većinske zajednice u aktivnosti manjinskih i osvještavanje o postojanju manjina i manjinskih jezika, te posebno, uključivanje gradskih vlasti u napore oko očuvanja jezika.

(277) *MP: Mislite li da bi takvi, kad bi postojali, takvi sadržaji trebali biti samo za talijansku...*

I5: Neeee, tko god je dobrodošao. Jer Comunità nema samo membri italiani¹⁶⁶, comunità ima svih narodnosti. Glavno da ste membri, socio¹⁶⁷. Zašto ne ako netko želi iz radoznalosti, o kulturi talijanskoj, uključit se u to (...). Al baš akcent na fijumanski nema, to bi trebalo se pokrenuti prije svega Comunità. Jer oni tamo svi govore fijumanski u Comunità, znači mogli bi iskoristiti to svoje znanje za dalje. (...) To je autohtono. Meni su Grobničani zakon. Takvi bi mi trebali biti Fijumani.

(278) *I13: Ma mislim ako se ne napravi ništa, mogao bi biti u... Mora se nešto napraviti. Mislim da smo išli nekako malo inertno. Znači nekako Fijumani puštaju, to je isto u njihovim DNA, puštaju da se stvari dese... Ali mislim trebalo bi se malo osvijestiti. Mislim da bi se trebali osvijestiti. (...) Ja mislim radit zajednica, škola, ali ja mislim i većina. Mislim da bi trebalo i u toj... I većinu osvijestit. I većinu bi trebalo osvijestiti.*

(279) *I13: Ali recimo kad netko ima osamnaest godina, ima naravno... većina prijatelja govori hrvatski itd. Tu su velike dileme. Čemu? Čemu uopće govorit fijumanski? Dal ima smisla, s kime, kakav je to jezik, pogotovo kada većina ne shvaća o čemu se radi. Većina... treba osvijestiti većinu. (...) Da, zato jer po meni većinska zajednica uvjetuje ponašanje manjinske. Uvjetuje ju, bez obzira koliko ti bio s osamnaest godina već na određen način, ajde, nisi baš... Nisi još zrela, pogotovo ove zadnje generacije nisu toliko zrele, ali opet ti želiš biti u toj velikoj zajednici, a velika zajednica grada Rijeke govori hrvatski, a ne fijumanski, dakle, moraš shvatiti... moraš shvatiti i koja je tvoja uloga na kraju krajeva ako si ti pripadnik te nacionalne manjine i ako na tebi stoji, imaš i neku odgovornost na kraju krajeva.*

(280) *I23: Io penso tutti, io penso che dovremmo farlo tutti in un'azione sinergica.*

I23: Mislim svi, mislim da to moramo učiniti svi, zajedničkim naporom.

¹⁶⁶ Pripadnici Talijani (tal.).

¹⁶⁷ Pripadnik, član (tal.).

MP: Anche la maggioranza?

I23: Penso proprio di sì. Perché come il ciakavo, così anche il fiumano fa parte del patrimonio culturale. Io credo che... oh, io credo tanto che sia ora di finirla... di come dire, di lasciarci guidare dalle ideologie. (...) Perché non andremo da nessuna parte. O apprezziamo ciò che abbiamo...

MP: I većinsko stanovništvo?

I23: Mislim da da. Kao i čakavski, i fijumanski je dio kulturne baštine. Mislim da je... mislim da je došao trenutak da zaboravimo... kako da kažem, da se oslobodimo ideologija. (...) Jer nećemo ići naprijed. Moramo cijeniti to što imamo...

Uporaba i uvođenje dijalekata u različite domene te povećanje broja sadržaja na FD-u, domena uporabe i njegove vidljivosti prvi su korak u radu na očuvanju. Najkonkretnije primjere kako to osigurati daju upravo mladi i osobe zaposlene u odgojno-obrazovnim ustanovama, upućene u kreativni rad s djecom. Naglašavaju pritom važnost Zajednice Talijana kao krovne ustanove koja bi u svojim prostorima morala osigurati uvjete za provođenje takvih sadržaja i aktivnosti.

(281) *I8: Parlare, usarla senza fare troppi problemi secondo me.*

I8: Govoriti, služiti se njime bez puno razmišljanja, po meni.

(282) *I17: Ha! Ako ih se na neki dobar način animira, mislim da bi se moglo. Moramo vidjet šta ljude zanima, znači napraviti neku umjetničku grupu za nešto, pa di bi se mogo govorit fijumanski dijalekt, uključiti ih.*

MP: Što mislite da nedostaje možda u gradu da bi se taj fijumanski više vidio, čuo...?

I17: Možda bi se mogli festivali nekakvi glazbeni napraviti, nešto gdje bi se moglo preko glazbe fijumanski prenositi isto, možda napraviti nekakve književne nagrade za mlade, za djecu, za učenike. (...) Znači, napravi nešto što će ljude privući i oni će doći. (...)

(283) *I18: Ecco, un paio di cose che si possono fare come le dicevo prima una specie di*

I18: Evo, nekoliko stvari koje bi se mogle napraviti, kako sam već prije rekao, neka

trasmissione radio. Perché il sentirlo comunque è il modo più efficace. Poi si può cercare per far sì che anche qua sulla Voce ogni tanto venga fuori qualche articolo in dialetto.

radijska emisija. Jer kad ga čujete, to je najlakši način. Moglo bi se osim toga pokušati učiniti nešto da u La Voce povremeno izađe kakav članak na dijalektu.

(284) *I19: Già per esempio quelle cose che si fanno sempre in Corso, che ci sono plakati, (...). Ecco, lì si potrebbe fare una mostra, non so, di cose fiumane. Parole. Che le parole siano visibili, così uno poi si abitua a vedere quella "x" in giro (...). C'è La Voce del Popolo ma è in italiano. Non ci sono giornali. Pure La Tore, che è il nostro giornale, è scritto anche quello in italiano. Per cui andrebbero fatte cose del genere. Per esempio, l'Unione italiana ha fatto un concorso bello, che c'è da molti anni, il festival "Dimmela cantando" dove vengono composte nuove canzoni e devono essere in dialetto (...). Secondo me la cosa forse più importante è proprio la visibilità. C'è per esempio su Facebook quel gruppo che si chiama "Nova riječka enciklopedija Fluminensia" che secondo me è una iniziativa bellissima. (...) Ognuno mette un po' il suo pezzetto d'informazioni, di... non so... conoscenze della storia di Fiume, delle abitudini di*

I19: Već naprimjer ono što je uvijek na Korzu, oni plakati (...). Evo, mogla bi se napraviti izložba, ne znam, o fijumanskim riječima. Da se vide riječi, tako se ljudi naviknu da vide „x“ po gradu (...). Ima La Voce del Popolo, ali je na talijanskom. Nema novina. Čak je i La Tore, naše glasilo, pisano na talijanskom. Znači takve stvari treba napraviti. Naprimjer, Talijanska unija napravila je lijep natječaj, već dugo godina, festival „Dimela cantando“¹⁶⁸ gdje se skladaju nove pjesme i moraju biti na dijalektu (...). Po meni je vidljivost najvažnija stvar. Ima naprimjer na Facebooku ona grupa koja se zove „Nova riječka enciklopedija Fluminensia“ koja je po meni prekrasna inicijativa. (...) Svatko ondje daje svoj dio podataka o... ne znam... saznanja o povijesti grada, o riječkim običajima i objavi ih. (...) Recepte, kuharice, takve stvari... Moramo izaći iz ova četiri zida, evo.

¹⁶⁸ „Reci mi to pjesmom“ (tal.).

Fiume e le rende visibili. (...) Ricette, cucina, cose del genere... Dovremmo uscire da questi quattro muri, ecco.

MP: O aprire le porte.

I19: (...) Far venire le scuole qua, si è fatto un paio di iniziative quest'anno. (...) Sicuramente le scuole italiane dovrebbero farlo di più. (...) Sicuramente ci dovrebbero essere delle attività extradidattiche dove è necessario parlare in italiano. (...)

MP: Ili otvoriti vrata.

I19: (...) Dovesti škole ovamo, bilo je nekoliko inicijativa ove godine. (...) Talijanske škole bi svakako morale raditi više. (...) morali bi postojati izvannastavni sadržaji gdje se mora govoriti talijanski. (...)

(285) *I25: Magari se metti un articolo nel Novi list, se metti un programma in TV, se metti un programma alla radio, già basta, è già molto. E magari non deve essere interamente in fiumano, anzi, ma può essere qualcosa per far conoscere il fiumano, quindi in croato con degli inserti in fiumano. O magari se si fa alla TV ci sono i sottotitoli, uno magari parla in fiumano, così lo si sente, e sotto leggi i sottotitoli in croato. O magari non lo so, si potrebbe scrivere un libro, magari in croato, per imparare il fiumano, tipo quei libri di scuola, o magari anche un libro per far conoscere la storia del fiumano, la cultura fiumana, magari scritto in croato, cosà che qualcuno in città possa prenderlo e leggerlo, magari renderlo disponibile*

I25. Ako daš članak u Novi list, ako daš emisiju na TV, daš emisiju na radio, već je dovoljno, već je puno. Možda ne mora biti ni sve na fijumanskom, naprotiv, može biti nešto s ciljem da se upozna fijumanski, dakle na hrvatskom, s dijelovima na fijumanskom. Ili ako je na TV, emitira se s titlovima, tako da se može čuti, a dolje čitaš titlove na hrvatskom. Ili možda ne znam, može se napisati knjiga, možda na hrvatskom, za učenje fijumanskoga, kao udžbenik, ili možda knjiga o povijesti fijumanskoga, fijumanskoj kulturi, možda pisana na hrvatskom, nešto što svatko u gradu može uzeti i pročitati, dati primjerak Gradskoj knjižnici, takve stvari koje malo-pomalo približavaju ovu kulturu većinskoj. Vjerujem da bi ona bila

nella biblioteca civica, e cose del genere che piano piano avvicinano questa cultura alla cultura della maggioranza. Che sono sicuro sarebbe benevola nei confronti della cultura fiumana se veramente conoscesse la ricchezza che questa cultura dà alla città stessa.

naklonjena fijumanskoj kulturi kada bi zaista znala koje bogatstvo ta kultura daje samome gradu.

Najvažnijim aspektom očuvanja ispitanici smatraju prijenos dijalekta na mlađe generacije unutar obitelji.

(286) *I6: A prije svega bi trebali ti roditelji sa djecom. To je po meni, jer u biti na mladima...*

(287) *I7: Ja ne znam, jer je to stvarno nešto što dolazi iz familije. Ja ne znam na koji način bi se to moglo izvana, ono, jer ako dijete doma to ne govori, u školi će mu izgledat kao da mu je to netko nametnuo.*

(288) *I12: Se si attivano forse. Anche al livello cittadino. Come società anche. In città con i nostri capi e così via. Hanno fatto diverse cose. C'è un po' così, non so, qualche problemino, ma speriamo che le cose si risolveranno. Ma ad ogni modo penso che nella vita privata si dovrebbe sempre partire da lì, perché ci sono anche casi di due genitori fiumani e che iniziano coi ragazzi, coi figli a parlare in croato. Questo non l'ho mai capito, ma... Diventa una cosa naturale. Come parli con i tuoi*

I12: Ako se pokrenu možda. Na razini grada također. Kao društvo. U gradu s našom upravom i tako dalje. Napravili su razne stvari. Ima nekih, ne znam, manjih problema, nadam se da će se riješiti. U svakom slučaju mislim da uvijek treba krenuti od vlastite obitelji jer ima i slučajeva da dva roditelja Fijumana s djecom govore hrvatski. To neću nikada razumjeti, ma... Postaje prirodno. Kako govoriš sa svojim roditeljima, to je tvoj materinski jezik, i dalje ga prenosiš, to je

<p><i>genitori, è la tua madre lingua, la porti dopo avanti, e quello sì. Imparare il croato è importante, la lingua dell'ambiente sociale, ma in casa usare sempre il dialetto.</i></p>	<p><i>taj. Važno je naučiti hrvatski, to je jezik šireg okruženja, ali kod kuće uvijek govoriti dijalektom.</i></p>
--	---

Stavovi su govornika FD-a prema dijalektu i njegovu očuvanju, saževši sve rečeno, vrlo pozitivni, osobito među starijim govornicima, no svjesni su i opadanja njegove uporabe te potencijalne ugroženosti.

5.7.2. Stavovi većinske zajednice

Ispitanici su iznosili i svoja iskustva sa stavovima i percepcijama većinske zajednice. Navode kako većina građana nije svjesna postojanja FD-a, posebice osobe koje su se doselile u grad.

<p>(289) <i>I2: (...) Fa parte dell'identità di Fiume, di questa zona che purtroppo non è conosciuta da molti, neanche da quelli che ci vivono e spesso ci sono dei pregiudizi anche. Spesso la gente non... La gente spesso crede che l'italiano...
MP: Sia legato al...
I2: ...si parli a Fiume dal fascismo, quando invece ha origini antichissime. Ed è un peccato.</i></p>	<p><i>I2: (...) Dio je riječkog identiteta, ovog kraja koji, nažalost, mnogi ne poznaju, čak ni oni koji tu žive i često ima predrasuda. Često ljudi ne... Ljudi često vjeruju da je talijanski...
MP: Vezuju ga uz...
I2: ...govori se o fašističkoj Rijeci, a zapravo ima stoljetnu tradiciju. To je šteta.</i></p>
(290) <i>I20: Che poi spesso la gente... molti... molti lo scambiano per l'italiano, pensano che siano gli italiani. Non sanno, non</i>	<i>I20: Ljudi osim toga često... mnogi... mnogi ga miješaju s talijanskim, misle da smo Talijani. Ne znaju, ne znaju da postoji.</i>

sanno dell'esistenza. Non sanno dell'esistenza del fujumano ma anche della storia che esiste. (...) Così anche che andiamo fuori e così anche a bere qualcosa allora spesso il cameriere viene e ci chiede in inglese perché pensa che siamo stranieri.

Ne znaju da postoji fujumanski i ne znaju povijest. (...) Tako da i kad idemo van nešto popiti, često nas konobar pita na engleskom jer misli da smo stranci.

Ispitanici također opisuju iskustva gdje uporabom fujumanskoga privlače pozornost pripadnika okoline, odnosno članova većinske zajednice.

(291) *I3: (...) Fuori è difficile, ogni tanto trovi qualcuno in autobus eccetera, comunque vedi la gente che si gira.*

MP: E vi osservano?

I3: E soprattutto se ci troviamo per caso che siamo più di tre, quattro in autobus allora vedo proprio che... anche...

MP: Gli sguardi?

I3: Sì. Non è come in Istria...

I3: (...) Izvan toga je teško, svako toliko sretnoš nekoga u autobusu i slično, ali u svakom slučaju vidiš da se ljudi okreću.

MP: Gledaju vas?

I3: Pogotovo ako nas je slučajno više od tri, četiri u autobusu, vidim da baš...

MP: Promatraju?

I3: Da. Nije kao u Istri...

Percepcija je govornika da se FD ne smatra ravnopravnim drugim idiomima, nego zastarjelim. Uporabu dijalekta vezuju uz starije generacije, što može biti još jedan pokazatelj da je među mlađima ona u opadanju.

(292) *I8: Perché lo collegano... parlo della lingua della maggioranza, lo collegano a... non so... a una parlata degli anziani. Ecco,*

I8: Jer ga povezuju... govorim o jeziku većine... povezuju ga s... ne znam... govorom starih ljudi. Kažu mi „Govoriš

<p><i>mi dicono "Parli come mia nonna!". Me l'hanno detto molte volte all'asilo (...).</i></p> <p><i>MP: E questo lo dicono i bambini o i genitori.</i></p> <p><i>I8: I bambini e anche i genitori.</i></p> <p><i>MP: Ma questi genitori poi lo parlano?</i></p> <p><i>I8: No. No. Quello è interessante. No. Però proprio lo associano a una lingua che veniva usata dai nonni. In asilo l'ho sentita molto spesso questa cosa.</i></p>	<p><i>kao moja nona!" Puno puta su mi to rekli u vrtiću.</i></p> <p><i>MP: To vam kažu djeca ili roditelji?</i></p> <p><i>I8: I djeca i roditelji.</i></p> <p><i>MP: Ali ti roditelji ga govore?</i></p> <p><i>I8: Ne. Ne. To je zanimljivo. Ali ga povezuju s jezikom kojim su govorili djedovi i bake. Često sam to u vrtiću čula.</i></p>
--	--

(293) *I22: Ne. Mislim šta se mene... iz moje perspektive nema tih negativnih konotacija nego znate jednostavno kao da je zastarjelo. Kao da se ljudi ne žele time koristiti jer je zastarjelo, ko kad mislite na čakavski. Onda meni moja prijateljica kaže „Joj, zamisli, ova moja kolegica sva je moderna i fina i onda priča na telefon s mamom i priča na čakavski!“ Ja kažem „Ma znam, to se događa!“ Razumiješ, ona doma priča čakavski. Možda danas je današnja percepcija mladih nešto kao mondeno, svjetsko, i kao ajmo svi biti nešto otvoreni prema nečem daljem, ne prema našem. (...) Jednostavno to vežeš za neku starost. A ne bi trebalo nužno tako bit. Šta? Naši kad su bili mladi kao da su pričali neki drugi jezik? Nisu! Samo su ostarili. I pričali i dalje isto.*

Ispitanici su podijelili i neka negativna iskustva, u raznim periodima. Ona se, doduše, ne odnose izravno na FD, nego na stavove prema Talijanima i talijanskom jeziku. Međutim, svjedoče da dio većinskog stanovništva izjednačava ta dva pojma jer među njima ne vidi razliku.

(294) *I4: Ali recimo imala sam jedan loš primjer ne kad sam ja bila u školi, uvijek su me svi prihvatili, i čak na poslu i sve kao Talijanku, upravo, kad to pričamo. Prvi put kad sam osjetila negodovanje prema talijanskom, to je bilo od jedne kolegice kad je čula da sam sina upisala u talijansku školu: „E, pa ti si u Hrvatskoj pa ga upisuješ u talijansku školu!“*

Meni je to bilo normalno. A to je bila jedna koja je bila malo... znači... A ta ista danas, pošto je nona, ima sina, ima sina koji je dao u talijansku školu.

MP: Dijete je dao u talijansku školu?

I4: Ecco¹⁶⁹, da. Tako da... se stvari mijenjaju.

(295) *I5: Ne, ne bih rekla. Jedino kažem to što me čudilo je da je moja kćer u petom razredu, odjedanput su sve one počele pričati hrvatski, a do petog su sve... nekakav pubertet valjda dolazi... sve pričale talijanski, na telefon pričale talijanski, još sam rekla kako dobro, baš su bila jedna generacija koja je dosta baratala talijanskim i to mi je malo bilo čudno.*

MP: Fijumanski mislite ili baš talijanski?

I5: Baš talijanski. Baš talijanski. Ma šta, šta ću pričati talijanski vani, pa svi me onda gledaju, znači da su ipak nešto doživjele. Ipak se to nešto doživjelo, da. Ona je X godišće (podatak poznat ispitivačici), znači ona otkad je Hrvatska, ali ipak im to nije bilo ugodno. Znači da im nije bilo ugodno iz nekog razloga. Ja sam pitala, nikad mi nije rekla konkretno. Ali očito...

(296) *MP: Jeste li ikad imali kakvih neugodnih iskustava? Je li netko komentirao, dobacivao.*

I10: Pa imala sam, da, da. Imala sam.

MP: Tko je to bio?

I10: Pa to su ljudi koji su došli u Rijeku, ono, došli su u Rijeku, nisu iz Rijeke. Znači nisu Hrvati koji su oduvijek ovdje.

MP: Autohtoni?

I10: Autohtoni, da, nego su to ljudi doseljeni koji pričaju svojim teškim naglaskom koji nisu u trideset godina promijenili, evo, to su ta iskustva.

¹⁶⁹ Evo (tal.).

(297) *III: Da, da. Da, da, ja ga čujem i onda ja odmah gospođi odgovorim... čisto da se povežem i da joj dam do znanja da nas ima, da smo tu, da i dalje... ali ono šta mi se ne sviđa je kako me drugi gledaju u busu. To je, ono... I dođe mi veliki bijes jer ja jako dobro poznajem povijest ovih prostora. Normalno da se nećeš uopće s takvim ljudima upuštati u bilo kakvu diskusiju, al me smeta. Jer ovo je prije moje nego tvoje, kako da kažem. Ja znam jako dobro gdje sam, ti ne znaš gdje si i još me ružno gledaš.*

MP: Možete li mi objasniti tko su ti ljudi, zašto vas ružno gledaju?

III: Nemam pojma tko su. Ružno nas gledaju jer njima je čudno čuti talijanski jezik u Rijeci.

MP: Jesu li ti ljudi iz Rijeke?

III: A pa to su neki ljudi koji su došli ovdje naknadno i onda misle da je ovo... je normalno da je ovo Hrvatska, ja se slažem, sve je to u redu, jesmo gdje jesmo, na hrvatskom tlu, ali ova Rijeka ima jednu priču, povijest.

Navode da se demografska slika grada nastavlja mijenjati u ovome stoljeću, ali da novi stanovnici Rijeke nisu usvojili niti prihvatili način razmišljanja karakterističan za autohtono stanovništvo, te da se to odražava i na odnos prema jeziku/jezicima. Nisu prihvatili ni lokalni način izražavanja.

(298) *I26: Quello che vedo semplicemente che cominciano ad arrivare qui sempre più persone dall'entroterra o dall'altre zone che non conoscono questa realtà. Mentre diciamo c'eravamo sempre italiani, croati, tedeschi eccetera, eccetera, sempre un miscuglio. Però diciamo che i croati ciakavi forse capiscono meglio, conoscono questa realtà, mentre io ho molti amici che vengono anche dalla Slavonia che semplicemente non...*

I26: Jednostavno vidim da ovamo počinje stizati sve više ljudi iz unutrašnjosti i iz drugih krajeva koji ne poznaju ovaj svijet. Dok je tu uvijek bilo Talijana, Hrvata, Nijemaca i tako dalje, i tako dalje, uvijek jedna mješavina. Recimo da Hrvati čakavci bolje razumiju, poznaju taj svijet, dok ja imam puno prijatelja koji dolaze čak iz Slavonije koji jednostavno ne...

MP: Možda zato jer nisu živjeli riječku povijest...

MP: Forse non avendo vissuta la storia di Fiume...

I26: Sì, perché è anche abbastanza difficile viverla perché non se ne parla eccetera eccetera, semplicemente non capiscono questa parte e per questo vedo che Fiume cambia. Vedremo poi. Non c'è più questo desiderio, in certi, non in tutti, non c'è più questo desiderio di conoscere cosa c'era prima e di tramandare questo avanti. Non so, io ho sempre pensato che conoscere una lingua, per esempio, imparare l'ungherese, che bello! Vedo che invece c'è una certa chiusura. Impariamo solo questa lingua... non lo so... spero non sia così. Però ho questo presentimento negativo.

I26: Da, ali vrlo ju je teško živjeti jer se o tome ne govori, i tako dalje, i tako dalje, jednostavno to ne razumiju i ja vidim da se Rijeka mijenja. Vidjet ćemo. Nema više te želje kod nekih, ne svih, nema želje da se upozna što je bilo prije i da se to dalje njeguje. Ne znam, ja sam uvijek mislila da je znati neki jezik, naprimjer, naučiti mađarski, kako lijepo! Naprotiv, vidim jednu zatvorenost. Naučimo samo ovaj jezik... ne znam... nadam se da nije tako. Ali imam taj negativni predosjećaj.

(299) *I19: Il modo proprio, non so. „Išo sam popit kafu“. Bellissimo, ma proprio non xe de qua. A me piace la multiculturalità però mi dispiace che la nostra cultura semplicemente è sparita, perché non l'abbiamo tenuta viva.*

I19: Baš način, ne znam. „Išo sam popit kafu.“ Krasno, ali uopće non xe de qua¹⁷⁰. Meni se multikulturalnost dopada, ali žao mi je što je naša kultura jednostavno nestala, što je nismo održali na životu.

Ove su izjave u velikoj mjeri potvrdile rezultate otvorenoga pitanja iz upitnika.¹⁷¹ I ondje ispitanici navode nekoliko vrsta reakcija: čuđenje/iznenađenje, simpatiju prema dijalektu, negativne reakcije te ravnodušnost, tj. izostanak reakcije. Također ističu da postoji razlika između reakcija lokalnog i

¹⁷⁰ Nije odavde (fijum.).

¹⁷¹ Odgovori iz upitnika ovdje neće biti navedeni jer uglavnom oslikavaju već rečeno u intervjuima.

novopridošlog stanovništva. Reakcije su lokalnog stanovništva pozitivne i blagonaklone, za razliku od reakcija tek doseljene populacije.

6. RASPRAVA

Rezultati kvantitativne i kvalitativne analize čimbenika vitalnosti koji su pri istraživanju uzeti u obzir potvrdili su svih pet početnih hipoteza. U nastavku će one biti detaljnije analizirane i dovedene u vezu sa sličnim istraživanjima vitalnosti FD-a i drugih manjinskih jezika.

6.1. Pokazatelji vitalnosti

Rezultati podataka iz upitnika i intervjua potvrdili su prvu hipotezu, prema kojoj je vitalnost FD-a viša s obzirom na međugeneracijski prijenos jezika i poistovjećivanje govornika sa zajedničkim identitetom nego s obzirom na demografske pokazatelje, domene jezične uporabe i ulogu relevantnih ustanova.

Veći dio govornika prenosi FD na mlađe generacije, što je prvi i osnovni uvjet OJ-a (Fishman, 1991), iako se s obzirom na rezultate dosadašnjih istraživanja očekivala veća prisutnost međugeneracijskoga prijenosa. Spicijarić Paškvan i Crnić Novosel, (2014) naime zaključuju da govornici FD-a pridonose OJ-u prenoseći FD i svijest o njegovoj ulozi u izricanju identiteta na mlađe generacije, te da stoga nema bojazni da će uskoro nestati. Komunikacija između mlađih i starijih generacija, prema rezultatima ovog istraživanja, uključuje i druge gradske idiome (hrvatski i talijanski standard, urbani riječki idiom, čakavski dijalekt) ili pak uporaba FD-a izostaje, što upućuje na tendenciju suprotnu OJ-u. S druge strane, osjećaj je pripadnosti manjinskoj zajednici jasno izražen kod svih govornika, a vezanost uz lokalni identitet i lokalnu kulturu ima za njih veću vrijednost od drugih identitetskih komponenata, primjerice, one nacionalne. Privrženost manjinskom jeziku i zajednici imaju odlučujuću ulogu za OJ, ali sami po sebi nisu dovoljni; oni su tek prva pretpostavka za potencijalni konkretniji angažman koji će se očitovati u djelovanju zajednice. Kako Smith i dr. (2017) ističu, vitalnost zajednice ne može se izjednačiti s „prepoznatljivim i aktivnim kolektivnim entitetom“ (str. 308) – ta je značajka tek prvi kriterij koji je potrebno zadovoljiti da bi se zajednica počela kao takva i ponašati. Ukupno gledajući, iako su pokazatelji međugeneracijskoga prijenosa skromniji od očekivanih, uz snažnu identifikaciju govornika sa zajednicom mogli bi biti temeljem budućih planova za OJ.

Nasuprot tome, demografski podatci upućuju na opadanje broja govornika, a opadanje uporabe uočava se u javnim domenama, što – i jedno i drugo – može dovesti do NJ-a. Govornici se FD-om služe samo u privatnoj komunikaciji i u dijelu ustanova talijanske nacionalne manjine. Institucijska podrška načelno postoji, no ona se odnosi ponajprije na uporabu talijanskog standarda kao manjinskog jezika u Republici Hrvatskoj. Konkretna nastojanja oko promocije i očuvanja FD-a sporadična su i nesustavna i odnose se na aktivnosti u pojedinim dječjim vrtićima i školama te povremeno objavljivanje tekstova na FD-u u tiskanim medijima i na internetu te komunikaciju na FD-a u Zajednici Talijana.

U nastavku će se detaljnije raspravljati o rezultatima vezanima uz istraživanje međugeneracijskog prijenosa FD-a te identiteta njegovih govornika kao preduvjetima OJ-a i posvećenosti OJ-u. Rezultati istraživanja vezani uz ta dva čimbenika OJ-a usporedit će se s rezultatima triju preostalih – demografskim pokazateljima, domenama jezične uporabe i ulogom relevantnih ustanova, koji više upućuju na NJ. Na kraju potpoglavlja iznijet će se zaključci vezani uz prvu hipotezu.

6.1.1. Međugeneracijski prijenos

*I18: Ma è colpa del nonno. Cioè quei vecchi che dicono che i giovani non parlano il fiumano... E perché non ce l'avete insegnato? A me l'hanno insegnato, io lo parlo. A mio fratello lo hanno insegnato, lo parla. Io lo insegno a mio figlio, lui lo parla.*¹⁷²

Istraživanje je pokazalo da se FD u određenoj mjeri i dalje prenosi na mlađe naraštaje. Velika većina ispitanika (93%) navela je da je FD usvojila upravo u obitelji, od rođenja, i većina ga smatra materinskim jezikom. Ta činjenica, uz visoko samoprocijenjenu razinu poznavanja jezika, potvrda je postojanja međugeneracijskoga prijenosa dijalekta među Fijumanima. Nasuprot tome, iako ispitanici u velikoj većini izjavljuju kako FD prenose ili bi, kad jednom zasnuju obitelj, željeli prenijeti, kritički primjećuju da u mnogim obiteljima nema međugeneracijskoga prijenosa. Tek polovina ispitanika sa svojom djecom danas komunicira isključivo na FD-u, dok ostali sa svojom djecom na FD-u komuniciraju povremeno ili uopće ne. Komunikacija se, dakle, odvija i na drugim idiomima, ponajprije na hrvatskom (u nekom od njegovih varijeteta) i, nešto rjeđe, na talijanskom

¹⁷² I18: To je djedova krivica. Ti stariji koji kažu da mladi ne govore fijumanski... Zašto nas niste naučili? Mene su naučili, ja ga govorim. Mojega brata su naučili, govori ga. Ja učim svojega sina, on ga govori (tal.).

standardnom jeziku. To upućuje na smanjenje učestalosti međugeneracijskoga prijenosa i uporabe FD-a u krugu obitelji.

Razlozi su smanjenja učestalosti međugeneracijskog prijenosa različiti. Stvarnost u kojoj su živjeli najstariji riječki govornici FD-a, društvena i politička, sredinom se 20. stoljeća iz korijena promijenila, te se jezik kojim su se oni služili počeo razlikovati od jezika zajednice koja ih je okruživala. Njihov materinski jezik, dotad dominantni, postao je manjinski jezik, a broj članova zajednice s kojima su komunicirali osjetno se smanjio. Upravo su nove životne okolnosti, izmijenjena društveno-politička situacija nakon Drugoga svjetskog rata, iseljavanje govornika te ideološki pritisak i psihološke posljedice svega navedenoga najčešći razlozi odustajanja od prijenosa kod pripadnika srednje generacije. Nastojanje da se uklope u hrvatsku jezičnu (i društvenu) zajednicu te izostanak instrumentalne motivacije za uporabom FD-a također su razlozi izostanka međugeneracijskog prijenosa. Poslijeratna su djeca u Rijeci odrastala u drukčijoj, novoj jezičnoj sredini i drukčijim društvenim odnosima i njihove su odluke o daljnjem međugeneracijskom prijenosu, svjesne ili nesvjesne, uvelike utjecale na sliku današnjega stanja. Strah od stigmatizacije, nemogućnost komunikacije sa širom zajednicom, izoliranost od drugih pripadnika manjinske zajednice uvjerljivi su i razumljivi argumenti za napuštanje manjinskog idioma. Vrsta bračne zajednice, pokazalo je istraživanje, ne mora pritom imati odlučujuću ulogu, ali dosljednost, upornost i koncentracija koje roditelji moraju uložiti u odgoj višejezičnoga djeteta mogu biti dodatnim razlozima neprenošenja dijalekta. Osim toga, i na pragu puberteta, na što također rezultati upućuju, može se javiti nelagoda vezana uz uporabu dijalekta, koja sa sobom može nositi stid od pripadnosti manjini, odnosno potrebu za poistovjećivanjem s većinom. Stid i inhibiranost mladih govornika manjinskih jezika uobičajene su pojave i u drugim jezičnim zajednicama (Potowski, 2013; Tse, 2001). S godinama se među govornicima može javiti svijest o pripadnosti manjinskoj zajednici i želja da se dijalekt nastavi njegovati, što je istraživanje također potvrdilo. Zrelost, neophodna za razumijevanje vrijednosti i prednosti poznavanja i očuvanja manjinskoga jezika često se stječe tek u kasnijoj životnoj dobi (usp. Lee, 2002). Životne obaveze, zasnivanje vlastite obitelji i stasanje u odraslu osobu s novim odgovornostima, kakva je i odgoj djeteta, navodi pojedinca na preispitivanje odluka i (jezičnoga) ponašanja, o čemu govori i Levinson (1986) u svojoj teoriji životnih stadija. Pitanje je kakav će se trend nastaviti među osobama rođenima devedesetih godina 20. stoljeća, koje još nisu postale roditelji i hoće li ti naraštaji, a osobito oni rođeni u 21. stoljeću, nastaviti njegovati FD.

Obitelj je, prema Pauwels (2005), osnovna domena uporabe manjinskoga jezika; ona je i temelj njegova usvajanja i očuvanja. Podrška koju zajednica dobiva od institucija i obrazovnoga sustava pomoći će u OJ-u samo ako je međugeneracijski prijenos unutar obitelji osiguran i ako se njezini članovi kontinuirano služe manjinskim jezikom. Bez međugeneracijskoga prijenosa, ističe Fishman (1991), sva druga nastojanja oko očuvanja jezika imaju tek simboličnu vrijednost i neće zaustaviti njegovo napuštanje. Usvajanjem se dijalekta u obitelji oblikuje i emocionalni odnos prema njemu te izgrađuje svijest o pripadnosti (i) drugoj kulturi, različitoj od one većinske. Ti čimbenici iznimno su važni u nastojanjima očuvanja jezika te pokazuju da su pitanja međugeneracijskog prijenosa, razina znanja jezika i njegove uporabe te stavovi prema manjinskome jeziku čvrsto povezani i utječu jedni na druge: bez prijenosa nema usvajanja jezika, bez znanja jezika nema uporabe, a ako nema uporabe, nema ni smisla nastaviti prenositi manjinski idiom. Pozitivni stavovi prema manjinskome jeziku i zajednici te emocionalna privrženost izgrađuju se u tom procesu i istovremeno ga uvjetuju. Međutim, privrženost i afektivan odnos prema manjinskome jeziku nisu dovoljni ako se ne reflektiraju i na međugeneracijski prijenos. S obzirom na to da je međugeneracijski prijenos, prema Fishmanu (2004, str. 435), *conditio sine qua non* očuvanja svakog jezika, potrebno je osvijestiti tu činjenicu među članovima fijumanske zajednice. Izostanak međugeneracijskog prijenosa prekretnica je u postupnom procesu NJ-a, što nesumnjivo vodi ka gubitku jezika (Šimičić i Bilić Meštrić, 2018).

6.1.2. Poistovjećivanje govornika sa zajedničkim identitetom

I10: Zato što se mi ne možemo deklarirati kao Fijumani, Fijuman ni... ni... pol miš, pol tić¹⁷³.

Istraživanje je pokazalo da se većina ispitanika osjeća ponajprije Fijumanima i ističe pripadnost fijumanskoj zajednici te da FD za njih ima posebnu afektivnu vrijednost. Potvrda je to da se poistovjećuju sa zajedničkim manjinskim identitetom. Lokalni karakter tog određenja važniji im je od nacionalne pripadnosti i/ili državljanstva. Zaključak koji iznose Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan (2014) kako su jezik, nacionalnost i identitet za govornike FD-a u neraskidivoj vezi, ovo istraživanje nije potvrdilo, nego upućuje na neadekvatnost monoetničkog modela (Šimičić i Bilić Meštrić, 2018). Što se nacionalnog određenja tiče, rezultati kvantitativnoga kao i kvalitativnoga

¹⁷³ Ptica (čak.).

dijela istraživanja pokazuju da je ono ispitanicima manje važno i da se različito, i iz različitih razloga, po tom pitanju izjašnjavaju. U tom je smislu njihov identitet sličan onome autohtonog, dvojezičnog stanovništva Istre: to je pitanje ekstralingvističko – kulturološko i povijesno (Granić, 2013). Fijumani su vezani prije svega uz grad u kojem su danas manjinska populacija – ne toliko homogena u zajedničkom djelovanju koliko u izražavanju lokalpatriotizma i pripadnosti kulturi koja je, prema mišljenju ispitanika, mješavina talijanske i hrvatske.¹⁷⁴

Složena politička povijest grada nesumnjivo je pridonijela složenosti pitanja identiteta. Dok se današnji tzv. hibridni identiteti, kakvim se može smatrati i onaj fijumanski, uglavnom grade zahvaljujući mobilnosti građana i globalizacijskim procesima, izgradnja identiteta stanovnika Rijeke tekla je, čini se, barem tijekom 20. stoljeća, posve obrnuto – kroz „statičnost“ same populacije, a „protočnost“ realnosti u koju je bila uronjena. Smjenjivale su se epohe, države, zastave, simboli, društveni i politički sustavi i jezici, a stanovnici se grada, kako jedan ispitanik (I20) navodi, nisu tijekom 20. stoljeća maknuli s prozora vlastita doma. Danas autohtoni, ti su starosjedioci naseljavali grad u različitim povijesnim razdobljima i iz različitih razloga, stižući ovamo s raznih strana. Tek nakon nekoliko generacija koje su odrasle u gradu u kojem su se stoljećima paralelno rabili FD i danas izumrli čakavski idiom, mogla se izgraditi i svijest o identitetu izražena u opisu jedne ispitanice (I3), po kojoj su Fijumani „čistokrvni mješanci“. Iako danas svoj identitet vežu uz grad i pretke koji su u tom gradu živjeli generacijama, većina tvrdi da se ne može govoriti o „čistokrvnosti“. Poznavanje povijesti grada usadilo je većini govornika FD-a svijest o multietničkom i multikulturalnom karakteru sredine i ljudi koji ju oblikuju. Stoga ne čudi da im je teško jasno i jednoznačno odgovoriti na pitanje o tome kako definirati Fijumane. Unatoč razilaženjima u definiranju pojma te razlikama između povijesnog i današnjeg termina većina se ispitanika ipak slaže da su Fijumani osobe rođene u Rijeci čiji su članovi obitelji unazad nekoliko generacija većinom rođeni u Rijeci i koje su kao komunikacijski kôd naslijedile FD. Odrastanje u fijumanskoj obitelji i uronjenost u tu tradiciju, emocionalna povezanost sa zajednicom, poznavanje običaja vezanih uz život Rijeke/*Fiume* i kulturološka bliskost s talijanskom kulturom (Veneta) glavne su značajke koje Fijumane razlikuju od Riječana i Sušačana.

¹⁷⁴ Potrebno je međutim istaknuti da su određenu ulogu u oblikovanju identiteta grada i njegovih građana imale i druge kulture, primjerice austrijska i mađarska.

Iako većina smatra FD najizrazitijim simbolom identiteta, aktivna uporaba FD-a mnogima se čini manje važnom, dok drugi inzistiraju na njoj kao jedinom jasnom distinktivnom obilježju zajednice. Istraživanje provedeno u arbanaškoj zajednici Zadra detektiralo je slične obrasce: riječ je o simbolički, povijesno i prostorno oblikovanom zajedničkom identitetu za koji je jezik pokazatelj autentičnosti (autohtonosti), no uporaba jezika i njegovo očuvanje nisu time zajamčeni (Šimičić i Bilić Meštrić, 2018). U slučajevima neravnomjerne funkcionalne distribucije dvaju (ili više) jezika, kako ističu Šimičić i Bilić Meštrić (2018), „jezik može još dugo opstati zahvaljujući funkciji izražavanja solidarnosti među članovima zajednice“ (str. 50). I FD očito za dio govornika zadržava isključivo simboličku funkciju jer svi govornici ne prepoznaju i njegovu uporabnu vrijednost u usporedbi s hrvatskim i talijanskim standardom. Time je, prema ljestvicama za mjerenje ugroženosti jezika, poput proširene ljestvice *EGIDS* (v. 2.3.4.), njegov položaj bliži NJ-u nego izgledima da opstane.

Ehala (2015) sustavno ističe važnost kohezije zajednice i poistovjećivanja s njome, no naglašava da privrženost identitetu mora biti izražena kroz djelovanje zajednice koje će osigurati njezinu održivost. Vitalnost, po njemu, mora biti shvaćena kao aktivno stanje i manifestirati se kroz zalaganje za dobrobit zajednice, pa time i OJ. Rezultati ovog istraživanja upućuju na snažan emocionalni odnos govornika prema porijeklu, zajednici i jeziku, no istovremeno upozoravaju na opadanje uporabe jezika. Odgovornost se za takvo stanje kao i očekivanja u vezi s OJ govornici prenose uglavnom na druge govornike i ustanove, a izuzimaju iz osobnog angažmana.

6.1.3. Demografski pokazatelji vitalnosti

*Il4: Purtroppo, se noi... se a mio avviso se si dovesse tracciare un grafico, sta scendendo. Sì, sta scendendo, così come sta scendendo il numero dei parlanti o salendo l'età media della popolazione, è un processo inevitabile purtroppo.*¹⁷⁵

Demografski pokazatelji vitalnosti pokazali su se u istraživanjima manjinskih zajednica problematičnima iz više razloga: ne postoje jednoznačni kriteriji procjene jezične kompetencije niti

¹⁷⁵ Nažalost, ako mi... po mom mišljenju, ako bi trebalo nacrtati graf, imao bi silaznu putanju. Da, u opadanju je, kao što je u opadanju broj govornika, a raste prosjek godina populacije, to je, nažalost, neizbježan proces (tal.).

jezične identifikacije na temelju kojih bi bilo moguće članove neke zajednice definirati kao govornike jezika te zajednice (Šimičić i Bilić Meštrić, 2018), što je i slučaj s FD-om. Nadalje, pripadnost nekoj (manjinskoj) jezičnoj zajednici ne podrazumijeva nužno služenje tim jezikom, pa time ni održavanje vitalnosti jezika. Također, iz (manjinske) zajednice najčešće su isključeni oni koji se jezikom služe i mogli bi pridonijeti njezinoj vitalnosti, ali nisu njezini članovi prema tradicionalnim kriterijima (naprimjer rođenjem). Izjednačavanje etničkog i jezičnog identiteta te određivanje broja članova zajednice prema tim kriterijima, pokazalo se i na primjeru FD-a, nije moguće.

Iako je nemoguće odrediti točan broj govornika FD-a, nesumnjivo je da se on, prema izjavama ispitanika, kao i prema podacima DZZS-a i ZT-a, u odnosu na početak stoljeća bitno smanjio te se nastavlja i dalje smanjivati. Demografski pokazatelji, uza sve svoje manjkavosti, ne govore u prilog vitalnosti FD-a. Stariji ispitanici, koji mogu uspoređivati uporabu nekad i danas, potvrdili su da se broj osoba s kojima komuniciraju na FD-u smanjio u odnosu na razdoblje njihova djetinjstva. Krug se njihovih kontakata suzio i postao ograničen na bližu te ponekad i dalju obitelj, ZT kao središnju ustanovu i mjesto okupljanja dijela Fijumana, prijatelje koji su i sami pripadnici manjine te komunikaciju na radnom mjestu za one koji su zaposleni u talijanskim manjinskim institucijama.

Uzroci su opadanja broja govornika mnogi. Na prvome je mjestu to egzodus stanovništva u nekoliko valova u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata, a iseljavanje riječkoga stanovništva nastavlja se i danas. Stopa smrtnosti najstarijih pripadnika manjinske zajednice, uz izostanak međugeneracijskog prijenosa na najmlađe, također vodi sve manjemu broju govornika.

Međutim, smanjivanje broja govornika ne mora nužno značiti napuštanje manjinskoga jezika. Primjeri istraživanja drugih manjinskih i većinskih jezika pokazali su da odnos broja govornika te OJ-a ili NJ-a nije uvijek jednoznačan i da ugroženost nekog jezika nije u izravnoj vezi s opadanjem broja govornika, nego s opadanjem njegove uporabe u raznim domenama (Thomason, 2001). I jezik zajednica s velikim brojem članova može u određenim situacijama postati ugrožen, a zajednice s manjim brojem članova opstati i očuvati svoj manjinski jezik. Društvena moć, prestiž zajednice i njezina dominacija u sredini u kojoj postoji često su važnije od samoga broja govornika nekoga jezika (Edwards, 2004). Proaktivne jezične politike i dobro osmišljeni projekti OJ-a, provedeni u sprezi manjinske i većinske zajednice, mogu značiti prekretnicu za ugrožene i već

pomalo napuštene jezike, pa i dovesti do revitalizacije već izumrlih jezika. Revitalizacija hebrejskog jezika vjerojatno je najpoznatiji primjer takvih nastojanja (Spolsky, 2016), a ima i drugih pokušaja, primjerice s irskim, velškim, havajskim i maorskim jezikom (Šimičić i Bilić Meštrić, 2018). Primjerice, petogodišnji nacionalni projekt očuvanja gaelskog u Škotskoj, gdje taj jezik poznaje 1,7% stanovništva, uključuje suradnju manjinske i većinske zajednice. Nakon što je gaelski prepoznat kao dio povijesnog i kulturnog nasljeđa Škotske, sastavljen je plan (*National Gaelic Language Plan 2018-2033*) koji ima za cilj povećati uporabu gaelskog među postojećim govornicima te ga proširiti na još veći broj govornika i na nove domene uporabe. Taj zadatak nije preuzela na sebe jedna organizacija ili zajednica, već više skupina, ustanova i pojedinaca radi na konkretnim programima očuvanja koji obuhvaćaju poticanje uporabe gaelskog (u obiteljima, među mladima, u tradicionalnim i novim medijima, u umjetnosti, izdavaštvu i industriji, na radnom mjestu, u turizmu, ugostiteljstvu i zabavi, izvan granica zemlje), učenje toga manjinskog jezika (obrazovanje nastavnog kadra, izradu didaktičkih materijala, rano učenje, izradu osnovnoškolskih i srednjoškolskih programa, izradu visokoškolskog programa i programa za odrasle) te njegovu promociju (uz podršku vlasti, lokalne uprave, medija, obrazovnih i kulturnih ustanova te uz pozitivne poruke o višejezičnosti).

Za potrebe očuvanja FD-a valjalo bi mobilizirati zajednicu u nastojanju utvrđivanja broja govornika. Postojeće procjene ne daju realnu sliku stanja. Na temelju demografskih pokazatelja zasada možemo zaključiti da je FD uistinu sociolekt (Lukežić, 2008) manjega dijela riječkoga stanovništva (oko 2%) koje u većini slučajeva obitava u četvrtima zapadno od Rječine (Kozala, Zamet, Belveder, Potok, Štranga, Kantrida, San Nicolò, Škurinje, Turnić) i čiji se broj u odnosu na početak 20. stoljeća smanjuje. Odmak od uporabe FD-a isključivo u privatnoj konverzaciji, poticanje uporabe FD-a u javnim domenama, isticanje vidljivosti dijalekta u jezičnom krajoliku grada (v. bilješka 55 u 3.2.2.) i uključivanje većinske zajednice u razumijevanje položaja ove autohtone manjinske zajednice možda bi motiviralo osobe koje dosad nisu bile aktivni govornici da obnove svoje znanje dijalekta i pronađu u njemu (novi) smisao. Povećanje broja aktivnih govornika kao pokazatelja demografske održivosti prvi je korak u OJ-u, a to se ostvaruje i međugeneracijskom prijenosom i intenziviranjem uporabe kroz odgovarajuće obrazovne politike, poticanje izdavaštva i jačanje uloge medija, razvijanje pozitivnih stavova i potporu cjelokupne zajednice.

6.1.4. Domene jezične uporabe

*I14: Adesso sono poche le persone con cui lo parlo, lo parlo essenzialmente in Comunità, lo parlo con gli ex compagni di scuola, lo parlo con i vicini... con i pochi vicini di casa che conoscono il fiumano e... ci fermiamo qui.*¹⁷⁶

Uporaba manjinskoga jezika u što većem broju domena, a osobito u tzv. temeljnim domenama (engl. *domains of necessity*), ističe Edwards (2004), jedan je od najvažnijih čimbenika njegova očuvanja. Ona pretpostavlja kontinuiranu uporabu jezika u svakodnevnim situacijama. Osnovni je preduvjet za to neprekinuti međugeneracijski prijenos unutar doma s jedne generacije na drugu. Ako prijenos postoji, OJ je, na određenome stupnju, osiguran; ako prijenosa nema, OJ je doveden u pitanje. Drugim riječima, obitelj, odnosno dom, najvažnija su od svih domena jezične uporabe. No, jasno je također da mora postojati i šire okruženje u kojemu se taj jezik rabi. Nemaju pritom sve domene istu važnost za kontinuiranu uporabu jezika, no nužno je da one budu povezane s najvažnijim aspektima života govornika, kao što su npr. škola i posao. Domene u kojima je djelovanje pojedinca dobrovoljno, sporadično ili neuobičajeno za OJ nisu od veće važnosti.

U tom smislu, uporaba FD-a u različitim domenama zadovoljava kriterije za OJ tek djelomično. Istraživanje je pokazalo da se on rabi u sferi „intimnog – obiteljskog na društvenom i mikrolokalnog na prostornom planu“ (Šimičić i Bilić Meštrić, 2018), odnosno u obitelji, među prijateljima koji su i sami govornici FD-a ili ga razumiju te gotovo u svim ustanovama talijanske nacionalne manjine, u neformalnoj, a ponegdje i u formalnijoj komunikaciji. Spicijarić Paškvan i Crnić Novosel (2015) također opisuju da se govornici FD-om služe u privatnim razgovorima i neformalnim situacijama: u obitelji, s prijateljima i poznanicima, u intimnom i familijarnom okruženju.

Rezultati su ovog istraživanja potvrdili da se FD još uvijek njeguje u riječkim obiteljima iako, čini se, u manjoj mjeri nego početkom prošloga stoljeća. Ocjena učestalosti komunikacije na FD-u viša je među starijim nego među mlađim govornicima, što svjedoči o postupnom opadanju uporabe i u ovoj, temeljnoj domeni. Mlađi ispitanici u komunikaciji s obitelji služe se i ostalim idiomima, osobito hrvatskim. Sve češća uporaba hrvatskoga među mlađom populacijom govornika u skladu

¹⁷⁶ I14: Danas je malo ljudi s kojima ga govorim, govorim ga prije svega u Zajednici, govorim ga s bivšim školskim kolegama, govorim ga sa susjedima... s malobrojnim susjedima koji znaju fijumanski i... to bi bilo to (tal.).

je s rezultatima Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan (2014): najstariji ispitanici najviše se služe FD-om, slijedi ih srednja generacija, a najrjeđe se njime služe mladi.

Na radnome mjestu, ako su to ustanove talijanske nacionalne manjine, komunicira se također na dijalektu. Komunikacija, tvrde neki ispitanici, nije ograničena samo na kolege i neformalne situacije, kako tvrde i Spicijarić Paškvan i Crnić Novosel (2014), nego i na odnose s pretpostavljenima i službenije prigode. To se primjerice odnosi i na sastanke u pojedinim ustanovama ili komunikaciju između učenika i nastavnika, kako navode i Drljača Margić i dr. (2015). Za mnoge je govornike rad u ustanovama talijanske nacionalne manjine povećao izloženost FD-u i time intenzivirao njegovu uporabu, koju su ranije možda bili i zapostavili (primjerice, kroz školovanje). Za prijenos je manjinskoga jezika nužno da „unutar svoje zajednice ostvaruje neke funkcije i pronalazi prikladan psihodruštveni ambijent koji će stimulirati njegovu uporabu“ (Deželjin, 2017, str. 333).

Okruženje gdje bi se mogla očekivati veća uporaba FD-a, a gdje ona praktički izostaje, vrtiči su i škole za talijansku nacionalnu manjinu. Nastava se u osnovnim i srednjoj talijanskoj školi održava na talijanskom standardnom jeziku. Zbog povećanog upisa djece iz hrvatskih obitelji te djece iz obitelji koje ne njeguju i ne prenose FD, komunikacija se među učenicima odvija, prema izjavama ispitanika, na hrvatskom jeziku, a komunikacija s nastavnicima i odgojiteljima na talijanskome standardu, a u vrtićima ponekad i na hrvatskome. I ispitanici koji kod kuće govore FD-om, u školama se, u razgovoru s drugom djecom, prebacuju na hrvatski. Rjeđe se i s nastavnicima komunicira na FD-u, već i zbog toga što sav nastavnički kadar nije iz redova manjine. FD se njeguje samo kroz izborne aktivnosti u koje nisu uključena sva djeca, poput recitatorskih i dramskih sekcija. Dok dio roditelja očekuje da se dijalekt nastavi poučavati i njegovati u vrtićima i školama, zaposleni u tim odgojno-obrazovnim ustanovama ističu kako je za njegovo usvajanje odgovorna prije svega obitelj. Naglašavaju kako vrtići i škole mogu pomoći u očuvanju FD-a samo ako obitelji budu shvatile važnost međugeneracijskoga prijenosa i inzistirale na uporabi dijalekta.

U širem okruženju FD-om se govornici služe rjeđe. Iako je u pojedinim gradskim četvrtima, prema izjavama ispitanika, danas još moguće sresti skupine govornika koje se u komunikaciji služe FD-om, to prestaje biti pravilom. Na određenim gradskim lokacijama (pojedini kafići, mjesni odbori, klubovi) i u određenim četvrtima (Kozala, Belveder) govornici se FD-a okupljaju i razgovaraju na svojem materinskom jeziku. Radi se prvenstveno o starijim govornicima. Prema svjedočanstvima

ispitanika, nekada su takve četvrti bile brojnije i cijele su ulice bile naseljene govornicima FD-a. Njihov se broj smanjio i nastavlja se smanjivati, pa je i uporaba FD-a u kontaktu sa susjedima rjeđa. Novodoseljeno stanovništvo ne govori FD-om te se komunikacija sa susjedima ne može odvijati drugačije negoli na hrvatskome. Činjenica da više ne postoji kompaktna jezgra u kojoj je FD idiom svakodnevnice komunikacije svela je uporabu FD-a među susjedima na sporadičnu, prostorno ograničenu i isključivo privatnu sferu razgovora s rijetkim i sve malobrojnijim poznanicima koji govore dijalektom. Međugeneracijske su razlike u ovome dijelu istraživanja, koji uključuje i komunikaciju s prijateljima, osobito vidljive. Dok stariji ispitanici sa svojim prijateljima i dalje komuniciraju na dijalektu, mlađi se, osobito u razdoblju puberteta i adolescencije, priklanjaju većinskom jeziku. Okruženje u kojem mladi provode većinu slobodnog vremena dominantno je hrvatsko, uz jačanje virtualne komunikacije na engleskom, i ostavlja malo prostora i mogućnosti za uporabu FD-a. Toga su svjesni osobito stariji ispitanici, koji su za vrijeme svojega odrastanja provodili vrijeme u prostorima ZT-a i bili izloženiji FD-u. Osmišljavanje sadržaja koji bi privukli mlade u ZT dalo bi im možda više prilika za komunikaciju na manjinskome jeziku. ZT naime mjesto je koje svi ispitanici navode kao jezgru uporabe FD-a, odnosno – uz obitelj – glavna (i jedina javna) domena uporabe FD-a. U tom okruženju rabi se gotovo isključivo FD i u manjoj mjeri talijanski standard. Stoga čak i osobe koje nisu govornici FD-a, a sudjeluju u aktivnostima Zajednice, mogu djelomično usvojiti dijalekt.

FD-om se u pravilu ne komunicira u drugim javnim prostorima. Čak i ondje gdje se naizgled govornici njime služe u javnom prostoru, ta je komunikacija prisna, među osobama koje se međusobno poznaju i čija je pripadnost manjinskoj zajednici sugovorniku znana. Prema izjavama ispitanika u prošlosti se FD-om komuniciralo i u javnim domenama, primjerice, u restoranima i trgovinama. Ispitanici su posvjedočili da su i na tim mjestima mogli komunicirati dijalektom, iako osobe ondje zaposlene nisu nužno bile pripadnici manjine, ali su znale jezik. Danas, prema izjavama ispitanika, ne postoje javne domene u kojima se komunicira na FD-u nego se u javnoj komunikaciji ispitanici služe hrvatskim.

U medijima se FD pojavljuje iznimno rijetko. Ispitanici su potvrdili da su sadržaji na FD-u u prethodnome stoljeću bili brojniji – postojale su tjedne radijske emisije i novinske kolumne u kojima se redovito pisalo na fijumanskom. Danas se sadržaji vezani uz FD mogu pronaći još samo na nekim društvenim mrežama i internetskim stranicama. Nedostatak sadržaja na FD-u potvrdile

su i Spicijarić Paškvan i Crnić Novosel (2014) te Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan (2015). Prema rezultatima njihova istraživanja, FD se ne može čuti u medijima (radio, TV) jer ne postoje ni informativne ni zabavne emisije kao ni one posvećene kulturi, a nedostaju također novinski tekstovi, kolumne i komentari. Kad su nove tehnologije u pitanju, većina ispitanika potvrdila je da komunicira FD-om u SMS porukama, putem e-pošte i na društvenim mrežama iako im pisani oblik ponekad stvara poteškoće jer nije standardiziran.

Uporaba manjinskoga jezika u što većem broju domena od iznimne je važnosti za OJ: povratak FD-a u dio javnih domena, kao što je naprimjer medijski prostor, povećao bi njegovu vidljivost. Valja razumjeti da (ne)postojanje jezika u javnome prostoru može utjecati na status zajednice, percepciju njezine pozicije i uloge manjinskoga jezika te identifikaciju njezinih pripadnika s manjinskim identitetom (Bourhis i Landry, 1997). O tome će više biti riječi u idućem dijelu rasprave.

6.1.5. Uloga relevantnih ustanova

MP: Ci sono altre organizzazioni, istituzioni in città che dovrebbero prendersi cura del dialetto?

I23: Io penso tutti, io penso che dovremmo farlo tutti in un'azione sinergica.¹⁷⁷

Institucijska se podrška manjinskim zajednicama odnosi na potporu uporabi jezika unutar različitih ustanova na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini. Ta vrsta podrške također utječe na status zajednice, što je jedna od pretpostavki njezine vitalnosti i opstanka. Bolji društveni status koji podrška ustanova osigurava utječe na vitalnost, dok manjak institucijske podrške utječe na negativniji status zajednice, a time i na želju govornika da se s njome identificiraju (Harwood i dr. 1994.) To se odnosi i na potporu većinske zajednice i postojanje zakona koji to omogućavaju, ali i na rad same manjinske zajednice s ciljem zaštite vlastitih (jezičnih) interesa. Činjenica da u gradu postoje ustanove talijanske nacionalne manjine trebala bi biti prilika za intenziviranje rada i na promociji i očuvanju dijalekta. Sve ustanove talijanske nacionalne manjine (ZT, Talijanska drama, EDIT, škole, vrtići) imaju važnu ulogu u očuvanju FD-a jer su, u većoj ili manjoj mjeri, mjesta u kojima se komunikacija među zaposlenicima odvija na dijalektu. Prema izjavama ispitanika,

¹⁷⁷ MP: Ima li drugih organizacija, ustanova u gradu koje bi se morale brinuti o očuvanju dijalekta?

I23: Ja mislim svi, ja mislim da to svi moramo činiti zajedničkim snagama (tal.).

glavnu ulogu u tome ima ZT, a svakako bi trebalo pojačati prisutnost FD-a u vrtićima i školama, te osobito u medijima. Konkretni doprinos očuvanju FD-a kroz ciljano djelovanje ustanova, proizlazi iz istraživanja, mnogo je manji od potencijala koji one imaju u smislu rada na OJ-u. Prema mišljenju ispitanika, manjinske ustanove ne čine dovoljno za FD te njihova podrška u praksi ne pridonosi naporima očuvanja. Gradska uprava i većinska zajednica, prema njihovim izjavama, nisu izravno odgovorne za budućnost FD-a iako je njihova pomoć u njegovu očuvanju itekako potrebna.

ZT, uz obitelj, najvažnija je za očuvanje dijalekta, primarno kroz aktivnosti u kojima sudjeluju govornici dijalekta. Postojeći zborovi (muški, ženki, mješoviti i dječji) izvode i pjesme na dijalektu, a komunikacija se među polaznicima zbornoga pjevanja odvija uglavnom na dijalektu. Isto vrijedi i za komunikaciju među polaznicima glazbenih i likovnih sekcija. Osobe koje u tim aktivnostima sudjeluju obraćaju se na FD-u i pripadnicima većinske zajednice koji su u te aktivnosti uključeni. Sadržaja koji bi bili izravno osmišljeni s ciljem OJ-a, po mišljenju ispitanika, vrlo je malo i trebalo bi ih biti više. Također, aktivnosti bi ZT-a, po mišljenju ispitanika, trebale biti osmišljene tako da privuku veći broj sugrađana. ZT trenutno okuplja, kako ispitanici sami navode, relativno malen broj ljudi, njih dvjestotinjak. Smatraju da bi u njezine aktivnosti trebalo uključiti puno veći broj ljudi, raznih profila, dobi i interesa, te pokrenuti intenzivniju suradnju s većinskom zajednicom. Jedan je od problema Zajednice činjenica da se prostorije u kojima je smještena ZT nalaze na trećem katu zgrade bez dizala, što je za mnoge starije osobe prepreka zbog koje ne mogu posjećivati ZT. Ta je grupacija govornika važna za očuvanje dijalekta jer kroz interakciju s mlađima osiguravaju prijenos jezika, duže očuvanje njegove strukture i leksičkog fonda, prijenos kulture i vrijednosti zajednice. Mlađi ispitanici pak percipiraju Zajednicu kao mjesto okupljanja starijih te su tek rijetki, sudeći prema izjavama, zainteresirani za uključivanje u njezin rad. Smjena generacija nije tekla prirodno, pa prema izjavama ispitanika danas ni srednja generacija govornika nije prisutna u ZT-u u mjeri u kojoj bi se to očekivalo. Nekada je u ZT postojao prostor u kojem su se članovi okupljali, igrali društvene igre, čitali, razgovarali i družili se. Za osobe koje su u prvim poslijeratnim godinama bile zaposlene u hrvatskom okruženju, kakve su bila INA ili Luka, upravo je ZT bila mjesto gdje će moći rabiti svoj materinski jezik i družiti se s drugim govornicima. Prema izjavama ispitanika, poslije je taj prostor ukinut i preuređen, te mjesto na kojem bi ljudi, koji ne sudjeluju u aktivnostima poput pjevanja u zboru ili tečajeva keramike i batika, ipak mogli provoditi slobodno vrijeme i komunicirati s drugim sugrađanima više ne postoji. S obzirom na to da svi govornici FD-a, prema riječima jedne ispitanice, nisu umjetnički nadareni ili ih ponuđene

aktivnosti ne zanimaju, dio ih ostaje po strani jer nema razloga posjećivati ZT. Mišljenje je nekih ispitanika da bi valjalo osmisliti nove, dodatne sadržaje, poput literarnih večeri, koncerata, predstava, večeri posvećenih fijumanskim temama i slično, koji bi privukli i manjinsku i većinsku populaciju, i starije i mlađe naraštaje. Nove ideje i novi projekti traže i nove ljude te bi u tome i mladi članovi ZT-a mogli dati svoj doprinos. Brojni ispitanici smatraju da bi ZT morala i mogla učiniti puno više no što je dosad činila i da bi upravo iz ZT-a trebala krenuti inicijativa promocije i očuvanja dijalekta.

Kazališne su predstave na FD-u također relativno rijetke. Ispitanici navode da su ono što nedostaje prije svega predstave za djecu, kako u HNK Ivana pl. Zajca tako i u Gradskom kazalištu lutaka. Govornicima dijalekta, pa tako i najmlađima, treba dati priliku da mu budu izloženi te da se na njemu izražavaju i izvan vlastita doma i vlastite obitelji, u komunikaciji s vršnjacima i drugim starijim osobama. Izuzetak su od toga amaterske kazališne skupine mladih (*Filodrammatica* za srednjoškolce i *Cucal in camiseta*), koje međutim ne nastupaju za širu javnost. Pojačanom aktivnošću i jednih i drugih, uz istovremeno otvaranje prema široj zajednici, FD bi mogao dobiti još jedan oblik promocije.

S obzirom na rezultate istraživanja, koji pokazuju da se u vrtiće, a onda i u škole za talijansku nacionalnu manjinu danas upisuje sve više djece koja kod kuće nisu usvojila FD, a mnogi ni talijanski standard, prema izjavama samih zaposlenika, oni više nalikuju školama stranoga jezika koje polaznici pohađaju da bi naučili jezik negoli odgojno-obrazovnim ustanovama u kojima se po Modelu A njeguju manjinski jezik i kultura. Za govornike FD-a standardni varijetet koji se uči u školama razlikuje se od jezika kojim se komunicira u obiteljima. Za hrvatske je obitelji s druge strane, po mišljenju ispitanika, to najbrži i najjednostavniji, a i najjeftiniji način da djeca usvoje još jedan jezik. Znanje talijanskog jezika otvara mogućnost za studij u inozemstvu, više mogućnosti pri zapošljavanju i napredovanje u karijeri. Manji broj učenika i bolji uvjeti rada još su jedan od razloga koji ispitanici navode za upis djece u talijanske škole. Od dječjih se vrtića za talijansku nacionalnu manjinu očekuje da djecu pripreme i osposobe za praćenje nastave na talijanskom jeziku u školama jer se pretpostavlja da će djeca upisana u talijanski vrtić nastaviti svoje obrazovanje na talijanskom jeziku. Prostora je stoga za dijalekt u vrtićima malo. On dobiva prostor u recitacijama, učenju pjesmica ili prigodnim programima. Djeca iz talijanskih vrtića nastupaju na priredbama koje ZT organizira za svoje članove u povodu blagdana i proslava. Odgojitelji smatraju

kako bi i ZT morala osmisliti sadržaje i aktivnosti primjerene djeci te dobi. Ako i ne mogu biti mjesta usvajanja FD-a, vrtići mogu pridonijeti razvijanju pozitivnoga odnosa prema dijalektu ako se njegova uporaba potiče i u obitelji, osvješćivanja da se radi o drugom i drugačijem kodu i privikavati najmlađe na osvješćivanje razlike između dijalekta i standarda. Upis djece u vrtiće i škole za talijansku manjinu ne može se međutim izjednačiti s prenošenjem manjinskog jezika kod kuće. Dom i obitelj mjesto su gdje manjinski jezik dobiva afektivnu vrijednost. Naučeni jezik teško da će za govornika imati onu emocionalnu dimenziju koju to ima jezik s kojim je pojedinac odrastao. Jedan su od načina osvješćivanja govornika i jačanja uporabe FD-a, usmjerene na njegovo očuvanje, izvannastavne ili izborne aktivnosti u vrtićima i osobito školama kakve se, prema izjavama ispitanika, provode u dvjema talijanskim osnovnim školama, a nastavljaju se i u gimnaziji kroz rad kazališne skupine.

Veća vidljivost, pa time i veća mogućnost za uporabu manjinskoga dijalekta, ostvaruje se djelovanjem medija. Iako talijanska nacionalna manjina u Rijeci ima nekoliko svojih glasila, ona ne objavljuju redovito tekstove na FD-u, a televizijskih i radijskih emisija na dijalektu nema. Kako navode Berghoffer (1894/1999), Lukežić (1993) i Spicijarić Paškvan i Crnić Novosel (2014) postoji opsegom skroman fond književnih ostvarenja¹⁷⁸ koja svi ispitanici, pokazuje istraživanje, i ne poznaju. Skroman je i izbor sadržaja na internetskim stranicama. Tekstovi objavljeni u mrežnim izdanjima novina iznimno su rijetki. U lipnju 2018. godine pokrenuta je nova satirička rubrika *La scartaza* na portalu *Rijeka danas*¹⁷⁹ koju piše Laura Marchig, no zasad je dostupno samo šest tekstova. Na društvenim mrežama (*Facebook*) postoji nekoliko stranica (*Un fiume di fiumani*, Nova riječka enciklopedija, *BCR – Basta coi rancori*) koje obrađuju teme vezane uz riječku prošlost i zajednicu Fijumana i na njima se komunicira i na FD-u.

Takvo bi se stanje moglo opravdati činjenicom da je FD ponajprije urbani govor koji se ostvaruje u neposrednoj usmenoj komunikaciji. Ispitanici, međutim, svjedoče da su u lokalnim medijima (novine, radio) nekad postojali sadržaji na FD-u. Emitirane su radijske emisije na dijalektu, novinski tekstovi i kolumne. Njihovu ulogu u medijima danas je preuzeo standardni talijanski jezik. Radio Rijeka četiri puta dnevno emitira vijesti na talijanskom jeziku, a talijanskim su standardom

¹⁷⁸ Kao zanimljivost valja spomenuti da je 2017. objavljen prijevod Saint-Exupéryjeva romana „Mali princ“ – „El picio principe“. Prijevod je zajednički projekt Grada Rijeke, Društva riječkih studija u Rimu te ZT-a. Knjigu je prevela Daniela Kružić.

¹⁷⁹ <https://www.rijekadanas.com/?s=la+scartaza>

pisani i tekstovi dnevnih novina *La Voce del Popolo* i *Panorama* te časopisa *La Tore*, koji je, kao glasilo ZT, donedavna objavljivao i tekstove pisane FD-om. *La Battana* književni je časopis i ondje se, kao i u časopisu za djecu *Arcobaleno*, mogu naći i tekstovi pisani FD-om.

Društvene mreže i druge internetske stranice iznimno su potencijal za očuvanje (ugroženih) manjinskih jezika. Već je ranije bilo govora o njihovoj važnosti i za FD jer su posljednjih godina poslužile kao mjesto na kojem se govornici FD-a mogu izražavati dijalektom i u pisanom obliku, što dosad nije bio običaj. Prema Spicijarić Paškvan i Crnić Novosel (2014), pisanim se oblikom govornici služe samo u umjetničkom izrazu i osobnim bilješkama. Govornici niskoga njemačkog jezika, primjerice, počeli su se služiti *Facebookom* ne samo radi zabave nego i s ciljem isticanja svoga kulturnog nasljeđa i regionalnog identiteta, te tako pridonijeli vidljivosti i dostupnosti jezika (Reershemius, 2017). Upravo uporaba manjinskih jezika na društvenim mrežama i internetu prilika je da i nove generacije usvoje jezik i počnu se aktivno njime služiti, sprječavajući njegovo napuštanje (Jany, 2017). Razvojem novih tehnologija stvaraju se novi oblici komunikacije i pružaju nove mogućnosti za interakciju. U vremenu kada se usmena i pisana komunikacija preklapaju, kad pisana komunikacija preuzima tradicionalnu ulogu usmene komunikacije i kada jezične značajke usmenog i pisanog izražavanja postaju sve sličnijima, čini se neizbježnim, smatra Jany (2017, str. 74), razvijati pisani oblik inače usmenog sporazumijevanja.

Činjenica da se FD počeo razvijati i u pisanom obliku vrlo je važna za očuvanje jezika. Smrt je jezika ireverzibilna, tvrdi Pauwels (2004), osobito za one jezike za koje ne postoje pisana dokumentacija ili audiosnimke. Audiosnimke FD-a vrlo su rijetke¹⁸⁰ (I13), a tekstove objavljivane u novinama i časopisima tek valja prikupiti (I21). Rekonstrukcija i revitalizacija jezika moguće su upravo zahvaljujući takvim izvorima. Internet je prostor koji nudi gotovo neiscrpne mogućnosti za dokumentaciju i promociju manjinskih jezika. Pod uvjetom da se takvi materijali prikupe (i da se pritom poštuju etička načela provođenja istraživanja), ondje se mogu objavljivati audiosnimke i videosnimke govora na manjinskome jeziku, razni tekstovi, ulomci književnih djela, dijalektalna poezija, znanstvena i znanstvenopopularna istraživanja o FD-u i višejezičnosti, povijesna građa, fotografije. Prikupljanjem pisanih tekstova i snimki govora mogu se stvarati korpusi za buduća jezikoslovna istraživanja, didaktičke materijale, rječnike, gramatike i dokumentaciju postojećega

¹⁸⁰ Neformalna inicijativa za prikupljanje audiosnimaka pokrenuta je na okruglom stolu „Salvemo el fuman“ održanom u ZT-u 3. travnja 2019.

stanja. Mogu se osmisлити sadržaji namijenjeni djeci, poput interaktivnih slikovnica, animiranih filmova, igara, videoigara, virtualnih radionica, što bi manjinski jezik učinilo zanimljivijim i privlačnijim, a ne nužno samo „jezikom baka“, kakva je među mnogima percepcija FD-a. Mogu se usto pokrenuti e-tečajevi jezika, povezati govornici u gradu i oni iseljeni iz njega te stvarati baze podataka o svemu što je važno za manjinski jezik i njegov opstanak. Takve sadržaje treba učiniti dostupnima široj javnosti i svima zainteresiranima. Današnja pisana komunikacija na FD-u odražava zasigurno neke jezične promjene u odnosu na prošla desetljeća, ali i fiksira trenutno stanje te će, ako za to bude interesa, moći poslužiti i za nove jezične opise. Kao i u primjeru gaelskog u Škotskoj (v. 6.1.3.), dobro osmišljenim planom očuvanja FD-a mogle bi se iskoristiti sve prednosti koje tehnološki napredak i novi mediji nude. Tradicionalni bi mediji također morali biti iskorišteni za popularizaciju i promociju svega što se za očuvanje manjinskoga jezika radi. Trebalo bi, kako i sami ispitanici naglašavaju, vratiti radijske emisije na FD-u te u novinama i časopisima nastaviti objavljivati tekstove na FD-u kako bi se i na taj način on vratio u život svojih govornika.

6.1.6. Zaključak o pokazateljima vitalnosti

Prema istraživanim pokazateljima vitalnosti, može se reći da su zahvaljujući postojanju međugeneracijskog prijenosa te poistovjećivanju govornika sa zajedničkim identitetom, izgledi za očuvanje FD-a veći nego s obzirom na demografske pokazatelje, domene uporabe i ulogu relevantnih ustanova. Međugeneracijski je prijenos preduvjet za ovladavanje jezikom, razvoj emocionalne privrženosti, stjecanje kulturoloških znanja i pozitivnih stavova, te na koncu uporabu jezika. Među govornicima ga FD-a svakako valja osvijestiti i poticati jer njegovo opadanje može ugroziti opstanak dijalekta. Privrženost manjinskom identitetu može mobilizirati zajednicu u nastojanjima OJ-a i potaknuti je na konkretna djelovanja. Bez međugeneracijskog prijenosa i poistovjećivanja sa zajedničkim identitetom institucijska podrška ili brojnost zajednice nisu jamstvo uspjeha (Fishman 1991). S druge strane, međugeneracijskom je prijenosu i ljubavi prema manjinskome jeziku potrebna podrška relevantnih ustanova, osobito vrtića i škola, medija i ZT-a kao i povećanje broja domena uporabe. Ona se očekuje i od Grada Rijeke u smislu povećanja vidljivosti FD-a kao autohtonoga gradskog idioma. Tek sinergijskim djelovanjem svih čimbenika može se povećati stupanj vitalnosti FD-a.

6.2. Govornici fijumanskoga kao višeidiomski govornici

15: Ovisi od konteksta. Baš od konteksta ovisi ili od nekog mog emotivnog stanja, ovisi baš od konteksta. Ali paralelno, niti sam svjesna da možda razmišljam talijanski ili hrvatski. Uopće nisam svjesna toga, sad kad me pitate. Ne znam, kad razgovaram sa sestričnom na fijumanski, onda fijumanski i razmišljam, a ako govorim hrvatski, onda razmišljam hrvatski.

Hipoteza prema kojoj su govornici FD-a višeidiomski govornici koji se poistovjećuju s više jezičnih skupina također je potvrđena. To je ujedno i potvrda postojanja višejezičnosti i poliglosije u Rijeci, iako u percepciji govornika FD-a Rijeka nije dvojezična sredina na način na koji su to, naprimjer, mjesta i gradovi u susjednoj Istri. Da je riječka jezična zajednica heterogena, potvrdile su i druge studije. Nju na početku 21. stoljeća objedinjuje hrvatski standardni jezik, službeni jezik javne uporabe: u administraciji, školstvu i medijima (Lukežić, 1993). Na manje službenoj razini, u neobavezujućim društvenim situacijama komunicira se riječkim urbanim govorom (Badurina i Matešić, 2008; Kapović, 2004), a u privatnoj uporabi rabe se obiteljski idiomi, kakav je i FD (Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan, 2014). Stanovnici Rijeke, navodi Lukežić (1993, str. 447), a potvrđuje to i ovo istraživanje, spontano prilagođavaju navedene komunikacijske kodove, ovisno o komunikacijskoj situaciji, prebacujući se s jednoga na drugi.

Od 225 ispitanika koji su se izjasnili o svojem materinskom jeziku svi su barem dvojezični, a većina ih je višejezična: osim FD-om, služe se hrvatskim i talijanskim standardom te drugim stranim jezicima, čakavskim dijalektom te drugim hrvatskim ili talijanskim dijalektima. Ni jedan ispitanik nije naveo da govori isključivo FD, no neki su ispitanici potvrdili da su se njihovi roditelji ili djedovi i bake služili samo FD-om.

Za generacije je rođene tridesetih i četrdesetih godina FD materinski i, često, jedini idiom kojim se služe. Crnić Novosel i Spicijarić Paškvan (2014, str. 414) navode da osobe starije od 66 godina gotovo da i ne govore drugim idiomima osim FD-om. Ispitanici u njihovu istraživanju razumiju, ali ne rabe talijanski standard, a hrvatskim se i čakavskim u bližem susjedstvu rijetko služe. I ovo je istraživanje pokazalo da se ne može isključiti da su stariji govornici poznavali ili poznaju hrvatski i/ili čakavski, no da su se u komunikaciji služili i služe se, prema izjavama, isključivo FD-om. Ti su govornici rođeni i odrastali u vrijeme kada je Rijeka bila dijelom Kraljevine Italije, a škole su pohađali na talijanskom jeziku. Poslije su neki od njih ovladali hrvatskim i talijanskim jezikom, no njihova se jezična biografija bitno razlikuje od one svih idućih generacija. Riječ je uglavnom o

jednojezičnim govornicima FD-a koji su naučili talijanski i hrvatski jezik u kasnijoj dobi (ponajprije u školama i na studiju) te razvili sukcesivnu/slijednu dvojezičnost¹⁸¹. Nisu živjeli u dominantno hrvatskom okruženju, nego uronjeni u FD, ne samo kod kuće, nego i na ulici, u susjedstvu i cijeloj četvrti. U to se vrijeme, za razliku od kasnijih razdoblja, FD upotrebljavao i u javnom prostoru (škole, trgovine, igrališta), a prema svjedočanstvima ispitanika, govornici hrvatskoga jezika u mnogim su gradskim četvrtima bili manjina i služili su se uglavnom čakavštinom. Već iduće generacije, rođene nakon Drugoga svjetskog rata i pedesetih godina, odrastale su u drugačijem jezičnom okruženju. Rijeka je u tome razdoblju grad u SFRJ, a službeni je jezik hrvatski. S obzirom na političke i društvene promjene na polovici 20. stoljeća, poznavanje je hrvatskoga jezika postalo nezaobilazan uvjet za integraciju u svakodnevni gradski život, pa se danas gotovo svi ispitanici njime u većoj ili manjoj mjeri služe. Bez obzira na to koje su škole (hrvatske ili talijanske) pohađali ispitanici rođeni pedesetih godina i neovisno o činjenici što hrvatski nisu usvajali bez poteškoća, danas su svi dvojezični, odnosno višejezični govornici. Još uvijek je riječ uglavnom o sukcesivnoj dvojezičnosti, no neki od njih, odrastali u mješovitim brakovima, simultano su dvojezični, a i po pitanju nacionalne pripadnosti različito se izjašnjavaju. Hrvatski su, osim u školama i na studiju, već od djetinjstva usvajali u okruženju u kojem su odrastali. Ispitanici iz te skupine upisivani su u hrvatske škole sa željom da bolje ovladaju većinskim jezikom (hrvatski je u tom vremenu već službeni jezik) te kako bi se obrazovali za odabranu struku za koju (više) nisu postojale škole na talijanskom jeziku. Kako navode, u mnogim su obiteljima te odluke donesene iz straha i pod političkim pritiskom. FD je iščeznuo iz javne uporabe i postao komunikacijski kôd obiteljskih i prijateljskih odnosa među pripadnicima manjine. Političke i ideološke promjene utjecale su na jezični odabir pojedinaca i obitelji te snažno obilježile prvo poslijeratno razdoblje. Međutim, još uvijek u tom razdoblju postoje radijske emisije, a u novinama i časopisima objavljuju se i tekstovi pisani FD-om.

Slično je i tijekom šezdesetih godina. Broj se djece upisane u talijanske škole smanjio, a povećao broj mješovitih brakova, što pretpostavlja i veći broj simultano dvojezičnih govornika. U školama se i dalje među djecom rabi FD. Ispitanici u intervjuima i dalje navode kako se ne osjećaju dovoljno kompetentnima u hrvatskom i da ga ne govore tečno kao talijanski. Obrazovani u talijanskim

¹⁸¹ Jelaska (2005) sukcesivnom ili slijednom dvojezičnošću definira pojavu kada govornici drugim jezikom ovladaju nakon materinskoga (usvajanjem ili učenjem), a simultanom ili istovremenom smatra onu kada djeca oba jezika usvajaju od rođenja.

školama napominju da i danas imaju poteškoće u pisanom izražavanju na hrvatskom te da nisu u potpunosti ovladali hrvatskim jezičnim sustavom, osobito padežima, što je i vidljivo iz nekih iskaza (npr. „s mojom pokojnom tetom kad su dolazili u **Rijeci oni su govorili fijumanski**“; „oni su došli u **ovom gradu i oni su čuli jako puno tog fijumanskog**“; „*mislim da dijalekt fijumanski ili talijanski *povlačuje za sobom još puno nekih drugih stvari osim kulture**“).

Većina ispitanika rođena sedamdesetih i osamdesetih godina simultano je dvojezična (jedan od devet ispitanika iz intervjua sukcesivno je dvojezičan i jedini navodi da ima poteškoća s hrvatskim). Pohađali su talijanske (ili hrvatske) škole, gdje su s drugom djecom komunicirali na talijanskom, ponekad i hrvatskom, ali rijetko FD-om. FD-om se služe u komunikaciji najčešće samo s jednim roditeljem. Nastavljaju njegovati dijalekt te ga prenose ili žele prenijeti i na vlastitu djecu. Ideološki pritisak koji spominju generacije pedesetih i šezdesetih godina ti naraštaji ne osjećaju ili ga ne navode. Nacionalna im pripadnost nije važna, no s obzirom na to da su mnogi pohađali talijanske škole i/ili fakultete, osjećaju se uglavnom bližima toj kulturi.

Generacije rođene na koncu 20. stoljeća i u prvom desetljeću 21. stoljeća odrastaju u ponovno izmijenjenoj društvenoj, pa i jezičnoj stvarnosti. Od osamostaljenja Republike Hrvatske, po mišljenju nekih, dogodile su se promjene u percepciji manjinskih jezika i odnosu talijanske manjine prema vlastitu identitetu. Manje se osjećaju negativni stavovi vezani uz ratne i poslijeratne traume s polovice prošloga stoljeća. Rijeka je postala grad dominantno hrvatske kulture i jezika. Kulture i jezici ostalih naroda bivše Jugoslavije u njoj su manjinski kao i talijanski. Djeca pohađaju i hrvatske i talijanske škole, no sve češće i škole i fakultete u inozemstvu. Jača uloga engleskog jezika, osobito kroz medije i tehnologiju, o čemu svjedoče izjave zaposlenih u odgojno-obrazovnim ustanovama. FD zadržava simboličku ulogu, a gubi svaku utilitarnost. Ispitanici navode sve veći, instrumentalno motiviran broj upisa djece u talijanske vrtiće i škole, ne samo iz redova manjine, nego i iz hrvatskih i drugih obitelji koje se ne služe manjinskim jezikom. To, po njihovu mišljenju, ozbiljno ugrožava FD jer se komunikacija među djecom odvija isključivo na hrvatskome. Sve manji broj vrtičke djece odrasta u obiteljima gdje se još njeguje FD.

Generacije govornika FD-a uključene u istraživanje živjele su u različitim povijesnim razdobljima i u različitim političkim, ideološkim, ekonomskim, kulturnim i društvenim okolnostima. One su se odrazile ne samo na njihovu uporabu jezika nego i na odnos prema njemu i njegovu očuvanju. Od jednojezičnih govornika FD-a, u rasponu od sedamdesetak godina (najstariji ispitanici rođeni su

1930., a najmlađi 2004.), pripadnici fijumanske zajednice postali su simultani dvojezični govornici FD-a i hrvatskoga, odnosno višejezični govornici pridodaju li se tim dvama idiomima talijanski standard kao jezik obrazovanja te drugi strani jezici. Ako oni ne nastave prenositi manjinski jezik, za što postoji bojazan s obzirom na stanje u vrtićima i osnovnim školama, može se očekivati da će novi naraštaji građana Rijeke postati jednojezični govornici hrvatskoga (koji sukcesivno usvajaju strane jezike) ili (simultano ili sukcesivno) dvojezični govornici hrvatskoga i talijanskoga jezika, no ne i FD-a. Dvojezičnim odgojem i razvijanjem svijesti o prednostima višejezičnosti i važnosti očuvanja materinskoga (manjinskoga) jezika to se možda može spriječiti. Stoga činjenicu da su današnji Fijumani mahom višejezični ili višeidiomski govornici ne treba nužno promatrati kao otežavajuću okolnost u cilju OJ-a. Šimičić i Bilić Meštrić (2018) tvrde da svaki proces NJ-a započinje kolektivnom dvojezičnošću, no da dvojezičnost i višejezičnost mogu biti važne za OJ. Ako različiti jezici poprime različite komunikacijske funkcije, to može osigurati njihovu stabilnost a u stabilnim diglosijama manjinski jezici mogu sebi osigurati „definiran komunikacijski prostor“ (str. 94.). Znanje većinskoga jezika ne ugrožava znanje manjinskoga sve dok se manjinskim nastavlja komunicirati u obitelji i svim onim domenama u kojima je to moguće.

6.3. Motivacija govornika za poznavanje fijumanskoga

II: To sum up,¹⁸² definitivno fijumanski je potkovan, odnosno ide iz emocija, ide iz sentimentalnosti, ide iz tog nekog... ehm... iz tog jednog aspekta više nego iz jednog instrumentalnog aspekta da je fijumanski ustvari nekakav alat koji koristi... koji tebi koristi u nekakvoj, ne znam, poslu i tako dalje, ono znači koristan neki alat i nije ustvari, ali je koristan za nekakav taj socijalni i emocionalni aspekt života i on je tu obogaćuje definitivno.

Rezultati su pokazali da FD i pripadnost fijumanskoj zajednici imaju za ispitanike iznimnu važnost. FD je za njih simbol identiteta i središnja vrijednost oko koje se zajednica okuplja. Prema teoriji o središnjoj vrijednosti (*core value*), koju je razvio Smolicz (1980, 1981), pojedine zajednice stvaraju određeni skup vrijednosti (kakve su za Fijumane npr. lokalpatriotizam i jezik) koje ih određuju kao zaseban entitet. U manjinskim zajednicama u kojima je takva vrijednost jezik, on će se duže i očuvati.

¹⁸² Da zaključim (engl.).

Znanje FD-a ispitanicima je važno za integraciju u zajednicu: oni se njime služe da bi bili prihvaćeni među drugim Fijumanima, radi održavanja obiteljskih odnosa i zadovoljstva samim sobom, a ne radi pronalaženja posla, napredovanja u njemu ili zarade. Integrativna motivacija veća je dakle od instrumentalne, čime je treća hipoteza potvrđena. Za razliku od jednojezičnih većinskih zajednica gdje se instrumentalna motivacija za znanje jezika preklapa s njegovom simboličkom ulogom, u manjinskim zajednicama komunikativna i simbolička funkcija jezika najčešće su suprotstavljene: pripadnici takvih zajednica žive i rade u jezičnom okruženju različitom od onoga iz kojeg izvire njihova kultura i koje je pokretač njihova umjetničkog izražavanja (Edwards, 2004).

Uzme li se to u obzir, nije neobično da su govornici FD-a instrumentalno više motivirani, prema izjavama ispitanika, za usvajanje talijanskoga standarda. Dok FD-om mogu komunicirati samo unutar riječke zajednice i, eventualno, u Istri i sjevernim talijanskim pokrajinama, npr. Veneto i Furlanija-Julijska krajina, gdje se govore srodni dijalekti, smatraju da je za širu komunikaciju s govornicima talijanskoga ipak potrebno poznavanje standarda. Znanje talijanskoga jezika omogućuje im da se školuju i studiraju u Italiji, budu kompetitivniji na tržištu rada i lakše nađu posao (u Italiji, inozemstvu ili Hrvatskoj). U slučajevima gdje govornici manjinskog jezika žive blizu zemlje u kojoj se on govori kao većinski, službeni jezik, izgledi su za OJ veći (Pauwels, 2016). Granica s Italijom koja je prolazila današnjim središtem grada pomaknuta je zapadnije, u Sloveniju, no geografska blizina talijanskoga govornog područja te poslovne, obiteljske i druge veze (trgovina, obrazovanje, turizam) s Italijom ostavljaju dojam da je ona zapravo bliže. Ispitanici održavaju kontakte s rodbinom i ezulima koji ondje žive, neki ondje studiraju ili rade te putuju onamo iz različitih razloga. Ta činjenica nije zanemariva u nastojanjima OJ-a jer u očima govornika uporaba FD-a može dobiti konkretnu svrhu čak i ako se pritom ne služe talijanskim standardom. Usvajanje je talijanskog jezika govornicima FD-a zasigurno olakšano, kao i komunikacija s izvornim govornicima bez obzira na to što govore lokanim urbanim idiomom. Iz te perspektive i instrumentalna motivacija može pridonijeti opstanku FD-a jer i očuvanje manjinskog idioma govornicima daje mogućnosti za interakciju.

Također valja napomenuti da mnogi govornici odustaju od međugeneracijskog prijenosa FD-a iz straha da će djeca teže usvojiti hrvatski ili talijanski jezik. Od trenutka kada se jedan jezik (najčešće manjinski) počne doživljavati kao prepreka pravilnom usvajanju većinskog, dominantnog ili prestižnog jezika, motivacija za njegovo usvajanje i učenje opada, potvrđuju Šimičić i Bilić Meštrić

(2018). Upravo su zablude u vezi s višejezičnim razvojem djece opasnost za očuvanje FD-a. Poznavanje FD-a djeci naprotiv može olakšati učenje talijanskog standarda, kao i donijeti druge prednosti višejezičnosti, uključujući i kognitivne (Bialystok, 2009). Njihovim bi osvještavanjem i instrumentalna motivacija za uporabom FD-a mogla postati viša.

6.4. Stavovi govornika prema fijumanskom dijalektu i njegovu očuvanju

II: Drago mi je i volim i baš se dobro osjećam kad pričam fijumanski.

Ispitanici izražavaju pozitivan stav prema FD-u, iako nisu optimistični u pogledu njegova očuvanja, čime je i četvrta hipoteza uglavnom potvrđena. Kako je dosad na više mjesta naglašeno, FD predstavlja poveznicu s manjinskim identitetom i jedan je od njegovih pokazatelja. Ispitanici su mu vrlo naklonjeni: smatraju ga lijepim, bogatim, simpatičnim, bliskim i dragim te mu s obzirom na te attribute daju prednost i pred talijanskim i pred hrvatskim. Vole ga slušati, govoriti i prenositi. Istodobno su zabrinuti za njegov opstanak i kritiziraju izostanak napora da se on očuva.

Pozitivni stavovi i privrženost manjinskoj zajednici i jeziku iznimno su važni jer samo zajednice s pozitivnim odnosom prema jeziku imaju mogućnost da ga očuvaju (Pauwels, 2004). S druge strane, negativni stavovi siguran su put k NJ-u (Potowski, 2013). Pozitivni stavovi mogu utjecati na razvoj jezičnih vještina i znanja jezika, na vrstu motivacije i uporabu jezika, na razvoj identiteta i samopouzdanja, na društvenu interakciju i čvršće obiteljske odnose. Istodobno, unatoč pozitivnim stavovima, međugeneracijski prijenos može izostati, poznavanje jezika ne mora nužno biti bolje niti uporaba češća – razilaženje između stavova članova određene zajednice o vlastitu jeziku i njihova djelovanja naziva se „paradoksom etničke revitalizacije“ (Šimičić i Bilić Meštrić, 2018), što je donekle vidljivo i na primjeru fijumanske zajednice. Pozitivne stavove ne prati uvijek i jezična uporaba ili uspješan međugeneracijski prijenos.

Unatoč pozitivnim stavovima prema FD-u, ispitanici nisu optimistični u pogledu njegova očuvanja u vremenu koje dolazi. To se nepodudaranje može povezati s izostankom djelovanja u smjeru OJ-a, kako osobnim tako i percepcijom djelovanja drugih pojedinaca ili relevantnih ustanova. Govornici FD-a smatraju da se za OJ može učiniti mnogo više.

Percepcija je govornika, nadalje, da su i stavovi većinske zajednice prema FD-u i prema njegovim govornicima uglavnom pozitivni. Reakcije većinskoga stanovništva kreću se u rasponu od

pozitivnih i želje da i sami komuniciraju FD-om, preko iznenađenja i čuđenja, do ravnodušnosti i neutralnog prihvaćanja te na koncu i negativnih stavova. Kad govore o negativnim iskustvima, ispitanici redovito naglašavaju kako je riječ o osobama koje nisu iz Rijeke, nego osobama koje su se u grad doselile te ne poznaju njegovu prošlost i nisu prigrllile mentalitet lokalnog stanovništva, tolerantnost i otvorenost prema osobama drugih narodnosti, vjeroispovijesti i jezika. Time potvrđuju zaključak Lukežić (1993), koja smatra da je marginalizacija govornika FD-a koji su nakon egzodusa većine ostali u Rijeci, u okruženju govornika novih slavenskih idioma lišenih „susjedskog obzira i trpeljivosti svojstvene govornicima starog riječkog čakavskog idioma“ (str. 37), pridonijela njegovoj atrofiji.

S obzirom na postojanje pozitivnih stavova među manjinskim i dijelom većinskog stanovništva, u cilju OJ-a trebalo bi sustavno raditi na osvješćivanju prednosti višejezičnosti, informiranju i obrazovanju javnosti, razvijanju tolerancije i otvorenosti te većoj promociji manjinskih zajednica. Kao grad koji nastoji brendirati svoj multietnički, multikulturni i višejezični identitet, pozitivan odnos prema tim komponentama prvi je i neizostavan korak.

6.5. Vitalnost fjumanskoga dijalekta s obzirom na dob govornika

MP: Lei ritiene che il fiumano oggi sia in pericolo in qualche modo? È una lingua in via d'estinzione?

I8: Che va a perdersi? Hm... Forse, forse.

MP: Ha qualche idea di quante persone lo parlano?

*I8: Moltissimi anziani, pochi giovani e tra i più piccoli una percentuale ancora più bassa.*¹⁸³

Analiza podataka iz upitnika pokazala je da na gotovo svim ispitanim varijablama postoji razlika među dobnim skupinama te je potvrđena hipoteza da je vitalnost FD-a viša među starijim nego među mlađim govornicima. To se odnosi na rezultate samoprocjene znanja FD-a, uporabu FD-a u

¹⁸³ MP: Vi smatrate da je opstanak FD-a danas u opasnosti? Je li to jezik u izumiranju?

I8: Da će nestati? Hm... Možda, možda.

MP: Imate li neku ideju o tome koliko ga ljudi govori?

I8: Mnogobrojni stariji, malobrojni mladi, a među najmlađima još jedan niži postotak (tal.).

različitim domenama, pripadnost zajedničkom identitetu, stavove prema FD-u te motivaciju za njegovo poznavanje.

Svoje su znanje jezika ispitanici ukupno ocijenili kao izvrsno ili vrlo dobro s razlikama u odnosu na pojedine vještine. Receptivne vještine, odnosno sposobnosti jezičnoga primanja (razumijevanje slušanoga i napisanoga) ispitanici su ocijenili višim ocjenama od vještina produkcije, odnosno proizvodnje (govora i pisanja). To osobito vrijedi za najmlađe ispitanike čije je poznavanje FD-a, prema ocjenama, slabije od poznavanja FD-a među starijim ispitanicima – razumiju ga, ali se u govoru i pisanju osjećaju dobrima, a ne i izvrsnim poznavateljima. Stariji ispitanici svoje znanje FD-a ocjenjuju višim ocjenama u svim četirima vještinama.

Učestalost su komunikacije u različitim domenama starije i srednje generacije ispitanika također ocijenile višim ocjenama od mlađih govornika. To se odnosi na komunikaciju u obitelji, među susjedima i prijateljima te na radnom mjestu, što s obzirom na nezaposlenost najmlađih ne mora biti pouzdan pokazatelj. Slične ocjene sve skupine daju komunikaciji na FD-u u ZT-u (vrlo česta) i u javnosti (gotovo nepostojeća). Jasnija ocjena stanja u vrtićima i školama može se iščitati tek iz kvalitativnoga dijela istraživanja. Stariji ispitanici potvrđuju da je nekada učestalost uporabe FD-a u vrtićima i školama, kao i u javnosti, bila mnogo viša, a bili su FD-u izloženiji i kroz medije.

Osjećaj pripadnosti manjinskoj zajednici Fijumana također je izraženiji među starijima. Oni se češće izjašnjavaju Talijanima nego Hrvatima, za razliku od najmlađih, koji su hrvatstvu kao identitetskoj komponenti dali najvišu ocjenu. Očito je da su vrijeme u kojemu su rođeni i povijesne okolnosti u tom trenutku odredile njihove izbore, što svjedoči o društvenoj uvjetovanosti identiteta, pa i jezičnog odabira. Stariji su ispitanici ujedno i motiviraniji za uporabu FD-a – sve čestice upitnika ocijenjene su višim ocjenama u odnosu na ocjene mlađih ispitanika. Isto vrijedi i za stavove prema FD-u – stariji ispitanici imaju pozitivnije stavove od mlađih ispitanika. Odrastanje u različitim okruženjima i uvjetima zasigurno je tome pridonijelo.

S obzirom na kvantitativne pokazatelje, može se zaključiti da je vitalnost FD-a viša među starijim nego mlađim ispitanicima. Rezultati kvalitativnog dijela potvrđuju taj zaključak. I jedni i drugi međutim skloni su pesimizmu kada je u pitanju očuvanje FD-a. Stariji govornici smatraju da će, kako i Rošić (2002) tvrdi, FD iščeznuti upravo s njima, no istog su mišljenja i mlađi ispitanici: i jedni i drugi za sebe tvrde da su upravo oni posljednje generacije govornika toga manjinskog jezika. Iako se u obiteljima FD još održava u uporabi, očito je da starije generacije uočavaju da je ona, s

obzirom na domene i broj govornika, bitno ograničena u odnosu na prošlo stoljeće. Mlađi su ispitanici svjesni opadanja uporabe među svojim vršnjacima, a i sami izjavljuju da često s prijateljima i školskim kolegama razgovaraju na hrvatskom. Unatoč željama govornika da FD opstane i da se zajednica održi, očito su pripadnici svih generacija svjesni da se broj govornika smanjuje i da FD polako iščezava iz uporabe.

Razlike između mlađih i starijih govornika koje je pokazalo istraživanje prirodan su slijed i pojava u svim manjinskim i ugroženim jezicima. Promjene, kako tvrdi Edwards (2004), pravilo su, a ne iznimka. Pravovremenim djelovanjem cijele manjinske zajednice i njezinih institucija te istovremenim poticajima od većinske zajednice može se za manjinske jezike mnogo učiniti. Dosad, prema izjavama ispitanika, nije učinjeno dovoljno da se proces NJ-a uspori ili zaustavi.

7. ZAKLJUČAK

MP: Je li bitno da se on očuva?

I22: Mislim da je, mislim da je bitno zato što je to Rijeka. Ako nema Fijumana u Rijeci onda to postaje neka druga Rijeka. Da, to onda postaje neki drugi grad.

U radu se analizom kvantitativnih i kvalitativnih podataka nastojala ocijeniti vitalnost FD-a na početku 21. stoljeća u Rijeci. Uzimajući u obzir višestoljetnu opstojnost toga romanskog idioma u danas dominantno slavenskome, ponajprije hrvatskom okruženju, pokušalo se opisati trenutno stanje FD-a te procijeniti perspektive njegova očuvanja. Početne su hipoteze istraživanja utemeljene u teoriji vitalnosti u velikoj mjeri potvrđene. Kao kriteriji za utvrđivanje vitalnosti uzeti su u obzir: 1) demografski pokazatelji održivosti; 2) međugeneracijski prijenos jezika; 3) domene jezične uporabe; 4) uloga relevantnih ustanova; 5) jezični identitet govornika; 6) motivacija govornika za poznavanje FD-a i 7) stavovi govornika prema FD-u i njegovu očuvanju.

Na temelju se tih kriterija može zaključiti da vitalnost FD-a proizlazi iz (zasad djelomično) neprekinuta međugeneracijskog prijenosa toga idioma te poistovjećivanja govornika sa zajedničkim identitetom. Demografski podatci, izostanak uporabe u mnogim jezičnim domenama te rad relevantnih ustanova, prema izjavama ispitanika, ne idu u prilog održavanju vitalnosti FD-a. Prema pokazateljima opisanima u Proširenoj ljestvici prekida međugeneracijskoga prijenosa *EGIDS* – službenome položaju jezika, postojanju međugeneracijskoga prijenosa te uporabi jezika u različitim domenama – može se zaključiti da se položaj FD-a s početka 21. stoljeća kreće od (6a) *jezika u aktivnoj uporabi* (rabi se u izravnoj komunikaciji među pripadnicima svih generacija govornika i to je stanje održivo) prema (6b) *jeziku u opasnosti* (rabi se u izravnoj komunikaciji među pripadnicima svih generacija, no govornika je sve manje). Upravo šesti stupanj, od trinaest ponuđenih na mjernoj skali, kao i na Fishmanovoj ljestvici (*GIDS*), označava prekid međugeneracijskoga prijenosa, što vodi k NJ-u. Vitalniji jezici na objema su ljestvicama označeni nižim vrijednostima, a ugroženiji jezici višima.

Demografski podatci upućuju na smanjivanje broja govornika kroz negativno prirodno kretanje, odnosno negativan prirodni prirast i iseljavanje. U odnosu na podatke s polovice 20. stoljeća u Rijeci, broj se govornika talijanskoga, kao okvirni pokazatelj, smanjio deset puta. Uz novostoljetni

val iseljavanja iz grada, lošoj demografskoj slici pridonosi i veći broj umrlih u odnosu na broj novorođene djece.

U pogledu međugeneracijskoga prijenosa i domena jezična uporabe istraživanje je pokazalo da se među dijelom govornika FD-a on i dalje prenosi na mlađu generaciju i upotrebljava kao komunikacijski kôd u obitelji i drugim privatnim domenama. Iako uglavnom žive u zapadnome dijelu grada, govornici su raspršeni na način koji ne omogućava češću komunikaciju na FD-u. Taj idiom u Rijeci nema službeni status manjinskoga jezika, nego tu ulogu preuzima talijanski standard, iako se, prema rezultatima istraživanja, u neformalnim, ali i nekim formalnim situacijama unutar ustanova talijanske nacionalne manjine rabi upravo FD.

Vezano uz ulogu relevantnih ustanova, istraživanje je potvrdilo da se u odgojno-obrazovnim ustanovama FD rijetko upotrebljava, uglavnom u iznannastavnim aktivnostima dijela učenika. Relevantne bi ustanove (ZT, vrtići, škole, Talijanska drama, izdavačka kuća EDIT), po mišljenju ispitanika, morale više i sustavnije raditi na njegovanju i promociji dijalekta. U medijskome prostoru nije dovoljno zastupljen, a u javnome prostoru (banke, pošte, bolnice, trgovine) nije vidljiv, odnosno ne postoji.

Pripadnost prvenstveno fijumanskome, lokalnome identitetu kod većine ispitanika ogleda se u njegovanju FD-a i prihvaćanju talijanskih kulturnih obrazaca u hrvatskoj životnoj sredini. Upravo zahvaljujući snažnom afektivnom odnosu i prema dijalektu i prema gradu izdvojili su se kao vitalna, no sve malobrojnija riječka zajednica. Ispitanici su za prijenos, uporabu i usvajanje FD-a integrativno motivirani i tek rijetki prepoznaju u tome instrumentalnu vrijednost. On ih identificira, povezuje i zbližava unutar zajednice, no izravnu korist od njegova poznavanja ispitanici ne vide. Unatoč tome, pokazuju pozitivne stavove prema FD-u i želju da se očuva, ali i sumnju da je to moguće, odnosno strah da je za to već prekasno. I stariji i mlađi ispitanici smatraju sebe posljednjim generacijama koje će se u Rijeci još služiti FD-om: iako tvrde da sami prenose FD, stariji ispitanici primjećuju smanjenje njegove uporabe i broja govornika, dok mlađi ističu da se i sami sve više služe hrvatskim jezikom, u obitelji i izvan nje. Mlađi govornici pritom procjenjuju svoje poznavanje FD-a nižim ocjenama od starijih govornika; rjeđe se – u usporedbi sa starijima – njime služe u različitim domenama; njihova je motivacija za njegovo poznavanje prema ocjenama niža od motivacije starijih govornika. To je znak da je i vitalnost FD-a među mladima niža nego među starijim govornicima.

Rad je nastao s namjerom da se opiše trenutno stanje autohtonoga riječkog manjinskog idioma i time daju naznake mogućega budućeg razvoja. S obzirom na to da podatci dobiveni istraživanjem pokazuju kako je NJ-a već započelo, ponuđene su i neke smjernice da se ta tendencija preusmjeri (v. šesto poglavlje). Istaknuta je u tome uloga pojedinca, relevantnih ustanova – ponajprije manjinskih, cijele manjinske zajednice te doprinos koji i većinska zajednica može dati očuvanju FD-a. Spomenute su smjernice utemeljene na spoznajama teorije vitalnosti, ali i na prijedlozima sudionika istraživanja te se međusobno nadopunjuju. Mogu poslužiti govornicima FD-a, odgojiteljima, nastavnicima, jezikoslovcima, tvorcima jezičnih politika Grada i manjinske zajednice te svima onima koji svojim, a ponajprije zajedničkim djelovanjem mogu pridonijeti OJ-u.

Istraživanje je ukazalo na potrebu daljnjeg i opsežnijeg bavljenja ovom problematikom, proširivanjem uzorka ispitanika većim brojem govornika FD-a, ali i uključivanjem govornika većinskoga hrvatskoga. Time bi jezična slika grada, kao i razlozi stanja na koje upućuje, bili mnogo jasniji. Istraživanje koje bi uključilo i ispitivanje poznavanja FD-a pomoću jezičnih testova i koje se ne bi temeljilo isključivo na samoprocjeni ispitanika bilo bi svakako pouzdanije u određenju stvarne razine poznavanja FD-a među različitim dobnim skupinama te bi još preciznije odredilo stupanj njegove vitalnosti. Još detaljniju sliku dala bi etnografska istraživanja unutar zajednice, koja bi pokazala stvarnu uporabu FD-a u različitim domenama, prebacivanje kodova te odnose među dvjema zajednicama. U buduća bi jezikoslovna istraživanja svakako trebalo uključiti i dokumentaciju FD-a te izradu njegova korpusa, što bi olakšalo izradu didaktičkih materijala za prenošenje i njegovanje idioma.

Današnji položaj FD-a odraz je društvenih promjena (političkih, ideoloških, ekonomskih i društvenih) i psiholoških procesa među govornicima. Istraživanje je pokazalo da su povijesne prilike u Rijeci (ali i šire) u 20. stoljeću i na početku 21. stoljeća te njihove posljedice bili uzrokom promjena u uporabi, prijenosu i njegovanju FD-a. Novo stoljeće i nove okolnosti mogle bi, uz dobro osmišljene aktivnosti i zajedničke napore ponajprije manjinske zajednice, ali i potporu većinske zajednice, udahnuti novi život idiomu čija vitalnost, s obzirom na gore opisane pokazatelje, slabi. Smanjenje uporabe FD-a ne mora nužno dovesti do njegova napuštanja FD-a. Shvaćanjem uloge manjinskoga jezika, razumijevanjem prednosti višejezičnoga odgoja, jačanjem pozitivnih stavova, povećanjem broja domena uporabe, intenziviranjem rada relevantnih ustanova

te suradnjom s većinskom zajednicom FD bi mogao i dalje biti dijelom višejezične i multikulturalne Rijeke.

LITERATURA

Abrams, J. R., Barker, V. i Giles, H. (2009). An examination of the validity of the Subjective Vitality Questionnaire, *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 30(1), 59–72.

Adelaar, W. F. H. (2014). Endangered languages with millions of speakers: Focus on Quechua in Peru, *JournaLIPP*, 3, 1–12.

Alba, R., Logan, J., Lutz, A. i Stults, B. (2002). Only English by the third generation? Loss and preservation of the mother tongue among the children of contemporary immigrants. *Demography*, 39(3), 467–484.

Allard, R. i Landry, R. (1986). Subjective vitality viewed as a belief system. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 7(1), 1–12.

Allard, R. i Landry, R. (1994). Subjective ethnolinguistic vitality: A comparison of two measures. *International Journal of the Sociology of Language*, 108, 117–144.

Anderbeck, K. (2015). Portraits of language vitality in the languages of Indonesia. U I. W. Arka, N. L. Seri Malini i I. A. M. Puspani (ur.), *Language documentation and cultural practices in the Austronesian world: Papers from 12-ICAL* (sv. 4) (str. 19–47). Canberra: Asia-Pacific Linguistics.

Archibald, J. (2002). Immigrant integration: The ongoing process of reform in France and Québec. U S. J. Baker (ur.), *Language policy: Lessons from global models* (str. 30–58). Monterey: Monterey Institute.

Aronin, L. i Singleton, D. (2008). Multilingualism as a new linguistic dispensation. *International Journal of Multilingualism*, 5(1), 1–16.

Badurina, L. i Matešić, M. (2008). Riječka jezična zbilja: Urbani govor između sustava i standarda. *Sveti Vid, Zbornik XIII*(1), 111–120.

Barančić, M. (2008). Arbanasi i etnojezični vitalitet. *Croatica et Slavica Iadertina*, 4(4), 551–568.

Bató, M. (1999). Fijumanski dijalekt (L. Belušić, prev.). U I. Lukežić (ur.), *Fijumanski idiom: Zbornik tekstova* (str. 50–86). Rijeka: Izdavački centar Rijeka. (Pretisnuto iz *Budapesti*

tudományegyetem romanisztikai dolgozatok / Lavori di linguistica romanza dell'Università di Budapest Vsv. 2, Carlo Tagliavini, ur., 1933, Budimpešta: Rényi)

Berghoffer, G. (1999). Prinosi proučavanju fijumanskoga dijalekta (gramatička rasprava) (I. Lukežić, prev.). U I. Lukežić (ur.), *Fijumanski idiom: Zbornik tekstova* (str. 7–35). Rijeka: Izdavački centar Rijeka. (Pretisnuto iz: *Il Dialetto fiumano: Saggio grammaticale*. Fiume: Stabilimento Tipo-Litografico di Emidio Mohovich, 1894.)

Bettoni, C. (1989). Language loss among Italians in Australia: A summary of current research. *ITL International Journal of Applied Linguistics*, 83–84, 37–59.

Bialystok, E. (2009). Bilingualism: The good, the bad, and the indifferent. *Bilingualism: Language and Cognition*, 12(1), 3–11.

Bidwell, C. (1967). Colonial Venetian and Serbo-Croatian in the Eastern Adriatic: A case study of languages in contact. *General Linguistics*, 7(1), 13–30.

Bilić Meštrić, K. (2015). Bajaški jezik i identitet – komodifikacijske i objektifikacijske prakse u obrazovanju. U V. Mlinarević, M. Brust Nemet i J. Bushati (ur.), *Obrazovanje za interkulturalizam – Položaj Roma u odgoju i obrazovanju* (str. 295–307). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.

Bilić Meštrić, K. i Šimičić, L. (2017). Language orientations and sustainability of Arbanasi language in Croatia – a case of linguistic injustice. *Open Linguistics*, 3(1), 145–156

Blecich, K. i Tamaro, S. (2015). Voci di origine romanza, slava e germanica nella terminologia gastronomica e culinaria del dialetto fiumano. *Tabula*, 13, 61–79.

Bourhis, R. (1992). *La langue d' 'affichage publique et commerciale au Québec: Plan de recherche pour l'elaboration d'une loi linguistique*. Québec: Conseil de la langue française.

Bourhis, R. Y., Giles, H. i Rosenthal, D. (1981). Notes on the construction of a “Subjective Vitality Questionnaire” for ethnolinguistic groups. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 2(2), 145–155.

Božić, T. (2014). Hrvatsko-talijanski odnosi na otoku Krku u međuratnom razdoblju (1918–1941). U M. Marinović (ur.), *Hrvati i manjine u Hrvatskoj: Moderni identiteti* (str. 163–178). Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.

Bratulić, A., Drljača Margić, B. i Kraš, T. (2017). Upitnik o fijumanskome dijalektu. Preuzeto s <http://bmri.uniri.hr/bmr/wp-content/uploads/2018/05/Upitnik-o-fijumanskom-dijalektu.pdf>

Bratulić, A., Đurđulov, M., Blečić, K. i Kraš, T. (2015). The Fiuman dialect. U *State of the art report on grammatical diversity of regional languages* (str. 145–165). Preuzeto s <http://www.atheme.eu/wp-content/uploads/2016/04/D2.2-State-of-the-art-report-on-grammatical-diversity-of-regional-languages-2.pdf>

Bryman, A. (2004). *Social research methods*. Oxford: Oxford University Press.

Callan, V. J., Gallois, C. i Forbes, P. A. (1983). Evaluative reactions to accented English: Ethnicity, sex role and context. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 14(4), 407–426.

Cavanaugh, J. R. (2006). Little women and vital champions: Gendered language shift in a northern Italian town. *Journal of Linguistic Anthropology*, 16(2), 194–210.

Cenoz, J. (2013). Defining multilingualism. *Annual Review of Applied Linguistics*, 33, 3–18.

Cho, G. (2000). The role of heritage language in social interactions and relationships: Reflection from a language minority group. *Bilingual Research Journal*, 24(4), 333–348.

Cisneros, R. i Leone, E. (1983). Mexican American language communities in twin cities: An example of contact and recontact. U L. Elías-Olivares (ur.), *Spanish in the U. S. setting: Beyond the Southwest* (str. 181–210). Rosslyn, VA: National Clearinghouse for Bilingual Education.

Clyne, M. (1982). *Multilingual Australia*. Melbourne: River Seine Publications.

Clyne, M. (1991). *Community languages: The Australian experience*. Cambridge: Cambridge University Press.

Clyne, M. i Kipp, S. (1997). Trends and changes in home language use and shift in Australia, 1986–1996. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 18(6), 451–473.

Creswell, J. W. (2009). *Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Thousand Oaks, CA: SAGE.

Crnić Novosel, M. i Spicijarić Paškvan, N. (2014). Fijumani i stavovi o fijumanskom idiomu u 21. stoljeću. U D. Stolac (ur.), *Riječki filološki dani 9* (str. 409–419). Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.

Crnić Novosel, M. i Spicijarić Paškvan, N. (2015). Il dialetto fiumano – parte integrante dell'identità fiumana. *La Battana*, 51(198), 62–83.

Cummins, J. (ur.) (1986). *Heritage languages in Canada: Research perspectives*. Toronto: OISE.

Cvikić, L. (2007). Školovanje romske djece u Hrvatskoj. U L. Cvikić (ur.), *Drugi jezik hrvatski: Poučavanje hrvatskoga kao nematerinskoga jezika u predškoli i školi s posebnim osvrtom na poučavanje govornika bajaškoga romskoga: Priručnik s radnim listovima* (str. 80–84). Zagreb: Profil International.

Cvikić, L. i Kuvač, J. (2007). Usvojenost hrvatskoga jezika u romske djece predškolske dobi. U L. Cvikić (ur.), *Drugi jezik hrvatski: Poučavanje hrvatskoga kao nematerinskoga jezika u predškoli i školi s posebnim osvrtom na poučavanje govornika bajaškoga romskoga: Priručnik s radnim listovima* (str. 84–92). Zagreb: Profil International.

Čagalj, I., Ščukanec, A. i Skelin Horvat, A. (2019). Sociolingvistička slika hrvatske dijaspore u Slovačkoj, *Hrvatski iseljenički zbornik*, 1, 96–107.

Čapo Žmegač, J. (2005). Živjeti ondje, identificirati se ondje i ovdje: Identitet djece hrvatskih ekonomskih migranata u Njemačkoj. *Hrvatska revija*, 5(2), 84–91.

Deklaracija o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičnim manjinama (1992). Preuzeto s

https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/pdf/medjunarodni/deklaracija_o_pravima_osoba_koje_pripadaju_nacionalnim_ili_etnickim_manjinama.pdf

Depoli, A. (1913). Il dialetto fiumano. *Bulletino della deputazione della storia della patria III*. Fiume: Editore il municipio di Fiume. 258–315.

Depoli, G. (1999). O fijumanskom dijalektu. (S. Gilić, prev.) U I. Lukežić (ur.), *Fijumanski idiom: Zbornik tekstova* (str. 36–49). Rijeka: Izdavački centar Rijeka. (Pretisnuto iz: *La Provincia del Carnaro, Saggio geografico*. (str. 187–197). Editrice La Società di studi fiumani, 1928.)

Deželjin, V. (2015). Italoфона enklava u zapadnoj Slavoniji između hrvatskoga i talijanskoga jezika. U S. L. Udier i K. Cergol Kovačević (ur.), *Višejezičnost kao predmet multidisciplinarnih istraživanja: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku* (str. 403–419). Zagreb: Srednja Europa – Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.

Deželjin, V. (2017). Jezično planiranje u odnosu na malu jezičnu zajednicu (primjer italofone jezične zajednice u zapadnoj Slavoniji). *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 43(2), 331–342.

Dorian, N. (1981). *Language death: The life cycle of a Scottish Gaelic dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Drljača Margić, B., Kraš, T. i Smiljanić, S. (2015). Fiuman dialect. U *State of the art report on maintenance of regional languages* (str. 14–18). Preuzeto s <http://www.atheme.eu/wp-content/uploads/2017/01/D2.1-State-of-the-art-report-on-maintenance-of-regional-bilingualism-version-1.2.pdf>

Državni zavod za statistiku. (2001). *Popis stanovništva 2001. – Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama*. Preuzeto s https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_02_02/H01_02_02.html

Državni zavod za statistiku. (2001). *Popis stanovništva 2001. – Stanovništvo prema materinskom jeziku, po gradovima/općinama*. Preuzeto s https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_02_03/H01_02_03.html

Državni zavod za statistiku. (2011). *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. – Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku* Preuzeto s <https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/censuslogo.htm>

Državni zavod za statistiku. (2018). *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2017*. Preuzeto s https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2018/07-01-01_01_2018.htm

Edwards, J. (ur.) (1998). *Language in Canada*. Cambridge: Cambridge University Press.

Edwards, J. (2004). Language minorities. U A. Davies i C. Elder (ur.), *The handbook of applied linguistics* (str. 451–475). Malden/Oxford/Carlton: Blackwell.

Edwards, J. (2010). *Minority languages and group identity: Cases and categories*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

EGIDS Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale. Preuzeto s <https://www.ethnologue.com/about/language-status>

Ehala, M. (2009). Ethnolinguistic vitality and minority education. *Journal of Linguistic and Intercultural Education*, 2(1), 37–48.

Ehala, M. (2010). Refining the notion of ethnolinguistic vitality. *International Journal of Multilingualism*, 7(4), 363–378.

Ehala, M. (2011). Hot and cold ethnicities: Modes of ethnolinguistic vitality. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 32(2), 187–200.

Ehala, M. (2015). Ethnolinguistic vitality. U K. Tracy, C. Ilie i T. Sandel (ur.), *The international encyclopedia of language and social interaction* (str. 1–7). Boston: John Wiley.

Ehala, M. i Zabrodskaja, A. (2014). Hot and cold ethnicities in the Baltic states. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 35(1), 76–95.

European Comission (2007). *Final report: High level group on multilingualism*. Luxemburg: European Communities.

Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima (1992). Preuzeto s https://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charter_hr.pdf

Extra, G. i Verhoeven, L. (ur.) (1993). *Immigrant languages in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters.

Extra, G. i Yagmur, K. (ur.) (2004). *Urban multilingualism in Europe: Immigrant minority languages at home and in school*. Clevedon: Multilingual Matters.

Fase W., Jaspert, K. i Kroon, S. (ur.) (1992). *Maintenance and loss of minority languages*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Ferguson, C. (1959). Diglossia. *Word*, 15(2), 325–340.

Filipović, L. i Pütz, M. (ur.) (2016). *Endangered languages and languages in danger: Issues of documentation, policy, and language rights*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Fishman, J. (1964). Language maintenance and language shift as a field of inquiry: A definition of the field and suggestions for its future development. *Linguistics: An Interdisciplinary Journal of the Language Sciences*, 2(9), 32–70.

Fishman, J. A. (1965). Who speaks what language to whom and when? *La Linguistique* 1(2), 67–88

Fishman, J. A. (1967). Bilingualism with and without diglossia; Diglossia with and without bilingualism. *Journal of Social Issues*, 23(2), 29–38.

Fishman, J. A. (1991). *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon: Multilingual Matters.

Fishman, J. A. (2004). Language maintenance, language shift, and reversing language shift. U T. K. Bhatia i W. C. Ritchie (ur.), *The handbook of bilingualism* (str. 406–436). Malden/Oxford/Carlton: Blackwell.

Fishman, J. A. (2013). Language maintenance, language shift, and reversing language shift. U T. K. Bhatia i W. C. Ritchie (ur.), *The handbook of bilingualism and multilingualism* (str. 466–494). Oxford: Wiley-Blackwell.

Fishman, J. A., Nahirny, V. C., Hofman, J. E., Hayden, R. G., Warshauer, M. E., Kloss, H., Lemaire, H. B., Christian, C. C., Christian, J. i Glazer, N. (1966). *Language loyalty in the United States*. The Hague: Mouton.

Folena, G. (1968). Introduzione al veneziano “de la’ de mar”. *Bollettino dell’Atlante Linguistico Mediterraneo*, 10–12, 331–376.

Fried I. (2005). *Città della memoria*. Verona: Del Bianco Editore

Gal, S. (1979). *Language shift: Social determinants of language shift in bilingual Austria*. San Francisco, CA: Academic Press.

García O., Evangelista, I., Martínez, M., Disla, C. i Paulino, B. (1988). Spanish language use and attitudes: A study of two New York City communities. *Language in Society*, 17(4), 475–511.

Gardner, R. C. i Lambert, W. E. (1972). *Attitudes and motivation in second language learning*. Rowley, MA: Newbury House.

Gibbons, J. i Ramirez, E. (2004). Different beliefs: Beliefs and the maintenance of a minority language. *Journal of Language and Social Psychology*, 23(1), 99–117.

Gigante, S. (1913). *Fiume nel Quattrocento*. Rijeka: Stabilimento Tipo-litografico Fiumano di Emidio Mohovich.

Giles, H., Bourhis, R. Y. i Taylor, D. M. (1977). Towards a theory of language in ethnic group relations. U H. Giles (ur.), *Language, ethnicity, and intergroup relations* (str. 307–348). London: Academic Press.

Giles, H., i Johnson, P. (1987). Ethnolinguistic identity theory: A social psychological approach to language maintenance. *International Journal of the Sociology of Language*, 68, 69–100.

Giles, H., Rosenthal, D., i Young, L. (1985). Perceived ethnolinguistic vitality: The Anglo- and Greek-Australian setting. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 6(3–4), 253–269.

Giuricin, L. (2006). Qui radio Fiume. U A. Superina (ur.), *Italiani a Fiume 1946–2006* (str. 185–190). Rijeka: Zajednica Talijana Rijeka.

Giuricin, L. i Scotti, G. (2006). Una storia tormentata (1946–1991). U A. Superina (ur.), *Italiani a Fiume 1946–2006* (str. 15–103). Rijeka: Zajednica Talijana Rijeka.

Gorter, D. i Cenoz, J. (2012). Regional minorities, education and language revitalization. U

M. Martin-Jones, A. Blackledge i A. Creese (ur.), *The Routledge handbook of multilingualism* (str. 184–198). New York: Routledge.

Gottardi, F. (2007). *Come parlavamo*. Rim: Società di Studi Fiumani.

Granić, J. (2009). Poliglosija i plurilingvizam u multikulturalnoj Europi (sažetak). U D. Pavličević-Franić i A. Bežen (ur.), *Rano učenje hrvatskoga/materinskoga/stranoga jezika: Knjiga sažetaka* (str. 35–35). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet i ECNSI–Europski centar za napredna i sustavna istraživanja.

Granić, J. (2013). Diglosija i dinomija vs. bilingvizam i bikulturalizam. U S. Gudurić i M. Stefanović (ur.), *Jezič i kulture u vremenu i prostoru II* (sv. 1). (str. 35–44). Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.

Granić, J. (2016). Mađarski jezični identitet u Hrvatskoj: Proces i interakcija. U I. Lukács (ur.), *Od početaka do danas: 120 godina kroatistike u Budimpešti* (str. 241–257). Budapest: ELTE BTK, Szilv Filológiai Tanszék.

Grbić, J. (1991). Interakcija jezika i društvenoga života: Manjinski jezik i većinsko okruženje na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, 21(14), 115–123.

Guardado, M. (2002). Loss and maintenance of first language skills: Case studies of hispanic families in Vancouver. *The Canadian Modern Language Review / la Revue canadienne des langues vivantes*, 58(3), 341–363.

Haarman, H. (1986). *Language in ethnicity: A view of basic ecological relations*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Hamers, J. i Blanc, M. (1989). Towards a social psychological model of bilingual development. *Journal of Language and Social Psychology*, 1(1), 29–49.

Harasim, G. (1993). Riječka pisma. *Fluminensia*, 5(1–2), 1–12.

Harres, A. (1989). Being a good German: A case study analysis of language retention and loss among German migrants in North Queensland. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 10(5), 383–399.

Harwood, J., Giles, H. i Bourhis, R. Y. (1994). The genesis of vitality theory: Historical patterns and discorsal dimensions. *International Journal of the Sociology of Language*, 108, 167–206.

Haugen, E. (1953). *The Norwegian language in America: A study of bilingual behavior*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Hinton, L. (2011). Revitalization of endangered languages. U P. K. Austin i J. Sallabank (ur.), *The Cambridge handbook of endangered languages* (str. 291–311). Cambridge University Press

Holmes, J. (1997). Keeping tabs on language shift in New Zealand: Some methodological considerations. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 18(1), 17–39.

Hornberger, N. H. i Coronel-Molina, S. M. (2004). Quechua language shift, maintenance, and revitalization in the Andes: The case for language planning. *International Journal of the Sociology of Language*, 167, 9–67.

Horvat, A. (2009). Segregacijom do integracije? Mogućnosti integriranog obrazovanja Roma. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 46(2), 443–472.

Horvat, A. (2010). Autohtone nacionalne manjine i ustavne promjene 2009.-2010. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 60(2), 555–585.

Hrvatski jezični portal. Preuzeto s <http://hjp.znanje.hr/>

Hržica, G., Padovan, N. i Kovačević, M. (2011). Društvenojezični utjecaj na dvojezičnost – hrvatske dvojezične zajednice u Istri i Beču. *LAHOR*, 2(12), 175–196.

Husband, C. i Khan, V. S. (1982). The viability of ethnolinguistic vitality: Some creative doubts. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 3(4), 193–205.

Jagodić, D. (2011). Between language maintenance and language shift: The Slovenian community in Italy today and tomorrow. *ESUKA – JEFUL*, 2–1, 195–213.

Jany, C. (2017). The role of new technology and social media in reversing language loss. *Speech, Language and Hearing*, 21(2), 73–76.

Jelaska, Z., Blagus, V., Bošnjak, M., Cvikić, L., Hržica, G., Kusin, I., Novak-Milić, J., Opačić, N. (2005). *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska svečilišna naklada.

Johnson, P., Giles, H. i Bourhis, R. Y. (1983). The viability of ethnolinguistic vitality: A reply. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 4(4), 255–269.

Kamada, L. (1997). *Bilingual family case studies* (sv. 2). Tokyo: Japan Association for Language Teaching.

Kapović, M. (2004). Jezični utjecaj velikih gradova. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 30(1), 97–105.

Klandermans, B., van der Toorn, J. i van Stekelenburg, J. (2008). Embeddedness and identity: How immigrants turn grievances into action. *American Sociological Review*, 73(6), 992–1012.

Klempić Bogadi, S. (2010). Populacijski razvoj gradskih regija Hrvatske 1948.–2001. U I. Lajić (ur.), *Migracije i regionalni razvoj Hrvatske* (str. 23–62). Zagreb: IMIN.

Kobler, G. (1896). *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume* (sv. 1). Rijeka: Stabilimento Tipo-litografico Fiumano di Emidio Mohovich.

Komondouros, M. i McEntee-Atalianis, L. (2007). Language attitudes, shift and the ethnolinguistic vitality of the Greek orthodox community in Istanbul. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 28(5), 365–384.

Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (1950). Preuzeto s [https://www.zakon.hr/z/364/\(Europska\)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda](https://www.zakon.hr/z/364/(Europska)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda)

Kraš, T. i Miličević, M. (2015). *Eksperimentalne metode u istraživanjima usvajanja drugog jezika*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.

Kreitler, H. i Kreitler, S. (1972). The model of cognitive orientation: Towards a theory of human behaviour. *British Journal of Psychology*, 63(1), 9–30.

Kreitler, H. i Kreitler, S. (1976). *Cognitive orientation and behavior*. New York: Springer

Kroon, S. (1990). Some remarks on ethnic identity, language and education. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 3(3), 421–435.

Lajić, I. i Klempić Bogadi, S. (2012). Migracijska komponenta u suvremenome demografskom razvoju Rijeke i priobalja Primorsko-goranske županije. *Migracijske i etničke teme*, 28(2), 165–187.

- Landry, R., Allard, R. i Deveau, K. (2010). *Schooling and cultural autonomy: A Canada-wide study in francophone minority schools*. Ottawa: Canadian Heritage.
- Landry R. i Bourhis, R. Y. (1997). Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of language and Social Psychology*, 16(1), 23–49.
- Lewis, M. P. (ur.) (2009). *Ethnologue: Languages of the world* (16. izd.). Dallas, TX: SIL International.
- Lewis, M. P., Simons, G. F. i Fennig, C. D. (ur.) (2016). *Ethnologue: Languages of the world* (19. izd.). Dallas, TX: SIL International.
- Lambert, W. i Taylor, D. (1996). Language in the lives of ethnic minorities: Cuban American families in Miami. *Applied Linguistics*, 17(4), 476–500.
- Landry, R. i Allard, R. (ur.) (1994a). Ethnolinguistic vitality [Posebni broj]. *International Journal of the Sociology of Language*, 108(1).
- Landry, R. i Allard, R. (1994b). Diglossia, ethnolinguistic vitality and language behavior. *International Journal of the Sociology of Language*, 108(1), 15–42.
- Lao, C. (2004). Parents' attitudes toward Chinese-English bilingual education and Chinese language use. *Bilingual Research Journal*, 28(1), 99–121.
- Lasić, J. (2010). Jezični identitet hrvatske iseljeničke zajednice u Čileu. *Croatian Studies Review*, 6(1), 163–172.
- Lee, J. S. (2002). The Korean language in America: The role of cultural identity in heritage language learning. *Language, Culture and Curriculum*, 15(2), 117–133.
- Levinson, D. J. (1986). A conception of adult development. *American Psychologist*, 41(1), 3–13.
- Li, W. (2008). Research perspectives on bilingualism and multilingualism. U W. Li i M. Moyer (ur.), *The Blackwell guide to research methods on bilingualism and multilingualism* (str. 3–17). Malden/Oxford/Carlton: Blackwell.
- Ludanyi, R. (2010). German in the USA. U K. Potowski (ur.), *Language diversity in the USA* (str. 146–163). New York: Cambridge University Press.

- Lukežić, I. (1993). O dvama riječkim pučkim jezicima. *Fluminensia*, 5(1–2), 25–38.
- Lukežić, I. (2008). Današnji riječki govor(i). U I. Srdoč-Konestra i S. Vranić (ur.), *Riječki filološki dani 7* (str. 443–451). Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.
- Luo, S. H. i Wiseman, R. L. (2000). Ethnic language maintenance among Chinese immigrant children in the United States. *International Journal of Intercultural Relations*, 24(3), 307–324.
- Lutz, A. (2006). Spanish maintenance among English-speaking Latino youth: The role of individual and social characteristics. *Social Forces*, 84(3), 1417–1433.
- Lynch, A. (2000). Spanish-speaking Miami in sociolinguistic perspective: Bilingualism, recontact, and language maintenance among the Cuban-origin population. U A. Roca (ur.), *Research on Spanish in U. S. Sommerville* (str. 271–283). MA: Cascadilla Press.
- Margetić, L. (1990). *Rijeka, Vinodol, Istra (Studije)*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- McEntee-Atalianis, L. J. (2011). The value of adopting multiple approaches and methodologies in the investigation of ethnolinguistic vitality. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 32(2), 151–167.
- Medved Krajnović, M. (2010). *Od jednojezičnosti do višejezičnosti: Uvod u istraživanja procesa ovladavanja inim jezikom*. Zagreb: Leykam International.
- Mestrovich, E. (2001). *Dizionario fiumano passato minimo*. Rijeka: EDIT.
- Moravček, G. (1990). *Rijeka: Prešućena povijest*. Rijeka: nezavisno izdanje.
- Moravček, G. (2018). Rijeka: Jedan grad u devet država. Preuzeto s <https://fluminensia.org/rijeka-jedan-grad-devet-drzava>
- Nacionalni plan za gaelski jezik 2018–2033 (*National Gaelic Language Plan 2018–2033*). Bòrd na Gàidhlig.
- Okvirna konvencija o zaštiti nacionalnih manjina* (1995). Preuzeto s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/full/1997_10_14_92.html
- Pafundi, N. (2011). *Dizionario fiumano-italiano, italiano-fiumano*. Padova: Associazione Libero Comune di Fiume in Esilio.

Pak, H. R. (2003). When MT is L2: The Korean church school as a context for cultural identity. U N. H. Hornberger (ur.), *Continua of biliteracy: An ecological framework for education policy, reasearch and practice in multilingual settings* (str. 269–290). Ontario: Multilingual Matters.

Park, S. M. i Sarkar, M. (2007). Parents' attitudes toward heritage language maintenance for their children and their efforts to help their children maintain the heritage language: A case study of Korean-Canadian immigrants. *Language, Culture and Curriculum*, 20(3), 223–235.

Pauwels, A. (2004). Language maintenance. U A. Davies i C. Elder (ur.), *The handbook of applied linguistics* (str. 719–737). Malden/Oxford/Carlton: Blackwell.

Pauwels, A. (2005). Maintaining the community language in Australia: Challenges and roles for families. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 8(2–3), 124–131.

Pauwels, A. (2016). *Language maintenance and shift*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pérez-Leroux A. T., Cuza, A. i Thomas, D. (2011). From parental attitudes to input conditions: Spanish-English bilingual development in Toronto. U K. Potowski i J. Rothman (ur.), *Child bilinguals: Spanish in English-speaking societies* (str. 149–176). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Phinney, J. S., Romero, I., Nava, M. i Huang, D. (2001). The role of language, parents, and peers in ethnic identity among adolescents in immigrant families. *Journal of Youth and Adolescence*, 30(2), 135–153.

Pittam, J., Gallois, C. i Willemyns, M. (1991). Perceived change in ethnolinguistic vitality by dominant and minority groups. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 12(6), 449–457.

Plešković, M., Kraš, T. i Drljača Margić, B. (u tisku). *Changes in the self-reported frequency of use of the Fiuman dialect: Implications for language maintenance*. *Govor*.

Plešković, M., Drljača Margić, B., Medved, P. i Kraš, T. (2019). *Speakers' attitudes and perceptions in relation to the maintenance of the Fiuman dialect*. Rukopis poslan za objavu.

Poropat Jeletić, N. (2014). *Teorija i praksa dvojezičnosti u Istri*. Neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru.

Poropat Jeletić, N. (2015). Italian language in Istria: Status planning, corpus planning and acquisition planning. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(2), 385–392.

Potowski, K. (2004). Spanish language shift in Chicago. *Southwest Journal of Linguistics*, 23(1), 87–116.

Potowski, K. (2013). Language maintenance and shift. U R. Bayley, R. Cameron i C. Lucas (ur.), *The Oxford handbook of sociolinguistics* (str. 321–339). Oxford/New York: Oxford University Press.

Povijest Rijeke (1988). Rijeka: Izdavački centar Rijeka i Skupština općine Rijeka.

Pužar, A. (ur.) (1999). *Città di carta: La letteratura italiana di Fiume nell'Ottocento e nel Novecento / Papirnaty grad: Talijanska književnost Rijeke u XIX. i XX. stoljeću*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.

Radić Štivić, N. i Bekić, L. (ur.) (2009). *Tarsatički principij: Kasnoantičko vojno zapovjedništvo*. Rijeka: Grad Rijeka/Hrvatski restauratorski zavod.

Radosavljević, P. (2016). Romi Bajaši u Hrvatskoj. U T. Pišković i T. Vuković (ur.), *Drugi: Alteritet, identitet, kontakt u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi: Zbornik radova 44. seminara Zagrebačke slavističke škole* (str. 185–195). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagrebačka slavistička škola – Hrvatski seminar za strane slaviste.

Ravindranath, M. i Cohn, A. C. (2014). Can a language with millions of speakers be endangered? *Journal of the Southeast Asian Linguistics Society (JSEALS)*, 7, 64–75.

Reershemius, G. (2017). Autochthonous heritage languages and social media: Writing and bilingual practices in Low German on Facebook. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 38(1), 35–49.

Romaine S. (1995). *Bilingualism* (2. izd.). Oxford: Blackwell.

Rošić, Đ. (2002). *Linguistic identity of the dialect of Fiume*. Neobjavljena doktorska disertacija, University of Toronto.

Sachdev, I. i Bourhis, R. Y. (1993). Ethnolinguistic vitality: Some motivational and cognitive considerations. U M. A. Hogg i D. Adrams (ur.), *Group motivation: Social psychological perspectives* (str. 33–51). New York: Harvester/Wheatsheaf.

Sachdev, I., Bouris, R., Phang, S. i D'Eye, J. (1987). Language attitudes and vitality perceptions: Intergenerational effects amongst Chinese Canadian communities. *Journal of Language and Social Psychology*, 6(3–4), 287–307.

Samani, S. (2007). *Dizionario del dialetto fiumano*. Rim: Società di Studi Fiumani.

Samardžija, M. (2004). Hrvatski jezik i Hrvati izvan Hrvatske. *Croatian Studies Review*, 3–4(1), 55–69.

Schiavato, M. (2006). Creatori e veicoli di cultura. U A. Superina (ur.), *Italiani a Fiume 1946–2006* (str. 129–143). Rijeka: Zajednica Talijana Rijeka.

Skelin Horvat, A. (2013). Language policy in Istria, Croatia: Legislation regarding minority language use. *Acta Universitatis Sapientie, European and Regional Studies*, 3(1), 47–64.

Skelin Horvat, A., Čagalj, I. i Ščukanec, A. (2017). O položaju manjinskoga jezika “odozdo” i “odozgo” na primjeru hrvatskoga jezika u Slovačkoj. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 43(1), 227–240.

Skelin Horvat, A. i Muhvić-Dimanovski, V. (2012). My mother tongue... Croatian, Istrian, local, ... depends where I am: The perception of mother tongue in multilingual settings. *Jezikoslovlje*, 13(2), 493–511.

Smolicz, J. (1980). Language as a core value of culture. *Journal of Applied Linguistics*, 11(1), 1–13.

Smolicz, J. (1981). Core values and cultural identity. *Ethnic and Racial Studies*, 4(1), 78–90.

Smith B. K., Ehala, M. i Giles, H.. (2017). Vitality theory. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. doi:10.1093/acrefore/9780190228613.013.496 Preuzeto s <https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-496>

Soehl, T. (2016). But do they speak it? The intergenerational transmission of home-country language in migrant families in France. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(9), 1513–1535.

Sofu, S. (1979). *Language shift: Social determinants of linguistic change in bilingual Austria*. New York: Academic Press.

Sofu, H. (2009). Language shift or maintenance within three generations: Examples from three Turkish-Arabic speaking families. *International Journal of Multilingualism*, 6(3), 246–257.

Spicijarić Paškvan, N. (2015). Prilog bibliografiji radova o fijumanskom i tršćanskom idiomu. *Problemi sjevernog Jadrana*, 14, 83–100.

Spicijarić Paškvan, N. (2018). Nazivi slastica u fijumanskom idiomu. *Fluminensia*, 30(2), 45–61.

Spicijarić Paškvan, N. i Crnić Novosel, M. (2014). Il dialetto fiumano all'inizio del XXI secolo. *Rivista italiana di dialettologia: Lingue dialetti società*, 38, 57–73.

Spolsky, B. (2016). Jewish language varieties: Loss and survival. U L. Filipović i M. Pütz (ur.), *Endangered languages and languages in danger: Issues of documentation, policy, and language rights* (387–411). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Srdoč-Konestra, I. (2004). Riječka književnost na talijanskom jeziku. *Kolo: Časopis Matice hrvatske za književnost, umjetnost i kulturu*, 4, 242–252.

Starčević, A. (2014). *Hrvatski i engleski jezik u dodiru: Hrvatska iseljenička obitelj u Kanadi*. Neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu.

State of the art report on maintenance of regional bilingualism version. Preuzeto s <https://www.atheme.eu/wp-content/uploads/2017/01/D2.1-State-of-the-art-report-on-maintenance-of-regional-bilingualism-version-1.2.pdf>

Statut Grada Rijeke (2016). Preuzeto s <http://sn.rijeka.hr/wp-content/uploads/2016/05/Statut-Grada-Rijeke-pro%C4%8Di%C5%A1%C4%87eni-tekst.pdf>

Stelli, G. (2018). *Storia di Fiume: Dalle origini ai nostri giorni*. Pordenone: Edizioni Biblioteca dell'Immagine.

Sujoldžić, A. (2008). Istrian identities and languages in contact. *Suvremena lingvistika*, 1(65), 27–53.

Superina A. (ur.) (2006). *Italiani a Fiume 1946–2006*. Rijeka: Zajednica Talijana Rijeka.

Šćukanec, A. (2011). Jezične biografije gradišćanskih Hrvata. *Hrvatski iseljenički zbornik*, 1, 71–89.

Šćukanec, A. (2015). Višejezičnost i identitet gradišćanskih Hrvata. U M. Sopta, F. Maletić i J. Bebić (ur.), *Hrvatska izvan domovine* (str. 233–239). Zagreb: Golden marketing–Tehnička knjiga.

Šćukanec, A. (2017). Nov(ije) generacije Hrvata u Austriji: Razmišljanja i iskustva. U M. Sopta, V. Lemić, M. Korade, I. Rogić i M. Perić Kaselj (ur.), *Hrvatska izvan domovine* (sv. 2) (str. 433–439). Zagreb: Centar za istraživanje hrvatskog iseljništva.

Šimičić, L. i Bilić Meštrić, K. (2018). *Arbanaški na raskrižju: Vitalitet i održivost jednog manjinskog jezika*. Zagreb: Srednja Europa.

Šimičić, L. i Škevin, I. (2018). L'insularità come prerequisito della conservazione linguistica e culturale: Il caso del na–našo / na–našu. U L. Šimičić, I. Škevin i N. Vuletić (ur.), *Le isole linguistiche dell'Adriatico* (str. 199–226). Canterano (RM) / Zadar: Aracne editrice / Sveučilište u Zadru.

Tannenbaum, M. i Howie, P. (2002). The association between language maintenance and family relations: Chinese immigrant children in Australia. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 23(5), 408–424.

Thomason, S. (2001). *Language contact*. Edinburgh. Edinburgh University Press.

Tollefson, J. W. (1991). *Planning language, planning inequality*. London: Longman.

Tse, L. (2001). *Why don't they learn English? Separating fact from fallacy in the U. S. language debate*. New York: Teachers College Press.

Ugovor između Republike Hrvatske i Talijanske Republike o pravima manjina (1996). Preuzeto s <http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/bilateralni-odnosi/pregled-bilateralnih-medunarodnih-ugovora/italija,53.html>

Language vitality and endangerment (2003). Preuzeto s http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/Language_vitality_and_endangerment_EN.pdf

Univerzalna deklaracija o jezičnim pravima (1998). Preuzeto s https://culturalrights.net/descargas/drets_culturals389.pdf

Ustav Republike Hrvatske (2014). Preuzeto s <https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske>

Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina (2010). Preuzeto s <https://www.zakon.hr/z/295/Ustavni-zakon-o-pravima-nacionalnih-manjina>

Vrzić, Z. i Doričić, R. (2014). Language contact and stability of basic vocabulary: Croatian loanwords for body parts in Vlashki/Zheyanski (Istro-Romanian). *Fluminensia*, 26(2), 105–122.

Vrzić, Z. i Singler, J. V. (2016). Identity and language shift among Vlashki/Zheyanski speakers in Croatia. U V. Ferreira i P. Bouda (ur.), *Language documentation and conservation in Europe (Language Documentation and Conservation Special Publication br. 9)* (str. 51–68). Honolulu: University of Hawai'i Press.

Vuković, P. (2010). Kako skrbiti za hrvatski jezik u Vojvodini? *Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata*, 2, 79–103.

Vuković, P. (2016). Hrvatski jezik u Bačkoj. *Zadarska smotra*, 65(3–4), 175–182.

Wei, L. (1994). *Three generations, two languages, one family: Language choice and language shift in a Chinese community in Britain*. Clevedon: Multilingual Matters.

Yağmur, K. (1997). *First language attrition among Turkish speakers in Sydney*. Tilburg: Tilburg University Press.

Yağmur, K. (2004). Language maintenance patterns of Turkish immigrant communities in Australia and Western Europe: The impact of majority attitudes and ethnolinguistic vitality perceptions. *International Journal of the Sociology of Language*, 165, 121–142.

Yağmur, K. (2009). Language use and ethnolinguistic vitality of Turkish compared with the Dutch in the Netherlands. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 30(3), 219–233.

Yağmur, K. i Akinci, M. (2003). Language use, choice, maintenance, and ethnolinguistic vitality of Turkish speakers in France: Intergenerational differences. *International Journal of the Sociology of Language*, 164, 107–128.

Yağmur, K., De Bot, K. i Korzilius, H. (1999). Language attrition, language shift, and ethnolinguistic vitality of Turkish in Australia. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 20(1), 51–69.

Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina (2010). Preuzeto s <https://www.zakon.hr/z/318/Zakon-o-odgoju-i-obrazovanju-na-jeziku-i-pismu-nacionalnih-manjina>

Zakon o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina (2010). Preuzeto s <https://www.zakon.hr/z/1851/Zakon-o-uporabi-jezika-i-pisma-nacionalnih-manjina-u-Republici-Hrvatskoj>

Zhang, D. i Slaughter-Defoe, D. T. (2009). Language attitudes and heritage language maintenance among Chinese immigrant families in the USA. *Language, Culture and Curriculum*, 22(2), 77–93.

Zjačić, M. (1955–1956). Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436–1461). *Vjesnik Državnog arhiva Rijeka*, 3, 5–343.

Zjačić, M. (1959). Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436–1461). *Vjesnik Državnog arhiva Rijeka*, 5, 255–459.

Žerjavić, V. (1993). Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910–1971. *Društvena istraživanja: Časopis za opća društvena pitanja*, 2(4–5 / 6–7), 631–656.

Žic, I. (2006). *Kratka povijest grada Rijeke*. Rijeka: Adamić.

Žigo, I. R. (2008). Potresan scenski kolaž o tragičnoj epizodi iz istarske povijesti. *Kazalište, časopis za kazališnu umjetnost*, 11(33–34), 22–25.

PRILOG 1

Upitnik o fjumanskome dijalektu na hrvatskome i talijanskome jeziku

Upitnik o fijumanskome dijalektu

Poštovani/a,

molimo Vas da iskreno odgovorite na pitanja u ovom upitniku. Zahvaljujemo Vam na uloženom trudu i vremenu. Ako Vas zanimaju rezultati istraživanja ili imate dodatnih pitanja/komentara, slobodno nam se obratite na adresu e-pošte masa.pleskovic@uniri.hr.

Maša Plešković, Branka Drljača Margić i Tihana Kraš

1. Od koje ste dobi bili izloženi fijumanskome dijalektu (npr. od rođenja, od treće godine)?

2. Na koje ste sve načine usvajali/učili fijumanski dijalekt (npr. kroz razgovor s bakom, u vrtiću, u školi)?

3. Molimo Vas da u tablici navedete:

- ostale dijalekte/jezike koje ste usvojili/naučili tijekom života,
- kada ste ih počeli usvajati/učiti (npr. od rođenja, u 1. razredu osnovne škole),
- na koje ste ih načine usvajali/učili (npr. u obitelji, u školi, putem medija).

Dijalekt/jezik	Dob početka usvajanja/učenja	Načini usvajanja/učenja

4. Koji dijalekt/jezik (dijalekte/jezike) smatrate materinskim?

5. Na kojem ste se jeziku/jezicima pohađali

- a. vrtić: _____
- b. osnovnu školu: _____
- c. srednju školu: _____
- d. fakultet: _____

6. Jeste li bili u kontaktu s fijumanskim dijalektom u vrtiću, u školi ili na fakultetu?

DA NE

7. Ako je odgovor na prethodno pitanje DA, gdje i na koji način ste bili u kontaktu s fijumanskim dijalektom (npr. u osnovnoj školi u okviru izbornih ili izvannastavnih aktivnosti, kroz razgovor s učenicima ili učiteljima)?

8. Molimo Vas da u tablici na skali od 1 do 5 procijenite svoje poznavanje fijumanskoga dijalekta.

	1 nikakvo	2 osnovno	3 dobro	4 vrlo dobro	5 izvrsno
Jezična vještina					
Razumijevanje slušanoga					
Razumijevanje pročitanaoga					
Govorenje					
Pisanje					
Poznavanje	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

9. Molimo Vas da na skali od 1 do 5 procijenite koliko fijumanski dijalekt koristite u navedenim situacijama i s navedenim sugovornicima. Ako se neko od pitanja ne odnosi na Vas (primjerice, nemate nekoga od navedenih članova obitelji, ne idete više u školu ili ne koristite društvene mreže), molimo Vas da stavite križić pored takve kategorije.

1 2 3 4 5
 nikada rijetko ponekad uglavnom isključivo

a. U obitelji

	Učestalost uporabe				
s majkom	1	2	3	4	5
s ocem	1	2	3	4	5
s partnerom/icom	1	2	3	4	5
sa starijom braćom/sestrama	1	2	3	4	5
s mlađom braćom/sestrama	1	2	3	4	5
s prvorođenim djetetom	1	2	3	4	5
s drugorođenim djetetom	1	2	3	4	5
s trećerođenim djetetom	1	2	3	4	5
s četvrtođenim djetetom	1	2	3	4	5
s bakom s majčine strane	1	2	3	4	5
s djedom s majčine strane	1	2	3	4	5
s bakom s očeve strane	1	2	3	4	5
s djedom s očeve strane	1	2	3	4	5
s unucima	1	2	3	4	5
s ostalim rođacima s majčine strane	1	2	3	4	5
s ostalim rođacima s očeve strane	1	2	3	4	5

b. Na radnome mjestu

	Učestalost uporabe				
s kolegama	1	2	3	4	5
s nadređenima	1	2	3	4	5
sa strankama	1	2	3	4	5

JEZIČNA UPORABA

c. U školi/ na fakultetu

	Učestalost korištenja				
s ostalim učenicima/studentima	1	2	3	4	5
s nastavnicima	1	2	3	4	5

d. Izvan obitelji/ škole/radnoga mjesta

	Učestalost uporabe				
sa susjedima	1	2	3	4	5
s prijateljima	1	2	3	4	5
u Zajednici Talijana Rijeka	1	2	3	4	5
s prodavačima u trgovini	1	2	3	4	5
s djelatnicima u banci	1	2	3	4	5
s djelatnicima u pošti	1	2	3	4	5
s liječnikom ili medicinskom sestrom	1	2	3	4	5
u crkvi	1	2	3	4	5
u SMS porukama	1	2	3	4	5
u e-mailovima	1	2	3	4	5
na društvenim mrežama	1	2	3	4	5
ostalo: _____	1	2	3	4	5
ostalo: _____	1	2	3	4	5
ostalo: _____	1	2	3	4	5

10. Prema Vašim spoznajama, jesu li na fijumanskome dijalektu dostupni sljedeći sadržaji? Molimo Vas da označite križićem odgovarajuću kućicu. Ako je odgovor potvrđan, molimo Vas da navedete koji sadržaji su Vam poznati (ostavite prazno ako se ne možete sjetiti) i procijenite koliko ih često koristite na skali od 1 do 5.

1	2	3	4	5
nikad	rijetko	ponekad	često	redovito
a. novine/ novinski prilogi/ časopisi				
☐ ne znam				
☐ ne				
☐ da, znam za sljedeće _____				

i čitam ih				
			1	2
			3	4
			5	
b. knjige				
☐ ne znam				
☐ ne				
☐ da, znam za sljedeće _____				

i čitam ih				
			1	2
			3	4
			5	
c. radijski sadržaji				
☐ ne znam				
☐ ne				
☐ da, znam za sljedeće _____				

i slušam ih				
			1	2
			3	4
			5	
d. televizijski sadržaji				
☐ ne znam				
☐ ne				
☐ da, znam za sljedeće _____				

i gledam ih				
			1	2
			3	4
			5	
e. internetski sadržaji (npr. web stranice, blogovi, društvene mreže)				
☐ ne znam				
☐ ne				
☐ da, znam za sljedeće _____				

i posjećujem ih				
			1	2
			3	4
			5	

11. Molimo Vas da na skali od 1 do 5 procijenite koliko često koristite fijumanski dijalekt danas te koliko ste ga često koristili tijekom odrastanja.

1 **2** **3** **4** **5**
nikad **rijetko** **ponekad** **često** **svaki dan**

Koliko često danas...?	Učestalost	Koliko ste često tijekom odrastanja...?	Učestalost
čujete fijumanski		čuili fijumanski	
govorite fijumanski		govorili fijumanski	
čitajte na fijumanskome		čitali na fijumanskome	
pišete na fijumanskome		pisali na fijumanskome	

12. Ako se učestalost Vaše uporabe fijumanskoga dijalekta promijenila tijekom vremena, molimo Vas da objasnite kada i zašto je do toga došlo.

13. Molimo Vas da opišete kako okolina koja ne govori fijumanski reagira na Vašu uporabu fijumanskoga dijalekta.

JEZIČNI STAVOVI

14. Molimo Vas da na skali od 1 do 5 procijenite koliko se osjećate/smatrate...?

1 uopće ne	2 u određenoj mjeri	3 poprilično	4 u velikoj mjeri	5 u potpunosti		
	Fijumanom	1	2	3	4	5
	Talijanom	1	2	3	4	5
	Hrvatom	1	2	3	4	5

15. Na skalama koje slijede zaokružite jednu od vrijednosti, prema tome kako doživljavate pojedini jezik.

Na primjer, na prvoj skali **1** predstavlja *siromašan*, a **5** *bogat*, dok su **2, 3** i **4** vrijednosti između.

FIJUMANSKI DIJALEKT

siromašan 1 2 3 4 5 bogat
 ružan 1 2 3 4 5 lijep
 zastario 1 2 3 4 5 moderan
 antipatičan 1 2 3 4 5 simpatičan
 priprost 1 2 3 4 5 profinjen
 dalek 1 2 3 4 5 blizak
 mrzak 1 2 3 4 5 drag

TALIJANSKI JEZIK

siromašan 1 2 3 4 5 bogat
 ružan 1 2 3 4 5 lijep
 zastario 1 2 3 4 5 moderan
 antipatičan 1 2 3 4 5 simpatičan
 priprost 1 2 3 4 5 profinjen
 dalek 1 2 3 4 5 blizak
 mrzak 1 2 3 4 5 drag

HRVATSKI JEZIK

siromašan 1 2 3 4 5 bogat
 ružan 1 2 3 4 5 lijep
 zastario 1 2 3 4 5 moderan
 antipatičan 1 2 3 4 5 simpatičan
 priprost 1 2 3 4 5 profinjen
 dalek 1 2 3 4 5 blizak
 mrzak 1 2 3 4 5 drag

JEZIČNI STAVOVI

16. Molimo Vas da na skali od 1 do 5 ocijenite koliko Vam je važno poznavanje fijumanskoga dijalekta.

1 potpuno nevažno	2 uglavnom nevažno	3 niti važno niti nevažno	4 uglavnom važno	5 izuzetno važno	
da biste pronašli posao	1	2	3	4	5
da biste stekli nove prijatelje	1	2	3	4	5
da biste ostavili dobar dojam na druge ljude	1	2	3	4	5
da biste se školovali	1	2	3	4	5
da biste bili zadovoljni samim sobom	1	2	3	4	5
da biste putovali	1	2	3	4	5
da biste dobro zarađivali	1	2	3	4	5
da biste održali obiteljske veze	1	2	3	4	5
da biste napredovali na poslu	1	2	3	4	5
da biste imali dobre ocjene	1	2	3	4	5
da biste bili prihvaćeni među Fijumanima	1	2	3	4	5

17. Molimo Vas da pažljivo pročitate sljedeće tvrdnje i odgovorite u kojoj se mjeri odnose na Vas. Zaokružite odgovarajući broj na skali od 1 do 5.

1 Uopće se ne odnosi na mene.	2 Uglavnom se ne odnosi na mene.	3 Niti se odnosi niti se ne odnosi na mene.	4 Uglavnom se odnosi na mene.	5 U potpunosti se odnosi na mene.		
1.	Volim čuti fijumanski dijalekt.	1	2	3	4	5
2.	Koristim svaku priliku da govorim fijumanski dijalekt.	1	2	3	4	5
3.	Sudjelujem u radu Zajednice Talijana Rijeka.	1	2	3	4	5
4.	Prenosim/prenijet ću/prenio bih/prenijela bih fijumanski dijalekt na svoju djecu.	1	2	3	4	5

JEZIČNI STAVOVI

18. Molimo Vas da obrazložite svoj odgovor na tvrdnju broj 4. Zašto da/ne?

19. Molimo Vas da pažljivo pročitate sljedeće tvrdnje i odgovorite u kojoj se mjeri slažete sa svakom od njih. Zaokružite odgovarajući broj na skali od 1 do 5.

	1 Uopće se ne slažem.	2 Uglavnom se ne slažem.	3 Niti se slažem niti se ne slažem.	4 Uglavnom se slažem.	5 U potpunosti se slažem.
1.	Fijumanski je dijalekt važan dio identiteta svih Fijumana.				1 2 3 4 5
2.	Važno je očuvati fijumanski dijalekt.				1 2 3 4 5
3.	Fijumanskome dijalektu prijeti izumiranje.				1 2 3 4 5
4.	Fijumanski je dijalekt vrijedan dio riječke kulturne baštine.				1 2 3 4 5
5.	U Rijeci postoji interes za očuvanje fijumanskoga dijalekta.				1 2 3 4 5
6.	Gradska uprava čini dovoljno za očuvanje fijumanskoga dijalekta.				1 2 3 4 5
7.	Fijumanski se dijalekt prenosi na nove generacije.				1 2 3 4 5
8.	Fijumanski će dijalekt u budućnosti posve nestati iz uporabe.				1 2 3 4 5
9.	Fijumanski je dijalekt važan dio identiteta pripadnika talijanske nacionalne manjine u Rijeci.				1 2 3 4 5
10.	Roditelji bi trebali govoriti fijumanski dijalekt sa svojom djecom.				1 2 3 4 5
11.	U svim talijanskim vrtićima u Rijeci trebale bi postojati aktivnosti/sadržaji na fijumanskome dijalektu.				1 2 3 4 5
12.	U svim talijanskim školama u Rijeci trebale bi postojati aktivnosti/sadržaji na fijumanskome dijalektu.				1 2 3 4 5
13.	U svim talijanskim školama u Rijeci trebao bi postojati izborni predmet „Fijumanski dijalekt“.				1 2 3 4 5
14.	U svim talijanskim školama u Rijeci trebao bi postojati obavezni predmet „Fijumanski dijalekt“.				1 2 3 4 5
15.	Rad na očuvanju fijumanskoga dijalekta gubljenje je vremena.				1 2 3 4 5
16.	Zajednica Talijana Rijeka čini dovoljno za očuvanje fijumanskoga dijalekta.				1 2 3 4 5
17.	Fijumanski će se dijalekt govoriti u gradu Rijeci i u budućnosti.				1 2 3 4 5
18.	Ako ne govoriš fijumanski dijalekt, nisi Fijuman.				1 2 3 4 5
19.	Današnji govornici fijumanskoga dijalekta doprinose njegovu očuvanju.				1 2 3 4 5

OSOBNI PODATCI

1. **Spol:** M Ž

2. **Dob:**

3. **Gdje ste odrasli?**

Grad/mjesto: _____ Gradska četvrt: _____

4. **Gdje trenutno živite?**

Grad/mjesto: _____ Gradska četvrt: _____

5. **Najviša postignuta razina obrazovanja:**

- a. osnovna škola
- b. srednja škola
- c. viša stručna sprema/ završen preddiplomski studij
- d. visoka stručna sprema/ završen diplomski studij
- e. završen poslijediplomski sveučilišni (doktorski) studij

Ako imate dodatne komentare o tematici koja se obrađuje ovim upitnikom ili bilo kojem dijelu ovoga upitnika, molimo Vas da ih ovdje napišete.

Questionario sul dialetto fiumano

Gentile partecipante,

La preghiamo di rispondere sinceramente alle domande contenute in questo questionario. La ringraziamo per la Sua gentile disponibilità e il tempo dedicato. Se Le interessano i risultati della ricerca o ha ulteriori domande o commenti, ci contatti pure all'indirizzo e-mail masa.pleskovic@uniri.hr.

Maša Plešković, Branka Drljača Margić e Tihana Kraš

1. A partire da quale età è stato/a esposto/a al dialetto fiumano (es. sin dalla nascita, dal terzo anno di vita)?

1. Come ha acquisito/appreso il dialetto fiumano (es. parlando con la nonna, all'asilo, a scuola)?

2. La preghiamo di compilare la tabella rispondendo alle seguenti domande:

- Quali altri/e dialetti/lingue ha acquisito/appreso durante la vita oltre il dialetto fiumano?
- Quando ha iniziato ad acquisire/apprendere questi/e dialetti/lingue (es. dalla nascita, dalla prima classe della scuola elementare)?
- Come li/le ha acquisito/appreso (es. in famiglia, a scuola, tramite i media)?

Dialetto/lingua	L'età dell'apprendimento	Le modalità di apprendimento

3. Quale/i dialetto/lingua (dialetti/lingue) considera la/e Sua/e lingua/e materna/e?

4. In che lingua/e ha frequentato

e. l'asilo? _____

f. la scuola elementare/media? _____

g. la scuola superiore? _____

h. l'università? _____

5. È stato/a in contatto con il dialetto fiumano all'asilo/a scuola/all'università?
SÌ NO

6. Se la risposta alla domanda precedente è SÌ, dove e come è venuto/a a contatto con il dialetto fiumano (es. nella scuola elementare nell'ambito delle attività opzionali o extracurricolari, tramite il contatto con gli altri alunni o con gli insegnanti)?

7. Valuti il Suo livello di conoscenza del dialetto fiumano. La preghiamo di cerchiare il numero corrispondente secondo una scala da 1 a 5.

	1 nullo	2 elementare	3 buono	4 molto buono	5 ottimo
Abilità linguistica					
Comprensione orale					
Comprensione scritta					
Parlato					
Scritto					
Livello di conoscenza	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

8. Indichi quanto frequentemente Lei usa il dialetto fiumano nelle situazioni specificate e con gli interlocutori specificati. La preghiamo di cerchiare il numero corrispondente secondo una scala da 1 a 5. Se una domanda non si riferisce a Lei (per esempio, se non ha un membro di famiglia specificato, non va più a scuola o non usa le reti sociali), La preghiamo di mettere una crocetta accanto a quella categoria.

1 **2** **3** **4** **5**
mai **raramente** **a volte** **di solito** **esclusivamente**

e. In famiglia

	La frequenza dell'uso				
con la madre	1	2	3	4	5
con il padre	1	2	3	4	5
con il/la partner	1	2	3	4	5
con le sorelle/i fratelli maggiori	1	2	3	4	5
con le sorelle/i fratelli minori	1	2	3	4	5
con il figlio primogenito	1	2	3	4	5
con il figlio secondogenito	1	2	3	4	5
con il figlio terzogenito	1	2	3	4	5
con il figlio quartogenito	1	2	3	4	5
con la nonna materna	1	2	3	4	5
con il nonno materno	1	2	3	4	5
con la nonna paterna	1	2	3	4	5
con il nonno paterno	1	2	3	4	5
con i nipoti	1	2	3	4	5
con gli altri parenti materni	1	2	3	4	5
con gli altri parenti paterni	1	2	3	4	5

USO DELLA LINGUA

f. Sul luogo di lavoro

	La frequenza dell'uso				
con i colleghi	1	2	3	4	5
con i superiori	1	2	3	4	5
con i clienti	1	2	3	4	5

c. A scuola/all'università

	La frequenza dell'uso				
con gli altri alunni/studenti	1	2	3	4	5
con gli insegnanti	1	2	3	4	5

d. Fuori dalla famiglia/scuola/posto di lavoro

	La frequenza dell'uso				
con i vicini	1	2	3	4	5
con gli amici	1	2	3	4	5
nella Comunità degli Italiani di Fiume	1	2	3	4	5
con i commessi del negozio	1	2	3	4	5
con il personale della banca	1	2	3	4	5
con il personale della posta	1	2	3	4	5
con il medico o l'infermiera	1	2	3	4	5
in chiesa	1	2	3	4	5
nei messaggi SMS	1	2	3	4	5
nelle e-mail	1	2	3	4	5
sulle reti sociali	1	2	3	4	5
altro: _____	1	2	3	4	5
altro: _____	1	2	3	4	5
altro: _____	1	2	3	4	5

9. La preghiamo di segnare con una crocetta i contenuti che Le risultano disponibili in dialetto fiumano. Se la risposta è positiva, La preghiamo di scrivere i titoli/contenuti che conosce (se non Le viene in mente niente, lasci la rubrica vuota) e di valutare, su una scala da 1 a 5, quanto spesso li usa.

1	2	3	4	5
mai	raramente	a volte	spesso	regolarmente
a. giornali/ articoli giornalistici / riviste				
☐ non ne conosco				
☐ no				
☐ sì, conosco (scrivere il titolo/contenuto) _____				

e li/le leggo				
			1	2
			3	4
			5	
b. libri				
☐ non ne conosco				
☐ no				
☐ sì, conosco (scrivere il titolo/contenuto) _____				

e li leggo				
			1	2
			3	4
			5	
c. trasmissioni radio				
☐ non ne conosco				
☐ no				
☐ sì, conosco (scrivere il titolo/contenuto) _____				

e le seguo				
			1	2
			3	4
			5	
d. trasmissioni TV				
☐ non ne conosco				
☐ no				
☐ sì, conosco (scrivere il titolo/contenuto) _____				

e le guardo				
			1	2
			3	4
			5	
e. Internet (pagine web, blog, reti sociali ecc.)				
☐ non ne conosco				
☐ no				
☐ sì, conosco (scrivere il titolo/contenuto) _____				

e le/li navigo				
			1	2
			3	4
			5	

10. Indichi quanto frequentemente usa il dialetto fiumano oggi e quanto lo usava durante l'infanzia e l'adolescenza. La preghiamo di scrivere negli appositi spazi il numero corrispondente secondo una scala da 1 a 5.

1 **2** **3** **4** **5**
mai **raramente** **a volte** **spesso** **ogni giorno**

Quanto spesso Lei oggi...?	Frequenza	Quanto spesso durante l'infanzia e l'adolescenza Lei...?	Frequenza
sente il fiumano		sentiva il fiumano	
parla il fiumano		parlava il fiumano	
legge in fiumano		leggeva in fiumano	
scrive in fiumano		scriveva in fiumano	

11. Se la frequenza del Suo uso del fiumano è cambiata nel tempo, La preghiamo di spiegare quando e perché è avvenuto questo cambiamento.

12. La preghiamo di descrivere in che modo le persone che non parlano fiumano reagiscono al Suo uso del fiumano.

13. La preghiamo di valutare, su una scala da 1 a 5, in quale misura si sente...?

1 assolutamente no	2 poco	3 abbastanza	4 molto	5 completamente
<hr/>				
			1	2
			3	4
			5	
<hr/>				
			1	2
			3	4
			5	
<hr/>				
			1	2
			3	4
			5	
<hr/>				

14. Nelle seguenti scale La preghiamo di cerchiare uno dei valori in base al modo in cui percepisce ciascuna lingua.

Ad esempio, nella prima scala il valore **1** = povera e **5** = ricca, mentre i valori **2, 3 e 4** sono intermedi.

FIUMANO

povero 1 2 3 4 5 ricco
brutto 1 2 3 4 5 bello
antiquato 1 2 3 4 5 moderno
antipatico 1 2 3 4 5 simpatico
volgare 1 2 3 4 5 sofisticato
lontano 1 2 3 4 5 vicino
odioso 1 2 3 4 5 caro

ITALIANO

povero 1 2 3 4 5 ricco
brutto 1 2 3 4 5 bello
antiquato 1 2 3 4 5 moderno
antipatico 1 2 3 4 5 simpatico
volgare 1 2 3 4 5 sofisticato
lontano 1 2 3 4 5 vicino
odioso 1 2 3 4 5 caro

CROATO

povero 1 2 3 4 5 ricco
brutto 1 2 3 4 5 bello
antiquato 1 2 3 4 5 moderno
antipatico 1 2 3 4 5 simpatico
volgare 1 2 3 4 5 sofisticato
lontano 1 2 3 4 5 vicino
odioso 1 2 3 4 5 caro

ATTEGGIAMENTI LINGUISTICI

15. La preghiamo di valutare, su una scala da 1 a 5, quanto è importante per Lei la conoscenza del dialetto fumano.

	1 assolutamente irrilevante	2 nella maggior parte dei casi irrilevante	3 né irrilevante né importante	4 nella maggior parte dei casi importante	5 molto importante
per trovare un lavoro			1 2 3 4 5		
per trovare nuovi amici			1 2 3 4 5		
per fare una bella figura			1 2 3 4 5		
per lo studio			1 2 3 4 5		
per essere soddisfatto/a di se stesso/a			1 2 3 4 5		
per viaggiare			1 2 3 4 5		
per guadagnare bene			1 2 3 4 5		
per mantenere i rapporti familiari			1 2 3 4 5		
per l'avanzamento di carriera			1 2 3 4 5		
per avere dei buoni voti			1 2 3 4 5		
per essere accettato/a tra i fiumani			1 2 3 4 5		

16. Legga attentamente le seguenti affermazioni e indichi in che misura si riferiscono a Lei. La preghiamo di cerchiare il numero corrispondente secondo una scala da 1 a 5.

	1 Non si riferisce a me per niente.	2 Generalmente non si riferisce a me.	3 Né si riferisce né non si riferisce a me.	4 Generalmente si riferisce a me.	5 Si riferisce pienamente a me.
1.	Mi piace sentire il dialetto fumano.				1 2 3 4 5
2.	Sfrutto ogni occasione per parlare in dialetto fumano.				1 2 3 4 5
3.	Partecipo alle attività della Comunità degli Italiani di Fiume.				1 2 3 4 5
4.	Trasmetto/trasmetterò/trasmetterei il dialetto fumano ai miei bambini.				1 2 3 4 5

ATTEGGIAMENTI LINGUISTICI

18. La preghiamo di spiegare la sua risposta all'affermazione n° 4. Perché sì/no?

--

19. Legga attentamente le seguenti affermazioni e indichi in che misura è d'accordo con ciascuna di esse. La preghiamo di cerchiare il numero corrispondente secondo una scala da 1 a 5.

		1	2	3	4	5
		per niente d'accordo	generalmente non d'accordo	né d'accordo né in disaccordo	generalmente d'accordo	pienamente d'accordo
1.	Il dialetto fiumano è una parte importante dell'identità dei fiumani.	1	2	3	4	5
2.	È importante salvaguardare il dialetto fiumano.	1	2	3	4	5
3.	Il dialetto fiumano è una lingua in via d'estinzione.	1	2	3	4	5
4.	Il dialetto fiumano è una parte importante del patrimonio culturale della città di Fiume.	1	2	3	4	5
5.	A Fiume c'è interesse a salvaguardare il dialetto fiumano.	1	2	3	4	5
6.	L'amministrazione locale fa abbastanza per la tutela del dialetto fiumano.	1	2	3	4	5
7.	Il dialetto fiumano viene trasmesso alle nuove generazioni.	1	2	3	4	5
8.	In futuro il dialetto fiumano scomparirà dall'uso.	1	2	3	4	5
9.	Il dialetto fiumano è una parte importante dell'identità della minoranza italiana di Fiume.	1	2	3	4	5
10.	I genitori dovrebbero parlare in dialetto fiumano con i loro figli.	1	2	3	4	5
11.	In tutti gli asili italiani a Fiume dovrebbero esistere attività e/o contenuti in dialetto fiumano.	1	2	3	4	5
12.	In tutte le scuole italiane a Fiume dovrebbero esistere attività e/o contenuti in dialetto fiumano.	1	2	3	4	5
13.	In tutte le scuole italiane a Fiume dovrebbe esistere la materia opzionale "Il dialetto fiumano".	1	2	3	4	5
14.	In tutte le scuole italiane a Fiume dovrebbe esistere la materia obbligatoria "Il dialetto fiumano".	1	2	3	4	5
15.	Gli sforzi di salvaguardia del dialetto fiumano sono una perdita di tempo.	1	2	3	4	5
16.	La Comunità degli Italiani di Fiume fa abbastanza per la tutela del dialetto fiumano.	1	2	3	4	5
17.	A Fiume il dialetto fiumano si parlerà anche nel futuro.	1	2	3	4	5
18.	Se non parli il dialetto fiumano, non sei un fiumano.	1	2	3	4	5
19.	Gli odierni parlanti del dialetto fiumano contribuiscono alla sua tutela.	1	2	3	4	5

OSOBNI PODATCI

4. Sesso: M F

5. Et :

6. Dove   cresciuto/a?

Citt /paese: _____ Quartiere: _____

6. Dove abita attualmente?

Citt /paese: _____ Quartiere: _____

7. Livello di istruzione:

- f. licenza elementare/media
- g. diploma di scuola superiore
- h. laurea triennale
- i. laurea magistrale
- j. dottorato di ricerca

Se ha ulteriori commenti sull'argomento o su una qualsiasi parte del questionario, La preghiamo di scriverli nello spazio sottostante.

PRILOG 2

Pitanja za polustrukturirani intervju na hrvatskome i talijanskome jeziku

SPOL (zaokružiti):

m **f**

DOB/ GODINA ROĐENJA (upisati): _____

NAJVIŠA POSTIGNUTA RAZINA OBRAZOVANJA (zaokružiti):

1. osnovna škola
2. srednja škola
3. fakultet
4. poslijediplomski studij

MJESTO ROĐENJA I ČETVRT (upisati): _____

MJESTO STANOVANJA (upisati): _____

DOB USVAJANJA FIJUMANSKOG DIJALEKTA (upisati): _____

npr. od rođenja, u osnovnoj školi, u srednjoj školi, u odrasloj dobi itd.

NAČINI USVAJANJA FIJUMANSKOG DIJALEKTA (upisati): _____

npr. u obitelji/kod kuće, u školi, od prijatelja, na poslu itd.

MATERINSKI JEZIK (zaokružiti jedan ili više):

1. fijumanski
2. talijanski
3. hrvatski standardni jezik
4. čakavski
5. drugo:

JEZIK OBRAZOVANJA (zaokružiti jedan ili više):

1. talijanski
2. hrvatski
3. drugo:

1. Govorite li u obitelji fijumanski?

- S kim ste u djetinjstvu govorili FD?
- S kim danas govorite FD? (Je li se promijenio krug sugovornika?)
- Tko u vašoj obitelji govori FD? Je li obitelj višejezična?
- Kako međusobno komuniciraju ostali članovi vaše obitelji?
- Na kojem jeziku razmišljate/razgovarate sa sobom?
- Imate li djecu? Kako s njima komunicirate? Govore li oni fijumanski?
- Biste li željeli da vaša djeca govore FD?
- Zašto?
- Mislite li da se uporaba FD promijenila u odnosu na prošlost? Kako? Zašto?
 - Jeste li prije govorili češće ili jednako često kao danas?
 - Jeste li prije više ili manje slušali fijumanski?
 - Koliko često pišete fijumanski u odnosu na nekad?
 - Koliko često čitate na fijumanskome danas u odnosu na prošlost?

2. Govorite li hrvatski ili talijanski?

- Kada i s kim govorite hrvatski? (Zašto?)
- Kada i s kim komunicirate na talijanski? (Zašto?)
- Koji od ta dva jezika bolje govorite? (Zašto?)
- Govorite li i čakavski dijalekt? Kada i s kim?

3. Kako se identificirate: jeste li Talijan, Hrvat, Fijuman?

- Što za vas znači da je netko Fijuman? Kako se postaje Fijuman?
- Je li Fijuman isto što i Riječanin? (Zašto? Objasnite)
- Je li Fijuman isto što i Talijan? (Zašto? Objasnite)
- Što vama predstavlja fijumanski dijalekt? (Zašto? Objasnite)
- Je li potrebno znati fijumanski da bi netko bio Fijuman? (Zašto? Objasnite)
- Je li svatko tko govori fijumanski Fijuman? (Zašto? Objasnite)
- Je li članstvo u Zajednici Talijana važno da bi netko bio Fijuman? (Zašto? Objasnite)
- Poznaju li se Fijumani međusobno?

4. Hoće li se fijumanski govoriti u Rijeci i u budućnosti?

- Je li vam važno da se FD očuva?
- Zašto?
- Što/koje aktivnosti smatrate važnima za promociju i očuvanje fijumanskoga?
- Postoje li institucije/zajednice/udruženja... koje se time bave?
- Kako se te institucije odnose prema FD?
- Postoje li sadržaji na fijumanskome (knjige, časopisi, tv, radio, predstave)? Pratite li ih? (Zašto?)
- Treba li fijumanski uvesti u škole i u vrtiće? U kojem obliku? (Zašto?)
- Što Grad Rijeka čini za fijumanski dijalekt?
- Koliko vi sami doprinosite očuvanju? Što konkretno radite da očuvate jezik?
- Kako vas ljudi gledaju kad govorite fijumanski?
- Mislite li da ostali Fijumani rade na očuvanju fijumanskoga?
- Mislite li da će se fijumanski u Rijeci govoriti i u budućnosti?
- Mislite li da fijumanski izumire?

SESSO (cerchiare la lettera corrispondente):

m **f**

ETÀ / ANNO DI NASCITA (scrivere sulla riga): _____

GRADO DI ISTRUZIONE (cerchiare):

- 5. scuola elementare
- 6. scuola media
- 7. università
- 8. dottorato di ricerca

LUOGO E QUARTIERE DI NASCITA (scrivere sulla riga): _____

CITTÀ E QUARTIERE DI DOMICILIO (scrivere sulla riga): _____

A PARTIRE DA QUALE ETÀ HA IMPARATO IL FIUMANO: _____

es. fin dalla nascita, dal terzo anno di vita, alle scuole elementari...

COME HA IMPARATO IL FIUMANO: _____

es. parlando con i familiari (eventualmente specificare), all'asilo, a scuola, con i vicini di casa...

LINGUA MATERNA (può sceglierne più di una):

- 6. fiumano
- 7. italiano standard
- 8. croato standard
- 9. ciakavo
- 10. altro:

LINGUA D'ISTRUZIONE (può sceglierne più di una):

- 4. italiano
- 5. croato
- 6. altro:

1. In famiglia parla fiumano?

- Con chi ha parlato in fiumano durante l'infanzia?
- Con chi lo parla oggi? (È cambiato il numero delle persone con cui lo parla?)
- Chi parla fiumano nella sua famiglia? Siete una famiglia bilingue/plurilingue?
- In che lingua parlano tra di loro gli altri membri della sua famiglia?
- In che lingua parla tra sé e sé? In che lingua pensa?
- Ha figli? In che lingua parla con loro? I suoi figli parlano fiumano?
- Le piacerebbe che i suoi figli parlassero fiumano?
- Perché? Lo può spiegare?
- Come percepisce l'uso del fiumano rispetto al passato?
- Pensa che l'uso del fiumano sia cambiato rispetto a una volta?
- Come è cambiato? Perché è cambiato, secondo Lei?
 - Prima parlava in fiumano di più o di meno rispetto a oggi?
 - Il fiumano lo sentiva parlare più spesso o meno spesso rispetto a oggi?
 - Quanto spesso scrive in fiumano rispetto a una volta?
 - Quanto spesso legge in fiumano rispetto a una volta?

2. Lei parla il croato e l'italiano?

- Quando e con chi parla in croato? Perché?
- Quando e con chi parla in italiano? Perché?
- Quale di queste due lingue parla meglio? Perché?
- Lei parla il dialetto ciakavo? Quando e con chi?

3. Come si identifica; come un fiumano, italiano o croato?

- Che cosa significa per Lei dire che qualcuno è fiumano? Come si diventa fiumani?
- È la stessa cosa essere fiumani e Riječani? (Perché, lo può spiegare?)
- È la stessa cosa essere fiumani e italiani? (Perché, lo può spiegare?)
- Che cosa rappresenta il dialetto fiumano per lei? (Perché, lo può spiegare?)
- È necessario parlare in fiumano per essere fiumani? (Perché, lo può spiegare?)
- Le persone che parlano fiumano sono tutte „fiumani“? (Perché, lo può spiegare?)

- Bisogna essere membro della Comunità degli Italiani per essere considerati „fiumani“? (Perché, lo può spiegare?)
- I fiumani si conoscono tra di loro?

4. Il dialetto fiumano si parlerà in futuro?

- È importante per Lei che il fiumano si salvaguardi?
- Perché?
- Che cosa/quali attività ritiene necessarie per la promozione e la salvaguardia del dialetto fiumano?
- Ci sono istituzioni/organizzazioni/comunità che si occupano di questo?
- Che cosa fanno queste istituzioni nei riguardi del dialetto fiumano?
- Hanno forme di comunicazione in fiumano (libri, giornali, riviste, tv, radio, spettacoli)? Le segue o vi partecipa? (Perché, lo può spiegare?)
- Secondo Lei il fiumano va introdotto negli asili e nelle scuole? In quale modo? (Perché, lo può spiegare? – materia a scelta/d’obbligo)
- Che cosa fa l’amministrazione locale per la salvaguardia del FD?
- Quanto fa Lei per salvaguardarlo? Che cosa fa di concreto?
- Come la guarda la gente quando Lei parla in FD?
- Pensa che gli altri fiumani facciano qualcosa per la salvaguardia del FD?
- Pensa che il fiumano si parlerà in futuro?
- Pensa che il fiumano scomparirà dall’uso?

ŽIVOTOPIS AUTORICE

Maša Plešković rođena je 1974. u Rijeci. Diplomirala je hrvatski jezik i književnost na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Rijeci, te upisala Poslijediplomski doktorski studij glotodidaktike na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Od 1997. radi kao profesorica hrvatskoga jezika i književnosti (hrvatskoga kao materinskog jezika) u srednjim školama u Rijeci i Opatiji, a od 2000. kao lektorica hrvatskog jezika u inozemstvu (inojezičnoga hrvatskoga) na Sveučilištima u Firenci, Padovi i Bologni (Italija) te u Ljubljani (Slovenija). Od 2017. radi kao asistentica na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Rijeci zaposlena na „Projektu razvoja karijera mladih istraživača – izobrazba novih doktora znanosti“ Hrvatske zaklade za znanost.

Sudjeluje na znanstvenim i stručnim skupovima te radionicama u zemlji i inozemstvu. Autorica je ili suautorica znanstvenih i stručnih radova iz područja ovladavanja hrvatskim kao inim jezikom, standardologije i sociolingvistike. Područja su njezina interesi sociolingvistika, pragmalingvistika i ovladavanje inim jezikom općenito.

POPIS OBJAVLJENIH RADOVA

Objavljeni radovi i radovi u tisku:

Požgaj-Hadži, V., Benjak, M., Balažić Bulc, T. i Plešković, M. (2010). Dvije ure kulture – kulturološki sadržaji i nastava stranoga jezika. *Međunarodni suradni skup Prvi, drugi, ini jezik: hrvatsko-makedonske usporedbe*, Skoplje: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Univerzitet Sv. Kiril i Metodij, Filološki fakultet. 34–58; objavljeno i u: Požgaj-Hadži, V. i sur. (2012). *Izazovi kontrastivne lingvistike – izazivi kontrastivnoga jezikoslovja* (str. 265–272). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Plešković, M. (2010). Motivacija studenata ljubljanskoga sveučilišta za studij južnoslavenskih jezika. *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi*. Beograd: Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik. 229–237.

Požgaj-Hadžić, V., Plešković, M. i Čužić, T. (2011). Croatian with or without grammar = Hrvatski s gramatikom ili bez nje. *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 13(3), 177–200. (prethodno priopćenje)

Požgaj-Hadžić, V., Plešković, M., Čužić, T. i Balažić Bulc, T. (2012). Glagolska morfologija u udžbenicima hrvatskoga kao stranoga jezika. *Sarajevski filološki susreti*, 1, 266–280.

Košuta, N. i Plešković, M. (2012). Kulturološki sadržaji u udžbenicima hrvatskoga kao drugog i stranog jezika. U: M. Turk i I. Srdoč-Konestra (ur.). *Peti hrvatski slavistički kongres: zbornik radova*. (str. 863–872). Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. (stručni rad)

Matešić, M. i Plešković, M. (2013). Ti ja dam ‘gospođo’ ili o jednome (pragma)lingvističkom problemu u suvremenome hrvatskom jeziku. U: A. Peti-Stantić i M. M. Stanojević (ur.). *Jezik kao informacija: zbornik radova*. (str. 3–23). Zagreb: Srednja Europa; Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. (izvorni znanstveni rad)

Matešić, M. i Plešković, M. (2014). Između elitizma i demokratizacije: standardni jezik u akademskoj zajednici. U: A. Peti-Stantić, M. M. Stanojević i G. Antunović (ur.). *Standardni jezici i sociolekti u 21. stoljeću*. (str. 23–42). Zagreb: Srednja Europa; Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. (izvorni znanstveni rad)

Plešković, M., Kraš, T. i Drljača Margić, B. (u tisku). Changes in the self-reported frequency of use of the Fiuman dialect: Implications for language maintenance. *Govor*. (izvorni znanstveni rad)

Sudjelovanje na znanstvenim skupovima:

- 2010 Požgaj Hadžić, V., Balažić Bulc, T. i Plešković, M. Da li se mi već poznajemo? – kultura i civilizacija u nastavi južnoslavenskih jezika kao stranih. Međunarodni znanstveni skup „Filološka istraživanja danas“ FID, Beograd.
- 2010 Plešković, M. Motivacija studentata ljubljanskoga sveučilišta za studij južnoslavenskih jezika. Srpski kao strani jezik, Beograd.

- 2010 Požgaj Hadži, V., Plešković M. i Čužić, T. Hrvatski – s gramatikom ili bez nje: gramatika u udžbenicima hrvatskoga jezika kao stranoga. Peti hrvatski slavistički kongres, Rijeka.
- 2010 Košuta N. i Plešković, M. Kulturološki sadržaji u udžbenicima hrvatskoga kao drugog i stranog jezika. Peti hrvatski slavistički kongres, Rijeka.
- 2010 Požgaj Hadži, V., Benjak, M., Balažić Bulc, T. i Plešković, M. Dvije ure kulture – kulturološki sadržaji i nastava stranoga jezika. Međunarodni suradni skup: Prvi, drugi, ini jezik: hrvatsko-makedonske usporedbe, Skopje.
- 2012 Matešić, M. i Plešković, M. Ti ja dam ‘gospođo’ ili o jednome (pragma)lingvističkom problemu u suvremenome hrvatskom jeziku. Međunarodni znanstveni skup Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku (HDPL), Zagreb.
- 2013 Matešić, M. i Plešković M. Između elitizma i demokratizacije: standardni jezik u akademskoj zajednici. Međunarodni znanstveni skup Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku (HDPL), Dubrovnik.
- 2015 Balažić Bulc, T. i Plešković M. Kad se uplete CIA: kontrastivna analiza međujezika na primjeru hrvatskoga i slovenskoga. Međunarodni znanstveni skup Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku (HDPL), Zadar.
- 2018 Plešković, M., Drljača Margić, B. i Kraš, T. The Fiuman dialect today: Attitudes and use. Međunarodni znanstveni skup „CLARC 2018 – Perspektive jezične raznolikosti“, Rijeka.
- 2018 Plešković, M., Drljača Margić, B. i Kraš. The Fiuman dialect today: Language shift or maintenance? *Bilingualism Matters First Research Symposium*, Edinburgh.
- 2019 Plešković, M., Drljača Margić, B. i Kraš, T. The maintenance of the Fiuman dialect. *AThEME Final Conference „Multilingualism Across the Lifespan: Opportunities and Challenges for the European Citizen“*, Bruxelles.

2019 Plešković, M., Drljača Margić, B. i Kraš, T. The Fiuman dialect between language maintenance and shift. *The 12th International Symposium on Bilingualism (ISB12) „The Next Generation“*, Edmonton.

Sudjelovanja na stručnim skupovima:

- 2010 Požgaj-Hadžić, V. Jabuke i kruške ili kako razvijati interkulturalnu kompetenciju. Stručno savjetovanje za lektore inojezičnoga hrvatskoga SIH, Zagreb.
- 2011 Balažić Bulc, T. i Plešković, M. Mi o društvu, društvo pred vratima. Stručno savjetovanje za lektore inojezičnoga hrvatskoga SIH, Zagreb.
- 2011 Plešković, M. i Čužić, T. Sviraci se ne trude uzalud. Stručno savjetovanje za lektore inojezičnoga hrvatskoga SIH, Zagreb.
2012. Plešković, M. Hrvatska traži lektora. Stručno savjetovanje za lektore inojezičnoga hrvatskoga SIH, Zagreb.
- 2012 Matešić, M. i Plešković, M. Gospodin i gospođa iz opozicije u apoziciju ili o pragmatici oslovljavanja u hrvatskome jeziku. Stručno savjetovanje za lektore inojezičnoga hrvatskoga SIH, Zagreb.
- 2015 Plešković, M. Surogat ili o komunikacijskim strategijama u srodnim jezicima. Stručno savjetovanje za lektore inojezičnoga hrvatskoga SIH, Zagreb.

IZVORI FINANCIRANJA

Istraživanje je financirano sredstvima Europske unije u okviru Sedmoga okvirnog programa za istraživanje, tehnološki razvoj i demonstracijske aktivnosti na temelju ugovora br. 613465.

Rad doktorandice Maše Plešković sufinancirala je Hrvatska zaklada za znanost.

The research leading to these results has received funding from the European Union's Seventh Framework Programme for research, technological development and demonstration under grant agreement no 613465.

The work of doctoral student Maša Plešković has been supported in part by the Croatian Science Foundation.

